This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

L Sor 4321.13

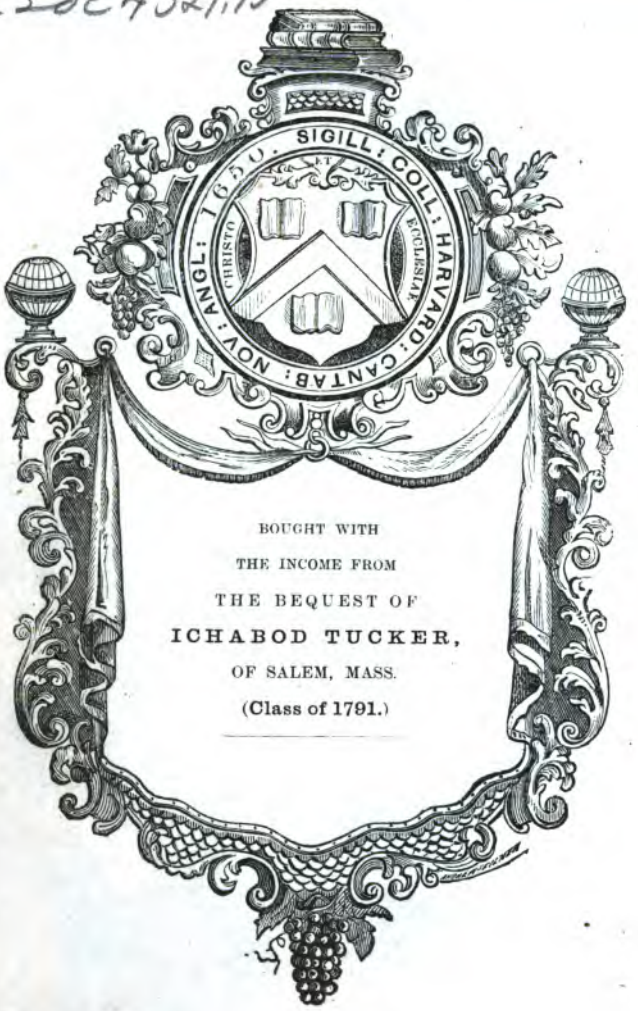

BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
ICHABOD TUCKER,
OF SALEM, MASS.
(Class of 1791.)

SVENSKA

AKADEMIENS

HANDLINGAR

FRÅN ÅR 1886.

SJETTE DELEN.

1891.

STOCKHOLM, 1892.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

L Loc 4321.13

Harvard College Library
May 31, 1912
Tucker fund

INNEHÅLL.

Handlingar rörande Svenska Akademiens högtidsdag den 20 december 1891:

Tal af Akademiens direktör, herr Sander..... sid. 3.

Redogörelse för sammankomsten..... » 21.

Minne af riksrådet grefve Ulrik Scheffer, författadt af C. T. Odhner..... » 25.

Om genus i svenskan. Af Es. Tegnér..... » 211.

Akademiens täflingsämnen för år 1892..... » 469.

HANDLINGAR

RÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG

DEN 20 DECEMBER 1891.

Söndagen den 20 december 1891, Svenska Akademiens högtidsdag, hade Akademien på stora börssalen offentlig sammankomst, hvilken H. K. H. Kronprinsen samt DD. KK. HH. Hertigarne af Vestergötland och Nerike täcktes å den vanliga läktaren bevista.

Akademiens direktör herr SANDER *öppnade sammankomsten med följande*

TAL.

När julen kommer i norden, är det som om menniskornas sinnen blefve vekare och mera stämda för mildare känslor. De äldre vända då gärna blicken tillbaka mot det förflutna, och de fleste minnas sin barndoms lyckliga fröjder, ännu icke grumlade af några bekymmer, på samma gång de icke utan en känsla af vemod lägga märke därtill, huru tiden med hvarje flyende år tyckes hasta allt fortare och springa dem förbi. Men barnen och den ungdom, som sätter blad efter blad till

svällande knopp, glädjas harmlöst och oförställdt, och kanske kommer julen för dem långsammare än deras bevingade hopp gifver sig ro att bida.

Denna stora högtidsfest har gamla anor i nordens land. Då naturen låg höljd af ett snötäcke, var den gode och fromme Balder, solens och ljusets gud, borta i underjordens rike, och i den stora modernatten vid vintersolståndet alstrades de nya knoppar, hvilkas växtbrodd skulle skjuta opp genom jordytan att åter kläda henne grön och pryda henne med blommor. Var då allt ödsligt, så menade man dock, att världsträdet alltid stod grönt såsom granen eller furan; och granen har blifvit ett juleträd likasom den ljusa björken vardt den pånyttfödda nordiska ungdomsgudinnans vid midsommar.

Vid midvintern firade våra förfäder sin stora offerfest, af tacksamhet för det gångna årets äring och med löften för det kommande. Härvid saknades icke skalden. Han trädde fram i högtidssalen för att prisa de hjältar, som utfört minnesvärda bragder. Och så är sagdt, att förstulna tårar då icke sällan smögo sig ned öfver grånade kämpars kinder, nämligen deras, som åldern redan böjt och gjort odugliga för stridens idrotter. Men ungdomen och männen i sin fulla kraft, eldade af skaldens sånger, gjorde löften om nya bedrifter,

för hvilkas utförande de satte lifvet i pant. Hela folkets lynne var krigiskt och utåt vändt. Ej under då, att man med hvarje gryende dag, som förlängdes, spejade efter ljusare årstid och varmare solstrålar. Våren kom, äfventyren kommo väl äfven, men kanske icke alltid de drömda bragderna. Tiden, som är en stark tuktomästare, gjorde allt flere insatser emot menniskors vilda framfart och åverkan på andra menniskors egor. Från fjärran kom ett budskap, som småningom förändrade tänkesätten under en allt hårdare kamp, där våldet icke längre kunde spjärna mot udden.

Redan våra sagor säga, att, när världens frälsare föddes, var frid öfver hela jorden; och Ynglingasagan, som börjar sin ättlängd med gudapersonligheter, har då såsom konung insatt Yngve Frey, årsväxtens gud, ty årsväxten var och är ännu något välsignadt, som är nödigt för vår timliga tillvaro. Underbar är berättelsen om timmermannens son, som lät sig födas af en ren jungfru. Det underbara har alltid mäktigt tilltalat menniskorna, mäktigare än deras förstånd kunnat förklara. Vise män kallade man dem, som vägledde af en klart strålande stjärna funno vägen till Jesusbarnet, där det låg på en stråbädd i en krubba. De kommo med skänker och tillbådo detta barn, som på en gång Gud och man skulle omgestalta

världen med sin lära. Vid den tiden var det växande romerska väldet ett världsvälde, som ville lägga under sig alla främmande folk, det ena efter det andra. De första kristne voro städse ett förföljdt släkte. De gräfde sig ned i jorden under den s. k. eviga staden och firade där sina gudstjenster och redde sig där sina sista hvilorum. Ur katakombernas mörka gångar, belysta af fackelsken, hördes det dofva ljudet af psalmer och det rop, som så segerrikt ljöd för den första församlingen: Kristus är uppstånden! Detta var något nytt för antikens män, för hvilka lifvet efter döden var en usel och tröstlös tillvaro i skuggornas rike. Främmande var det äfven för våra förfäder, ehuru icke på lika sätt; ty deras öfverste gud hade lärt sina män, att ingen af dem, hvarken de själfve eller deras efterkommande, någonsin skulle dö, utan komma till honom i Valhall och till ständiga gästabud mellan afvexlande strider, som skulle påminna dem om de jordiska. Kamp och strid, därom var dock alltid frågan, och svaret ville säga: att segra eller falla. Ärofullt ansågs det att dö för vapen.

Kristi lära bjöd frid och försoning, där blodshämnden städse varit redo att gripa till svärdet; och detta var det näst yppersta budet i lagen: du skall älska din nästa såsom dig själf! Hon lade fjättrar,

denna lära, på njutningslystnaden hos ett segerberusadt folk, som allt högljuddare pockade på bröd och lekar; hon lärde försakelse och lade tygel på själfviskheten, vare sig den enskildes vinningslystnad eller själfherskarens egenvilja, med de orden: gifver kejsaren hvad kejsaren tillhörer och Gudi hvad Gudi tillhörer!

Allt flere frusna hjärtan värmdes och upptinades af denna milda lära, allt flere bekännare vunnos åt honom, som, krönt med en törnekrona, förhånad och smädad lidit en qvalfull död på korsets träd för att frigöra menniskornas själar ur syndens bojor. För de förtryckta och för dem, som i lifvets skola trampade lidandets stråt, vardt detta kors en helig symbol, hvilken såsom ett segertecken bars framåt, alltjämt framåt. Det var en viktig vändpunkt i menskligheten häfder, då en världsherskare, vare sig af förkrossadt hjärta eller emedan han gjorde nödvändigheten till en dygd, tog Kristi namnchiffer till märke på sin fana med lösen: genom detta tecken skall du segra! Han segrade också, och kristendomen vardt upphöjd till statens religion. Det sannades ock, att en ny tro skulle komma att skapa nya samhällen. Men långsam och våldsam var sammanstötningen, när de gamla grundvalarne rubbades ur sina lägen. Folkvandringarna hade begynt, norden hvälfde sig öfver

hans förmåga att vinna menniskor, att försona och förena de söndrade till samverkan, att skapa omkring sig en plantskola af behjärtade män och gjuta sin själ i allas sträfvanden för ett gemensamt mål. Icke utan den högsta beundran kunna vi minnas allt detta, då vi tillika veta, huru fåtaligt vårt folk, huru fattigt vårt land då var. Oaktadt krigen i så hög grad upptogo denne konungs regering, hade han dock tid och omtanke öfriga för rikets inre förvaltning, handel och sjöfart, vetenskap och undervisningsväsende.

Vi älska tro, att den snillrike stiftaren af detta samfund insett hela vidden och betydelsen af detta lysande minne, då han bestämde Gustaf Adolfs födelsedag till Akademiens högtidsdag och anförtrodde åt densamma att vårda vårt folks språk och hedra minnet af all storhet i snille och kunskaper, i mannamod och fosterlandskärlek, eller allt det som kan innefattas under det enda ordet: fosterlandet. När ett språk dör, då dör ett folk, men så länge det lefver, har detta en morgondag. Beklagansvärda äro de, som icke ega något fädernesland.

Det vore förmätet af oss och dåraktigt att räkna oss till berömmelse fädernas förtjenster, om vi från dem vansläktats, ty — säger skalden —

»Yfs ej af fädrens ära, en hvar har dock blott sin».

Oss höfves att tänka frimodigt, handla storsinnadt och tala fridsamma ord, ty det land vi såsom fritt tagit i arf det vilja vi såsom fritt och med frid besitta. Att sola sig i minnenas glans är att värma sig vid det ädla, som i dem innebor. Men därvid ega vi icke rätt att tillsluta ögonen för de skuggor, som för dagen fladdra omkring oss och hviska med hesa röster och isande åtbörder. Vi måste se dem an och söka aflägsna dem, emedan de göra många menniskor bekymmer såsom fruktansvärda och fasaväckande, icke minst hos de stilla i bygderna, ty fäderneslandets öden, hvilka gestalta sig efter som menniskornas gärningar äro, »falla tyngst på de känsligaste hjärtan».

De, som äro framsynte, hålla före att den religiösa frågan, hvilken är hjärtpunkten i den enskildes lif och bestämmande äfven för samhällets friska och sunda utveckling, i våra dagar närmar sig en kris, ty nya former både af tro och vantro eller otro låta sig förnimma. Under förra århundradet var kristendomen föremål för mycket tvifvel och angrepp af lärde män, och vi veta huru den afskaffades af franska revolutionen. Men den kunde icke utplånas ur folkets hjärtan eller ersättas af en teatralisk kult åt det högsta väsendet, hvilken var lika otillfredsställande som då sedermera dygden eller menniskosnillet uppställdes såsom det för

menniskan högsta. Icke heller har någon mensklig personlighet, vore hon än den mäktigaste på jorden, såsom ofelbar kunnat sätta sig på den eviges tron; ty innan hon slutat sammanräkna summan af lefnadens vinst, har hon nog kunnat finna bräckligheten af sin makt, otillräckligheten af sitt vetande. Och hela världshistorien lärer oss, att de ädlaste män som lefvat velat vara det gudomligas tjenare. Man upprepar ofta, att menniskovärdet måste höjas genom utrotande af alla fördomar, som binda den fria andens vingar. Ja, detta är sant. Men när höjdes menniskovärdet mera än genom ett renadt medvetande af gudomlig och mensklig lag och genom en god vilja? Därtill har försynen gifvit oss förnuftet, att vi skola söka sanningen på rätta vägar, men icke på förbjudna stigar, de som äro emot andens natur.

Nu mena ock några, att ett tredje rike skall komma, ett rike som vore en blandning af kristendom och antik åskådning af lifvet, där man skall hylla och erkänna »nödvändighetens offer». Men dessa fria religionsdanare, som företrädesvis stött sig på det legendariska i kristendomen eller på kyrkans lärobyggnad såsom någonting förlamande, synas hafva förbisett i förra fallet hvad som är väsentligt eller icke, och i det senare att hvarje trossamfund måste för sin bekännelse hafva en

form, hvilken såsom ofullkomlig kan förbättras och måste vara underkastad evangeliets ord. Och då de önska tillbaka antikens sorglösa, obundna och objektiva lif, genomträngdt och prägladt af konstens skönhet, glömma de, att denna skimrande byggnad var splittrad i en mångfald utan enhet och buren af slafvar, hvilkas rättigheter och lif lågo i deras herrars händer. Denna tid kan icke vända tillbaka. Hvad sant och godt den verkat har ingått eller ingår alltjämt i den allmänna bildningen.

Vare det fjärran att förneka vetenskapens och konstens frihet. Men då de hafva sanning och skönhet till mål, ega de äfven inom sig en förutsättning att komma fram till gudomsbegreppet, den eviga sanningens och skönhetens ursprungskälla. I detta fall kan man gifva den vetenskapsman rätt, som, då man erinrade, att den ene forskaren vederlade den andres tankebyggnad, lät vetenskapen upprepa om sig själf: låt de döde begrafva sina döde och följ mig! Utan tvifvel lånade han då jämte det bildliga uttrycket något vida mer af den ende mästaren. Dessutom är det för vetenskapens värdighet otillständigt att tala ohöfviskt och vädja till blinda lidelser.

Man må icke undra däröfver, att många menniskor oroas och känna sig smärtsamt berörda,

då upplysningstidehvarfvets tvifvel i våra dagar stigit ned till samhällets djupaste lager och yttrar sig i de råaste uttryck af förnekelse, hån och hädelse af det högsta och heligaste. I gamla dagar antände en man ett af forntidens dyrbaraste och skönaste tempel för att genom denna tempelbrand göra sig ryktbar bland folken och sålunda vinna ett odödligt namn. Men en svårare Herostratisk bragd lära de åsyfta, som vilja ur de många tusen templen och kyrkorna drifva ut Guds majestät, likasom kunde det på samma gång brännas bort ur millioner dyrkares medvetande. En fåfänglig och dödsmärkt sträfvan! Till de bekymrade kunna vi säga: ännu är icke det Thabor stormadt, där den förklarade sitter i sin härlighet.

Men hvarför tala om ett odödligt namn för dem, som icke tro på någon odödlighet, utan mena, att det personliga lifvet förintas i döden, i det att den upplösta stofthyddans atomer blandas med materien, och den kraft, som i henne innebott, öfvergår till ett panteistiskt kaos. Så till vida är denna tröstlösa lära en allt farligare förvillelse, då den närer en redan gammal sjukdom, den att lättsinnigt bortkasta lifvets gåfva såsom en värdelös vara. Dock är självbevarelsedriften af naturen nedlagd hos menniskan lika väl som hos djuren, hvilka söka freda sina bon och sina ungar. Och

när fåglarne sjunga i våren, säga vi, att de glädjas åt sin tillvaro och sjunga skaparens lof. Äfven den dödsdömde brottslingen plägar begära nåd af den jordiska öfverheten, ty lifvet är kärt, och kanske fruktar han att träda fram för den evige domaren. Vi måste beklaga de olycklige, som hasta naturen i förväg och dö för egen hand; döma dem kunna vi icke, ej heller hederkransa deras gärning. Obotliga sjukdomar, långa och hopplösa lidanden och namnlös nöd kunna stundom förklara deras förtviflade beslut; men kanske vållas dessa oftare af äregirighetens gäckade drömmar, felslagna förhoppningar, ånger och blygsel öfver ett själfförvålladt elände, ett förspilldt lifs tomhet, sedan lättsinnet tömt njutningarnas bägare i botten. De sakna kraft att bära sitt öde, likasom de saknat kraft att med tålamod arbeta sig fram i lifvet. De släcka själfve det hopp, som annars icke plägar slockna i något menniskobröst och som kanske glänser skönast, då det väntar döden såsom en befriare. Det ser ut som om det andliga lifvets hållhakar lossnat: begreppen af plikt och tro, af heder och ansvar för viljans fria bruk.

Är här någonting sjukt och mycket sjukt, så saknas icke heller röster, som vilja kasta skulden därför på samhället, eller händer, som äro färdiga att ödelägga det och med alla slags sprängämnen

komma det att brista i sina fogar, likasom kunde först därefter en gyllene ålder uppstå. Allt och alla, som stå i vägen för deras planer, i synnerhet de som hafva maktens befogenhet, hota de att undanrödja. De som i dådlös sysslolöshet göra sig till uppgift att ockra på alla missnöjen, oberättigade likaväl som berättigade, smida vapen åt den alltid misstänksamma okunnigheten, såsom dvärgen sades vara den skickligaste af alla smeder. Men då man frågade honom, hvartill det skarpa svärdet skulle brukas, om till kamp för heliga föremål, menskorätt och fosterland, förstod han icke denna fråga, utan hade blott ett enda svar: det skall gifva döden! Naturen har sina ödeläggande vulkaner; fruktansvärdare synas dock de lössläppta menskliga lidelsernas vara. Sent lärer häfden glömma den dag, då i ett stort rikes hufvudstad landets egna barn antände de offentliga byggnaderna och den svarta röken utgöt ett regn af eld och aska öfver staden. Men vid sådana tillintetgörelsens strider, som kränka all mensklig ordning, äro alla folk solidariska; och illa läser den historien, som icke ser, att i kampen mellan de goda och onda makterna de förra slutligen och alltid behålla segern, om de än stundom synas ligga under.

Statsmännen i våra dagar tyckas hafva en något annan uppgift än tillförne, då de hade att gå

i spetsen för utvecklingen och leda dess riktning samt finna passande hjälpmedel att komma ut ur förhandenvarande trångmål, medan de nu måste egna mycket af tid och krafter åt afvärjande af hugskott, som ropa på utförande, men aldrig kunna förverkligas. Sålunda tröttas handen af obetydligare göromål och skymmes blicken för de stora frågor, hvilka kräfva en lösning. Bland de frågor, som i alla tider stått på dagordningen, är väl brödfrågan en af de förnämsta, den andliga så väl som den lekamliga, ty samhällets växtfibrer kräfva äfven en intellektuell näring, som är afpassad efter förändrade tidsförhållanden. Olösbara äro väl icke dessa frågor, lika litet nu som tillförne. Endast den lärdomen måste fasthållas, att de icke kunna lösas af godtycket eller våldet, utan måste vara underkastade all utvecklings rörelselagar; ty ostraffadt hämmas eller rubbas icke pendeln i tidens urverk.

Man säger, att vår tid mera än föregående är en öfvergångstid, där många ämnen jäsa på djupet. Detta må i viss mån vara sant. Arbetet har fördelat sig i en oändlighet af detaljer och maskinerna mångdubblat den menskliga arbetsförmågan. En hvar måste inordna sig bland kuggarne i hjulen eller krossas han af dem. Nationerna sammansluta sig och söka ihopsamla alla

sina krafter. De mötas allt oftare till uppvisning af arbetets triumfer, af ett öfverflöd på rikedom, hvars nattsida är en växande fattigdom. Och vid dessa täflingsfester ser man vid sidan af fredens alster krigets alltmer fullkomnade förstörelsemedel. Folken pålägga sig af ett yttre nödtvång bördor, hvilka måste kännas tyngst för dem, som icke hafva skuldror att bära dessa och intet hopp mera om en torfva, där de kunna bygga sig ett eget bo. Många öfvergifva därför sitt fädernesland och söka på andra sidan hafvet bryta sig en väg i ännu ouppmätta marker. Skandinaviens folk hafva icke minst lemnat sin andel till denna nya folkvandring, och de samfärdsmedel, som numera förkorta både tid och rum, möjliggöra och underlätta en snabbare flyttning till alla trakter af jorden. Ehvad man beklagar detta förhållande eller icke, måste man begrunda dess orsaker och verkningar. Men hvad veta vi om försynens rådslag att blanda folken samman och gjuta främmande blod i de blodfattigares ådror?

Frånräkna vi bland utvandrarnes skaror dem, som lockade af öfverdrifna förespeglingar icke veta hvad de lemna, men i det främmande landet måste lära sig hvad arbete är, i fall det icke är för sent, måste vi hos de fleste antaga en annan och ädlare bevekelsegrund än blotta missnöjets eller äfven-

tyrens. Ingen känner deras tysta strider, då de sett fäderneslandet bakom sig sjunka ned i vågen. Mången har lyckats i sitt företag; andre hafva vändt åter med en kanske dyrköpt erfarenhet. Mången nordens son har i det främmande landet gjort heder åt sitt fosterland och för den medförda lätta bördan af en god skolbildning hemburit en del af sitt förvärf, likasom den s. k. mellersta järnålderns rika guldfynd vittna om hemförda skatter. Den störste af dem, som för sina kunskaper sökte ett vidsträcktare verksamhetsfält och så mäktigt ingrep i lösningen af den moderna slaffrågan, hade sin glädje, då han efter rastlösa mödor hvilade sig, att läsa de sånger, som gladt hans ungdom och dem han aldrig kunde förgäta. Han uttalade såsom sin önskan, att hans stoft hellre måtte gömmas i en grusbacke i hemmet än under en marmorvård i främmande land. Innevarande års riksdag har ock anslagit medel till uppförande af ett grafkapell åt John Ericsson, hvars stoft under ärebetygelser hemfördes af ett utaf den stora amerikanska republikens krigsskepp. Det skall få sin plats på Daglösens strand såsom en af de gamles eponymer eller hjältar, hvilkas uppställda bilder gåfvo namn åt ett kringliggande qvarter. Vårt glest bebyggda land kan icke få för många sådana odlingens eponymer.

Vi sågo här en stor kraft, hvars minne sent skall förblekna. Den talar om nya hjälpmedel att värna vår frihet. Hvilka skuggor än skymta vid synranden, kunna vi utan misströstan blicka mot framtiden, ty de ljusstrimmor, som dela töcknen, äro uppenbarelser af den dolda ljuskälla, hvilken vederqvicker och pånyttföder. Medan tiden, som omskapar allt, i våra dagar allt hastigare söker utplåna spåren af det gamla, finnas händer, som troget tillvarataga alstren af framfarna dagars idoghet. Må vi med det enkla saltkaret bevara och bibehålla det gamla jämnmodet, den gamla förnöjsamheten!

Vårt folk är visserligen ett trögt folk, fullt af hetsigheter; men det har aldrig saknat beslutsamhet i farans stunder. Lynnet är i grunden fridsällt, kanske snarast något af gästabudslynne under sotad ås, där äfven de, som hafva en ytterlig eller motsatt uppfattning af lifvet och tingen, pläga mötas utan bitterhet, och där hatet och harmen, som sällan äro sömniga, studsa mot ett vänligt ord, ett öppet handslag.

Naturen föryngras och folken med den. Det kan icke fela, att de brännspeglar, som återgifva dagens skiftande lif och oroliga äflan, jag menar litteraturens och konstens alster, äro mångskiftande och kasta bjärta strålar och ett brokigt skuggspel

omkring sig. Deras verkningar skall framtiden uppenbara. Det är först när verkliga rubbningar egt rum, som vi kanske med saknad se tillbaka på hvardagsbestyr, hvilka syntes små och obetydliga, men i sin kärna icke voro så. Den frågan föreligger alltid till en förnyad undersökning: hvad är sanning, de eviga idéerna eller de vexlande tingen och deras former? Svaret vill städse taga gestalt, icke nedskrifvas.

Låtom oss öfvergå till de anspråkslösa plantskolorna för stunden och ansa dem med vänligt vårdande händer!

Härefter yttrade direktören:

Till innevarande års täflan hafva före den utsatta täflingstidens utgång inlemnats 42 skrifter. Bland dessa har skriften N:r 32 *Ronneby-bilder* synts i främsta rummet förtjent af uppmärksamhet, och Akademien har beslutat att med sitt mindre pris utmärka tio till denna diktcykel hörande sånger, nämligen dikterna *Vinter i staden*, *I torgparken*, *Davidskulle*, *Åt Herstorpasjö*, *Espedalen*, *Skärsjön*, *Öfra ån*, *Afton på Karön*, *Från Brunnens utsiktsberg* och *Trollsjön*. Några af dessa dikter komma nu att af grefve Snoilsky upplåsas.

Efter uppläsningen framförde Akademiens sekreterare dikternas författare, hr Curt Thelander, till hvilken direktören yttrade vid belöningens öfverlemnande:

Min herre!

Ni har med en konstnärs öga, men äfven med ett älskande sinne uppfattat eder hembygds sköna natur, hvars alla betecknande smådrag Ni sökt återgifva i edra om säker naturiakttagelse, framställningens åskådlighet och en i allmänhet lycklig formbehandling vittnande dikter. Akademien har, då hon ur samlingen till belöning utvalt tio sånger, icke därför underskattat det värde, som tillkommer flera enskilda taflor i de öfriga dikterna, men önskat tillgodose konstnärliga fordringar på afrundning och begränsning.

Ni har utvecklats i stilla undangömdhet, naturen har varit den tjugutvå-årige ynglingens skola och för den poetiske avtodidakten uppenbarat många af sina skönheter. Från den fagra Blekingebygd, där Ni såg dagen, har Ni hemtat edra ingifvelser; doldt, som den af Eder besjungna källan i »Espedalen», var deras flöde. Akademien, som alltid räknar för en glädje att upptäcka och uppmuntra lofvande poetiska anlag, tillönskar Eder med detta bevis af sin uppskattning nya framgångar.

Sedan pristagaren blifvit af sekreteraren återförd till sin plats, fortfor direktören:

Af öfriga ingifna skrifter har Akademien ansett sig böra med hedersomnämnande utmärka N:r 40 *Karl af Martigny, dram i 4 akter*, samt N:r 9 *Blad ur Israels kungasagor*, den förra med afseende å dialogens förtjenster och enskilda delars dramatiska styrka, den senare med afseende å den episka skildringsgåfva, som där flerestädes röjer sig.

Det af Akademiens hädangångne skyddsherre konung Carl XIV Johan stiftade och af hans efterträdare allt fortfarande anvisade kungliga priset har Akademien för innevarande år tilldelat biskopen doktor Carl Alfred Cornelius med afseende å hans värderika arbeten »Svenska kyrkans historia efter reformationen» och »Kristna kyrkans historia».

Akademien har beslutat öfverlemna sin mindre skådepenning i guld åt f. d. lektorn m. m. Carl Johan Bergman med afseende å hans långvariga och hedrande författareverksamhet samt den insikt och kärlek, hvarmed han egnat sig åt uppsamlande och undersökning af gotländska fornminnen och sägner.

Innevarande års minnespenning har till föremål riksrådet grefve Ulrik Scheffer. Åtsidan bär hans bröstbild och namn, frånsidan framställer bilden af en styrman på ett antikt skepp, och omskriften: *Dux fidus. Certæ stellæ. Maria undique*

tuta. betecknar den klokhet och fasthet i de allmänna rådslagens ledning, som var för Scheffer utmärkande. I afskärningen läses: *Vir æqua mente sano judicio præditus ob. MDCCXCIX* (den med sinnesjämvikt och sundt omdöme utrustade mannen afled 1799).

Minnesteckningen, författad af herr Odhner, blef nu i sammandrag af honom uppläst, hvarefter direktören förklarade sammankomsten afslutad.

MINNE

AF

RIKSRÅDET M. M.

GREFVE

ULRIK SCHEFFER

Af alla personliga förhållanden, som fått en plats i vår historia, har intet blifvit mer berömdt än den trofasta vänskap, som förenade Sveriges störste konung och dess störste statsman nedanför tronen. Detta förhållande mellan en stor konung och hans förste rådgifvare har ej många motstycken i världshistorien. I *vår* historia har det ej något motstycke, vare sig man ser på personernas halt eller på förbindelsens art och natur. Däremot har vår historia att uppvisa flera exempel på ett förhållande mellan konung och förste minister, som kommer det angifna nära, om än på vederbörligt afstånd. Förbindelsen mellan konung Carl X Gustaf och Erik Oxenstierna hade kunnat utveckla sig till något liknande, om den ej i förtid afbrutits genom döden. Konung Carl XI:s förbindelse med Johan Gyllenstierna rönte samma öde; här var konungen nybegynnaren, lärjungen, som följde den snillrike och erfarne mästarens råd, till och med efter hans död. Bengt Oxenstierna fick länge stå vid sin konungs sida såsom hans högtbetrodde man. Äfven

han var inom den utrikes politiken den öfverlägsne, ledande mästaren, men endast där; i den inre politiken åter hade Carl XI sin egen mening och vilja, för hvilken alla måste böja sig. Hans son följde i allt sin egen okufliga vilja, hvilket dock ej hindrade, att de ministrar som stodo honom närmast, först Carl Piper, sedan baron Görtz, kunde inom vissa gränser utöfva ett ganska vidsträckt inflytande. Frihetstidens ledande statsmän intogo en helt annan ställning till sina konungar; det kunde ej gärna uppstå ett mera personligt förhållande mellan konung och minister, då den senare måste söka sitt stöd annorstädes än hos tronen. Men så snart konungamakten återupprättats, möta oss åter en konung och en förste minister, som påminna om storhetstiden, det är Gustaf III och Ulrik Scheffer. Förhållandet emellan dem erinrar vid första anblicken om Carl XI och Bengt Oxenstierna: det är en gammal erfaren diplomat som kallas till den unge konungens sida vid brydsamma yttre omständigheter och under en längre tidrymd är ledaren af Sveriges utrikes politik. Men vid närmare betraktande är olikheten stor: konung Gustaf III hade från början vida större intresse och insikt på det diplomatiska området, än Carl XI någonsin förvärfvade; han lät därför aldrig till den grad som Carl XI leda sig af sin förste rådgifvare. Däremot var Ulrik

Scheffers inflytande på den inre styrelsen vida större än Bengt Oxenstiernas; han var i vida högre grad än denne en verklig premierminister. Och han blef i själfva verket den *siste* svenske premierministern i en konungs tjenst, den siste af det gamla slaget, som tillkommit mer genom omständigheternas och personligheternas makt än på grund af något lagbud. Det är denne minister, märkvärdig genom sina personliga egenskaper, genom sin politiska verksamhet, genom sin ställning vid Gustaf III:s sida, som nu kommer att, om än sent, intaga sin plats i Svenska Akademiens fosterländska bildgalleri.

* * *

Släkten Scheffer är en af de många i vår historia frejdade ätter, som leda sitt upphof från det protestantiska Tyskland och som kommit till vårt land i anledning af det stora tyska religionskriget. De flesta af dessa släkter ha förvärfvat sin medborgarrätt med svärdet och följt Sveriges fanor, när dessa slutligen återfördes till hemlandet. Några af dem hafva tjenat Sverige i fredens yrken, inom diplomatien, krigs- och finansförvaltningen, en och annan i lärarens och vetenskapsmannens kall. Inom sistnämnda klass intager ätten Scheffers stamfader Johannes Schefferus ett

af de främsta rummen, vare sig man bedömer honom såsom vetenskapsman eller såsom patriot. Kallad till Sverige vid 27 års ålder såsom professor Skytteanus i Upsala, egnade han sitt nya fädernesland hela sin kärlek och alla sina krafter. Han kom icke, liksom så många andra lärde, för att prisas och belönas af den gifmilda drottningen och sedan lemna landet, utan för att där qvarstanna och verka i sitt kall med outtröttligt nit. Äfven i sina studiers riktning visade han sin kärlek till det nya fäderneslandet: åt dess fornminnen och litteraturhistoria egnade han en god del af sitt intresse och sitt arbete. Såsom person var han en vacker typ af en lärd och en vetenskapsman: med vidsträckt lärdom, kritiskt skarpsinne och betydande skriftställartalang förenade han ett ädelt och fint bildadt sinne, fritt från den råhet och det pedanteri, som voro alltför vanliga bland den tidens lärde.

Med sin hustru Regina Loccenia, dotter till den bekante historikern Loccenius, hade Schefferus* åtta barn, som öfverlefde honom. Af de fyra sönerna hafva tre blifvit stamfäder för hvar sin adliga släkt. Dessa tre släkter blefvo i Sverige endast naturaliserade, enär Joh. Schefferus ansågs ega tysk adlig börd. Den af nämnda släkter, som

* Joh. Schefferus dog 1679, hans maka 1708.

härstammade från yngste sonen Ivar, lefver ännu;* ätten von Scheffer, som grundades af äldste sonen Johan, utslocknade 1752; den tredje grenen, som utgick från sonen Peter, blef den ryktbaraste, den uppnådde friherrlig och greflig värdighet och utdog med Ulrik Scheffer.

Den mest framstående af Joh. Schefferi söner var den sist nämnde, Peter. Han gick liksom bröderna den civila ämbetsmannabanan, men hann på denna längre än de: han blef efter hvartannat assessor, vice president, förste ombudsman, landshöfding och slutligen president. Såsom svensk adelsman naturaliserades han 1698 under namnet Scheffer von Gernsheim** — släkten härstammade nämligen från staden Gernsheim i Franken och räknade släktskap med Peter Schöffer från Gernsheim, den berömde fortsättaren af Gutenbergs verk. Peter Scheffer synes ha varit en af dessa kunniga, allvarliga och driftiga ämbetsmän, som utbildades i Carl XI:s stränga skola; han synes äfven ha förstått att sköta sin egen hushållning, enär han efterlemnade en betydlig förmögenhet. Han åtnjöt stort anseende både hos öfverheten och

---

* Denna gren naturaliserades såsom adlig först 1756 med Ivars son, den berömde kemisten Henrik Theophilus Scheffer.

** Tillägget von Gernsheim blef dock snart bortlagdt.

undersåtarne. Den nya regering, som kom till styret efter Carl XII:s död, skyndade att förläna honom friherrlig värdighet, och 1723 blef han president i Svea hofrätt. På sin ålderdom rönte han utmärkelsen att blifva uppförd på riksrådsförslag, men lär hafva hos Kungl. Maj:t undanbedt sig denna ära. Med sin andra hustru Helena Maria Ehrenstierna hade han tre söner, som öfverlefde honom, Carl Fredrik, Ulrik och Per.

Den mellerste af bröderna, Ulrik, föddes den 5 augusti 1716 i Nyköping, där hans fader då var landshöfding. Samma år förflyttades fadern till Mariestad såsom landshöfding öfver Skaraborgs län. Här förvärfvade han flera jordagods, af hvilka sätesgården Ek, belägen en mil söder om Mariestad, var det förnämsta. I denna trakt, dels i residensstaden, dels på Ek, ha bröderna Scheffer tillbragt sin barndom, och äfven efter faderns flyttning till Stockholm ha de antagligen ofta vistats därstädes; de voro alltid med varm kärlek fästa vid Ek, hvilket de betraktade som det egentliga barndomshemmet. Det ligger i en bördig nejd, genomfluten af Tida-ån, hvilken här bildade vidsträckta mader, som under vår och höst voro öfversvämmade och liknade sjöar. Ett stycke från ån ligger herrgården; den var i bröderna Scheffers barndom oansenlig och saknade äfven de park- och träd-

gårdsanläggningar, hvilka nu gifva omvexling åt det eljest enformiga landskapet.

Om bröderna Scheffers barndom och ungdom finnas ej många underrättelser. Man vet blott, att deras fader gifvit dem en mycket vårdad uppfostran både genom enskild undervisning och akademiska studier vid Upsala högskola, där de inskrefvos* den 1 febr. 1728. De båda äldre bröderna synas ha följts åt i studierna; det var endast halftannat års skillnad i ålder, och båda voro lyckligt utrustade, om än på olika sätt. Kort efter faderns död 1731 finna vi de båda bröderna anställde i statens tjenst och tagande sina första steg på ämbetsmannabanan. Redan 1731 var Carl Scheffer anställd såsom extraordinarie i kansliet, och två år därefter, vid 17 års ålder, tjenstgjorde Ulrik såsom auskultant i kommerskollegiet. Återkommen från en utrikes resa, som han synes ha företagit i sin broders sällskap, gjorde han sina första lärospån vid hofvet, då han 1736 utnämndes till hofjunkare.

Den tid, då bröderna Scheffer först inträdde i det offentliga lifvet, det andra årtiondet af Frihetstiden, var en orolig, af partistrider upprörd tid, men tillika en tid af sjudande lif, af nya idéer, af kraftigt initiativ både inom kulturen och

* »Sub privata informatione Joh. Kinborg OG.»

politiken. Det var under 1730-talet, som det för Frihetstiden egendomliga kom till full utveckling både i lif och lära, i godt och ondt, i stort och smått. Det var Hattarne, som blefvo de nya idéernas målsmän och förkämpar. Deras politiska seger åtföljdes af partiväsendets vanliga företeelser: intriger, smädelser, förföljelser. Det oaktadt blef denna seger mer än en vanlig partihvälfning, den blef bestämmande för vårt nationella lif under hela Frihetstiden, ja ännu längre. Detta parti hade gifvit lösen åt en ny tidsriktning, som höll på att arbeta sig fram; det hade gifvit ord och uttryck åt hvad som rörde sig på djupet af ungdomens hjärtan och som därför hade framtiden för sig. Denna ungdom hade fått sin uppfostran under inflytelse af två olika idékretsar. Den ena af dessa stammade från vår nyss svunna storhetstid; den var uppfylld af denna politiska storhet, som nyss gått förlorad, men som man hoppades kunna återvinna — man var öfvertygad, att Sveriges sol endast för en tid gått i moln, för att snart framglänsa så mycket mera strålande, ja man trodde ögonblicket redan kommet. Den andra stora tanke, som fyllde den yngre generationen, var den nyvunna friheten eller, såsom man föreställde sig, den urgamla svenska friheten återställd och frigjord från alla rester af den förhatliga suveräneteten,

med andra ord den rena parlamentarismen, det oinskränkta riksdagsväldet, sådant det framstod när man drog alla slutföljder af 1720 års regeringsform. När den nya brusande frihetsentusiasmen parades med den återupplifvade gammalsvenska storhetskänslan, så alstrades af detta förbund den anda, som besjälade Hattpartiet under dess första lysande period, på den tid då det hoppades icke blott återställa Sveriges yttre storhet, utan äfven skapa en materiell och vetenskaplig odling, som var denna storhet värdig. Mycket af allt detta var ej annat än nationellt skryt, tomma ord och åthäfvor, eller hvad man nu för tiden kallar chauvinism, men tillräckligt återstår i alla fall för att tillförsäkra Hattarne en stor betydelse både för vår civilisation och vår politiska utveckling.

Liksom större delen af den adliga ungdomen på den tiden, ställde sig bröderna Scheffer utan betänkande under Hattens baner. Huruvida deras sympatier voro fäderneärfda, kan ej med visshet upplysas, men det är sannolikt, att deras fader stått Hattarnes föregångare, holsteinska partiet, nära. Huru som helst, kan man lätt förstå, att en ung ädling, som trädde ut i lifvet full af patriotisk ifver, med stark tro på Sveriges framtid och sin egen, skulle sluta sig till Hattarne. Så gjorde i

första rummet den eldige, rikt begåfvade Carl Scheffer, och den yngre brodern Ulrik följde honom efter. Carl deltog redan i den riksdag, som förde Hattarne till makten, 1738—39, och kort därefter följde han sin äldre själsfrände C. G. Tessin till Paris såsom hans legationssekreterare. Ulrik stannade hemma och deltog i den krigiska riksdagen 1740—41, hvilken blindt följde sina ledare på vägen till faror och äfventyr. Han kunde i följd af sin ungdom — han var blott 25 år gammal — ej ännu spela någon rol på riddarhuset, men att han hörde till den krigs- och äfventyrslystna skara, som omgaf landtmarskalken Charles Emil Lewenhaupt, det kan man sluta af hvad som följde.

Ulrik Scheffer hörde ej till dem som nöjde sig med att tala och rösta för krig, utan satte en ära i att betala med sin egen person; han beslöt att utbyta pennan mot svärdet och tog tjenst som volontär vid finska arméen. Här fick han strax löjtnants traktamente och blef inom kort löjtnant vid karelska dragonerna. Tillika anställdes han som adjutant hos öfverbefälhafvaren grefve Lewenhaupt; antagligen var det hans riksdagsmeriter och hans vana att föra pennan, som anbefallde honom härtill. Det blef framgent under detta krig Scheffers civila förtjenster, som anlitades mer än de militära. Han hade redan på våren 1741 varit skickad till

Paris med bref till den svenske ministern och efter sex veckors vistelse därstädes återfört viktiga depecher till Stockholm. Då i slutet af november Lewenhaupt fick underrättelse om palatsrevolutionen i Petersburg, hvarigenom kejsarinnan Elisabet intagit Rysslands tron, skickades Ulrik Scheffer att framföra denna nyhet till Stockholm, äfvensom han därifrån återförde regeringens order till Lewenhaupt. Dessa resor fram och tillbaka gåfvo i framtiden hans motståndare ämne till hån och speglosor: det hette, att han gjort det finska fälttåget hufvudsakligen såsom kurir.

Följande år 1742 följde Ulrik Scheffer sin chef under det nesliga återtåget från Fredrikshamn till Helsingfors. Han fick härunder lära sig, huru ett krig *icke* bör föras. Hans ungdomliga illusioner om det svenska hjältemodet och den nya frihetens välsignelser blefvo grymt gäckade, då han såsom protokollsförare bevistade krigsrådets möten och bevittnade det själfsvåld, den rådvillhet och feghet i rådslagen, som gjorde detta krig till det bedröfligaste i hela Sveriges historia. Han fick många tillfällen att ångra den andel han och hans vänner hade i kriget och att beklaga sin chef, som nu måste offra först sitt anseende, slutligen sitt lif, därför att han låtit sig af sitt parti framskjutas på en plats, som han ej var vuxen. Natur-

ligt nog ville han gärna förminska den skuld hans chef och hans parti hade i den snöpliga utgången. Det finnes af honom ett fragmentariskt utkast, hvari han beskrifver finska krigets orsaker och begynnelse; han söker däri kasta en del af skulden för olyckorna på motpartiet, som gjort allt att försena och förlama krigsberedelserna, samt framställer Lewenhaupt i så ljus dager som möjligt. Det är en vacker bild af den olycklige generalen, som hans adjutant här frammanar, en skildring som gör sin författare heder, äfven om den icke i allo motsvarade verkligheten.

I den nu följande reaktionsriksdagen 1742—43 deltog Ulrik Scheffer såsom fullmäktig för annan ätt; hans egen representerades af den äldre brodern. Denne spelade en viss rol i tronföljdsfrågan. Ulrik åter tog en verksam del i de tilldragelser, som efterföljde tronföljarvalet, de upproriske Dalkarlarnes bestraffande och orons dämpande i deras hemort. Då öfverste Lagercrantz för detta ändamål med en corps af 3,000 man skickades till Dalarne, först på sommaren, därefter åter på hösten 1743, gjorde Ulrik Scheffer tjenst under honom såsom generaladjutant. Af sin chef erhöll han vitsord att vara »en så active och skickelig yngling till metieren, att det vore till önskandes, det hvar och en uti Kungl. Maj:ts armé sig så därtill applice-

rade». På grund häraf lofvade konungen att befordra honom vid första ledighet.

Ulrik Scheffer hade hittills icke haft mycken tillfredsställelse af sin militära verksamhet; han hade deltagit i ett olyckligt krig, därpå i en strid mot egna landsmän. Det oaktadt var han besluten att fortsätta på denna bana. Men då han valt henne af verklig håg för yrket, ville han ej stanna i svensk krigstjenst, sedan freden var sluten, utan beslöt att begagna sig af den kaptensfullmakt vid franska regementet Royal suédois, som han mottagit kort efter sitt besök i Frankrike, förmodligen genom broderns bemedling.

När han inträdde i fransk tjenst, var det i ett för hans militära utbildning mycket gynnsamt ögonblick. Det österrikiska tronföljdskriget upplågade med förnyad kraft på våren 1744, sedan Frankrike utfärdat formlig krigsförklaring mot England och Österrike och slutit nytt förbund med Preussen. Scheffers regemente hörde till den corps, som under marskalken de Coigny stod nära Mainz för att hindra den österrikiska arméen under hertig Carl af Lothringen att öfvergå Rhen. Men Österrikarne riktade sin marsch längre söder ut; de öfvergingo plötsligt floden och inryckte i Elsass. Nu skyndade Fransmän och Bajrare till undsättning, och flere strider utkämpades; särskildt deltog Scheffer i affären vid Weissenburg. Han var därefter

ligt
chef
Det f
han
nelse:
olyck
sena
ställer
Det ä
som l
som g
allo m
I
deltog
ätt; ha
dern.
frågan.
dragelse
roriske
pande i
för det
des
p

med i den fransk-
kejsar Carl VII till
tog i belägringen a
af Lech-floden. U
gjorde han såsom
Pfalz-Zweibrücken
förde ett befäl i
prinsen af Conti.
vid Rhen, särski
nen drogo sig ti
fälle han mycke
grefve Axel vo
ett tyskt infa
Scheffer öfver
1746 års fä
ha deltagit:
svenska off
begäran er
och först
började
till Fr
kunn
öfve
ut
F

[illegible]

[illegible] till Berlin [illegible]
[illegible] med svenske [illegible]
[illegible] Frankrikes [illegible]
[illegible] sina [illegible]
[illegible] till bestämda [illegible]
[illegible] och Scheffer hade [illegible]
[illegible] maj 1750 i Potsdam [illegible]
konungen, vid hvilka Sch[illegible]
göra för sitt uppdrag. [illegible]
mycket; han yrkade, att [illegible]

öfverste. [illegible] inland och dit öfverföra trupper;
sista tilldragelse, [illegible] Sverige af honom önskade, vågade
fredspreliminärerna [illegible] på, om han ej blefve förvissad
Aachen, förhåles [illegible] rlägsenhet till sjös. Det blef icke
och därefter vid Rhen. [illegible] nom utverka löfte om en diversion
Hemma i Sverige [illegible] et enda han lofvade, var att enligt
lorat den unge krigaren [illegible] utbyta den i förbundet aftalade
blefvo så mycket [illegible] n emot en penningehjälp.
sändebud i Frankrike [illegible] besked afreste Scheffer i slutet af
dennes försorg fick han [illegible]. Efter sin återkomst till Frank-
i Sverige [illegible] följd af sin broder, redogöra för sina
fått än det rent militära. [illegible] inför den franske utrikesministern,
[illegible] ade sig nöjd med hvad han uträt-
1750 befann sig [illegible] icke hufvudsyftet vunnits, hade dock
till Ryssland. [illegible] nderhandlingarna ingifvit Ryssland
[illegible] er den öfvertygelsen, att en gemen-
och genom [illegible] lan aftalats emellan Sverige, Frank-
det förelåg [illegible] ssen, och detta skulle måhända vara
[illegible] komma ett krigsutbrott. Denna för-
[illegible] sig riktig.
[illegible] en den svenska regeringen var nöjd
[illegible] t, hvarpå Ulrik Scheffer utfört sitt
[illegible] iatiska uppdrag, kunde [illegible]
[illegible] ama år blef utnämnd [illegible]
[illegible] mtlands regemente. De[illegible]
[illegible] nom närmaste anledningen [illegible]
[illegible] krigstjensten mot den [illegible] svenska; i

med i den fransk-bäjerska armé, som återförde kejsar Carl VII till hans arfland Bäjern, han deltog i belägringen af Donauwörth och öfvergången af Lech-floden. Under följande års fälttåg tjenstgjorde han såsom adjutant hos hertig Fredrik af Pfalz-Zweibrücken (Birkenfeldska linien), hvilken förde ett befäl i den franska Main-arméen under prinsen af Conti. Scheffer deltog i flera träffningar vid Rhen, särskildt den som föreföll, då Fransmännen drogo sig tillbaka öfver Rhen, vid hvilket tillfälle han mycket utmärkte sig. Samma år, sedan grefve Axel von Fersen fått fullmakt att uppsätta ett tyskt infanteriregemente i fransk tjenst, blef Scheffer öfverstelöjtnant vid detta regemente. I 1746 års fälttåg i Flandern synes regementet ej ha deltagit; för öfrigt hade Scheffer, liksom flere svenska officerare, på den franske ambassadörens begäran erhållit tjenstledighet för att kunna hemresa och förstärka det franska partiet vid riksdagen, som började i september samma år. Han återkom dock till Frankrike på våren 1747 nog tidigt för att kunna deltaga i årets fälttåg i Flandern under öfverbefäl af grefve Moritz af Sachsen. Härunder utmärkte sig både han och regementschefen grefve Fersen så mycket, att under 1748 års fälttåg vid Maas Fersen kommenderades att föra brigad, Scheffer i hans ställe att föra regementet såsom

öfverste. Båda deltogo på detta sätt i krigets sista tilldragelse, belägringen af Maastricht. Sedan fredspreliminärerna den 30 april undertecknats i Aachen, förlades regementet i olika belgiska städer och därefter vid Rhen.

Hemma i Sverige hade man ingalunda förlorat den unge krigaren ur sikte; hans förtjenster blefvo så mycket mindre glömda, som Sveriges sändebud i Frankrike var hans broder. Genom dennes försorg fick han snart ett tillfälle att äfven i Sverige göra sig bemärkt, om än på ett annat fält än det rent militära. Det var i anledning af det kritiska läge, hvari Sverige vid början af år 1750 befann sig genom det spända förhållandet till Ryssland. Det ryska hofvet hotade Sverige både genom truppsammandragningar vid gränsen och genom oförsynta deklarationer i Stockholm; det fordrade att blifva erkändt såsom garant både af den svenska regeringsformen och af Adolf Fredriks tronföljd. I denna fara sökte den svenska regeringen hjälp hos sina bundsförvanter, Frankrike och Preussen, hvilka äfven beredvilligt gjorde hvad de kunde för att afvända faran. På uppdrag af den svenska regeringen underhandlade Carl Scheffer med franske utrikesministern Puisieulx om medlen att afvärja det anfall man väntade från Ryssland på våren 1750. Puisieulx förklarade,

att svenska regeringen borde först träda i underhandling med konungen i Preussen, som var Rysslands granne, och det öfverenskoms, att en förtrogen person borde genast afgå till Stockholm, därifrån till Berlin och så tillbaka till Paris, allt i afsikt att bringa till stånd en gemensam försvarsplan. Detta uppdrag anförtroddes åt Ulrik Scheffer.

I början af mars 1750 ankom Scheffer till Stockholm. Den svenska regeringen godkände med nöje det förslag, som uppgjorts i Paris, och affärdade Scheffer till Berlin med instruktion att meddela konungen af Preussen en »generell idé» om vårt försvarsväsen och af honom begära förslag till en gemensam operationsplan. Innan Scheffer afreste, blef han utnämnd till generaladjutant i svenska arméen; härtill lades följande månad svärdsordens riddartecken.

Anländ till Berlin satte sig Scheffer först i förbindelse med svenske ministern Wulfvenstierna och med Frankrikes sändebud på platsen. Alla tre förenade nu sina bemödanden att förmå konung Fredrik till bestämda förslag och löften. Wulfvenstierna och Scheffer hade under loppet af april och maj 1750 i Potsdam flere konferenser med konungen, vid hvilka Scheffer fick utförligt redogöra för sitt uppdrag. Konungen talade själf mycket; han yrkade, att Sverige måtte förstärka

sin ställning i Finland och dit öfverföra trupper; den diversion, som Sverige af honom önskade, vågade han ej inlåta sig på, om han ej blefve förvissad om Sveriges öfverlägsenhet till sjös. Det blef icke möjligt att af honom utverka löfte om en diversion mot Ryssland; det enda han lofvade, var att enligt Sveriges önskan utbyta den i förbundet aftalade truppkontingenten emot en penningehjälp.

Med detta besked afreste Scheffer i slutet af maj från Berlin. Efter sin återkomst till Frankrike fick han, åtföljd af sin broder, redogöra för sina underhandlingar inför den franske utrikesministern, hvilken förklarade sig nöjd med hvad han uträttat. Om också icke hufvudsyftet vunnits, hade dock de plägade underhandlingarna ingifvit Ryssland och dess vänner den öfvertygelsen, att en gemensam försvarsplan aftalats emellan Sverige, Frankrike och Preussen, och detta skulle måhända vara nog att förekomma ett krigsutbrott. Denna förmodan visade sig riktig.

Att äfven den svenska regeringen var nöjd med det sätt, hvarpå Ulrik Scheffer utfört sitt första diplomatiska uppdrag, kunde man sluta däraf att han samma år blef utnämnd till öfverstelöjtnant vid Jämtlands regemente. Denna utnämning blef för honom närmaste anledningen att utbyta den franska krigstjensten mot den svenska: i början

af 1751 begärde han och erhöll afsked från sin tjenst i Frankrike och återvände på allvar hem.

Ulrik Scheffer återkom vid 35 års ålder till hemlandet såsom en ansedd officer och en framtidsman äfven på det politiska området. Han saknade ingalunda politisk erfarenhet; i tre föregående riksdagar hade han tagit del, om än icke på något mera bemärkt sätt.* Det var vid 1751—52 års riksdag han egentligen förtjenade sina sporrar såsom riksdagspolitiker. På grund af sitt eget och sin broders, numera riksrådet Carl Scheffers, anseende blef Ulrik invald både i sekreta utskottet och i dess viktigaste afdelning, mindre sekreta deputationen. Liksom han 1741 varit en af krigspolitikens entusiaster, så har han tio år därefter med samma brinnande ifver verkat för andra Hattarnes idéer, för riksens ständers allmakt och ofelbarhet samt den franska alliansen. Under ledning af honom och hans vänner i deputationen tog denna initiativet till de angrepp, som Hattarne gjorde både mot konungamakten och Mösspartiet. När riksdagen tillvällade sig rättighet att utan konungens deltagande utse kanslipresident, så skedde det med Scheffers ifriga råd och tillskyndan. Och då deputationen beslöt att ingripa i tvisten mellan

* Han hade dock vid riksdagen 1746—47 varit ledamot af justitie-deputationen samt af utskottet för uppgörande af riksrådsförslag.

konungen och rådet genom ett betänkande om de ogrundade rykten, som blifvit härom utspridda, fick Ulrik Scheffer i uppdrag att författa betänkandet; detta var uppfylldt af de häftigaste utfall både mot Ryssland och mot det svenska parti, som ansågs gå dess ärenden, och måste vid justeringen något mildras i formen.* Med all denna partiifver förstod Scheffer alltid att bevara klarhet i tanke och klokhet i handling. Den franske ambassadören ansåg, att förtjensten af riksdagens lyckliga förlopp tillkom Lantingshausen och U. Scheffer, hvilka »tillsammans hade varit den verklige landtmarskalken».

Det dröjde ej länge, innan Scheffer fick belöningen för sitt nit i partiets tjenst. Minister-

* I Scheffers utkast hette det bland annat: »Önskansvärdt vore, det ingen som burit svenska namnet måtte bära skamfläcken att för egna afsikter hafva låtit sig härtill såsom ett verktyg bruka. Men oförnekligt är, att om sådant ej i tid af riksens ständer botas och förebygges, lärer vårt rike blifva ett rof och vi själfva ett uppfrätet och olyckeligt folk, för hvilket öde alle rättsinte inbyggare lära draga äfvenså billig fruktan som fullständig afsky för dem som härtill kunnat vara vållande — — — Ryssland och dess medhållare tyckas hafva bragt oss temmeligen vida in uti dess åsyftade ändamål, som är att uppväcka hos oss en brinnande oenighet, underhålla och föröka vår vanmäktighet samt göra oss onyttige för oss och våra bundsförvanter. De dubbla rykten, som det dragit försorg om att utsprida, synas ock lägga en sådan snara för konung och rike, att man skulle vara fångad, hvart man än måtte vända sig. Ty antingen konung, råd eller ständer skulle lemna det ena eller det andra rum och gehör, så skulle denna grannen få öppet hugg att yrka sin orimmeliga beskyllning om regeringssättets ändring» o. s. v.

platsen i Paris var ledig efter Carl Scheffer och skulle återbesättas. Utan tvifvel var denna plats närmaste målet för Ulrik Scheffers ärelystnad; han önskades äfven af franska hofvet, där han redan var känd och värderad. Väl nämnde konungen för sin del en annan, densamme som kanslikollegium hade i första rummet föreslagit,* men kanslipresidenten och riksrådets flertal röstade på Ulrik Scheffer, och sekreta utskottet, hos hvilket saken på konungens begäran anmäldes, hade ingenting att erinra mot Scheffers utnämning. Hvad som i rådet anfördes till hans fördel, var att den franske ambassadören å sitt hofs vägnar lagt sig ut för honom, att en militär vore särskildt passande för denna plats och att Scheffer äfven såsom diplomat aflagt ett vackert prof på sin förmåga.

Efter riksdagens slut afgick Ulrik Scheffer till sin nya verkningskrets och inträffade i Paris i augusti 1752. De tre år han nu till en början tillbragte i Frankrike såsom svensk minister äro att betrakta såsom en förberedelsetid, en förskola i det diplomatiska yrket, inom hvilket han var en nybörjare, men där han med tiden skulle blifva mästare. Det fanns mycket, som underlättade hans första steg på denna bana: han blef i Frankrike

* Svenske envoyéen i Berlin G. Wulfvenstierna.

mottagen med utmärkelse, både för sin broders skull, hvilken där egde många vänner och gynnare, och för sin egen skull, såsom den där kämpat med heder i franska arméen och med framgång bland det franska partiet vid svenska riksdagen. Och hans mäktiga förbindelser i Sverige tillförsäkrade alltid hans diplomatiska skrifvelser uppmärksamhet och hänsyn. Det viktigaste värf, hvari han under dessa år deltog, var förnyelsen af det fransk-svenska förbundet. Ehuru det nya förbundet skulle inträda först med år 1758, såsom en fortsättning af det gamla, från 1748 gällande, önskade franska regeringen dess afslutande så långt förut, därför att hon fruktade en partihvälfning på förestående riksdag och ville dessförinnan hafva alliansen befäst. Scheffer deltog i förberedelserna härtill, men hufvudunderhandlingen fördes i Stockholm emellan Sveriges kanslipresident och den franske ambassadören och afslutades i jan. 1754.

När tiden för en ny riksdag nalkades, var Ulrik Scheffer en alltför betydande man bland Hattarne, att han skulle kunnat undvaras — han hemkom redan på sommaren 1755 och deltog i förberedelserna till den på hösten sammanträdande riksdagen. Huru stort hans anseende redan var, ser man däraf, att han jämte Fersen uppställdes såsom kandidat till landtmarskalksstafven. Det var utan

tvifvel Fersens mera lysande personlighet, högre börd och större rikedom, som afgjorde valet till hans fördel. På den märkliga riksdag, som nu följde, har Ulrik Scheffer intagit en af de mest framskjutna platserna på Hattsidan. Han hörde äfven nu till mindre sekreta deputationen, och har här gifvit uppslaget till några af de åtgärder, som voro mest sårande för hofvet. Det var han, som bragte frågan om kronprinsens uppfostran på tal och blef en af dem, som fingo i uppdrag att författa instruktionen för den nye guvernören, hans egen broder. Det var ock han, som väckte förslag om utgifvande af riksdagstidningen,* genom hvilken de för hofvet mest förödmjukande aktstycken spredos öfver land och rike. Äfven de angrepp, som riktades emot drottningen i anledning af juvelsaken, leddes af mindre sekreta deputationen, som härvid betjenade sig af Hermanssons skickliga penna. På riddarhuset talade Scheffer till och med

---

* Ödmj. memorial, uppläst i mindre sekreta deput. den 20 april 1756 och gilladt. »Ehuru riksens ständer utgöra lagstiftande makten i detta rike, hvilken således ej är någon annan än det högsta väsendet för dess göromål räkning skyldige, så tyckes dock det allmännas nöje förtjena så mycket mera aktsamhet, som dess välstånds befrämjande är riksens ständers förnämsta afseende». Det vore af vikt att göra riksdagens arbeten hos publiken äfven så behageliga som nyttiga samt förekomma, att allmänheten genom allahanda rykten förvillades; detta skulle bäst ske genom utgifvande af en riksdagsgazette under vederbörlig kontroll.

för det sorgligt ryktbara »tjenstebetänkandet»; ingenting försmåddes, som kunde tjena till vapen mot konungamakten. Vid bestraffningen af det misslyckade revolutionsförsöket har Scheffer, så vidt man vet, icke spelat någon verksammare rol — han hörde icke till de förföljelselystna — men han har, liksom så många andra, låtit bödelsyxan gå och ej sökt hålla henne tillbaka. Men då det sedan blef fråga om att gifva hofvet en varning, som skulle hindra en förnyelse af det skedda, var han åter bland de främste: han deltog verksamt i de öfverläggningar hos sekreta utskottet, ur hvilka den beryktade »riksakten» framgick.*

Emot slutet af denna riksdag började den utrikes politiken åter tilldraga sig uppmärksamheten. När Scheffer sommaren 1755 lemnade Frankrike, började den europeiska freden hotas genom kolonialstriderna mellan England och Frankrike, men ingen kunde då förutse, hvilken utsträckning

---

* U. Scheffer yttrade härom bland annat: »När lagarne, när konungaförsäkran och det band, som förenar öfverhet och undersåtarne, äro brutne, det ingen lärer kunna neka, så är ingen tvifvel därom, att ju riksens ständer kunna taga alla de steg, som Gud och deras rätt medgifva. Men hvad som styrker därifrån, är dels nationens ädelmod och ståndaktighet i kärlek mot sina regenter, dels det anseende saken kunde få i tideböckerna». Han ville därför, att man ännu en gång skulle göra försök med föreställningar, dock så, att tillika regeringen sattes i stånd att i fall af behof rädda vår frihet och förekomma alla anslag däremot.

dessa strider skulle få. Preussen var då ännu Frankrikes bundsförvant. Men kort därefter, sedan Preussen närmat sig England, och Österrike lyckats vinna det franska hofvet för sina planer, skedde den stora omhvälfning i den europeiska politiken, ur hvilken sjuåriga kriget framgick såsom resultat. Den 1 maj 1756 afslöts förbundet emellan Österrike och Frankrike. I augusti 1756 inryckte konung Fredrik i Sachsen och gaf därmed signalen till sjuåriga krigets utbrott. Det var den stora frågan, om Sverige skulle kunna hålla sig på afstånd från det europeiska krig, som hotade att utbryta. Inom riksdagen var Ulrik Scheffers ord i utrikes frågor kanske mer betydande än någon annans. Han hade i början af riksdagen författat ett betänkande i mindre sekreta deputationens namn, hvilket var i hög grad fredsvänligt, ogillade den förra krigspolitiken och uppställde sträng neutralitet såsom Sveriges mål under nu pågående sjökrig — ett betänkande, som ledde till neutralitetsfördraget med Danmark. Men efter krigsutbrottet i Tyskland och då utsikter till ära och förstoring åter började hägra, intogos Hattarne af sina gamla storhetsdrömmar. Sekreta utskottets svar på sekreta propositionen, hvilket äfven var uppsatt af Ulrik Scheffer, gaf rådet fria händer att begagna sig af »konjunkturen» till rikets fördel

och, om möjligt vore, tillväxt; särskildt borde Sverige ej undandraga sig att fullgöra sina förbindelser såsom garant af den Westfaliska freden. Stödt på detta betänkande kunde Hattrådet gå vidare på den väg, som riksdagen själf anvisat, och när Ulrik Scheffer återvände till Paris i nov. 1756, medförde han en af rådet gillad instruktion, som föreskref honom, att, om franska hofvet började tala om Sveriges deltagande i kriget, han skulle låta förstå, att man under vissa omständigheter icke vore obenägen därtill. Denna instruktion har troligen tillkommit efter samråd med Scheffer själf.

Då Scheffer i slutet af år 1756 åter sammanträffade med de franska statsmännen, hade dessa redan tagit det första steget till Sveriges inledande i kriget; Frankrike hade jämte Österrike uppmanat Sverige att såsom garant af Westfaliska freden gemensamt med Frankrike afgifva en deklaration emot konungen af Preussen för det han brutit freden inom tyska riket. I denna underhandling tog Scheffer en liflig del; den fördes emellan Scheffer å ena sidan, franske utrikesministern Rouillé och österrikiske ministern grefve Stahremberg å den andra. Å båda sidor antog man redan, att Sveriges deltagande i deklarationen mot Preussen endast vore ett förespel till dess deltagande

i kriget. Scheffers bemödande gick ut på att förmå de allierade makterna till så högt anbud som möjligt både i penningar och land, och det kraftigaste skäl han hade att anföra var, att Frankrike utan Sveriges bistånd aldrig skulle vinna det insteg bland de tyska protestanterna, som det behöfde; den svenska alliansen skulle betaga dem den misstanke, som konung Fredrik sökte ingifva dem, att kriget vore riktadt äfven mot protestantismen. Redan nu förespeglades hela Pommerns besittning såsom lönen för Sveriges verkliga deltagande i kriget. Men ännu var äpplet icke moget. Höpken, ledaren af Sveriges utrikespolitik, synes snart ha ångrat det krigiska syftet i den instruktion, som Scheffer nyss erhållit; en ny af rådet gillad instruktion, som Scheffer mottog i februari 1757, förklarade, att Sverige ej kunde tänka på ett deltagande i kriget, men däremot vore villigt att afgifva den begärda förklaringen, om de allierade å sin sida garanterade Sverige full verkställighet af 1720 års fredsslut med Preussen samt, ifall Sverige till följd af denna öfverenskommelse blefve angripet af Preussen, tillförsäkrade det de områden, som afträdts 1720. Scheffer lyckades förmå det franska hofvet att ingå på dessa vilkor och afslöt med Rouillé en preliminär öfverenskommelse, hvilken därpå öfversändes till Stockholm och lades till

grund för konventionen mellan Sverige, Frankrike och Österrike af den 21 mars 1757.

Scheffer antog först, att det skulle stanna härvid, och iakttog en mycket försiktig hållning; han satte nu såsom Sveriges mål att söka utan krig återintaga sin gamla plats såsom de tyska protestanternas ledare, från hvilken det blifvit undanträngdt af Preussen. Men de franska ministrarne lemnade honom ej länge i ro; de stodo nu i begrepp att med Österrike afsluta ett nytt, hemligt förbund af de mest vidtgående syften och hoppades, ifall Ryssland och Sverige slöte sig till förbundet, att Preussen skulle kunna med ett slag öfvervältigas. Den nye krigsministern marskalk Belle-Isle gjorde (i april 1757) Scheffer de mest frestande anbud, ifall Sverige ville taga verksam del i kriget, och Scheffer kunde ej motstå frestelsen. Han hade ej rätt att lofva något, »men jag erkänner gärna», skref han till Höpken den 15 april, »att detta project och alla deraf flytande följder i anseende till rikets gloire, anseende och tillväxt hafva fallit mig så seduisante före, att det vore högeligen till beklagandes, om ett sådant tillfälle skulle gå Sverige utur händerna, som kanske inom flera secula ej mera torde yppas». Han bad om ny instruktion och trodde sig kunna lofva att efter underhandlingar med de franska ministrarne och Öster-

rikes sändebud blifva i stånd att föreslå sådana villkor, som lemnade all säkerhet för riket.

Det var denna Scheffers depeche, som närmast gaf uppslaget till Sveriges deltagande i kriget. För rådet tedde sig Frankrikes anbud lika »seduisant» som för Scheffer; en bland de ifrigaste var hans broder Carl. Väl blef det redan fattade beslutet en gång återtaget på grund af Höpkens betänkligheter, och den redan uppsatta instruktionen för U. Scheffer blef icke afsänd. Men då anbuden förnyades genom de allierades sändebud i Stockholm, och frestelsen sålunda ryckte rådet närmare in på lifvet, läto äfven de tveksamme sina betänkligheter falla, och kriget blef beslutadt. Underhandlingen härom fördes hufvudsakligen i Stockholm och kom äfven där till afslutning genom fördraget af den 22 sept. 1757. Scheffer hade visserligen fått del af förbundsprojektet och därom rådplägat med utrikesministern abbé Bernis,* men slapp att bära hufvudansvaret för det ödesdigra förbundet och för de bestämmelser det innehöll. Hans ansvar var i alla fall icke ringa; han hade ej litet bidragit att inleda Sverige i kriget, först och främst genom sina råd och betänkanden vid riksdagen, men äfven genom

* Denne hade i juni 1757 efterträdt Rouillé såsom statssekreterare för utrikes ärenden.

sina underhandlingar vintern 1757 och sina diplomatiska skrifvelser, hvilka tagit färg af hans starka franska sympatier. Hans liksom rådets ögon bländades af den lockande utsigten att efter ett eller två års fälttåg se Preussen tillintetgjordt och få vara med vid det dyrbara bytets utskiftande; ingen kunde tänka sig såsom möjligt hvad som verkligen inträffade! Hade Scheffer felat genom sin hållning före krigets början, så uppbjöd han, sedan saken var afgjord, hela sin förmåga att stödja sin regering och gagna sitt land, så vidt det kunde ske med diplomatiens hjälpmedel. Den omfattande verksamhet han utvecklade under sin franska ambassad bevittnas af de femtio volymer, som förvara hans brefvexling för denna tid.

Knappt var förbundet afslutadt, innan Scheffer från sin chef emottog yttringar af missnöje däröfver och öfver Frankrikes uppförande. Detta Höpkens missnöje var därefter i ständig tillväxt, i samma mån som kriget gick illa för Fransmännen och satte dem ur stånd att uppfylla sina förbindelser och löften till Sverige. Redan i slutet af 1758 hade Sverige att fordra öfver 2 $^1/_2$ millioner livres i obetalda subsidier, och löftena om militäriskt understöd hade ej kunnat uppfyllas. Ännu mer skärptes detta missnöje, då den djärfve och högtfarande hertigen af Choiseul trädde i spetsen för Frankrikes utrikes

styrelse (dec. 1758) och framkom med sitt orimliga förslag, att Sverige skulle med en eskader och 12,000 man deltaga i den på hösten 1759 tilltänkta franska landstigningen i England. Höpken låtsade sig gilla Choiseuls plan och lofvade den sitt understöd, men till Scheffer skref han, att han gjorde det endast för att vinna tid och i förhoppning att planen skulle genom omständigheterna af sig själf förfalla. Hans beräkning visade sig riktig. Emellertid måste Scheffer tills vidare spela komedi med Choiseul och hålla god min så godt han förmådde. Det kunde ej ske utan att Choiseul fick mer än en anledning att beklaga sig öfver svenska regeringens vankelmod och slapphet samt obenägenhet att uppfylla Frankrikes önskningar. Väl nedlade Höpken ej långt därefter sitt ämbete (febr. 1761) och ersattes af den för Frankrike behagligare Ekeblad, och sekreta utskottet vid 1760—62 års riksdag ansträngde sig till det yttersta för att upprätthålla »systemet». Men omständigheternas makt var starkare än personernas. Efter ett sista försök under 1761 års fälttåg var man bragt i det yttersta trångmål, och sekreta utskottet förklarade i dec. 1761, att Sverige måste på ett eller annat sätt söka fred.

Scheffer hade mer än en gång under krigets fortgång kommit i en obehaglig mellanhand emellan

sin förman och den franske utrikesministern samt måst i första hand emottaga utbrotten af den senares missnöje. Häri fann han sig utan svårighet, så länge han hade att göra med hertigen af Choiseul, som var Sveriges vän och med hvilken han personligen stod på den bästa fot och kunde tala med fullt förtroende. Annorlunda blef det, då hertigen i okt. 1761 öfverlemnade utrikesportföljen* åt sin frände grefven af Choiseul (sedermera hertig af Praslin). Denne var en »ganska torr och laconique» herre och utan synnerligt intresse för Sverige. Då Scheffer i början af år 1762 åter klagade öfver Sveriges nödställda belägenhet och förberedde ministern på en svensk separatunderhandling med Preussen, så bröt stormen riktigt lös öfver hans hufvud. »Jag har», skref han till Ekeblad den 5 febr. 1762, »haft att utstå den värsta störtskur som det är möjligt — — Man har ordat om alla de penningar, som Sverige har kostat Frankrike, om dess svaghet och vanmakt och om våra inre förhållanden på ett sätt, som skulle kunnat uttömma hela mitt tålamod, om jag ej själf visste, hur väl vi ty värr ännu hafva behof af detsamma. Det mest förödmjukande är, att man betraktar oss såsom tillintetgjorda och nästan bragta till en

* Hertigen af Choiseul öfvertog efter marskalken Belle-Isles död 1761 krigsministeriet.

fullständig anarki, hvaraf man sluter, att vi lika litet äro farliga som vi förtjena att understödjas — — — Jag tillstår, att jag har all möda att ej uppröras, när jag ser mitt fädernesland till den grad föraktadt, och ehuru skulden härtill endast ligger i våra olyckliga inre stridigheter, tycker jag det är hårdt att mottaga förebråelser af dem, hvilka till stor del äro upphofvet till dessa olyckor».* Vid närmare besinning bedömdes Sveriges handlingssätt något mildare af den franska regeringen, hvilken icke heller lade några vidare hinder i vägen för fredens afslutande mellan Sverige och Preussen (maj 1762). Men i hvarje fall var det gamla förhållandet brutet; Frankrike ansåg sig löst från sina förbindelser mot den affallne bundsförvanten och inställde tills vidare all betalning af subsidierna, både de löpande och de »arrierérade».

Det var just frågan om subsidierna, som utgjorde hufvudpunkten i de underhandlingar, hvilka Scheffer under sin återstående tid i Paris förde med den franske utrikesministern. Först talade Scheffer för döfva öron, men på sommaren 1763 började hertigen af Praslin gifva vika för hans

* Detta bref, liksom andra förtroligare skrifvelser till kanslipresidenten, är skrifvet på franska. I sina depecher skulle Sveriges utländska ministrar enligt en 1752 utfärdad befallning begagna svenska språket, »helst de nästa riksdag komma af ständerna att läsas och det fransyska språket ej af alla förstås».

upprepade föreställningar och erbjöd en uppgörelse af subsidieskulden. Innan Scheffer lemnade Paris i september 1764, hade han bragt det därhän, att Frankrike lofvade betala Sverige 12 millioner livres att utgå under loppet af åtta år och utan andra villkor än att Sverige skulle fortfarande visa Frankrike vänskap och förtroende.

Subsidiefrågan var det sista ärende Scheffer handlade under sin franska beskickning. Han hade länge sökt ett tillfälle att med heder draga sig tillbaka från en plats, som var både ruinerande i ekonomiskt hänseende och unmera äfven ur politisk synpunkt mindre behaglig. I mars 1764 begärde han tjenstledighet för att hemresa på någon tid, och det medgafs honom att få hemkomma på hösten samma år. Det kan med skäl antagas, att Hattregeringen äfven påräknade hans närvaro på den riksdag, som inom kort förestod. Det var nämligen klart för en hvar, att denna riksdag skulle blifva afgörande för partiställningen, och Hattarne behöfde väl all den hjälp de kunde få, ifall de skulle kunna motstå den stormlöpning, som tillrustades i Mössornas läger.

För Scheffers personliga utveckling voro de åtta år han nu oafbrutet tillbragt i Frankrike af största betydelse. Representant för ett land, som deltog i kriget, försatt i en af de stora centralpunkterna

för Europas politik, midt i labyrinten af de intriger, som spunnos vid Ludvig XV:s hof, hade han att genomgå en diplomatisk skola, som satte hans förmåga på svåra prof, men ock erbjöd ett sällsynt tillfälle till iakttagelser. Han utgick ur denna skola såsom en mästare i diplomatiens konst, men tillika som en väsentligen förändrad menniska. De år han tillbragte i Frankrike voro en märkvärdig tid i Frankrikes historia, en tid full af lärdomar och varningar för en hvar som hade öron till att höra och ögon till att se. Ännu stod den franska absolutismen som det syntes stolt och orubbad, men den var, liksom gudabilden i sagan, i sitt inre uppfylld af orenlighet och styggelse. Det var tiden för Pompadours allmakt; på en vink af den kungliga mätressen hade Frankrike störtats i ett onödigt krig, som fläckade dess ära, förstörde dess finanser och beröfvade det dess flotta och kolonier — ett krig, som slutade med att undergräfva konungamakten och förbereda franska revolutionen.* Men det var tillika en tid af den största rörlighet och fruktbarhet på idéernas område; det var under dessa år som Encyklopedien kastade ut sina nya idéer såsom tankefrön öfver Europa, och då Eko-

* Scheffer skrifver den 19 sept. 1759, efter att hafva talat om jäsningen och missnöjet i landet: »si l'on juge par tout ce qui arrive, on serait tenté de croire que la monarchie française tende vers sa decadence à tous egards».

nomisterna först framträdde inför offentligheten med sina epokgörande åsikter om arbetets och omsättningens frihet, om jordbruket såsom det enda produktiva yrket m. m. Hvilken del Ulrik Scheffer tagit i detta rika andliga lif, känna vi ej närmare, men så mycket veta vi, att han delat sin broder Carls intresse för Ekonomisternas friare åsikter, och troligen har han redan nu insupit de ekonomiska idéer, som han sedan skulle hjälpa Liljencrants att förverkliga.

Scheffer återvände från sin franska ambassad rik på erfarenhet, men fattig i ekonomiskt hänseende. När han tillträdde sin ministerpost i Frankrike, hade han gjort slut på sin ärfda förmögenhet, och han måste skuldsätta sig för sin första uppsättning i Paris. Det gick honom såsom de fleste af våra envoyéer på den tiden: han kunde icke slå sig ut med den lön staten bestod,* utan ökade sin skuld för hvart år som gick. De ständiga resorna till Versailles, Compiègne, Fontainebleau m. fl. orter, där hofvet vexelvis uppehöll sig, blefvo mycket dyra; en person i Scheffers ställning måste lefva med i stora världen, om han skulle kunna något uträtta, samt någorlunda följa

* Hans ordinarie lön var 4,000 rdr sp.; dessutom uppbar han från 1756 i personligt anslag 1,700 rdr och 200 rdr till respenningar. Af ständerna vid 1756 års riksdag fick han en gratifikation af 3,000 rdr.

dess lefnadsvanor, och dessa voro mycket kostsamma; i synnerhet en af dessa vanor, det på den tiden rådande spelmodet, kom att stå Scheffer dyrt, liksom sedermera Creutz. Hans ekonomiska förlägenhet var stundom så stor, att han ej visste sig någon råd.* Väl höjdes hans lön ej obetydligt, då han 1761 på grund af sekreta utskottets beslut fick ambassadörs namn, heder och värdighet** — han åtnjöt såsom sådan 40 rdr sp. om dagen — men med den höga rangen följde stora anspråk, och dessa var Scheffer ingalunda i stånd att motsvara. Det var i själfva verket ett lysande elände. Äfven af detta skäl längtade han att komma ifrån Paris. När han lemnade det, sålde han sitt silfver och husgeråd, för att kunna betala en del af sina skulder, men behöll tills vidare sitt hotell och sin betjening, på det man ej skulle anse honom rappellerad.

För de ekonomiska uppoffringar Scheffer måst vidkännas hade regeringen sökt i någon mån

* Den 2 nov. 1761 skref han i anl. af uteblifna penningremisser: »det är visst, att om detta fortgår ännu en tid, kommer jag att få svälta. Jag var förut den fattigaste af ministrar, jag kommer nu att bli den mest ruinerade af ambassadörer och ur stånd att gagna konungen och mitt land».

** Han hade först sin ambassadörsfullmakt som det hette »en poche», men då franska regeringen däröfver betygade sin fägnad, blef den »producerad». I okt. 1761 öfverlemnades de nya kreditiven, men utan den kostsamma »entrée publique», som eljest vid dylikt tillfälle brukades.

bereda honom ersättning på annat sätt: han hade 1760 utnämnts till öfverste i arméen och i april 1764 blifvit öfverste för kronprinsens värfvade regemente (förlagdt i Landskrona och Malmö).

När Ulrik Scheffer efter åtta års frånvaro i november 1764 återkom till Sverige för att deltaga i den förestående riksdagen, där Hattpartiets öde skulle afgöras, hade han svårt att känna igen sitt land och sitt parti — så stor var den förändring de undergått sedan han såg dem sist. Han hade 1756 sett Hattpartiet på höjden af dess makt och öfvermakt, han hade lemnat det prisadt af vänner, fruktadt af fiender och förfogande utan gensägelse öfver alla landets tillgångar. Nu däremot fann han dess anseende förstördt, dess maktmedel uttömda, dess chefer nedslagna och rådvilla, dess leder decimerade genom affall eller upplösta i mindre flockar med skilda intressen — hela det politiska system, som Hattpartiet skapat i det inre och yttre, var rubbadt i sina grundvalar och hotade hvarje ögonblick att instörta. Dess fall fullbordades vid riksdagen 1765—66, som blef en enda stor räfst med Hattarnes synder och misstag. Ulrik Scheffer hade vid Fersens sida deltagit i ledningen af valrörelsen, han blef därpå en af Hattarnes kandidater till landtmarskalksplatsen, likaledes vid Fersens sida. Men alla bemödanden

voro fruktlösa: Mössorna segrade äfven på riddarhuset. Utesluten från sekreta utskottet, kunde Scheffer nu endast från riddarhusets bänkar inlägga sitt ord till skydd för sina vänner och till försvar mot Mössornas öfvergrepp; han gjorde det i fråga om vexelassocierades behandling, om den fria yttranderätten på riksdagen och om »betänkandet rörande lagarnes behöriga verkställighet».*

För egen del fick U. Scheffer för första gången erfara, hvad det vill säga att under partistrider höra till minoriteten. Ett af sekreta utskottets första göromål blef att föreslå, att hans värdighet och aflöning som ambassadör skulle upphöra. Såsom skäl därtill anfördes dels statens finansiella trångmål, dels den förändrade ställningen till Frankrike, som gjorde en ambassadör därstädes mindre behöflig. Kanslikollegium, hvars yttrande infordrades, kunde ej annat än erkänna riktigheten af dessa skäl, men ansåg, att man af hänsyn till Frankrike borde dröja någon tid, innan man indroge ambassadörsvärdigheten. Kollegiet begagnade tillfället att kraftigt framhålla både de förtjenster Scheffer inlagt under sin beskickningstid och de ekonomiska uppoffringar han måst göra. Det påminde därom, »med hvad utmärkt försiktig-

* Härom närmare upplysningar hos Malmström, Sveriges politiska historia 1718—1772, V, s. 300, 366, 447, 458.

het och utan all egen afsikt han underhandlingarna drifvit, huru han vid alla tillfällen iakttagit Kungl. Maj:ts höga värdighet, haft omsorg för svenska undersåtars angelägenheter, uti kaperimål så vida kommit, att icke ett enda skepp varit till fransk hamn uppbragt, som icke är lösgifvet, då likväl andre ministrar sådant för sina nationers handel icke kunnat åstadkomma, och under många svårigheter stadgat vänskapen emellan Sverige och dess allierade, med hvilket förhållande han tillika förvärfvat sig icke mindre aktning vid kungl. franska hofvet än Kungl. Maj:ts nådiga välbehag». Allt detta oaktadt blef ambassadörsvärdigheten genast indragen, och på sekreta utskottets anhållan ålade regeringen alla hemmavarande ministrar att återvända till sina poster. Ulrik Scheffer hade ej lust att öfvergifva riksdagen och att återvända till Paris med nedsatt rang, minskadt inflytande och otillräckligt arfvode; han undanbad sig därför all ytterligare beskickning vid det franska hofvet. Därmed hade han återgått till sitt förra kall, det militära. Medan riksdagen pågick, skötte han sitt regementes angelägenheter från Stockholm, men före riksdagens slut fick han transport till Vestgöta-Dals regemente och tog därefter sin bostad i Vestergötland. Han löste till sig fädernegården Ek, hvilken efter moderns död (på 1750-talet)

innehafts oskiftad af hennes arfvingar, och bodde först där, sedan på sitt öfversteboställe Slädene. För honom, som nyss rört sig i Paris' salonger bland prinsar och ministrar, var det ett starkt ombyte att nu förflyttas till det svenska »bondlandet» bland knektar och rotebönder; han, som nyss i Choiseuls kabinett afhandlat den europeiska politikens hemligheter, egnade sig nu åt exercis och landthushållning med en ifver som om han aldrig sysslat med något annat. Han synes ej ha varit missnöjd med bytet.

Hade sålunda de yttre omständigheterna för Scheffer undergått en stor omhvälfning, så var han icke heller själf densamme som fordom. Han var icke längre den ifrige partiman, som då han vid 1755 års riksdag hade gått i spetsen för angreppet mot hofvet och Mössorna. Åldern och erfarenheten hade lugnat äfven de politiska lidelserna, motgången hade blifvit en läromästare i hofsamhet och försiktighet, och ändtligen hade hans långa diplomatiska verksamhet vid det franska hofvet lärt honom, att tala är silfver, men tiga är guld. Det är från denna tid, som Ulrik Scheffers statsmannakarakter framstår fullt utbildad, som han stadgar det anseende och rykte han hade hos sin samtid och fått behålla hos eftervärlden såsom en ovanligt klok och försiktig, lugn och hofsam,

men äfven något kall och sluten statsman. Det är från denna tid den stora olikheten mellan honom och hans broder Carl framträder på ett så iögonfallande sätt. Carl Scheffer förblef i alla sina dagar densamme som han varit från början: liflig och sangvinisk, full af nya idéer och förslag, ständigt i rörelse att förverkliga dem eller åtminstone tala därom, varmhjärtad och älskvärd, öppen och obetänksam, med ett ord en entusiast och en yngling så länge han lefde. Den tredje af bröderna, Per Scheffer, synes ha varit de äldre mycket underlägsen, ehuru äfven han med tiden intog en hög ställning i samhället: han vann slutligen fältmarskalksstafven. Ett qvickhufvud karakteriserade de tre bröderna Scheffer på följande sätt: Carl Scheffer talar mycket, men tänker litet, Ulrik tänker mycket, men talar litet, Per Scheffer hvarken tänker eller talar. En annan uttryckte saken så: Carl Scheffer sade ofta hvad han icke visste, Ulrik sade icke hvad han visste, Per visste icke hvad han sade. Hvad som här uttalats om Carl och Per Scheffer må vara öfverdrifvet; säkert är, att Ulrik blifvit ej illa karakteriserad.

På samma gång Scheffers karakter såsom statsman klarnat och mognat, hade äfven hans politiska åsikter undergått en märklig förän-

dring. En mångårig vistelse i Frankrike hade ej kunnat blifva utan inflytande på dessa; den franska konungamakten imponerade äfven i sitt förfall, och den allmänna meningen där liksom annorstädes väntade samhällets omskapning af en upplyst despotism. Hans förtroliga umgänge med hertigen af Choiseul har utan tvifvel verkat i samma riktning. Redan 1759 hade denne statsman klart för sig, att Frankrike i grunden vore bäst tjent med en stark konungamakt i Sverige; han styrktes allt mer i denna mening och fördolde det icke för Scheffer. Denne hörde det i början med bedröfvelse: »hvad som bedröfvar mig mest», skrifver han i januari 1762, »det är, att man betraktar vårt regeringssätt nästan som omöjligt att upprätthålla». Men småningom har han vant sig själf vid detta föreställningssätt. Hans tro på den svenska frihetens välsignelser rubbades, då han såg den ringaktning, hvarmed Sverige numera bemöttes i de europeiska rådslagen; och att hans eget parti vid riksdagen kom i minoriteten, har för visso ej gjort honom starkare i tron. Sålunda var han väl förberedd på det nya uppslag i Hattpolitiken, som inträdde 1766, då hertigen af Choiseul återtog ledningen af utrikes ärendena och uttryckligen uppställde såsom målet för Frankrikes politik i Sverige att där återställa en stark konungamakt.

Man känner, hvilken framstående rol Carl Scheffer spelade i de underhandlingar, intriger och planer, som häraf föranleddes; men huruvida Ulrik Scheffer tagit någon verksam del i allt detta, är icke bekant.*

Vid hvilken tidpunkt Ulrik Scheffer kommit i närmare beröring med kronprinsen Gustaf, kan ej med full visshet bestämmas. Att döma af deras brefvexling, har det ej skett förrän under riksdagen 1769, hvilket är så mycket antagligare, som Scheffer efter 1765—66 års riksdag mest vistades i Vestergötland, sysselsatt med sin enskilda hushållning och sitt regementes vård. När Mössornas syndamått var fullt och Hattarnes tid åter kommen, fanns Ulr. Scheffer på sin post vid riksdagen 1769. Från sekreta utskottet flyttades han efter Mössrådets fall till rådkammaren (d. 5 maj) och blef här såsom rikskansliråd kanslipresidenten

* I de franska ministerbrefven omtalas dock, att U. Scheffer i febr. 1768 begifvit sig till fastingsmarknaden i Kristinehamn, försedd med franska penningar, för att motarbeta de af banken ditsända ombuden och hindra dem att göra sig brukspatronerna förbundna (Malmström, a. st. VI, 40). Denna, liksom vissa andra punkter i U. Scheffers lif, kan numera ej upplysas, enär mycket litet finnes qvar af hans enskilda papper. Hans officiella brefvexling finnes naturligtvis i behåll (i Riksarkivet) och af hans enskilda bref de som han skrifvit till konung Gustaf III (Gustavianska saml. i Upsala), till sina medhjälpare i kansliet m. fl. Men de enskilda bref han från andra emottagit synes han ha till största delen förstört; endast ett ringa fåtal af dessa finnes numera qvar.

Ekeblads närmaste man i den utrikes styrelsen. Det var denna hans ställning som bragte honom i omedelbar beröring med kronprinsen, i det han ofta i Ekeblads ställe hade att meddela honom utdrag af den utrikes brefvexlingen, hvilken mycket intresserade prinsen. Det är troligt, att Scheffers långa vistelse vid det franska hofvet och många förbindelser i detta land gifvit honom ett särskildt intresse i prinsens ögon. Under året 1770 blir tonen i Scheffers bref till kronprinsen allt varmare och innerligare; han kallar honom Sveriges skyddsängel, af hvars fosterlandskärlek och snille hvarje god Svensk borde vänta Sveriges räddning. Scheffer var tydligen djupt intresserad för Gustafs resa till Frankrike, liksom han antagligen varit med om att planlägga den. Det var icke han själf, utan hans broder, som fick beledsaga kronprinsen på resan, men Ulr. Scheffer följde denna resa med sina bästa välönskningar och förhoppningar och ansåg Sveriges räddning däraf bero.

Det var dock först efter Gustaf III:s tronbestigning och återkomst från Frankrike, som det vänskapsband knöts emellan konungen och Scheffer, hvilket skulle hålla profvet under hela hans regerings vexlande skiften. Det var först nu konungen lärde till fullo känna Scheffers öfverlägsna skick-

lighet, liksom hans trohet och pålitlighet. Dessa egenskaper sattes på prof under den stormiga riksdagen 1771—1772, i synnerhet sedan kanslipresidenten Ekeblad aflidit (den 9 okt. 1771) och Scheffer trädt i hans ställe såsom kanslichef och ledare af Sveriges utrikes politik. Konungen hade utan tvifvel gärna sett Scheffer såsom kanslipresident äfven till namnet, men sekreta utskottet dröjde att föreslå efterträdare åt Ekeblad, förmodligen därför att det rådande Mösspartiet hoppades inom kort kunna tillsätta en kanslipresident ur sina led och efter sitt sinne. Konungen begagnade det tillfälle han egde att visa Scheffer sin bevågenhet, då han den 15 oktober »i anseende till sin förestående höga kröning» upphöjde honom, jämte åtta andra rådsherrar samt general A. Ehrensvärd, i grefligt stånd.* Ett år förut hade han blifvit serafimerriddare.

Både genom sin ämbetsställning, sina egenskaper och konungens förtroende var U. Scheffer nu blifven den inflytelserikaste mannen i rådkammaren och till följd häraf i högre grad än någon af sina ämbetsbröder föremål för Mössornas ovilja. Inom Hattpartiet åter hade han flere medtäflare om makten. Det forna Hattpartiet var deladt i tvenne stora grupper. Den ena gruppen, hvilken hade Fersen till chef, sökte upprätthålla Hattarnes

* Ingendera af bröderna Scheffer tog introduktion som grefve.

gamla traditioner, så vidt de förändrade förhållandena medgåfvo; den önskade i själ och hjärta bevara 1720 års regeringsform, återställd till dess ursprungliga form, och ville ej därutöfver stärka konungamakten. Den andra gruppen åter eller hofpartiet väntade räddningen endast af en stark konungamakt; denna grupp leddes af bröderna Scheffer och riksrådet Sinklaire. Bland dessa tre var den sistnämnde i dåligt rykte såsom partigängare och ränksmidare. Carl Scheffer var alltför öppen och obetänksam att passa till ledare; Ulrik Scheffer var därför utan jämförelse den mest ansedde mannen i hofpartiet, ehuru han med flit höll sig i skuggan och ej ville anses som partichef. Då nu de båda grupperna misstrodde hvarandra och fullföljde skiljaktiga, stundom stridiga syften, skärptes härigenom alltmer den gamla rivaliteten mellan Ulrik Scheffer och Fersen.* Huru strängt Fersen bedömdes af bröderna Scheffer, ser man af en vid denna tid författad skrift, i hvilken Carl Scheffer underkastar Fersens hela politiska färd alltsedan 1756 den skarpaste kritik. Fersens omdöme om bröderna Scheffer

* Vi kunna ej uppgifva, när denna rivalitet tog sin början. Möjligen leder den sitt första upphof från den tid, då Scheffer i fransk krigstjenst var öfverstelöjtnant vid det af Fersen uppsatta regementet. Vid landtmarskalksvalet 1755 och andra tillfällen fick Scheffer stå tillbaka för Fersen.

framgår af hans efterlemnade anteckningar; de skildras af Fersen i oändliga variationer såsom ifriga konungatjenare, hvilka på allt sätt uppmuntra monarkens makt- och ärelystnad för att genom honom få själfva herska. Från Fersen förskrifver sig väl äfven delvis den skildring, som franske ambassadören grefve de Vergennes i en af sina depecher (augusti 1771) lemnar af U. Scheffers personlighet. Efter att hafva talat om Carl Scheffer fortsätter Vergennes: »Hans bror baron Ulrik har icke så lysande, men mer solida egenskaper; hans åsikter äro riktiga och djupgående, ingen kan bättre än han fatta hufvudpunkten i en sak, dess sammanhang med annat och dess följder, ingen är bättre än han i stånd att fatta ett fast och modigt beslut, men en viss maklighet och trögbet samt smak för nöjen och förströelser hindra honom ofta att nå sitt mål. Däraf kommer en förbehållsamhet, en kallsinnighet och liknöjdhet, som flere anse såsom förställning* och några till och med, ehuru med orätt, såsom falskhet. De båda bröderna ega ej heller på långt när det anseende och inflytande inom sitt parti, som de skulle kunna och vilja

* Härmed bör jämföras hvad Vergennes en annan gång skrifver: »U. Scheffer låtsar som om han ej toge någon del i hvad som tilldrager sig vid riksdagen, ja, som om han ville vara okunnig därom; alltid färdig att klandra hvad andra gjort, öppnar han aldrig sin mun, när det gäller att gifva ett råd».

hafva — den ene är alltför mycket öppen och uppriktig, den andre är det för litet. Det enda som de fullfölja med oaflåtlig uppmärksamhet, är att försäkra sig om konungens förtroende eller åtminstone ej behöfva dela det med personer, som kunde ingifva dem farhågor, och framför allt att hindra grefve Fersen från att göra för stora framsteg i konungens ynnest».

Emellan de båda grupperna af Hattpartiet och deras chefer fortgick under större delen af riksdagen en mer eller mindre förtäckt strid, hvarigenom Mössornas seger ännu mera underlättades. När Gustaf III i november 1771 ville genom kungligt initiativ bringa riksdagen i verksamhet, gåfvo honom Fersen och bröderna Scheffer olika råd. Konungen lät Fersen tro, att han skulle följa dennes råd, men slutade med att antaga bröderna Scheffers plan, i det han tillkallade ståndens talmän och erbjöd sin personliga bemedling i ståndsstriden. Fersen kände sig sårad; han sade sig vara för god att tjena som lekboll åt herrar Scheffer och Sinklaire, och när därpå hofpartiet på riddarhuset sökte begagna hvad som skett till konungens fördel, blef detta af Fersens vänner motarbetadt. Hofpartiets ovilja mot Fersen ökades, då denne ingaf den franske ambassadören misstroende till konungen och hans vänner och styrkte honom

att inställa sin penningutdelning vid riksdagen, samt då Fersen på nyåret 1772 använde hela sitt inflytande att göra slut på ståndsstriden, hvilken hofpartiet i konungens intresse numera sökte underblåsa. Men då det i april 1772 gällde att rädda Hattrådet eller en del däraf, tvekade icke Fersen och Vergennes att verka för Scheffers bibehållande i rådet och i kansliet; Vergennes prisade nu hans »principfasthet och patriotiska nit» och anbefallde honom, ifall han miste sitt ämbete, åt franske konungens välvilja. — Mösscheferna lofvade först att behålla Scheffer i rådet, om han nedlade sin tjenst i kansliet. Men då Scheffer gjorde svårigheter att lemna kansliet, där konungen önskade hans fortfarande tjenster, så tog man detta till förevändning att göra sig alldeles qvitt en man, som man fruktade mer än någon annan. Scheffer måste alltså dela sina kollegers öde. Den 4 maj nedlade han sitt ämbete i kanslikollegium, sedan han helsat den nye kanslipresidenten, frih. J. von Düben. Då han i sitt tal yttrade om denne: »han vet, hvilka mått kunna bereda rikets tillväxt och anseende, huru hemliga stämplingar skola förebyggas, allmänt väl mot enskilda afsikter skyddas och alla främmande intryck såsom ledande till statens undergifvenhet och förfall afvändas», så kan detta ej fattas annorlunda än som en uppenbar ironi, riktad

emot den ryssvänliga Mösspolitikens främste målsman.

Ingenting stärker vänskapen så mycket som gemensamma högre intressen och gemensamma pröfningar, burna i deras tjenst. Det var stora pröfningar både Gustaf III och Scheffer hade att genomgå på riksdagen 1771—72. Konungen hade sett alla sina bemödanden omintetgjorda, han såg sig nu med våld skild från det råd, till hvilket han hyste förtroende, och på nåd och onåd öfverlemnad åt det parti, hvilket han betraktade såsom sin personliga fiende. Scheffer åter blef med skymf förjagad ur rådkammaren och af sina fiender dömd förlustig ett förtroende, som han aldrig förverkat. Men hvilka än deras personliga känslor varit, man gör dem ej mer än rättvisa, om man antager, att fäderneslandets nöd och fara för dem båda stått såsom hufvudsaken.* Det var i fäderneslandets namn Scheffer i april 1772 riktade till konungen följande skrifvelse: »Jag är öfvertygad, att de som nu styra oss icke skola inskränka sig till förföljelser mot de enskilde, de skola söka befästa sitt välde, och ingenting skall vara dem heligt, när det gäller detta. Underdånighet för de utländska makter,

* I sitt afskedstal till kanslikollegium bedyrade Scheffer, att »under alla de rådslag jag här bivistat har aldrig en enda tanke hos mig upprunnit, som ej varit brinnande af nit för min konungs och mitt fäderneslands bästa».

som kunna hjälpa dem, förändring både i den inre och yttre styrelsen, allt skall begagnas, och Gud ensam kan veta, hvar en så fanatisk ifver som deras skall stanna. Emellertid, Sire, förtvifla ej om fäderneslandets räddning, jag besvär Eders Maj:t därom, det är det enda hjälpmedel, som återstår oss mot alla de olyckor som hota. Det är af nöden, att Ed. Maj:ts mod höjer sig öfver ödet, att E. M. visar en orubblig fasthet mot alla de försök, som man säkert skall göra för att bringa E. M. till foglighet och eftergifvenhet. Jag vågar säga det: E. M. har rågat måttet, och all ytterligare eftergift mot folk, som lagt sin egen opålitlighet i så öppen dag, skulle blott tjena till att göra dem ännu djärfvare och allt mer närgångna — — Det är nödvändigt, att E. M. fattar statsrodret med herkulisk arm och betager dem ända till hoppet att låta sig ledas; det är på tiden att de få darra och att E. M. kastar dem tillbaka i deras intet. Hvad gör en öfvergående storm? E. M:s ära skall framträda för världens ögon i all sin glans, och E. M. skall för visso lyckas att rädda sitt land och sitt folk».

Detta Scheffers bref, skrifvet sedan de tre ofrälse ståndén afkunnat sin dom öfver Hattrådet, men innan adeln däri instämt, synes antyda en önskan, att konungen skulle begagna den uppen-

bara veld och orättvisa ständerna begått som ett skäl till våldsamt ingripande. Gustaf III fann väl icke stunden ännu vara inne härför, men en så varm och gripande uppmaning af den eljest lugne och försiktige Scheffer kunde ej annat än göra ett djupt intryck på hans sinne och skingra de betänkligheter han dittills hyst mot att tillgripa våldsamma medel. Han hade dittills afvisat de förslag, som gjorts honom i detta syfte, men då kort därpå ett nytt sådant, det bekanta Sprengtportenska, framlades för honom af Carl Scheffer, gaf han sitt bifall därtill och började genast själf och genom andra de nödiga förberedelserna till dess utförande.

Hvilken ställning Ulrik Scheffer intagit till revolutionsplanen, kan ej af tillgängliga källor upplysas. Det är ej gärna möjligt annat än att han varit invigd i en plan, i hvilken hans broder hade en så betydande del, och det är all sannolikhet för att han följt den med sina lifligaste välönskningar. Man kan dock ej finna, att han gjort något positivt för att befordra revolutionen, vare sig att han icke anmodades därom, eller att han, liksom Höpken, föredrog att stå utanför ett företag, som var så äfventyrligt och vidtutseende, att det syntes ej kunna undgå att blifva i förtid upptäckt. Efter sitt afsked hade Scheffer icke något annat som

qvarhöll honom i hufvudstaden än konungens kröning; liksom flere af det fallna partiets ledare, öfvergaf han därpå riksdagen och drog sig tillbaka på landet, där han i stillhet afvaktade sakernas vidare utveckling. Han hade snart den sorgliga tillfredsställelsen att se, huru under Mössornas styrelse allt gick från ondt till värre, huru förvirringen vid riksdagen för hvarje dag tilltog, huru ständerna visade sin vanmakt att afhjälpa hungersnöden och andra missförhållanden i samhället, och huru på detta sätt tillståndet inom landet alltmer mognade för en revolution, på samma gång som landets yttre ställning gjorde en sådan nödvändig, ifall Sverige skulle undgå Polens öde.

Men icke länge skulle Ulrik Scheffer se sig inskränkt till iakttagarens roll; det dröjde ej länge, innan han från sin lugna vik rycktes midt in i händelsernas hvirfvel. Han vistades på fädernegården, då han mottog underrättelse först om revolutionen och dess lyckliga utgång och ett par dagar därefter om sin egen utnämning till riksråd och kanslipresident. De känslor, med hvilka han mottog dessa nyheter, uttala sig i det bref till konungen af den 27 aug., hvarmed han besvarade kallelsen. »Beundran, förvåning och vördnad, alla de känslor, som hjältemodiga handlingar kunna uppväcka i menniskors hjärtan, äro i mitt hjärta

förenade, men alla andra känslor öfvervägas af den lifligaste tacksamhet mot den bäste och störste bland herrar. Ed. Maj:t gör menniskornas lycka; jag skall ha den lyckan att lyda. Icke som om jag trodde mig kunna efter Dess önskan fylla den viktiga plats, som E. M. vill anförtro mig, men såsom ett svagt redskap skall jag utföra de befallningar, som E. M:s vidtomfattande snille förelägger mig, och på detta sätt skall E. M:s ära fortplantas till den senaste eftervärld. Jag skall oförd röjligen lemna min stilla tillflyktsort, där jag uppsändt varma böner för E. M:s lycka; jag går nu att kasta mig för Dess fötter och att svära E. M. en evig trohet». Kort därpå afreste han till Stockholm, där vi finna honom den 4 sept. deltaga i ett rådsmöte under konungens ledning och den 7 sept. taga sitt inträde i kanslikollegiet, hvilket han för endast fyra månader sedan lemnat. Vid riksdagens afslutning den 9 sept. fick Scheffer liksom flera andra nyutnämnda riksråd högtidligen aflägga rådseden.

Att Ulrik Scheffer skulle blifva återinkallad i rådet, då konungen fick makten, det var en på förhand gifven sak, en naturlig följd af den ställning han intagit och det förtroende han åtnjutit hos konungen under sin förra tjenstetid. Det var ej lika afgjordt, att han skulle intaga främsta

platsen i rådet såsom kanslipresident och utrikesminister. Det fanns en man, som redan förut innehaft denna plats och både genom ålderns och snillets rätt stod den närmare än U. Scheffer, det var A. J. von Höpken. Till honom hade Carl Scheffer, antagligen före revolutionen, då de sammanträffade vid Loka, framfört konungens afsikt att åter kalla honom i spetsen för de utrikes ärendena, men Höpken hade undanbedt sig förtroendet. Därmed kunde valet af U. Scheffer anses gifvet, så mycket mer som dennes broder tagit en så betydande del i revolutionen och efter denna var konungens närmaste förtrogne. Själf ville Carl Scheffer ej återinträda i rådet — han föredrog att vara konungens enskilde vän och förtrogne — men utan tvifvel har han användt sitt inflytande till fördel för brodern, hvars upphöjelse skulle stärka äfven hans egen ställning.

Den nye kanslipresidenten möttes vid sitt återinträde i tjensten af ställningar och förhållanden, som satte hans förmåga på det hårdaste prof, som togo alla hans både själs- och kroppskrafter i anspråk. Det gällde att befästa den nya ordningen, att betrygga revolutionens frukter både i det inre och utåt. För ögonblicket var det senare angelägnast, ty de hemliga fienderna inom landet voro ej farliga, om de ej fingo hjälp utifrån. Det

var förhållandet till grannstaterna, som för tillfället var den brännande frågan. Skulle Ryssland, Danmark och Preussen, som sinsemellan garanterat den gamla författningens bestånd, finna sig i att med ens förlora frukterna af så mycket arbete, så stora uppoffringar, eller skulle de enligt träffadt aftal gripa in med vapenmakt för att återställa det förra regeringssättet? I senare fallet hade Sverige att utkämpa en förtviflad strid mot en oerhörd öfvermakt och skulle, om det dukade under därför, nedsjunka till ett lydrike, så vida det ej delades emellan grannstaterna.

Den nya regeringens första uppgift blef sålunda att stärka de svaga försvarskrafterna, men framför allt att genom diplomatisk konst ersätta hvad som brast i materiell styrka. Äfven för de militära anstalterna blef U. Scheffer tagen i anspråk, i det han insattes i den rådskommission, som skulle vidtaga försvarsåtgärder mot ett väntadt anfall från öster. Men de militära anstalterna upphörde snart på denna sida, då man förvissat sig om att Ryssland, inveckladt i krig med Turkiet, ej skulle bryta freden under den närmaste tiden. Så mycket mera omfattande och ansträngande blef U. Scheffers verksamhet på det diplomatiska området. Den svenska revolutionen var nämligen en europeisk fråga af största vikt; hon

rörde ej blott de makter, som deltagit i de svenska riksdagsstriderna, Ryssland, Danmark och Preussen, Frankrike och England, utan ock medelbarligen Europas öfriga stater, Österrike och Tyska riket, Polen, Turkiet och Spanien. Ingen af alla dessa makter fick försummas, öfverallt hade Sverige ett intresse att bevaka, på alla dessa punkter måste de diplomatiska trådarne dels anknytas, dels hållas fasta och orubbade.

Sedan U. Scheffer genom en rundskrifvelse underrättat samtliga Sveriges ministrar i utlandet, att han tillträdt sin befattning, gaf han dem genom en ny rundskrifvelse den 11 sept. till känna, att de ministeriella ärendena hädanefter komme att skötas efter en helt annan ordning än förr. De behöfde ej längre såsom förut taga hänsyn till olika meningar och partier här hemma eller frukta, att deras meddelanden skulle uppenbaras. Konungen ville med särskild uppmärksamhet följa de ministeriella sakerna, han vore nu konung på sin tron och kunde fullfölja ett självständigt och konseqvent politiskt system; detta kunde han göra så mycket tryggare, som för öfrigt ingen annan än kanslipresidenten finge kunskap om *allt* hvad inom denna styrelsegren tilldroge sig. De diplomatiska skrifvelserna skulle, när de vore hemliga och af större vikt, adresseras till konungen själf, eljest

till kanslipresidenten; det var en omvändning af den ordning, som varit gällande under Frihetstiden.

Härmed var ett nytt politiskt system invigdt inom den högsta förvaltningen; det gällde först endast de ministeriella ärendena, men vi skola se, att dessa snart drogo efter sig flere. I själfva verket hade man gjort den första lilla afvikelsen från regeringsformens anda och kanske äfven dess bokstaf, då man gjorde den utrikes politiken till en hemlighet för hela rådet utom kanslipresidenten. Varnad af erfarenheten från Frihetstiden, ville man framför allt bevara »secretessen»; så länge de illasinnade grannarne hade vänner inom själfva rådkammaren, var det ej rådligt att låta föredraga de viktigare utrikesärendena i rådets plenum eller i en af dess divisioner. Att konungen skulle äfven i sådana ärenden höra en om än fåtalig konselj, var tydligen regeringsformens fordran. Nu blef dock till och med kanslipresidentens närmaste man (riksrådet Falkenberg) hållen i okunnighet om vissa ärenden, och de öfriga rådsherrarne voro fullkomligt främmande för den utrikes politiken. I den utrikes konseljen föredrogos endast oviktiga ärenden. Häri hade de mer självständige bland rådsherrarne svårt att finna sig; detta var tvifvelsutan förnämsta orsaken till att Fersen redan ett halft år efter sitt inträde i rådet begärde afsked.

Det nya systemet befriade utan tvifvel utrikesministern från många svårigheter och obehag, men å den andra sidan ställdes ock på honom vida större anspråk, vida större ansvar än förr. Han förde ensam hela den utrikes brefvexlingen, han hade ingen annan än konungen att rådgöra med, och öfver de råd han meddelade fördes intet protokoll, konungen endast gillade eller ändrade kanslipresidentens förslag till bref och instruktioner. Allt berodde på ett nära och förtroendefullt samarbete mellan konungen och hans utrikesminister, och i detta afseende återstod ingenting att önska.

Hvad Scheffer icke tröttnade att inskärpa hos Sveriges ministrar och genom dem hos de hof, där de befunno sig, var först och främst att revolutionen ej på något sätt skulle sätta freden i fara, utan att tvärt om fredens bevarande vore konungens första ögonmärke. Men lika kraftigt försäkrade han ock, att konungen ej skulle tillåta någon utländsk makt blanda sig i Sveriges inre angelägenheter, och att, om sådant försöktes, »han beslutit våga det yttersta, till och med dess eget lif, till försvarande af den allmänna folkrätten, samt sin och sitt rikes självständighet», eller, såsom det en annan gång hette, att konungen hellre skulle våga allt än underkasta sig och riket ett

så odrägligt öde. Detta var den allmänna grundtonen i Scheffers diplomatiska skrifvelser och instruktioner; den varierades på mångfaldiga sätt, alltefter stämningen vid det hof, för hvilket de voro afsedda, och äfven hos den minister, som hade att följa dem. Det visar sig i Scheffers diplomatiska brefvexling under denna tid en smidighet, en rikedom och omvexling, som man knappt skulle ha väntat, en stilistisk förmåga, en lyftning i uttryckssättet, som stundom gränsar till vältalighet. Det är liksom om stundens allvar, fosterlandets fara och den unge konungens höga exempel hade inspirerat Scheffer och ingjutit lif i hans eljest något torra och på sak gående diplomatiska stil. I brefven till grefve Creutz i Paris, den högst betrodde af våra diplomatiska ombud, vädjade han till franske konungens vänskap, rikenas gamla förbindelser och Frankrikes plikt att ej låta det triumvirat, som nyss fullbordat Polens styckning, föreskrifva Europa lagar. Äfven i London framhölls kraftigt Polens behandling och faran af ett europeiskt krig såsom bevekande skäl. I Wien skulle grefve Barck vädja till kejsarinnan Maria Teresias prisade rättrådighet och begagna sig af hennes afvoghet mot Preussen. Vid den ottomaniska Porten behöfdes inga diplomatiska ansträngningar; Turkiets intresse af revolutionen i Sverige var

uppenbart, det gällde där endast att väl dölja de hemliga underhandlingar, genom hvilka man sökte hindra Turkiet från fredsslut med Ryssland. Kejsarinnan Katarina skulle, så vidt möjligt, blidkas genom freds- och vänskapsförsäkringar samt en utomordentlig beskickning; och konung Fredrik ändtligen, hvilken förde ett mycket hotfullt språk i sina bref till Gustaf III, tillbakavisades af denne hofsamt, men fast och bestämdt. Till sistnämnda brefvexling lemnade äfven Ulrik Scheffer bidrag, i det han författade ett och annat af de bref, som konungen aflät till sin morbroder, äfvensom en s. k. analys af den Sverige rörande hemliga artikeln i 1769 års fördrag mellan Ryssland och Preussen,* hvilken konung Fredrik varit nog oblyg att meddela sin syster för att skrämma henne. I denna analys, som begagnades för svaren till konung Fredrik, visade Scheffer, dels att Preussen och Ryssland ej hade något slags rätt att föreskrifva ett självständigt land lagar, dels att den nämnda artikeln, förnuftigt tolkad, ej gåfve dem någon rimlig anledning att under närvarande förhållanden blanda sig i Sveriges inre

* Detta fördrag hade dittills varit obekant i Sverige, där man endast kände 1765 års liknande fördrag emellan Ryssland och Danmark, men visserligen kunde ana tillvaron af andra mera närgående förbund mellan grannhofven.

angelägenheter eller hota det med krig.* Man visste icke i Sverige, att konung Fredrik i själfva verket arbetade på fredens upprätthållande, fastän han hotade med krig för att förmå det svenska hofvet till eftergifter.

Genom alla dessa bemödanden syntes på hösten 1772 freden för tillfället betryggad; man skulle åtminstone vinna tid och rådrum. Endast på en punkt såg det alltjämt hotande ut; medan de öfriga grannarne läto alla krigiska anstalter afstanna, fortsatte den danska regeringen sina rustningar i Norge. För tillfället voro dessa ej annat än försvarsanstalter, ty Danmark hade allt att frukta af den pånyttfödda svenska konungamakten och det

---

* Courte analyse sur l'article secret du traité entre l'Impératrice de Russie et le Roi de Prusse. Scheffer börjar sålunda: »Den första reflexion man gör sig öfver den mellan hofven i Berlin och Petersburg slutna traktaten är att fråga, med hvad rätt dessa båda hof kunna tro sig bemyndigade att bestämma öfver ett tredje hofs inre angelägenheter utan dess vetskap, utan dess tillfrågande och utan att vara på något sätt därom anmodade. Dessa maximer äro så nya och så föga grundade i den allmänt gällande folkrätten, att man ej utan den största förundran skulle kunna erfara, att en dylik traktat kunde finnas, liksom det är ännu mer förvånande, att man kan vilja anse sig förbunden att fullgöra en traktat, grundad på principer som strida mot alla europeiska staters oberoende och säkerhet». — Efter att ha granskat artikeln i detalj slutar Scheffer: »Den framfarna tiden lemnar icke exempel på dylikt, och framtiden skall få svårt att tro därpå. Men man hyser en för hög tanke om denne monarks (Fredrik II:s) billighet för att ett ögonblick kunna tro, att han ville sätta en så mörk fläck på sin egen ära och på de principer af rättvisa, af hvilka han alltid varit lifvad».

Holstein-Gottorpska husets inrotade hat till Danmark, men samma rustningar kunde äfven brukas till anfall och skulle utan tvifvel framdeles brukas därtill, när tillfället blefve gynnsamt och signalen gåfves från den ryska sidan. Det kunde därför sättas i fråga, om Sverige ej gjorde klokast i att nu, medan Danmark stod ensamt, förekomma den otrogne grannen och genom ett beslutsamt uppträdande antingen krossa honom eller åtminstone tvinga honom att nedlägga vapnen. Det var visserligen ett djärft företag att så behandla en medlem af den mäktiga liga, som nyss hållit Sverige under oket, det kunde betraktas som en utmaning mot de öfriga makterna i ligan och draga med sig betänkliga följder. Men stundom kan djärfheten vara den största klokheten, och detta var den unge konungens mening. Han blef alltmer uppeldad af den tanken, att han nu skulle få förödmjuka, ja krossa Sveriges och Holstein-Gottorpska husets arffiende och lägga krigarären till den ära han redan vunnit. Danmark borde genom ett vinterfälttåg kastas till marken och göras oskadligt, innan Ryssland hunne komma det till hjälp. Härom rådplägade konungen först med Ulrik Scheffer och ett par andra rådsherrar under vistelse på Ekolsund i senare delen af oktober 1772. I början synes Scheffer ha låtit sig rycka med af den

värma och ifver, hvarmed konungen förfäktade sin mening.* Vid närmare besinning såg han dock lätt, hvart ett sådant steg kunde leda; han gjorde allt för att lugna och tillbakahålla konungen och förekomma ett krigsutbrott, som skulle kunna medföra ödesdigra följder. Han tillstyrkte visserligen, liksom alla rådets öfriga medlemmar, att två armécorpser skulle sammandragas till gränsens skydd och andra försvarsanstalter vidtagas; men i den deklaration, som samtidigt öfversändes till det danska hofvet, sökte han på allt sätt förmildra betydelsen och verkan af truppsammandragningen och försäkrade om Sveriges fredliga afsikter i en mycket hofsam och tillmötesgående ton. Denna förklaring, som delgafs de utländska hofvens ministrar, var tvifvelsutan helt och hållet Scheffers verk, men motsvarade ingalunda konungens stämning. Innan denne begaf sig till norska gränsen för att själf öfvervaka försvarsanstalterna, hade han i Scheffers närvaro en öfverläggning med franske ambassadören Vergennes, som var mycket orolig öfver hvad som förestod och i allvarsamma ordalag sökte återhålla konungen. Vergennes beskrifver i sina depecher denna öfverläggning. »Jag har

* Det vore möjligt, skref Scheffer den 23 oktober till svenske ministern i Konstantinopel, att konungen, hur mycket han än önskar fred, likväl blir nödsakad börja kriget med Danmark redan under vintern.

aldrig», säger han, »hos honom märkt en sådan hetta och förtrytelse. Han lade i dagen hela häftigheten af sitt lynne och all den fördomsfulla motvilja mot Danmark, som han insupit från barndomen genom sin uppfostran. Det var endast med möda grefve Scheffer och jag kunde lugna honom och förmå honom till den försäkran, att han skulle inskränka sig till gränsernas betryggande. Grefve Scheffer, som följer honom, skall omsorgsfullt vaka däröfver».

Ulrik Scheffer medföljde sålunda på den s. k. eriksgatan såsom ett slags mentor åt den unge, krigiske monarken. Denne har själf intygat, att det endast var humanitetsskäl och den rådande hungersnöden som kunde afhålla honom från att utkräfva hämnd för Danmarks rustningar och som qvarhöll svärdet i hans skida. Säkert har Scheffers närvaro och sansade rådslag ej litet bidragit till den fredliga utgången; då han fann den danska svarsdeklarationen tillfredsställande och fick stöd både af rådsherrar och generaler, måste äfven konungen finna sig däri. Vid samma tillfälle då Sveriges sändebud i Köpenhamn underrättades härom, sände honom konungen ett enskildt bref, som är ganska karakteristiskt för Gustaf III:s förhållande till sin kanslipresident på denna tid. Konungen gaf sin minister i Köpenhamn ett di-

plomatiskt uppdrag utan Scheffers vetskap, ja bad honom till och med att ej nämna det för Scheffer; han önskade nämligen en »lysande upprättelse» af det danska hofvet i etikettsväg,* hvilken ministern skulle utverka, och det skulle ej synas, att konungen själf tagit initiativ härtill. Den aktning konungen hyste för Scheffer var ej så litet blandad med respekt, och helt och hållet har Gustaf III aldrig kunnat frigöra sig från denna känsla.

Scheffer följde troget sin konung på hans eriksgata, besvärlig nog för en man vid hans ålder, till häst i novemberväder på uppblötta vägar; han följde honom både till Eda skans och till Svinesund under Fredrikshalls kanoner, sedan till Göteborg, hvarifrån konungen tog hemvägen öfver Scheffers egendom Ek.

Härmed var den krigiska demonstrationen mot Danmark till ända; den hade slutat med danska hofvets förödmjukelse. Men den fick till efterspel ett diplomatiskt fälttåg, som lätt kunde ha slutat med Sveriges förödmjukelse, ett fälttåg hvars ansvar och möda närmast drabbade Scheffer. De europeiska hofven hade med blandade känslor åsett den svensk-danska konflikten, det franska

* Konungen önskade, att den danske öfverbefälhafvaren i Norge, prins Carl af Hessen, skulle göra honom sin uppvaktning i någon af gränsorterna. Det stannade därvid, att en dansk general infann sig för att komplimentera konungen.

hofvet med oro och bekymmer, de öfriga med öfvervägande harm och förtrytelse. Missnöjet var så mycket större, som det danska hofvet beskyllde det svenska för hemliga uppviglingar i Norge och inför Europa angaf dessa såsom skäl till sina där företagna rustningar. Både Rysslands och Preussens ministrar afgåfvo i Stockholm varnande noter, och konungens morbröder i Preussen uppvaktade honom åter med skrifvelser, som hotade Sverige med krig, ja med undergång och styckning, om han ej lyssnade till deras uppmaning att frivilligt gifva sin nya regeringsform till spillo. Det blef nu Scheffers uppgift för andra gången under denna höst att lugna den oro, som den svenska politiken uppväckt i de europeiska kabinetten. Uppgiften var denna gång svårare än närmast efter revolutionen, ty trupprörelserna mot Norge hade skrämt grannarne och gjort dem ännu misstänksammare och retligare. Men oaktadt sålunda ställningen var försvårad och stämningen ogynnsammare för Sverige, stod Scheffer, stödd af sin konung, lika lugn och lika fast som förut, ja hans språk synes, med bibehållande af sin vanliga hofsamhet, hafva blifvit fastare och orubbligare i samma mån som grannarnes hållning blef mera hotande. I det svar, som afläts till Ryssland, fick den mäktiga kejsarinnan höra sådana ord som att konungen,

lika visst som han ej skulle angripa någon, lika fast vore besluten att försvara sig mot hvem helst som ville angripa honom, under hvad förevändning och på hvad sätt det vara månde. Äfven konungens nya svar till konung Fredrik var uppsatt af Scheffers hand; det hör till det bästa som flutit ur hans penna. »Jag bör», heter det, »alltför mycket lita på mina grannars redlighet, att kunna tro, att de äro sysselsatta med att uppgöra planer, förderfliga för min person och mitt rike, på samma gång jag från dem mottager försäkringar om motsatsen. Ed. Maj:t vet själf fullkomligt, i hvilken grad plikten ålägger mig att upprätthålla min kronas ära och oberoende. Det är en sak, hvari jag aldrig kan eller bör medgifva någon jämkning. Saken i sig själf utesluter all sådan, och då jag strängt iakttager att icke blanda mig i andra makters inre angelägenheter, har jag skäl att af dem begära ett lika rättvist bemötande. I motsatt fall skulle en simpel godtyckets rätt gälla i världen, hvilken kan utsträckas hur långt som helst».*

Det var utan tvifvel med känsla och öfvertygelse Scheffer nedskref detta kraftiga och slående svar till den preussiske konungen; han var

* Så lyder Scheffers utkast; konungen ändrade några uttryck däri, då han den 23 dec. 1772 aflät skrifvelsen.

honom afvog alltsedan sjuåriga krigets tid, och hvad som sedan dess tilldragit sig hade ej varit egnadt att förmildra hans känslor. Konung Fredrik var ej okunnig härom: »jag vet», skref han, »att jag ej har något godt att vänta af det svenska rådet och ännu mindre af dem som bära namnet Scheffer». Han och hans bror prins Henrik funno, att all deras möda var förspilld, och upphörde snart helt och hållet att direkt påverka den svenske monarken.

Men det gällde ej blott att afvisa oberättigade fordringar och häfda Sveriges självständighet, det var ock nödvändigt att för Europa framställa konungens handlingssätt mot Danmark i dess sanna dager och visa dess fulla berättigande. För detta ändamål författade Scheffer och lät delgifva de utländska hofven (utom de tre grannhofven) en längre försvarsskrift.* Det var tillika en historisk berättelse, i hvilken Scheffer redogjorde för hela konungens eriksgata, dess orsaker, förlopp och

* Kallad: Réflexions sur les bruits que la cour de Dannemarc fait courir d'un prétendu projet de révolte formé par le roi et qui a dû s'exécuter en Norvège. Då skriften ej var undertecknad och ej fick (utom i Versailles) meddelas i afskrift, kunde Scheffer tillåta sig ganska skarpa yttranden särskildt mot Danmark. »Konungen har, utan att behöfva utgjuta en droppe blod, triumferat, icke öfver sina undersåtar, det behöfde han ej, men ofver själfsvåldet, korruptionen och den tvedräkt, i hvilken de utländska makterna qvarhöllo de olyckliga Svenskarne, förblindade rörande sina egna och fäderneslandets intressen». Han

resultat, sålunda ett aktstycke af mycket intresse ur historisk synpunkt. Dock får man vid dess begagnande ej glömma, att det är skrifvet af en diplomat i apologetiskt syfte, att sålunda vissa saker belysas af en stark dager, medan andra med flit ställas i skuggan, och att de uppgifter som lemnas ej alltid innehålla *hela* sanningen. Så är förhållandet, då Scheffer säger, att konungen, när han sammandrog sina trupper vid gränsen, måste göra våld på sitt fredsälskande hjärta, och att det ej var sant, att han någonsin haft för afsikt att uppvigla Norrmännen mot Danmarks konung. Det var just det senare som påstods från danska sidan och som skulle af Scheffer vederläggas. Det var ej svårt att bevisa, att konungen efter revolutionen icke gjort något försök i nämnda syfte, och före revolutionen, säger Scheffer, kunde konungen icke hafva tänkt på något sådant. »Konungen var sysselsatt med att betrygga sina undersåtars lugn och lycka; kunde han då tänka på att störa andras?» Det är dock icke blott möjligt, utan bevisligt, att konungen före revolutionen umgåtts med sådana tankar; han hade till och med utsett Toll till hemlig

---

slutade med att förebrå det danska hofvet, att det, medan Sverige genast afväpnat, fortsatt sina rustningar, och att det, i stället för att af Sverige begära ansvar och straff å den namngifne uppviglaren, utspridt kring Europa förhatliga rykten och obevista beskyllningar.

emissarie i Norge, ehuru resan kom att inställas. Härom kunde Scheffer möjligen ha sväfvat i okunnighet, men möjligt är ock, att han i denna punkt ansett sig nödsakad göra bruk af den bekanta diplomatiska grundsatsen, att orden äro till för att dölja sanningen.

När Scheffer, på uppmaning af den franske utrikesministern, utskickade denna försvarsskrift, det var i mars månad 1773, hade den politiska ställningen åter antagit ett för Sverige hotfullt utseende, ja den hade nu blifvit farligare än någonsin. Det var tredje akten som började i det spännande drama, i hvilket Sverige spelade hufvudrolen och de flesta af Europas makter voro medspelande. Vid de båda föregående tillfällena var det Sverige som gifvit anledning till oron, först genom revolutionen, sedan genom trupprörelsen mot Norge; nu åter var i Sverige allt stilla, endast de oundgängligaste försvarsanstalter vidtogos i tysthet. Däremot kommo både från Danmark och i synnerhet från Ryssland underrättelser om allvarsamma rustningar, som läto befara det värsta, när våren stundade, ifall den väntade freden mellan Ryssland och Turkiet komme till stånd. I sistnämnda fall, hvarigenom Ryssland finge fria händer, ansågs kriget oundvikligt. Konungen, som på hösten 1772 varit så förhoppningsfull, syntes nu mycket orolig;

hans oro ökades, då riksrådet Fersen lemnade hans tjenst och J. M. Sprengtporten hotade att göra detsamma, och då ett stort antal f. d. Mössor i arméen likaledes begärde afsked. Ulrik Scheffer däremot bibehöll ett orubbligt lugn eller visade åtminstone ej annat. *Nec temere nec timide* var hans valspråk såsom serafimerriddare, och han handlade därefter. Han var själen både i krigskonseljerna och i den diplomatiska brefvexlingen, som åter antog storartade proportioner och utspann sig från det ena kabinettet till det andra, slutligen omfattande hela Europa. Det var i detta kritiska ögonblick Sveriges lycka, att dess öde ansågs vara en europeisk fråga af betydenhet,* att en af Europas stormakter betraktade Sveriges räddning såsom ett intresse af största vikt, och att följaktligen ett krigsutbrott i Norden skulle draga med sig ett större europeiskt krig; detta var nämligen något som de flesta makter, både Frankrike och England, både Preussen och Österrike, voro af olika skäl angelägna att förhindra. Däraf kom en allmän sträfvan att tillbakahålla Ryssland och Danmark, däraf kom, att till och med Rysslands vänner Preussen och Österrike med hemlig tillfredsställelse

* »Hela Europas öde och lugn bero däraf», skref konung Fredrik med anledning af konflikten mellan Sverige och Danmark hösten 1772.

sågo, att dess fredsunderhandling med Turkiet ännu en gång blef bruten.

Det var kritiska, ängsliga dagar konung Gustaf och hans utrikesminister genomlefde till midten af april 1773. Det var då det började ljusna från alla kanter, och särskildt i öster »en morgonrodnad af lugn och fred framlyste».* Först framfördes från hofvet i Versailles anbud om ett för Sverige synnerligen gynnsamt försvarsförbund, hvarigenom Frankrikes hjälp i trupper och skepp eller penningar tillförsäkrades Sverige. Några dagar därefter kom underrättelsen, att den rysk-turkiska fredsunderhandlingen åter afbrutits och att det ryska hofvet ånyo börjat tala ur en fredlig ton, och ändtligen den 24 april afgaf ryske ministern i Stockholm grefve Osterman till Scheffer ett svar på dennes fredsförsäkringar, som kunde anses fullt tillfredsställande.

Inom loppet af en vecka hade en fullständig omkastning inträffat. Faran kunde anses för längre tid aflägsnad; Sveriges självbestånd var räddadt. Härför hade Sverige i första rummet att tacka den politiska ställningen i Europa, det rysk-turkiska kriget samt det intresse de flesta makter egde af fredens bevarande i Norden, men därnäst sin unge konungs fasta och modiga hållning, hans

* Uttrycket är franske ambassadören Vergennes'.

beslut att, som Vergennes uttrycker sig, »hellre begrafva sig under spillrorna af sitt rike än gifva sitt samtycke till något, som skulle kunna kränka hans oberoende och hans kronas rättigheter». Detta mod hade väl ett ögonblick fört honom för långt under den krigiska eriksgatan till norska gränsen, men äfven denna hade haft sin nytta, i det den visat, att Sverige ej var försvarslöst, och ingifvit grannarne en helsosam respekt. Slutligen tillkommer Scheffer en betydlig andel i äran af den lyckliga utgången: hans lugna hållning, kloka beräkning och outtröttliga vaksamhet hafva icke litet bidragit både att stärka konungens mod, att tillbakahålla hans fiender och att sätta de krafter i rörelse, som från de utländska kabinetten verkade i Sveriges intresse.

Det lyckliga försvaret af Sveriges hotade självständighet efter 1772 års revolution är en af de vackraste episoderna i Sveriges nyare historia.* Det visar, hvad ett land, som försvarar sin frihet, kan uträtta, äfven med ringa maktmedel, genom en beslutsam hållning, tro på sin rättvisa sak och ett klokt begagnande af den politiska ställningen i Europa.

* Då denna episod blifvit utförligt skildrad i nyare arbeten (af Odhner, Elof Tegnér, A. Hjelt), har densamma, ehuru så nära berörande U. Scheffer, kunnat här tecknas i kortare drag.

De tilldragelser, som följde på revolutionen, hade gifvit Scheffer många tillfällen att visa, både hvad han dugde till och hur väl han förstod sin konung och kunde samverka med honom. Han hade varit satt på ett stort prof och hade bestått profvet. Han var vägd på vågen och icke befunnen för lätt. Han hade på ett halft år vuxit ansenligt både i konungens och landets ögon och blifvit det nya systemets främsta stödjepelare näst konungen själf.

Midt under den mest kritiska tiden på våren 1773 hade Scheffer tagit ett steg af stor betydelse för sitt enskilda lif. Efter att ha tillbragt sin ungdom och mannaålder ensam, knöt han nu nära ålderdomens gräns äktenskapets band. Själf var han 56 år gammal; hans maka, enkegrefvinnan Kristina Charlotta Brahe född Piper, var 39 år. Det var en förbindelse, som väckte ej så litet uppseende; hans maka var enka efter den olycklige grefve Erik Brahe, som 1756 hade fallit offer för konungatjensten och partihatet, och U. Scheffer hade varit ledamot af den riksdag, som dömde grefve Brahe till döden. Sedan dess hade 16 år förflutit; Scheffer hade haft riklig anledning att ångra den del han tagit i 1756 års blodsdomar och hade själf varit med om rådslag af samma art som de, hvilka då straffades med döden. Alltnog,

det förflutna var förlåtet och glömdt, till en grad som visserligen måste förefalla ovanlig och väcka förvåning. Scheffer blef en öm make för Erik Brahes enka, en god styffader för hans unge son, och sökte därigenom försona hvad han brutit mot den förre.

Det nygifta paret var genom sin ställning i samhället kalladt att spela en lysande rol vid hofvet och i sällskapslifvet. Men ingendera af dem hade numera smak och böjelse för ett sådant lefnadssätt. De voro båda till åren, grefvinnan Scheffer var dessutom sjuklig och hade ej längre krafter att deltaga i det ansträngande hoflifvet. Hvad hennes make beträffade, hade han i sina yngre dagar ingalunda försmått de nöjen, som sällskapslifvet haft att bjuda, men han hade fått nog däraf och föredrog numera lugnet, både af verklig smak därför och emedan han ville undvika de kostnader sällskapslifvet medförde. Han ansågs för en god hushållare, men han behöfde också vara det för att kunna betala de skulder han ådragit sig under den franska ministertiden och genom köpet af fädernegården Ek. Han ville ej följa den sed, som var rådande bland adeln både i Sverige och Frankrike, att försumma sin ekonomi, lefva öfver sina tillgångar och fördjupa sig i skulder. Härifrån afhölls han både af det ordningssinne och

den redbarhet, som låg i hans karakter, och af självständighetskänsla, i det han väl insåg, att en undergräfd ekonomi skulle göra honom beroende både af konungen och af enskilda och hindra honom att utan fruktan göra sin plikt. Han inskränkte därför sin representation i umgängeslifvet till det nödvändiga och tillbragte en betydlig del af året på landet, där han kunde lefva både mera i lugn och mera indraget.

Genom de stora förtjenster Scheffer inlagt under den sista kritiska tiden och den talang han ådagalagt såsom utrikesminister hade han så befäst sin ställning vid konungens sida, att han syntes ej behöfva frukta att blifva undanträngd af någon annan. Och likväl förspordes redan i slutet af samma år ryktet, att en annan statsman skulle intaga främsta platsen i konungens förtroende. Det var Sveriges förre kanslipresident A. J. von Höpken, som syntes vara ämnad att ersätta Scheffer. Han var äldre till åren, äldre i rådet och kansliet än Scheffer, och han var honom obestridligen öfverlägsen i snille och mångsidiga kunskaper. Konungen önskade hans återinträde i rådet, på det hans namn skulle gifva ökad glans åt denna korporation; och det fanns andra inflytelserika personer, som önskade detsamma af andra skäl, i förhoppning att Höpken skulle kunna undantränga eller åtmin-

stone i rådkammaren motverka Scheffer. Sådana personer voro franske ambassadören och hans närmaste vänner af den Fersenska kretsen; inom denna krets var Scheffer illa tåld, dels af personliga skäl, dels därför att han syntes dem behandla den utrikes styrelsen som ett monopol för sig och vilja utestänga andra från konungens förtroende. Enligt hvad Fersen själf berättar i sina anteckningar, hafva så väl han som Beylon, hvilken gick Vergennes' ärenden, arbetat på Höpkens återinsättande i rådet. Beylon åtog sig att verka för saken hos konungen, Fersen visade honom rätta sättet att besegra Höpkens tvekan, och denne inträdde i rådet som dess ålderspresident. Ett ögonblick fruktade verkligen Scheffer att blifva undanträngd af Höpken och talade med andra därom. Men härpå har säkerligen konungen aldrig tänkt; på sin höjd har han tyckt, att det ej kunde skada, om Scheffer i rådet finge någon motvikt. Då det nämnda ryktet började sprida sig, gaf han tydligt till känna, att han vore fullkomligt nöjd med Scheffer och ville behålla honom i samma ställning som förut. Scheffer fann snart, att han ingenting hade att frukta af Höpken, och att denne i själfva verket mera var ämnad till en dekoration än till en verklig auktoritet.

En annan och svårare medtäflare fann han snart inom sitt eget departement, inom kabinettet för utrikes brefvexlingen, och denne medtäflare var — konungen själf. Under hela den bekymmerfulla hösten och vintern 1772—73 hade Scheffer ensam uppsatt skrifvelser och instruktioner, hvilka därpå föredrogos för konungen. Men snart började denne taga en mera verksam del i brefvexlingen. Första anledningen därtill var den sjukdom, som hemsökte Scheffer på våren 1773. Den politiska ställningen var då ännu osäker, och Scheffers närmaste man, rikskanslirådet Falkenberg, hade ej fått del af alla kabinettets hemligheter, ännu mindre någon underordnad tjensteman i kansliet. Konungen beslöt därför själf taga den utrikes brefvexlingen om hand, och han gjorde det icke blott så, att han ledde expeditionen, utan han uppsatte med egen hand flere af de viktigaste skrifvelserna, allt under skriftvexling med Scheffer, som från sjuksängen sände honom råd och anvisningar. Konungen skrifver bland annat till sin läromästare: »Nybörjare på denna bana, ber jag eder att där vara min ledare, öfvertygad att genom edra insikter utbilda mig på kort tid bättre än med en annan läromästare på flere år. Jag ber eder därför att uppriktigt anvisa mig edert sätt att tänka, säga mig, om jag betraktar sakerna från

rätta sidan eller om jag gör mig illusioner, och om ännu något är att tillägga». Konungen fortsatte härmed under Scheffers tillfrisknande och äfven en del af följande sommar, då Scheffer vistades på Ek. Den kunglige lärjungen gjorde hastiga framsteg på den diplomatiska konstens alla vägar; hans anlag lågo afgjordt åt detta håll, hans snabba uppfattning och lifliga inbillningskraft ersatte till en del, hvad som brast honom i erfarenhet och insikter, om de än på samma gång förledde honom till alltför hastiga slutsatser, alltför djärfva kombinationer. Och pennan var hos Gustaf III ej mindre snabb än uppfattningen — det är förvånansvärdt, hur mycket han medhunnit vid skrifbordet, och med hvilken lätthet han fyllde det ena arket efter det andra, vare sig det var fråga om en diplomatisk not eller ett enskildt meddelande. På allt hvad han skref tryckte han snillets prägel, och de diplomatiska aktstyckena fingo under hans hand en stilistisk lyftning, som märkbart sticker af emot den vanliga rutinen.

Konungen fann så mycken smak i sin nya sysselsättning såsom tjenstgörande utrikesminister, att han icke allenast fortsatte därmed under Scheffers regelbundet återkommande långa sommarferier, utan äfven under hans närvaro i hufvudstaden tog en liflig del i den diplomatiska brefvexlingen.

Häraf blef en följd, att hans personliga inflytande på denna del af styrelsen var i ständig tillväxt, och att Scheffer inom kabinettet icke längre blef så enrådande som han varit i början. Den unge konungen började att i den utrikes politiken göra sin egen mening gällande, stundom afvikande från den som hystes af hans kanslipresident. Detta skedde på ett mera märkbart sätt första gången, då han i slutet af 1773 utan Scheffers vetskap och råd beslöt att aflägga ett besök i Petersburg. Kejsarinnan Katarina utöfvade alltid en stark dragningskraft på konung Gustaf och sysselsatte mycket hans inbillning; hennes majestätiska personlighet och öfverlägsna regeringskonst, hennes stora makt och lysande snille slogo an på hans för det stora och lysande mottagliga sinne. Allt ifrån början af sin regering umgicks han med planer att få se och lära känna sin berömda kusin, utan tvifvel i den hemliga förhoppning att vinna hennes förtroende och vänskap. Och som han älskade att hafva två strängar på sin båge, tänkte han redan på möjligheten af ett annat allianssystem än det gamla med Frankrike såsom hörnsten; i hvarje fall vore det en fördel, ifall Frankrike antingen droge sig tillbaka eller ville tillvälla sig ett besvärligt förmynderskap öfver Sverige, att då kunna finna en ersättning eller en motvikt i

Ryssland. Scheffer delade sin konungs uppfattning så till vida, att han önskade ett vänskapligt förhållande mellan denne och kejsarinnan, och äfven franska hofvet uppmuntrade härtill. Men för ingendera var det en behaglig öfverraskning, då konungen på eget bevåg tillkännagaf för den ryske ministern i Stockholm sin afsikt att sommaren 1774 besöka kejsarinnan och kort därpå mottog hennes formliga inbjudning härtill. Så långt ville hvarken Scheffer eller de franska statsmännen att konungen skulle gå; de ansågo hans steg förhastadt och fruktade, att han skulle vid en personlig beröring med kejsarinnan låta föra sig för vidt ut. De förenade därför sina bemödanden att hindra den ryska resan. Det var vid samma tid, som den gamle konung Ludvig XV afled. Hans efterträdare Ludvig XVI eller rättare sagdt dennes ledande minister, markis de Maurepas, fordrade bestämdt, att konungen skulle afstå från sin resplan; den franske ambassadören i Stockholm, grefve de Vergennes, som samtidigt utnämndes till utrikesminister, uppbjöd hela sitt inflytande i samma syfte, och för en sådan koalition måste konungen gifva vika.* Men han gjorde det motvilligt och inom sig besluten

* För detaljerna så väl af denna som af flere andra tilldragelser under Gustaf III:s regering till och med år 1778 hänvisas till Odhner, Sveriges politiska historia under Gustaf III:s regering, I.

att utföra sin resplan, så snart omständigheterna medgåfve det.

Det dröjde ej länge, innan det hinder, som hade legat i Scheffers motstånd, bortföll. Det regentskifte, som nyss inträffat i Frankrike, var i själfva verket af stor betydelse för Sveriges förhållande till detta rike. Den svensk-franska alliansen hade i väsentlig mån uppehållits genom personliga förbindelser mellan de båda hofven och de båda ländernas statsmän; liksom Gustaf III hade en personlig vän i Ludvig XV, så stod Scheffer af gammalt i vänskapsförbindelser både med hertigen af Choiseul och med hertigen af Aiguillon. Vid tronskiftet 1774 upphörde med ens dessa personliga förbindelser; det unga franska konungaparet hyste inga intressen för det svenska hofvet, och den nye franske utrikesministern Vergennes lemnade Sverige med mindre vänliga tankar om dess konung och regering. Vergennes hade sina vänner i den Fersenska kretsen, därifrån mottog han sina ingifvelser och intryck rörande svenska förhållanden, och dessa intryck behöll han under hela den långa tid han förestod utrikes styrelsen i Frankrike. Det märktes snart, att det i Versailles rådde en annan stämning emot Sverige än förr; man behöfde väl ej af den hofsamme Vergennes befara, att han skulle undandraga Sverige

Frankrikes stöd och subsidier — tvärt om visade han i detta hänseende mycket tillmötesgående — men någonting därutöfver, någon närmare förtrolighet var icke att vänta; värman i den franska vänskapen nedsjönk till ljumhet, och under sådana förhållanden blef detta franska förmynderskap, hvaröfver Gustaf III stundom beklagade sig, så mycket svårare att bära. Naturligt var, att hans gamla idé om ett närmande till Ryssland och ett besök hos kejsarinnan skulle återvakna med förnyad styrka, och Scheffer var af samma skäl som konungen numera benägen att understödja densamma. Rysslands fredsslut med Turkiet 1774 och den härigenom växande faran för Sverige utgjorde ock en allvarlig maning att söka ställa sig väl med den mäktiga grannen.

Den vändning i Sveriges politik, som sålunda förbereddes i följd af det franska tronskiftet 1774 och den rysk-turkiska freden samma år, blef icke märkbar i det yttre under de år, som närmast följde. Allt syntes fortgå i den riktning, som revolutionen gifvit Sveriges yttre förbindelser. Förhållandet till Frankrike syntes vara lika innerligt som förut; konungen och hans utrikesminister visade ej annat än förtroende till den nya regeringen i Frankrike och rönte från denna ej annat än bevis på vänskap; det är endast af hemliga

uttalanden i de diplomatiska brefvexlingarna man kan sluta till den förändring, som inträdt, och att förtroendet i sjelfva verket var å ömse sidor rubbadt. — Näst Frankrike borde detta lands bundsförvanter, Österrike och Spanien, vara Sveriges närmaste vänner. Till den förra af dessa makter trädde ock Gustaf III i ett mycket vänskapligt förhållande, i det han såsom tysk riksfurste ställde sig på Österrikes sida mot Preussen i det tyska rikets inre tvistefrågor. Spanska hofvet åter gaf både nu och senare Sverige flere anledningar till missnöje genom trakasserier mot svenska fartyg i de spanska farvattnen. Däremot var den svenska regeringen numera mycket nöjd med Englands uppförande alltsedan revolutionen och besvarade detta därmed, att hon afgjordt tog Englands parti i dess strid mot de nord-amerikanska kolonierna; hon ogillade det tillmötesgående Frankrike visade de upproriske. Detta var åter en punkt, där konungens personliga sympatier, snarare än Scheffers mening, bestämde politikens riktning. Hvad beträffar förhållandet till de tre grannstaterna, så voro Danmark och Preussen fortfarande föremål för svenska regeringens misstroende och ovilja; äfven häri ingick ej så litet personlig stämning, hos konungen företrädesvis riktad mot Danmark, hos Scheffer mot Preussen. Äfven Ryssland

följdes naturligtvis i Stockholm med misstroende och fruktan, i synnerhet under det missförstånd som 1775 af obetydliga anledningar uppstod mellan de båda hofven, men misstroendet var här icke blandadt med personlig ovilja; tvärt om fanns, som vi sett, mycken benägenhet för en försoning och en närmare förbindelse. Det dröjde ej längre än till 1776, innan de förberedande stegen kunde tagas till förverkligande af den gamla planen att besöka Petersburg.

Om än Scheffer i den utrikes politiken såg sin makt alltmera inskränkt genom det intresse, hvarmed konungen omfattade denna gren af styrelsen och direkt ingrep i dess ledning, så vann han härför en riklig ersättning i det förtroende konungen visade honom äfven i den inre styrelsen och det inflytande han härigenom förvärfvade på nästan alla statslifvets områden, ett inflytande som var i ständig tillväxt och som gjorde honom till en verklig premierminister. För detta förtroende, detta inflytande hade han att tacka ej blott sina framstående politiska och praktiska egenskaper, utan äfven, och kanske ännu mer, sina rent personliga förhållanden till konungen själf, till sin broder Carl och till finansministern Liljencrants.

Konung Gustaf III hade alltför hastigt blifvit en stor man, alltför mycket fått höra smicker

och lofsånger, att han icke skulle vara ömtålig om sin makt, att han icke skulle med hemligt missnöje betrakta hvarje storhet i samhället, som ville vara något för sig, oberoende af honom, eller till och med ville undanskymma honom själf i nationens ögon. Häri ligger till en del förklaringen af hans misshällighet med sin moder, den stolta Lovisa Ulrika, som aldrig kunde glömma, att hon en gång varit konungahusets och hofvets herskarinna; häri ligger förklaringen af den kyla, som uppstod mellan honom och hans broder Carl, då denne i det ryska kriget började öfvergänsa konungen genom sin krigiska ära. Den stolte Fersen kunde Gustaf III aldrig förlåta, att han ville vara en själfständig politisk makt, skild från eller till och med motsatt konungens, att han var föremål för den svenska adelns beundran och ledde detta stånd efter sin vilja. Äfven i konungens förhållande till Höpken märker man spår af en viss rivalitet, ett begär hos konungen att visa Höpken sin öfverlägsenhet i snille och statskonst.

I bröderna Scheffer däremot behöfde konungen ej frukta några medtäflare om makten eller popularitеten. Carl Scheffer, hans gamle guvernör, nöjde sig med att vara hans bäste vän och förtrogne; ingen har älskat Gustaf III varmare och oegennyttigare; han lefde endast för att gagna och

förhärliga konungen och hans regering, men eftersträfvade ingenting för egen räkning. Så mycket frimodigare kunde han säga sin mening, när det var något han ogillade, och konungen, som med otålighet upptog Höpkens föreställningar, afhörde alltid med godhet hvad C. Scheffer hade att anmärka. Ulrik Scheffers ställning var så till vida ömtåligare än broderns, att han innehade rikets förnämsta ämbete samt åtnjöt ett stort och allmänt anseende i landet; man skulle lätt kunna i honom se ett slags förmyndare åt den unge monarken. Men han var en klok man, som kände sin herre och kände sin ställning, och som hellre tog kärnan än skalet. Han var fri både från Höpkens anspråksfullhet och från Fersens stolthet; han hade ej svårt att själf draga sig tillbaka i skuggan och låta ärans glans falla på sin herre. Han tvekade aldrig att säga konungen sanningen, äfven när den var obehaglig, men han gjorde det alltid med det fullkomligaste lugn och med noga iakttagande af alla den undersåtliga vördnadens former och ordasätt. Och när han ville göra sin mening gällande i rådslagen, förstod han vanligen att så väl förbereda saken och så oförmärkt föra konungens tankar i en viss riktning, att det såg ut att vara dennes egen åsikt han förfäktade, eller tvärt om förstod han att upptaga konungens idéer och om-

bilda dem på ett sådant sätt, att de motsvarade sitt ändamål och verklighetens kraf.

Man skulle föreställa sig, att en konung med Gustaf III:s skaplynne snart skulle ha ledsnat vid en sådan rådgifvare som Ulrik Scheffer, då han nästan dagligen måste stå i beröring med honom. Ulrik Scheffer var icke något snille, egde hvarken Höpkens vältalighet och lärdom eller Fersens lysande personlighet eller Carl Scheffers värma och liflighet, för att icke tala om de yngre rådgifvarnes qvickhet och förmåga att roa. Men han hade andra egenskaper, som satte honom i stånd att göra sig icke blott aktad och ansedd, utan äfven omtyckt och behaglig. Han hade, som Schröderheim säger, »ett godt naturligt vett, odladt i stora världen, i partiaffärer, under utrikes resor», han egde hvad hans rikare begåfvade broder saknade, ett sundt och säkert omdöme och mycken menniskokännedom. Dessa egenskaper förstod han att förträffligt tillgodogöra sig i umgänget med menniskor, i första rummet med sin konung; han egde, för att åter begagna Schröderheims ord, »den allra lyckligaste simplicité i umgänget, i affärer, i tal och skrift», han utvecklade sin mening kortfattadt, enkelt och klart och ej utan en viss liflighet i sättet. Det fanns hos den gamle Scheffer ännu något qvar af den ifrige riksdagskämpen från 1750-talet, det

fanns qvar något af lifligheten, men visserligen ej af det politiska partisinnet. Scheffer hade tvärt om tillkämpat sig ett fullkomligt lugn, herravälde öfver sig själf och sina personliga tycken, och detta var ännu en stor förtjenst i konungens ögon, som arbetade på att utplåna partisöndringen och dessutom för sitt eget oroliga sinne behöfde den stillande inverkan af Scheffers orubbliga lugn. Detta lugn bedömdes af somliga såsom kyla: han var, säger Schröderheim, »en stor egoist, kall för hela människoslägtet». Men Schröderheims omdömen få ej tagas efter orden, när de röra personer, som hört till hans motståndare; han kan då ej lägga band på sitt missnöje. Ulrik Scheffer hörde ej till hans vänner. Scheffer tyckte sig finna, att Schröderheim utöfvade ett mindre fördelaktigt inflytande på konungen genom sin vana att taga allting på lek, att framför allt roa, att undandölja eller uppskjuta hvad som var konungen mindre behagligt. Han gaf Schröderheim tydligen till känna sitt ogillande, och däraf förklaras till en god del dennes oblida omdömen om Scheffer.

Ulrik Scheffer var sålunda ej blott en nyttig minister, utan förstod äfven att behaga sin konung genom lugnet och jämvikten i sin karakter, genom sitt enkla och klara föredrag i tal och skrift, genom sin förmåga att intressera konungen, men

aldrig trötta honom. Men den formella förmågan hade härvidlag icke gjort till fyllest, om ej Scheffer hade egt nog intelligens och nog bildning att följa konungens tankar i deras flykt, att tillegna sig och sympatisera med hans idéer samt ett lefvande intresse att göra dem fruktbringande i lifvet, så vidt det var möjligt och önskvärdt. Scheffer var med all sin försiktighet intresserad för de nya idéer om upplysning och samhällsförbättring, som voro utmärkande för tiden; han hade tillbragt flere år i själfva brännpunkten för dessa idéer, i Paris, och det just på den tid, då dessa idéer började genomtränga de bildade klasserna; han hade tillegnat sig dem mindre genom studier än genom umgänge med menniskor och tidsandans inverkan samt genom sin broder Carls exempel och inflytande. Om den senare hufvudsakligen på teoretisk väg, genom studier och egna forskningar, blifvit en så ifrig anhängare af de franska ekonomisternas läror, hade åter Ulrik Scheffer känt sig dragen till dem genom det enkla, praktiska, för det sunda menniskoförståndet tilltalande i deras åsikter. Det var företrädesvis på de ekonomiska frågorna, som bröderna Scheffers intresse för upplysningsidéerna riktade sig. Carl Scheffers reformifver var liksom konungens mera universell och omfattade äfven sådant som tryckfrihet, religions-

frihet m. m., men Ulrik inskränkte sig hufvudsakligen till hvad som rörde den ekonomiska utvecklingen samt i nära sammanhang därmed en förbättrad administration och rättskipning. Man måste gifva U. Scheffer rätt däri, att hvad Sverige i första rummet behöfde efter revolutionen, var det ekonomiska lifvets, den allmänna välmågans höjande. Sverige var nämligen i detta hänseende så nedsatt, när det utgick ur Frihetstiden, den materiella grundvalen för den nya samhällsbyggnaden var så svag, att man ej kunde vänta något bestånd hos byggnaden, så framt ej grundvalen förstärktes. Häri voro bröderna Scheffer ense, och de hade ej svårt att öfvertyga konungen därom. De hade den lyckan att snart finna den man, som var vuxen det svåra värfvet att lyfta Sverige ur dess ekonomiska förfall — denne man var Johan Liljencrants. Han var sedan länge känd af bröderna Scheffer, af Ulrik sedan sin utrikes resa och vistelse i Frankrike.* Det var utan tvifvel de som fäste konungens uppmärksamhet på hans person och beredde honom tillfälle att få inför konungen själf utveckla sina åsikter, särskildt om myntväsendet och realisationen; det var genom deras inflytande som han på våren 1773 utnämndes

* Liljencrants, eller Westerman som han då hette, tillbragte i Paris en del af året 1759.

till statssekreterare vid den nya handels- och finansexpeditionen och såsom sådan i själfva verket fick en finansministers ställning och myndighet.

Härmed var det triumvirat färdigt, som under det första årtiondet efter revolutionen näst konungen bestämde Sveriges öden och som jämte honom har största förtjensten af den vackra uppblomstring i upplysningstidens anda, som detta decennium har att uppvisa. Det var ett triumvirat, som icke inom kort upplöstes genom split och afund, liksom så många andra dylika förbund, utan bestod orubbadt, så länge de tre förenade statsmännen behöllo tjenst eller inflytande. Den äldste af de tre, Carl Scheffer, betydde framgent mycket genom sin förtroliga ställning till monarken; ingen stod närmare konungens hjärta och öra än han, och ingen kunde vara mera oförtruten att verka för den goda saken genom tal och skrift, genom fyndiga idéer och lifliga kombinationer, med varma ord och öfvertygande resonnemanger. Men när det gällde att tillämpa teorierna, att omsätta planerna i handling, var han icke längre rätte mannen, han misstog sig alltför lätt både om de medel och de personer, som i hvarje fall borde användas. Liljencrants åter var både teoriens och handlingens man; äfven han, liksom Carl Scheffer, be-

skylldes af sina fiender att vara en projektmakare, men det visade sig nästan alltid, att hans planer och förslag voro välberäknade, att de voro uppgjorda icke blott med skarpsinne, utan ock med säker blick och hänsyn till de praktiska konseqvenserna. Men omgifven af mäktiga motståndare och afundsmän, hade han uppenbarligen ej mycket kunnat uträtta, om han ej varit stödd af Ulrik Scheffers mäktiga arm. Denne synes ha hyst ett oinskränkt förtroende till Liljencrants' både förmåga och karakter; han tillegnade sig hans idéer, inträdde såsom medarbetare i många af de värf, som efter hand uppdrogos åt Liljencrants, gjorde hans sak till sin och försvarade den såsom sin egen. De fel, som Liljencrants egde i konungens ögon, såsom hans brist på hofmannaegenskaper, hans alltför grundliga, tröttande föredrag, sökte Scheffer öfverskyla och neutralisera genom att själf träda emellan, när så behöfdes. Ej under om Liljencrants hyste en obetingad tillgifvenhet och beundran för Ulrik Scheffer, en beundran som, enligt Schröderheim, drefs så långt, att den misstycktes af konungen såsom stridande mot »första budet af politikens katekes».

Redan då Liljencrants emottog den nyinrättade statsexpeditionen, kände man hans allmänna ståndpunkt; man visste, att han ville afhjälpa

oredan i myntväsendet genom en snar realisation af den utelöpande sedelmassan, och att han var en vän af större frihet inom handel och näringar. På konungens uppdrag utarbetade han en fullständig plan för Sveriges återupprättelse i ekonomiskt hänseende, grundad i första rummet på en myntrealisation. Enligt Fersens uppgift, som synes mycket antaglig, har Carl Scheffer en betydlig andel i utarbetningen af Liljencrants' plan, men ännu betydelsefullare var den del, som Ulrik Scheffer hade i planens genomförande. I den förberedande granskningen af denna plan, som skedde genom en rådskommission under Höpkens ledning, segrade visserligen dennes afstyrkande mening, men då U. Scheffer och en af de andra rådsherrarne förklarade sig ej kunna underskrifva kommissionens betänkande, blef detta en välkommen anledning för konungen att lägga hela betänkandet till handlingarna. Detta var den första seger U. Scheffer vann öfver sin medtäflare Höpken, den följdes sedan af en rad andra. Båda voro ledamöter af konungens finanskonselj, i hvilken Liljencrants var föredragande, och här utkämpades under året 1775 en het strid emellan de båda motståndarne rörande myntväsendet och realisationen. Höpken bekämpade bröderna Scheffers och Liljencrants' plan med uppbjudande af hela sitt snille och

sin vältalighet, och han hade bakom sig en mäktig liga, bestående af bankens styrelse och tjenstemän, af kapitalister och bruksegare, af rådets flertal samt Fersen och hans vänner. Det var ingen lätt sak för Ulrik Scheffer att hålla stånd emot Höpken och hans många, uppenbara eller hemliga, medhjälpare. Men i konseljen hade han vid sin sida Liljencrants, som i sakkunskap, om än icke i begåfning, var Höpken öfverlägsen, och utanför konseljen hade han sin broder Carl, som tillsåg, att motståndarne ej fingo tillfälle att på enskild väg omstämma konungen. Hans broder hade en lättare uppgift, ty konungen var från början besluten att kraftigt understödja en plan, som lofvade en snar bot mot det onda, medan den Höpkenska planen ställde allt till en oviss framtid. Höpken fann slutligen, att han bränt sina kol förgäfves, och reste sin väg från alltsammans, lemnande sina motståndare fältet öppet. Nu gjorde konungen med ett maktspråk slut på bankofullmäktiges motstånd och afgjorde saken af egen myndighet. Dess framgång var betryggad, då det lyckades Scheffer och Liljencrants att i Holland skaffa kronan ett fördelaktigt lån, genom hvilket hon blef i stånd att fullgöra de förbindelser till banken, som lågo till grund för hela realisationsplanen. Det var Scheffers diplomatiska erfarenhet och Liljencrants' affärs-

skicklighet i förening, som beredde Sverige denna framgång, hvilken Höpken förklarade höra till dessa oförklarliga fenomen, för hvilka man ej kan angifva någon grund.

Härmed hade Scheffer och Liljencrants med ett lyckligt grepp på en gång betryggat realisationen och återupprättat Sveriges sjunkna kredit i utlandet. Realisationen och myntvärdets stadgande var ett oundgängligt villkor på en gång för den allmänna rörelsens, för handelns och näringarnas återupprättande och för en bättre ordning inom statshushållningen. Utan denna reform skulle alla sådana åtgärder som spannmålshandelns frigörelse och andra lättnader för jordbruket, skråtvångets inskränkning i städerna m. m. icke hafva mycket uträttat; och utan densamma skulle inga finansoperationer ha kunnat afhjälpa statsverkets nöd. Men hvad realisationen direkt inbragte statsverket, genom återställande af vissa till banken hypotiserade kronoräntor och ett fördelaktigare beräkningssätt vid uppbörden, var långt ifrån tillräckligt att afhjälpa behofvet. Därtill erfordrades en ny och rikt flödande inkomstkälla, och en sådan ansåg man sig ha funnit i brännvinsregalet.

I den för Gustaf III:s historia så ödesdigra kronobränningen hade U. Scheffer icke en lika stor och betydelsefull andel som i realisationen.

Men utan tvifvel har han understödt Liljencrants äfven häri. Såsom medlem af finanskonseljen och statskommissionen hade han haft rikligt tillfälle att lära känna de stora och trängande behofven, liksom äfven omöjligheten att genom indragningar eller på annat sätt fylla dem. Antagligen har han då, på samma sätt som flere andra rådsherrar, icke ens Höpken undantagen, funnit sig i brännvinsregalet såsom en sista utväg att ordna statens finanser. Han deltog i alla de konseljer, i hvilka frågan behandlades på sina olika utvecklingsstadier, det första i oktober 1774, då brännvinsregalet fastställdes såsom grundsats, det andra i januari 1775, då Liljencrants' första förslag till brännvinsbränningens förpaktning sockenvis godkändes, det tredje i maj, då detta förslag väsentligt modifierades, det fjerde i juli, då den Wrangelska planen till anläggande af kronobrännerier i princip antogs, hvilken plan därefter på hösten samma år bragtes till verkställighet. Baron Wrangel hade förstått att ställa sig in hos Carl Scheffer; hvad Ulrik tänkte om honom är icke bekant. I hvarje fall har Ulrik Scheffer en dryg andel i ansvaret för dessa till sina följder olycksbringande beslut. Han har icke heller undandragit sig detta ansvar; han har mer än någon annan af rådet understödt bränneridirektionen i dess svåra och otacksamma uppgift

samt oförtrutet arbetat på att afhjälpa de brister, som funnos i den Wrangelska planen och ännu mer i sättet för dess utförande. De stora kostnaderna för bränneriernas anläggning bestredos delvis genom nya utländska lån, i hvilkas anskaffande Scheffer äfvenledes tog en verksam del. När han i konseljen rådde att inskränka lånebeloppet, på det att ständerna ej skulle finna skuldernas tillväxt alltför stor, log konungen och yttrade: »Jag har tagit på mitt ansvar den 19 augusti, jag kan väl då äfven våga låna ytterligare några tunnor guld». Den lätthet, hvarmed dessa första statslån erhöllos, blef för konungen en stark lockelse att fortgå på skuldsättningens bana.

Den sista utländska låneförhandlingen begagnades af Liljencrants' fiender såsom ett medel att göra hans oegennytta misstänkt och därigenom söka störta honom. Hade det måttade hugget träffat den det var afsedt att fälla, är det sannolikt, att äfven U. Scheffers ställning därigenom blifvit försvagad, möjligen ohållbar. Också var vid den tiden, på våren 1776, ett rykte spridt, att Scheffer skulle afgå såsom utrikesminister och ersättas af envoyéen i Wien, grefve Barck, som då vistades vid hofvet på permission. Men intrigen misslyckades; Liljencrants' oskuld lades i dagen, både han och Scheffer sutto efter detta säkrare i

sadeln än någonsin. Konungen hade dock redan före nämnda tilldragelse gifvit Scheffer en kollega i rådet, som hade blifvit en vida svårare medtäflare än Höpken, ifall han velat uppträda såsom sådan — det var öfverståthållaren friherre Carl Sparre. Men med denne gamle partivän från 1750-talet hade Scheffer ingen svårighet att draga jämnt; oaktadt Sparre sattes i spetsen för den militära konseljen, i hvilken äfven Scheffer såsom gammal militär ofta deltog, förmärktes ingen rivalitet dem emellan. Utrikesärendena och finanserna gåfvo Scheffer så mycket att sköta, att han var tacksam för den hjälp han nu fick inom militärväsendet. Äfven på det finansiella området togs Sparres talang och arbetsförmåga i anspråk; han inträdde här i stället för Höpken, som nu lemnade finanskonseljen.

I slutet af året 1776 hade Scheffer den tillfredsställelsen att se de båda hörnstenarne för det nya finanssystemet, realisationen och kronobränningen, nedlagda på ett sätt, som syntes lofvande för framtiden. Realisationen var nära sin fullbordan, och de nyanlagda kronobränneriernas utarrendering syntes krönas med framgång. Men båda dessa företag hade medfört betydliga uppoffringar för statsverket, hvilka först efter någon tid kunde ersättas genom ökade inkomster, och deras fortsatta

framgång kräfde förenade ansträngningar af regering och folk; misslyckades de, var rikets ekonomiska ruin oundviklig och såsom en följd däraf kanske äfven dess politiska undergång. Detta insågo Scheffer och Liljencrants till fullo; de insågo, hur kritisk den närvarande tidpunkten var, att Gustaf III:s regering stod framför en afgörande vändpunkt, och att allt berodde därpå, hvilken väg hon beträdde för framtiden, fredens, ordningens, sparsamhetens eller den motsatta. Scheffer åtog sig att klargöra för konungen stundens betydelse; han gjorde det i ett bref af den 3 dec. 1776, hvilket är mycket karakteristiskt för hans förhållande till sin herre. Han fäste dennes uppmärksamhet därpå, hur mycket ännu återstod att göra för att betrygga det påbegynta verket och hindra, att den utländska skuldsättningen lände Sverige till förderf i stället för till hjälp och lisa. Statens utgifter måste afpassas efter inkomsterna och en säker fond anslås till skuldens förräntning och amortering. Landets alla hjälpkällor måste utvecklas, jordbruk, handel och näringar förkofras och en ökad välmåga göra landet mer oberoende af sådana olyckor som t. ex. hungersnöd och krig. »Ed. Maj:t allena», fortsätter Scheffer, »var af försynen utsedd att rädda detta rike. Men dess räddning blifver ofullkomlig, om dess förmögenhet

efter hand undergräfves och det varder af en därpå följande tvinsot vanmäktigt. Det blifver då endast fråga om några års friare andedräkt, och Ed. M:s stora verk kommer ändå icke till den stadga, att det kan trotsa tid och eftervärld. Jag vågar därför nämna ett ord, som kan besegla alla E. M:s företaganden och göra dess ära odödlig. Detta är *sparsamhet*, sparsamhet i rikshushållningen, sparsamhet i den enskilda hushållningen. Därutinnan instämmer folkets röst, därutinnan ligger rikets uppkomst eller undergång förvarade. E. M. är själen och lifvet af dess medtida släkte, han är danad till efterkommandes förundran och efterdöme. Men om E. M. fäster sina ögon på sin egen folkmängd och rikets afkastning, så lärer han lätteligen finna, hvad jämförelse med andra riken däraf göras kan. E. M. är född att vara lika så stor som någon af de konungar, hvilkas namn välsignas och prisas af tideböckerna, men somliga af dem hafva regerat öfver mäktigare folk och större stater, och denna reflexion kan ej undfalla E. M:s skarpsynta eftertanke. Den sanning står fast, att om ett land, fattigt på inbyggare, fattigt på industri och afkastningar, i en ända af världen och under ett hårdt klimat beläget, vill täfla i yppighet och öfverflöd med de nationer, hvarest folkmängden är sjudubbelt större, hos hvilka den yppighet till-

skapas hvarigenom de riktas, hvilkas läge och klimat äro på det högsta gynnade; så måste det förra arbeta på sin undergång, då de senare däremot befordra sin uppkomst och förkofran. Denna sanning är så frappant, att jag är öfvertygad om allt det intryck densamma gjort på E. M:s stora själ och på det ömma hjärtelag E. M. för sitt fosterland hyser. Jag har egt den nåden att vara kallad till de rådplägningar, där grunden till E. M:s finansoperationer blifvit lagd. E. M. har bannlyst smickran och anbefallt alla dem som nalkas dess dyra person att tala sanningens och öfvertygelsens språk. Min plikt mot E. M. och de få år af min lefnad, som ännu kunna återstå, äska icke mindre sådant af mig. Att E. M:s ära måtte blifva odödlig och dess regering säll och lyckosam, det är föremålet af min önskan; jag eger ock säkerhet om att den blifver uppfylld».

Man skall ej kunna neka, att detta bref, ett af de få i konungens och Scheffers brefvexling som äro skrifna på svenska, är författadt med stor skicklighet. Scheffer talar sanningens språk osminkadt, framlägger ställningen sådan den är, utan förskönings, han döljer ingalunda hvad konungaplikten bjuder och hvad landet väntar af sin konung i nuvarande allvarliga läge, han vädjar på en gång till hans förstånd och hans hjärta, till hans foster-

landskärlek och hans ärelystnad. Men på samma gång iakttager han noga de former och ordasätt, som anstå hofmannen; han känner den svåra konsten att varna en konung utan att såra. Det är ej svårt för eftervärlden, som kan öfverskåda konung Gustaf III:s historia, att förstå hvad varningen åsyftade och hur riktigt Scheffer bedömde både sin konung och hans ställning. Allt berodde i denna stund på en klok hushållning, men Scheffer visste alltför väl, att ingenting var svårare för hans konung än att afpassa utgifter efter inkomster, än att göra inskränkningar i den yttre glans, som han ansåg den kungliga värdigheten kräfva. Det var därför Scheffer med sådan styrka betonade sparsamheten, såsom det viktigaste af allt i närvarande tid, samt framhöll skillnaden emellan det fattiga Sverige och rikare, mäktigare länder, emellan dessas beherskare och en svensk konung, som väl kunde täfla med dem i sann storhet, men icke i yppighet och prakt. Schröderheim har i sina anteckningar ansett det för Gustaf III:s största olycka att vara född till konung i ett rike, hvars tillgångar icke voro tillräckliga för hans stora vyer, han kunde ha tillagt, för hans stora fordringar på lifvet. Scheffer åter vill säga, att när han nu var född till konung i ett sådant rike, var det hans plikt att finna sig i de be-

gränsade förhållanden, som voro därifrån oskiljaktiga.

Ulrik Scheffer har sålunda icke försummat att anmärka och bekämpa ett af konung Gustafs största och farligaste karaktersfel, hans svaghet för glansen, prakten, den yttre storheten. Däremot har han icke i samma grad motarbetat det andra ödesdigra felet hos denne monark, hans bristande aktning för lagens former och bud, hans benägenhet att genombryta dess skrankor, när de stodo i vägen för hvad han ansåg gagneligt och ärofullt, och att göra sig så vidt möjligt oberoende både af råd och ständer, genom att behandla dem såsom statsdekorationer utan verklig makt och myndighet. Denna absolutistiska riktning hos Gustaf III skulle, enligt Fersens och andras beskyllning, bröderna Scheffer hafva uppmuntrat och främjat till fördel för sitt eget inflytande. Beskyllningen saknar ej all grund, men förlorar mycket af sin betydelse, när man närmare undersöker dess innebörd. Revolutionen hade varit ett ofullkomligt verk, om den ej följts af en rad genomgripande reformer, af en grundlig omskapning i det inre. Men att genomföra en sådan ombildning under ständig samverkan med ständerna, därpå var icke att tänka under dåvarande förhållanden; det hade alltför lätt kunnat återföra både partistriderna och

det utländska inflytandet. Icke ens rådet var, med den sammansättning det fått efter revolutionen, något tjenligt organ för en mera omfattande reformation. De fleste af dess ledamöter saknade sinne därför, de saknade den fördomsfrihet och klarsynthet, som därtill erfordrades, och hvad värre var, de voro icke alla pålitliga, de hade icke alla frigjort sig från sina äldre parti-intressen och förbindelser med utländska makter. Det var under sådana förhållanden oundgängligt att undandraga rådet hela den utrikes politiken; denna drog med sig vissa delar af krigsförvaltningen och den finansiella styrelsen, hvilken genom de utländska subsidierna och lånen stod i nära samband med utrikespolitiken. Sålunda blefvo de genomgripande förslagen om realisationen och kronobränningen afgjorda i en rad särskilda konseljer, i hvilka endast några få personer deltogo. Det lider intet tvifvel, att detta sätt att gå till väga var till fördel för realisationsfrågans lugna och fördomsfria utredning; i rådet hade hon utan tvifvel blifvit en partifråga och bedömts mera efter yttre än inre grunder, och af denna betänksamma korporation kunde man ej heller vänta det mod, som fordrades för att våga ett med så stora äfventyr förenadt företag. På samma sätt förhöll det sig med flere af de nya ekonomiska reformerna.

Brännvinsfrågan åter skulle visserligen ha vunnit på en allsidigare granskning i rådets plenum.

Att sålunda rådgifvarkallet skulle glida rådet ur händerna och i stället tillfalla konungens förtrogne, i första rummet bröderna Scheffer och Liljencrants, det var en följd af hela det politiska läget efter revolutionen och kräfde inga synnerliga bemödanden från deras sida. Det enda man kunde med skäl förebrå dem, var att de icke använde sitt inflytande till att omgärda konseljerna med fastare former och garantier, eller åtminstone grunda en stadig och ändamålsenlig praxis för dessa konseljer. Möjligt är, att de gjort försök härtill, men stött på ett oöfvervinneligt hinder i konungens obenägenhet för allt som band hans frihet; möjligt är ock, att de varit mindre intresserade att skapa nya former, så länge de själfva sutto vid makten och drogo fördel af det bestående. Så länge de och deras likar voro konungens rådgifvare, var faran icke heller stor, men det kunde komma en dag, då deras plats intoges af mindre värdiga personer eller sådana, som ej hade samma auktoritet hos konungen som de, och då kunde bristen på lagliga garantier blifva mycket äfventyrlig för landet. Man kunde äfven förebrå dem, att de, så vidt man vet, ej framhöllo för konungen de konstitutionella betänkligheter, som mötte vissa af hans åtgärder,

t. ex. det maktspråk, hvarmed han bröt bankofullmäktiges motstånd mot realisationen, eller upprättandet af ett bränningsmonopol för kronan, och att de sålunda icke i tid hejdade honom på den inkonstitutionella bana, som slutade med en ny statshvälfning och med konungens mord. Men det förhöll sig med dessa afvikelser från den stränga lagliheten väg på samma sätt som med de särskilda konseljerna, att de stora reformerna näppeligen utan dem kunnat genomföras. Vådan låg äfven här mindre i de enskilda fallen, än i exemplets och vanans betydelse för framtiden.

Vid sidan af de stora ekonomiska åtgärderna fortgick den omfattande räfst inom ämbetsmannavärlden, som konungen med sina förtrogne beslutit kort efter revolutionen; den var ett nödvändigt komplement till de förra, ty utan en förbättrad administration och rättsskipning var ingen trefnad eller uppblomstring att förvänta inom näringslifvet, särskildt inom jordbruket, som är däraf mest beroende. Äfven i ämbetsmannaräfsten tog U. Scheffer en verksam andel, särskildt i rättegången mot Göta hofrätt. Scheffer var en af de fyra rådsherrar, som omgåfvo konungen, när denne under sin eriksgata den 1 okt. 1773 uppträdde i hofrätten och höll sitt strafftal till dess ledamöter; han hade till och med uppsatt utkastet

till konungens tal. När domen fälldes, var han ock en af de rådsherrar, som understödde konungen och yrkade ännu strängare straffbestämmelser än dem som genom pluralitetens beslut blefvo de gällande. Ser man på den formella sidan af sakens behandling, så gifver den visserligen anledning till grundade anmärkningar, och dessa träffa naturligtvis i högre grad konungens rådgifvare än konungen själf, som icke hade något sinne för juridisk form och noggrannhet. Det var icke i sin ordning, att den högste domaren förklarade de anklagade skyldiga, innan ransakning och dom föregått; och vid ransakningen och domen lät konungen af sin ifver förleda sig till en stränghet, som icke fullt motsvarade de bevisade felen. Men att stränghet behöfdes, finner man nogsamt af felens beskaffenhet. Hofrättens rykte vid Frihetstidens slut var ej det bästa, och mycket var kändt, som ej kom eller kunde komma inför domstol; särskildt hade Scheffer, som bodde i hofrättens närhet och inom dess jurisdiktion, haft många tillfällen att härom inhemta kännedom, liksom han och hans broder äfven ledde konungens uppmärksamhet på länsstyrelsens felaktigheter i deras hembygd och dit vände justitiekanslerns räfst. Man kan förstå U. Scheffers handlingssätt i frågan om Göta hofrätt, men icke lika väl hvad han tillät

sig i den ryktbara rättegången mot öfverste Gyllenstvan. Ty i denna har han icke blott understödt konungens minst sagdt tvifvelaktiga lagtolkning emot Gyllenstvan, utan äfven låtit förmå sig att enskildt varna sina olika tänkande kolleger för att vid justeringen bestrida denna lagtolkning. Det enda man skulle kunna anföra till förklaring häraf vore, att Scheffer liksom konungen bedömde detta mål hufvudsakligen ur politisk synpunkt och betraktade Gyllenstvan såsom en af Ryssland och Danmark understödd partigängare, hvilken borde näpsas. Detta är dock naturligtvis ingen ursäkt.

Vi hafva hittills funnit Ulrik Scheffer i sina rådslag på samma sida som konungen; det var en naturlig följd af deras ständiga samråd och samverkan i riksstyrelsen. Men Scheffer var ingalunda den man, som undertryckte sin egen mening, blott för att stå på samma sida som herskaren; när hans åsikt afvek från dennes, drog han ej i betänkande att uttala den, bestämdt om än i formen undfallande. Så gjorde han 1774, när fråga var om tryckfriheten och återupplifvande af 1766 års tryckfrihetsförordning. Ehuru konungen först efter rådet yttrade sin mening, kunde det ej gärna vara Scheffer obekant, ur hvilken synpunkt han betraktade och bedömde frågan, att han önskade återupplifva den genom 1772 års regerings-

form upphäfda tryckfrihetsförordningen med vissa som han ansåg obetydliga förändringar. Det oaktadt instämde Scheffer med rådets flertal däri, att förordningen måtte grundligt omarbetas. »H. Exc. kunde ej heller annat än anse samma förordning i flere omständigheter för ofullkomlig, mindre ledande till det ändamål, som med en sund tryckfrihet i en väl inrättad republique bör vara, än stridande däremot, och ändtligen ej byggd på samma grund med regeringssättet, sådant som det nu hos oss är». Scheffer liksom det öfriga rådet hoppades troligen kunna genom sin bestämdt uttalade mening inverka på konungen och förmå honom att instämma med rådet, men häri bedrog han sig; konungen satte en ära i att gynna den af samtidens opinion så högt prisade tryckfriheten och att inför både sitt eget land och Europa framstå såsom dess beskyddare. Han förnyade tryckfriheten, ehuru visserligen mera till skenet än i verkligheten. I denna fråga voro bröderna Scheffer af olika mening: Carl Scheffer delade konungens uppfattning och uppmuntrade honom i hans föresats, Ulrik åter hade alltid varit motståndare till en utsträckt tryckfrihet*.

* Redan 1756 hade han, då det först föreslogs att trycka handlingarna rörande striden mellan konungen och rådet, varnat därför: »det vore ett ondt prejudikat för framtiden, man borde

En annan fråga, i hvilken U. Scheffer ansåg sig böra offentligen uttala en annan mening än konungen, var den om en ny, nationell klädedräkt. Han hade redan 1773—1774, när frågan först kom på dagordningen, bidragit till att för den gången afstyra experimentet. Då konungen på vintern 1778 återupptog saken på fullt allvar, och meddelade rådet sina »reflexioner» öfver detta ämne, var Scheffer en af de få, som uttalade betänkligheter mot konungens idé. Han vore tacksam för konungens goda afsikt att hämma yppighet och öfverflöd, »ett ondt, hvars skadeliga följder H. Exc. i alla tider erkänt och som slutligen skulle föra detta rike till undergång och förderf, så framt det ej varder botadt och förekommet». Men med afseende på det medel Hans Maj:t härtill utvalt, »bekände H. Exc. uppriktigt, att flere betänkligheter sig i dess begrepp företett». Konungen hade dock ej begärt rådets omdöme däröfver, enär det ej vore fråga om något påbud i ämnet, och därför inskränkte sig Scheffer till att förklara sig benägen »att med Hans Maj:t i underdånighet concourera vid bärandet af hvad klädedräkt som helst Hans Maj:t för sig och sitt hof behagar

ej vänja allmänheten vid något som hade utseende af justifikation, den skulle då alltid tro sig därtill berättigad». Han föreslog därefter själf utgifvandet af en riksdagstidning under kontroll (jfr s. 46).

antaga;» tillika ville han med riksrådet Carl Sparre hemställa till konungens behjärtande de förluster, som skulle genom dräktreformen drabba fabrikörer, handlande och arbetare. Konungen var, som han sedan skref till Scheffer, mycket nöjd med den värdighet, öppenhet och tillgifvenhet för hans person, hvarmed Scheffer yttrat sig i frågan. Äfven i denna sak hyste bröderna Scheffer olika meningar.

Hvari Scheffers betänkligheter mot konungens dräktreform egentligen bestått, får man ej veta af rådsprotokollen, men det är ej svårt att föreställa sig hans sätt att se saken. Med sin praktiska blick såg han lätt, att den nya dräkten egentligen endast var ett nytt mod, om än något stadigare än de vanliga vexlande moden för året, och att den ej skulle blifva något tillförlitligt skydd mot fåfängan och lyxen. Scheffer såg sakerna sådana de voro i verkligheten, konungen sådana han önskade dem vara. Konungens blick fäste sig alltför ofta vid ytan af tingen, Scheffers trängde genom skalet till själfva kärnan. Häraf Scheffers likgiltighet för den yttre formen och etiketten, på hvilka konungen lade sådan vikt. I sin egenskap af utrikesminister måste Scheffer ofta ingripa i de etikettstvister vid hofvet, som föranleddes af Gustaf III:s öfverdrifna intresse för dylika formaliteter.

Han använde sitt inflytande till att lugna konungens ifver och stilla det missnöje, som däröfver förspordes både hos de utländska ministrarne och deras hof.

Af de öfriga reformarbetena från förra delen af Gustaf III:s regering är intet, hvari Scheffer har så stor andel, som i åtgärderna för Finlands upphjälpande. Han var en af de båda rådsherrar, som åtföljde monarken på hans finska eriksgata sommaren 1775; han var med både i egenskap af kanslipresident och såsom Åbo universitets kansler. Det var, så vidt vi känna, enda gången han besökte den högskola, hvars högste styresman han var. Han presiderade i det akademiska konsistoriet, mottog i spetsen för akademistaten konungen vid hans besök på högskolan och deltog vid dennes sida i flere akademiska högtidligheter, däribland filosofisk magisterpromotion. I de viktiga öfverläggningar och beslut, hufvudsakligen af ekonomisk och administrativ art, som den finska eriksgatan föranledde, var Scheffer säkerligen själen; det är i sig självt sannolikt, enär han var den sakkunnigaste och mest intresserade i dylika frågor bland dem som voro i konungens följe; det bestyrkes genom samtida uppgifter och äfven däraf, att Scheffers råd särskildt inhemtades, då det sedermera åter blef fråga om ett af Finlands lifsintressen,

storskiftesväsendet. Han hade till medhjälpare den finske landtmäteridirektören Erik af Wetterstedt, den ifrige nationalekonomen professor Gadd, hvars skrifter han lät befordra till trycket, m. fl.

Såsom kansler för Åbo universitet, ett ämbete som han mottog 1772, kort efter revolutionen, har U. Scheffer väl icke lemnat djupare spår af sin verksamhet, men han skötte detta uppdrag med sin vanliga plikttrohet, så vidt hans öfriga plikter medgåfvo. Han har under sin ämbetstid satt högskolans ekonomi i förbättradt skick; han har utvidgat den akademiska undervisningen och utsträckt densamma till nya områden, såsom det anatomiska; hans icke minsta förtjenst var, att han befordrade utnämningen af Henrik Porthan och Matthias Calonius till professorer vid högskolan.

Samtiden synes ej ha hyst höga tankar om U. Scheffers litterära intressen. Måhända får man ej fästa mycket afseende vid ett sådant yttrande, som det Gjörwell fällde i bref till P. Alströmer 1775: »Protecteurer, connaisseurer, amateurer (af lärdomen) finnas ej mer. Fallet ifrån grefve Tessins till grefve Ulriks tidehvarf är för starkt; så fort plägar det vanligtvis ej gå». Det är att märka, att Gjörwell ej var vänligt stämd emot bröderna Scheffer. Men all grund torde detta yttrande ej ha saknat. Såsom kanslipresident var U. Scheffer chef för det

kollegium, som hade högsta vården om vetenskapliga institutioner och läroanstalter, och tillika var han ledamot af uppfostringskommissionen. Men på detta område voro framstegen ganska ringa, så vidt de berodde på myndigheternas åtgärd. Orsaken låg i hela tidens riktning och anda, som var mera gynnsam för den vittra odlingen samt de nationalekonomiska och filantropiska idéerna, än för den rent vetenskapliga verksamheten; för det rådande undervisningssystemet hyste man en djup ringaktning, utan att kunna sätta något bättre i stället. Scheffer har utan tvifvel delat sin samtids allmänna uppfattning af dessa frågor. Han var så genomträngd af öfvertygelsen, att välmågans och den materiella odlingens höjande var grundvillkoret för Sveriges bestånd, att han därför förbiså mycket annat, som är af nöden i ett civiliseradt samhälle. Hans brist på större litterärt intresse visade sig bland annat vid det tillfälle, då ny lönereglering fastställdes för kansliet (1778) och då indragningarna företrädesvis träffade dess vetenskapliga afdelning, såsom antiqvitetsarkivet, kungl. biblioteket, rikshistoriografen m. m.; det hette om det förstnämnda, att dess arbete nu borde kunna vara i det närmaste fullbordadt, liksom om en vetenskaplig institution ej hade ständigt nya uppgifter att lösa.

Det ämbetsverk, för hvilket U. Scheffer var president, hade i honom en nitisk och insiktsfull chef. Genom hans initiativ utarbetades och fastställdes 1773 en ny instruktion för detsamma eller s. k. kansliordning. Den var i väsentliga delar olika den som gällt under Frihetstiden och under hvilken Scheffer förut arbetat. »Secretessen», hvarom under Frihetstiden så mycket talats, men som då mindre än någonsin kunnat förverkligas, blef nu såsom »själen af alla politiska värf» på fullt allvar införd i kansliet, särskildt i den del däraf, som nu blef den utrikes politikens härd och verkstad, det s. k. presidentskontoret eller, som vi nu säga, kabinettet för den utrikes brefvexlingen. Scheffer hade själf utarbetat den del af instruktionen, som rörde presidentskontoret. De öfriga kansliärendena plägade han gärna öfverlemna åt rikskanslirådet Falkenberg och hofkansleren Fr. Sparre och arbetade själf mest i presidentskontoret, biträdd af presidentssekreteraren, 2 förste och 5 andre sekreterare. Detta kontor skulle vara den egentliga plantskolan för blifvande diplomater. Om Scheffers förhållande till sina underordnade, de yngre tjenstemännen och ämnessvennerna, äro uppgifterna mycket olika. Schröderheim säger, att han var för kansliet »en svår chef», som »aldrig tog kunskap hvarken af arbetet eller arbetarne»; han »degouterade

grefve Oxenstierna vid arbetet därstädes, hans bemötande gjorde äfven de fleste bland de öfrige ledsne, och några af desse kastade sig därunder uti oppositionspartiet». Omdömet är utan tvifvel orättvist, åtminstone så vidt presidentskontoret angår. Att han »degouterade» Johan Gabriel Oxenstierna, kan ej mycket förundra eller göras till föremål för klander;* den ädle skalden har utan tvifvel varit en klen både arbetare och diplomat, bättre på sin plats i hofvets salar eller vid sitt skrifbord, än i ämbetsrummet. Mera betyder ett yttrande af Lars von Engeström, hvilken icke heller var nöjd med Scheffer såsom förman och berättar, att han och hans jämnårige med glädje sågo konungen under Scheffers frånvaro själf taga ledningen af presidentskontoret i hans ställe. Men det fanns andra diplomater, som hyste en helt annan mening om Scheffer såsom chef; så Ulrik Franc, som arbetade närmast under honom, P. von Asp, N. von Rosenstein samt Gustaf d'Albedyhll, hvilken i sina efterlemnade anteckningar prisar honom både såsom chef och såsom faderlig vän och välgörare för sina underordnade.

* * *

* Det berättas, att Oxenstierna ådragit sig Scheffers misshag äfven genom ett närgånget epigram rörande grefvinnan Scheffer.

När konungen upplöste 1772 års riksdag, hade han sagt sig vilja återse ständerna efter sex år. Denna tidpunkt motsågs af somliga med fruktan och oro, af andra med längtan och förhoppningar, af alla med spänd väntan och nyfikenhet. Det nya regeringssättet skulle sättas på sitt första allvarliga prof; det skulle visa sig, om det verkligen var, såsom dess upphofsman försäkrade, frihetens bästa värn.

Att hos konungen och hans förtrogne oron var den förherskande känslan vid riksdagens annalkande, var naturligt. Den gamla riksdagen från Frihetstiden kände man alltför väl; den nya riksdagen kände man åter för litet. I alla händelser måste man vara på sin vakt, förbereda sig i god tid, men tillika i all tysthet, och se till, att konungens motståndare, så vidt möjligt, berövades de vapen, hvarmed de skulle kunna angripa det nya systemet. Dessa vapen kunde vara af två slag: sådana som sattes dem i händerna af de utländska makter, hvilka blifvit öfverrumplade 1772 och nu ville taga skadan igen, och sådana som funnos att tillgå i landets inre förhållanden, i regeringshandlingar af oviss laglighet eller i den finansiella ställningen.

Redan 1777, då ännu ett år återstod, innan riksdagen behöfde sammankallas, började regeringen

sina förberedelser både utåt och inåt, både i den utrikes politiken och i den inre styrelsen. De utländska makter, som kunde tänkas vilja draga fördel af en ny riksdag i Sverige, voro egentligen Ryssland och Danmark, ty hvad Preussen beträffade, var det numera föga angeläget att bistå Ryssland mot Sverige, och England var helt och hållet upptaget af de amerikanska koloniernas uppror. Ryssland och Danmark voro lika nära förenade som någonsin och hade 1773 förnyat sina hemliga aftal rörande Sverige, men kejsarinnans uppmärksamhet var för tillfället riktad mot södern, där nya förvecklingar uppstått med Turkiet, och hennes utrikesminister Panin ansågs vänligt stämd emot Sverige. Ställningen och stämningen i Petersburg var därför gynnsammare än den varit på länge; det syntes ej böra vara alldeles omöjligt att skilja Ryssland från Danmark och förmå det att ändra signalerna gent emot Sverige, så att det funne sig i revolutionen såsom en fait accompli och afstode från att inblanda sig i riksdagens förhandlingar, ja kanske till och med trädde i vänskapliga förbindelser med Sverige. Att konungen med sin lifliga inbillningskraft kunde fatta dylika förhoppningar, var mindre att undra; men äfven den försiktige Scheffer ansåg det löna mödan att göra ett försök i nämnda syfte.

Sålunda tillkom den ryska resan 1777, hvilken också skulle förverkliga hvad som varit så länge påtänkt och utlofvadt från den svenska sidan.

Att konungen på resan åtföljdes af sin kanslipresident, var en viktig omständighet, egnad att väcka uppmärksamhet och ej tillkommen utan särskild afsikt. Det skulle vara för de missnöjde inom landet, särskildt Rysslands vänner, ett tecken att politiken ej vore främmande för resans syftemål, det skulle ock vara en trygghet för Frankrike och dess vänner, att konungen ej läte föra sig för långt under den personliga beröringen med kejsarinnan. Konungens förtjusning öfver den höga damens älskvärdhet var stor, och sannolikt är, att om hon tagit det minsta steg att räcka honom handen, han skyndat henne mer än halfva vägen till mötes. Men hon höll sig med flit tillbaka och besvarade alla konungens vinkar och anbud med allmänna vänskapsförsäkringar och artigheter. Det var troligen med afsikt hon lät Panin lemna Petersburg kort efter konungens ankomst, på det han ej skulle blifva utsatt för bearbetningar från Svenskarnes sida. Scheffer hade dessförinnan tillfälle att samtala med Panin rörande de båda ländernas ställning till hvarandra; han sökte utverka af Panin ett löfte, att Ryssland ej skulle företaga något emot den nya regerings-

formen, och fick till svar, att konungen ej behöfde frukta någon inblandning i Sveriges inre förhållanden, så länge han inskränkte sin verksamhet till dessa. Panin gaf äfven till känna, att kejsarinnan ville se bevis därpå, att regeringsformen tillkommit med ständernas samtycke. Han afstyrkte hvarje försök att vända sig till kejsarinnan själf i politiska frågor, sådant vore henne misshagligt. Detta oaktadt lär Scheffer ha beredt sig tillfälle att säga henne ett och annat till Sveriges gagn. Han har själf berättat, hur han lyckades vinna närmare tillträde till hennes person. Han plägade ofta kallas till kejsarinnans spelbord, där det spelades piquet, och hade en gång mycken tur att vinna. Då kejsarinnan anmärkte, att Scheffer, som förut sagt sig vara en stympare i spel, nu spelade af henne alla hennes penningar, svarade denne: »Ack, Madame, en blind höna hittar äfven ett korn». Kejsarinnan skrattade och svarade: »Blind höna — nåväl, då jag också är en höna och emellanåt rätt blind, så låtom oss lägga våra ägg tillsammans. Jag har hört af Mr Panin, att Ni hade någonting att säga mig». Därpå lade hon ifrån sig korten och började ett samtal med Scheffer, hvilken från den stunden fick tala med henne i hvad ämne han önskade. Hon tyckte om Scheffers enkla sätt att vara och tala; han roade

henne med sina »propos de la vieille cour».* Säkert är, att kejsarinnan, som dittills misstrott Scheffer såsom en Frankrikes anhängare, allt ifrån besöket i Petersburg visade honom flere prof på förtroende och med nöje såg honom i spetsen för utrikes styrelsen i Sverige. Detta var ett nytt lysande prof på Ulrik Scheffers ovanliga förmåga att ingifva menniskor förtroende.

Att kejsarinnan fattat förtroende till Sveriges utrikesminister samt något mildrat sina fördomar mot dess konung och dess nya författning, var redan ett resultat af värde. Men det inskränkte sig ingalunda därtill. I Gustaf III:s och Scheffers skickliga händer blef den ryska resan ett medel, som med fördel användes för olika ändamål både utom och inom landet. Den blef ett uppslag till fortsatta personliga förbindelser emellan konungen och kejsarinnan, ja till politiska förbindelser mellan rikena i handelns och sjöfartens intresse. Den blef ock ett medel att häfda Sveriges självständighet gent emot Frankrike och att göra den franska regeringen mera angelägen om Sveriges vänskap, mera benägen att förnya subsidietraktaten, som nu gick till ända. Men ännu viktigare var det bruk, som inom landet gjordes af den ryska resan. Det

* Denna anekdot berättas af Scheffers lärjunge och vän G. d'Albedyhll, hvilken hört den af Scheffer själf.

troddes allmänt, att konungen stod på förtrolig fot med kejsarinnan, och att denna gjort ett formligt löfte att ej antasta den nya författningen i Sverige; till och med en så väl underrättad person som Fersen var öfvertygad härom. Detta var väl icke förhållandet, men i hvarje fall betraktade kejsarinnan den svenska regeringsformen med större sinneslugn än förr, och sedan ryske ministern i Stockholm, Simolin, gjort ett fruktlöst försök att samla och organisera Rysslands gamla vänner i Sverige, lät man sakerna hafva sin gång. Härmed var faran för utländsk inblandning vid en kommande riksdag väsentligen minskad, och därmed äfven faran af inhemska partistrider, ty utan stöd af utländska makter skulle partimännen föga kunna uträtta.

Det gällde nu att äfven i det inre undanrödja, så vidt möjligt, allt hvad som kunde tjena till anledning och stödjepunkt för en opposition vid riksdagen. Man gjorde stora ansträngningar för att sätta kronobränneriерna i bättre skick och dämpa det allmänna missnöje, som de framkallat. Men viktigast var att sätta statens finanser i ett sådant skick, att de kunde bestå profvet inför ständernas granskande blickar. Det första steget härtill blef inrättningen af en särskild riksgäldsdirektion, som skulle förvalta riksskulden och afbetala den medelst därtill anslagna fonder. Ändamålet med denna

inrättning uppgafs vara, att man skulle vinna större ordning och reda och bättre upprätthålla statens kredit, om riksskulden skildes från statsverket, men man hade säkerligen icke heller förbisett, att riksskulden genom att afskiljas från statsverket skulle undandragas ständernas blickar och kritik. Liljencrants hade uppgjort planen härtill; i öfverläggningen därom och utförandet deltog af rådet ingen annan än U. Scheffer, hvilken också blef ordförande i den nya riksgäldsdirektionen och därmed mottog ett uppdrag, bekymmersammare än något af hans öfriga förtroenden. Det var så mycket svårare, som ingen betydande amorteringsfond fanns att tillgå och riksgäldsdirektionen icke blott hade att hjälpa sig själf, utan äfven måste skaffa de ansenliga summor, som behöfdes för att statsverket skulle kunna fullgöra sina förbindelser till banken och förete ett tillfredsställande skick, helst utan statsbrist, när riksdagen sammankomme. På samma gång var Scheffer ledamot af de särskilda konseljer, i hvilka sedan 1775 statsregleringen för hvarje år uppgjordes. Här utarbetades nu på våren 1778 den stat, som skulle förevisas ständerna. Genom att gömma skulder och räntebetalningar hos riksgäldsdirektionen samt nedsätta statsutgifterna till det yttersta och höja inkomsterna, lyckades man åstadkomma en stat,

i hvilken statsbristen var alldeles utplånad. Denna illusoriska och vilseledande statsreglering var uppgjord under medverkan af män af sådan klokhet och redbarhet som Scheffer, Liljencrants, Carl Sparre. För att förklara detta måste man komma ihåg, att riksskulden på den tiden betraktades såsom en statshemlighet; den var nu en hemlighet i högre grad än vanligt, i anseende till farhågan för utländska intriger vid riksdagen. Skulden ansågs nu så mycket mindre angå ständerna, som konungen åtoge sig att utan ständernas hjälp reglera och afbetala densamma genom ett väl skött lånesystem och genom franska subsidier ställda uteslutande till konungens förfogande. Sådan var åtminstone beräkningen hos de män, som påtogo sig ansvaret af en dylik statsreglering. Skuldens fördöljande torde lättare kunna förklaras på sådana grunder; men hvad man har svårt att ursäkta, det är, att statsbristen undanröjdes genom en mängd indragningar, af hvilka de flesta tydligen blifvit vidtagna endast för tillfället och för syns skull. För dem som så väl kände både omständigheterna och den bestämmande viljan borde det från början ha stått klart, att så betydliga indragningar skulle komma att stanna på papperet.

Efter sådana förberedelser både i den yttre och den inre politiken ansåg man sig kunna med

större lugn möta en ny riksdag. När konungen i sept. 1778 fattade det afgörande beslutet om riksdagens utlysande, vistades Scheffer på Ek. Hans mening inhemtades genom en särskild kurir. Han svarade den 5 sept., att han liksom konungen ansåge den närvarande tidpunkten vara den gynnsammaste man kunde hoppas. »Aldrig», skref han, »har den politiska ställningen i Europa kunnat vara för oss fördelaktigare; med undantag af Danmark, som ensamt ej mycket betyder, synas alla andra makter, både grannstater och mera aflägsna, så upptagna af sina egna angelägenheter, att de ej skola få tid att tänka på Sveriges, äfven om de ville det, och E. M. har så väl förstått omvända deras tänkesätt med afseende på Sverige, att det nu icke finnes en, som ville störa E. M:s vackra regering. Jag vill ej undersöka, om det slags löfte, som E. M. gaf vid slutet af förra riksdagen, är ovillkorligt eller villkorligt. Jag vet blott, att detta löfte lugnade allmänheten och har lugnat E. M:s grannar. Ni säger, Sire, att det var just det Ni afsåg; det är då lyckligt för eder ära, att omständigheterna understödja eder afsikt att uppfylla ett löfte, som endast nödvändigheten skulle kunna förmå Eder att bryta. Men det finnes en omständighet, på hvilken jag ej kan undgå att lägga den största vikt, det är det samtal, som jag förlidet år

hade med grefve Panin, hvilken gaf uppslaget därtill, och allt som därefter följt bevisar, att den icke är utan grund. Ryssland vill ha bevis därpå, att E. M:s regeringsform tillkommit med ständernas samtycke; det frågar litet efter graden af den medverkan, som de böra gifva regeringen, men har denna princip en gång offentligen erkänts, skall den säkerligen förplikta Ryssland att lemna vår konstitution för alltid ostörd». Scheffer fäste vidare uppmärksamheten på vissa anledningar till missnöje, som förefunnos och som borde i möjligaste mån undanrödjas före riksdagens början, samt rådde konungen att på förhand noga fastställa ordningen och gången af riksdagens förhandlingar, så att ej något trassel uppstode, som kunde gifva uppslag till mera vidtgående förvecklingar.

I de närmare förberedelserna till riksdagen tog Scheffer ej någon större del; det var konungen själf, som med Schröderheims biträde utarbetade de statshandlingar och tal, som erfordrades. Scheffer författade endast konceptet till det tal konungen höll till ständerna i plenum plenorum den 31 okt., då han lemnade en öfversikt af rikets förhållanden till utländska makter sedan 1772. De punkter, hvilka i detta tal särskildt framhöllos, voro den lyckligt afvända krigsfaran 1772—1773, Frankrikes vänskap och hjälp, konungens besök i

Petersburg och vänskap med ryska kejsarinnan samt det nu pågående kriget mellan England och dess amerikanska kolonier. Talet slutade med en försäkran, att konungen endast sökt den äran att göra sitt folk lyckligt, i det han upprätthållit dess självständighet, ökat dess anseende och bevarat fredslugnet inom och utom dess gränser.

Äfven i ledningen af riksdagen hafva andra, och i främsta rummet Schröderheim, spelat en mera framstående rol än U. Scheffer. Det är endast i *en* af de viktigaste riksdagsfrågorna man känner något om Scheffers tänkesätt och medverkan, nämligen i den som gjorde mesta buller, frågan om instruktion för bankoutskottet. För att rätt förstå det uppseende och den oro, som denna i våra ögon så enkla fråga väckte, måste man känna hvad som låg bakom både af personliga och sakliga intressen. Scheffer hade före riksdagen skrifvit till konungen, att realisationen, detta vackra minnesmärke af hans regering, hade mäktiga fiender, hvilka endast sökte finna någon bräcka i harnesket för att mätta emot detsamma ett dödande hugg. När nu Fersen föreslog, att bankoutskottet skulle åläggas till ståndens plena hänskjuta vissa frågor rörande banken och realisationen, så sågo Scheffer och Liljencrants häri ett sådant hugg riktadt emot realisationen, som var deras storverk,

deras ögonsten, och därmed äfven mot hela deras politiska ställning. Och detta hugg kom ifrån Fersen, som af gammalt var föremål för Scheffers ovilja — den enda person, enligt konungens försäkran, till hvilken Scheffer hyste personligt agg — något som gjorde Scheffer i detta fall ännu ömtåligare. Konungen åter trodde först, att Fersen handlat af trots, för att visa, att hans inflytande på ständerna var större än konungens, och att han velat på samma gång störta sin fiende Scheffer och bevisa riktigheten af sina egna förutsägelser om realisationens ohållbarhet. Konungen har själf beskrifvit sitt samtal med Scheffer strax efter tilldragelsen, bådas känslor därvid och deras öfverläggningar om bästa sättet att parera det tilltänkta hugget.* Som bekant, lyckades konungen med tillhjälp af sina vänner i ståndén genomdrifva sin vilja; Fersen vek undan för en öppen strid med monarken, ja lånade sin hand till undergräfvande af sitt eget verk. Samma undseende för konungens önskningar visade Fersen i de flesta andra fall, då en konflikt hotade att uppstå, och tack vare denna hans hofsamhet slutade riksdagen i stillhet.

---

* Konungens berättelse härom tryckt hos Geijer, Kon. Gustaf III:s efterlemnade papper, II, 161 ff.

Ehuru man ingenting visst känner därom, kan det ej betviflas, att Scheffer gillat den politik konungen följde gent emot riksdagen och styrkt honom till den egenmäktighet, hvarmed han ingrep äfven i andra riksdagens förhandlingar än den om bankoutskottet samt undandrog ständerna en verklig kännedom af den finansiella ställningen. För att kunna rättvist bedöma konungens och hans rådgifvares handlingssätt, måste man ihågkomma Frihetstidens närhet. De män, med hvilka konungen hade att förhandla, voro desamma, som nyss hade från ståndens bänkar styrt land och rike samt förtryckt både folk och konungadöme; man kunde befara, att de endast väntade på ett gynnsamt tillfälle för att återvinna det förlorade, det fanns bland dem till och med sådana, som ej tvekade att åter påkalla utländskt bistånd och mottaga utländska penningar. Att medvetandet häraf skulle göra de styrande mycket försiktiga, var naturligt; det gjorde dem till och med misstänksamma och egenmäktiga.

Kort före riksdagens sammankallande hade Scheffer skrifvit till konungen: »då denna epok är lyckligt afslutad, skall ingenting fattas i E. M:s ära och vår lycka». Den gången talade han mer såsom hofman än såsom statsman. Riksdagen afslutades till utseendet lugnt och lyckligt, och likväl

var ställningen efter densamma ofördelaktigare än den varit förut både för konung och folk. Det hela var för dem båda en missräkning, en skingrad illusion. En viss misstämning hade sports redan före riksdagen, i synnerhet i hufvudstaden; den ökades genom regeringens skuggrädda politik under riksdagen och spreds genom de hemvändande riksdagsmännen till alla delar af landsorten. I synnerhet inom adeln och krigsbefälet var oppositionsandan utbredd, och sedan allmogens petition i brännvinsfrågan blifvit tillbakavisad, spred sig missnöjet äfven inom denna hittills lojala klass.

Men konungen å sin sida saknade ej heller rättmätiga anledningar till missnöje. Han hade under de första sex åren af sin regering sökt förverkliga flere af sin tids bästa idéer: betryggat den personliga friheten och eganderätten, förmildrat lagstiftning och lagskipning, lossat handel och näringar ur deras sekelgamla bojor, förnyat tryckfriheten och tagit första steget till den religiösa frihetens häfdande. I allt detta hade han haft bröderna Scheffer och Liljencrants till hjälpare och stöd, men rådets flertal hade endast motvilligt och tveksamt följt honom. När han nu vände sig till ständerna, i hopp att hos dem finna större sympatier, mötte han äfven här likgiltighet eller motstånd; religionsfriheten hade en lika afgjord

vedersakare i presterskapet som näringsfriheten i borgarståndet. Det stora flertalet af riksdagsmän, uppfostradt vid Frihetstidens riksdagar, hade mer sinne för ståndsprivilegier och politisk makt än för medborgerlig och social frihet. Konungen, som ansåg sig misskänd och tillika trodde sig se det gamla partiväsendet åter resa hufvudet, hemförlofvade ständerna med den tysta föresatsen att ej så snart åter kalla dem tillhopa, och hans reformifver, som redan före riksdagen börjat aftaga, slappades efter densamma ännu mer. Hans håg vände sig alltmer från de sociala och ekonomiska reformerna till militärväsendet och den yttre politiken, hvilka sedermera med litteraturen och konsten delade hans intresse. Efter riksdagens slut behöfde han ej längre taga hänsyn till ständerna, hvilka han ej på länge tänkte återse, och efter besöket i Petersburg kände han sig säkrare än förr i sin inre och yttre ställning. Han var mer oberoende än förr af folkets mening, af den allmänna opinionen, han var mera ömtålig om sin kungliga makt och mindre benägen än någonsin att tolka de politiska lagarne i frisinnad anda. Det är med ett ord en politisk reaktion, som nu tager sin början, och på samma gång en tillbakagång i finansiellt hänseende, föranledd dels af tilltagande hoflyx, dels af de bördor, som försvarsväsendet

till lands och sjös samt den utrikes politiken pålade.

I den politiska reaktion, som utmärkte åren näst efter 1778 års riksdag, är U. Scheffer icke utan andel och skuld; och den finansiella tillbakagången har han oaktadt allt bemödande ej kunnat hindra.

Ingen af Gustaf III:s reformer efter revolutionen hade af allmänheten mottagits med så mycket bifall som tryckfrihetens förnyelse, och själf hade han då emot sina rådgifvare med stor ifver förfäktat tryckfrihetens förenlighet med det nya regeringssättet. Det behöfdes sedan ej mer än en riksdag och ett politiskt tryckfrihetsmål för att alldeles omstämma honom i denna fråga och omvända honom till den mening, som U. Scheffer och andra klarsynte män då hade uttalat.

Så djärfva ord hade sedan 1772 ej varit hörda i det offentliga lifvet som de, hvilka våren 1779 uttalades af J. G. Halldin under pseudonymen Publicola i hans ryktbara tidningsartiklar om kronobränningen. Publicola hade dels i de skarpaste ordalag klandrat konungens rådgifvare och ämbetsmän, dels ock angripit själfva regeringen och ändtligen betecknat statsskicket på ett sätt, som i hvarje fall ej öfverensstämde med regeringsformen, nämligen såsom dygderegering eller, med andra ord,

såsom upplyst despotism. Enligt hofrättens uppfattning låg det straffbara hos artiklarne ej så mycket i hvad som yttrades om regeringen, som i deras utfall mot konungens rådgifvare, i det författaren bland annat hemställde, om de som tillrådde öfverheten att fortgå på en sådan bana antingen sökte enskild vinst på medborgares bekostnad eller afsiktligt fullföljde anstalter, som måste försvaga regeringssättet och minska folkets kärlek till den bäste konung. Ingen kan undra, att ett sådant angrepp skulle i hög grad uppröra och förbittra dem som i de bästa afsikter styrkt konungen till kronobränningen, och bland dessa U. Scheffer. Men när han i justitierevisionen, som han för tillfället tillhörde, skulle döma i målet, lemnade han å sido den del af anklagelsen, däri han själf på sätt och vis var part; han förklarade det föga löna mödan »att beifra hvad några kitsliga skribenter emot K. M:s rådgifvare under tryckfrihetsskölden anföra kunna». Han vänder sig i stället emot författarens yttranden om regeringssättet, om konungens dygd såsom regeringssättets enda grundpelare. »Är då», frågar han, »den år 1772 af riksens ständer antagna och besvurna regeringsformen en död bokstaf? Om i denna regeringsform konungamaktens gränser, riksens ständers och hvar mans frihet ej ligga förvarade, så hade

den ej heller bort anses såsom en orygglig och helig grundlag». Om, såsom författaren sagt, konungamakten ej är af någon motvikt hindrad, om konungaförsäkran och regeringsform ej innehålla en sådan motvikt, då är regeringen despotisk, då äro våra grundlagar otillräckliga att upprätthålla landets och dess invånares fri- och säkerhet. Att utsprida så farliga principer, det är att »qvälja» rikets grundlagar, det är högmålsbrott och belagdt med dödsstraff. Han hade dock ingenting däremot, om konungen läte Halldin komma i åtnjutande af någon nåd.

Scheffer önskade sålunda, att Halldin på nådevägen skulle befrias från dödsstraffet, men säkerligen har han icke styrkt konungen till den utväg denne valde, då han instämde i dödsdomen och prisade justitierevisionens flertal för dess rättvisa domslut, men på samma gång befriade Halldin ej allenast från dödsstraffet, utan från *allt* vidare straff. Detta var utan tvifvel en mindre lycklig medelväg mellan rättvisa och mildhet.

Genom det sätt, hvarpå konungen hade afgjort detta mål, genom att beteckna det såsom högmålsbrott och tillrättavisa hofrätten, som haft en annan mening, hade konungen godkänt en tillämpning af tryckfrihetsförordningens stadganden, som gjorde all offentlig diskussion i politiska ämnen så godt

som omöjlig, ty nästan hvarje klander mot regeringen kunde på detta sätt stämplas såsom högmålsbrott. Det återstod nu endast för konungen att äfven i lagens bokstaf gifva uttryck åt sitt förändrade tänkesätt. Detta skedde ett år därefter, närmast i anledning af tidningen »Sanning och Nöje», hvilken gjort till sin uppgift att framdraga missbruk, bestraffa felaktiga ämbetsmän och varna regeringen, och som gjorde det på ett så skickligt sätt, att hon ej kunde nås af lagens arm. Äfven löjets och satirens vapen förstod tidningen att begagna; ryktbarast bland dess uppsatser af detta slag var den som handlade om »vallgubben», hvarmed syftades på Carl Scheffer. Kort efter det tidningen innehållit en amper artikel mot landshöfdingämbetet i Nerike, afgaf konungen (den 6 maj 1780) det diktamen till rådsprotokollet, som föranledde tryckfrihetens inskränkning. Enligt Fersens berättelse var det endast ogärna konungen nu företog sig att bära hand på sitt eget verk; han skulle ha gifvit efter för påtryckning af bröderna Scheffer. Att Carl Scheffer fått afsmak för tryckfriheten, sedan han själf råkat ut för angrepp i pressen, är alltför sannolikt, och hvad Ulrik Scheffer angår, hade han alltid varit dess vedersakare. Vid öfverläggningen i justitierevisionen tillstyrkte

U. Scheffer konungens förslag; han förklarade, att det icke vore fråga om att rubba tryckfriheten, utan blott att öfverflytta ansvaret från författaren till boktryckaren, hvilken i själfva verket vore den mest skyldige, enär han af vinningslystnad drefves att utsprida de straffbara yttranden, som dessförutan ej skulle komma till allmänhetens kunskap. Det såg nästan ut, som om konungen ville i denna impopulära sak stödja sig på Scheffers auktoritet; i protokollet tecknade han: »expedieras enligt riksrådet Scheffers tillstyrkande», och när han sedan fann för godt att i ett nytt diktamen till rådsprotokollet besvara Höpkens kritik, utvecklade han vidare hvad Scheffer yttrat i ämnet. Hvad man än må tänka om Scheffers uppträdande i tryckfrihetsfrågan, konseqvent var det i hvarje fall, och det är mer än man kan säga om vare sig konung Gustafs eller Höpkens hållning i samma fråga.

Det var lätt för Scheffer att inverka på konungen i politiska frågor sådana som den om tryckfriheten, sedan Gustaf III för länge sedan öfvergifvit den liberala väg han följt kort efter revolutionen. Svårare blef det för Scheffer att göra sitt inflytande gällande på det finansiella området, och likväl hade det där varit angelägnare än någonstädes.

Om Scheffer och Liljencrants verkligen föreställt sig, att de skulle kunna hålla statsutgifterna nere på den punkt, där de syntes befinna sig i 1778 års stat, så blefvo de snart tagna ur sin villfarelse. Den statsbrist, som 1778 var försvunnen ur staten, återkom redan året därpå och växte sedan för hvarje år som gick på ett oroväckande sätt. Oaktadt statsinkomsterna hade så betydligt tillvuxit under Liljencrants' ledning, var ställningen redan fyra år efter riksdagen sådan, att rikets säkra inkomster icke ens räckte till att betäcka dess vissa och fastställda årliga utgifter; till de extraordinarie, ofta oundgängliga utgifterna fanns ingen bestämd tillgång — resultatet blef en årlig brist af 340,000 rdr sp., förutom den brist som hopat sig från de föregående åren. Allt detta oaktadt Sverige hade en så klok och beräknande finansminister som Liljencrants och denne åter hade till stöd och hjälpare den ej mindre kloke och sparsamme Scheffer; finansstyrelsen var mer än någonsin lagd i deras händer, till finanskonseljerna kallades numera sällan andra än de, och riksgäldsdirektionen var helt och hållet åt dem öfverlemnad. Riksgäldsverket var ock den del af finansväsendet, som befann sig i det bästa skicket; det åtnjöt förtroende både utrikes och inrikes. Väl ökades riksskulden något, men riksgälds-

direktionen hade ännu större fordringar af statsverket, som hon ständigt måste bispringa i nödens stund och äfven lätt *kunde* bistå, eftersom Liljencrants tillika var statskontorets chef. Inom statsverket åter voro båda mer beroende af den högsta viljan. Emot denna förmådde Liljencrants ensam ej mycket, så mycket mera Scheffer. Men icke ens hans inflytande räckte till att återhålla konungen, när det gällde utgifter för den kungliga representationen, för hofvet eller teatern. Likväl var det icke sådana utgifter, som mest undergräfde statsverket, utan det var militärväsendets behof, behof föranledda dels af Frihetstidens försummelser på detta område, dels af den nya maktställning, som Sverige numera egde eller åtminstone af konungen ansågs ega i Europa, och sådana utgifter var det icke lätt för Scheffer såsom utrikesminister att motsätta sig.

Sådan var den finansiella ställningen vid den tid, då Scheffer lemnade tjensten. Ställningen var ännu icke förtviflad. Riksgälden förvaltades omsorgsfullt och försiktigt; den sårbara punkten låg i den ständigt växande statsbristen. För ett ögonblick såg det ut, som om såret skulle kunna läkas med brännvinet; under några år lemnade kronobränneriерna, som det syntes, god afkastning.

Så länge allmogen ännu hoppades att kunna af konungen utverka husbehofsbränningens återställande, hade dess motstånd mot kronobrännerierna varit drägligt. Men sedan konungens kungörelse efter riksdagen beröfvat bönderna allt hopp, intogos de af förbittring och oppositionsanda; lönbränning och smuggleri tilltogo, allmogen gjorde allt som kunde skada kronobrännerierna och ansåg snart sagdt alla vapen, till och med våldsamheter och mened, tillåtna. Ingenting syntes hjälpa. Gent emot denna systematiska tredska tillgrepo myndigheterna de strängaste mått och steg, till och med sådana som voro ur rättslig synpunkt betänkliga. Det uppstod ett formligt brännvinskrig af det förhatligaste slag. De drakoniska påbud, som brännvinsdirektionens ledande man, frih. G. Wrangel, utverkade af konungen under hans vistelse i Spaa 1780, drefvo allmogens förbittring till dess höjd; den gaf sig luft i en allmän jäsning och hotande bondeoroligheter å vissa orter. När konungen återkom från Spaa, fann han, att man gått för långt och att man måste söka andra, lindrigare utvägar. Han uppdrog åt riksråden U. Scheffer och Bjelke att i samråd med Liljencrants och Wrangel samt några andra föreslå de åtgärder, som kunde leda till en varaktig förbättring af tillståndet. I denna kommitté var Scheffer den bestämmande; där

rådde därför klokhetens och hofsamhetens ande. Dess utlåtande, som godkändes af konungen i nov. 1780, föreslog visserligen sträng tillsyn öfver alla lagöfverträdelser och belöning af dem som upptäckte sådana, men tillika skärpt kontroll öfver bränneri- och kronobetjeningen samt annat som kunde skydda allmogen mot orätt och förtryck. Dessa åtgärder bidrogo väsentligt till folkets lugnande. Konungen besökte själf (juni 1781) den oroligaste trakten, Kalmar län, och försäkrade den vid Skillingarum församlade menigheten om nåd och lindringar. Scheffer lyckönskade honom till den minnesvärda segern vid Skillingarum; liksom Cæsar kom han, såg och segrade.

Efter detta minskades lönbränningen och brännvinsmålens antal samt allmogens opposition mot kronobrännerierna. Men på samma gång blef inrättningens finansiella resultat genom åtskilliga samverkande omständigheter försämradt. Sedan afkastningen åren 1780—81 hade nått sin höjdpunkt, gick den de följande åren alltmer tillbaka; det var en verkan af de missväxtår, som nu följde och som nedsatte allmogens köpkraft, äfvensom af den förändring i själfva systemet, som vidtogs, i det arrendena efter hand inlöstes af kronan. Denna förändring, som var tillstyrkt både af Scheffer och Liljencrants, hade till syfte att göra kronan mera

oberoende i sina anordningar, men blef genom de höga lösesummorna mycket betungande för statsverket. Innan Scheffer lemnade det offentliga lifvet, hade det redan blifvit klart, att hela kronobränningen var en enda stor missräkning för statsverket. I stället för att blifva en af statens förnämsta inkomstkällor, ett säkert stöd för statshushållningen och därmed för det nya regeringssättet, hade inrättningen blifvit en ständig källa till bekymmer i finansiellt hänseende samt mer än något annat bidragit att försvaga konungens popularitet och därmed äfven hans politiska ställning inom landet. Slutligen hade den regala bränningen blifvit en kräfta, som tärde både på nationens moraliska tillstånd och dess välmåga. Det är ingalunda säkert, att den i och för sig verkade skadligare på folket än den husbehofsbränning, som föregick och efterföljde densamma, men då regeringen själf tillverkade den förderfliga drycken, drog fördel af konsumtionen och uppmuntrade därtill, kunde detta ej annat än ytterligare demoralisera folket samt försvaga vördnaden för öfverheten. Detta hade Scheffer och Liljencrants bort kunna förutse, men alla de andra missförhållanden och ogynnsamma omständigheter, som beledsagade denna inrättning, kan man icke rättvisligen lägga dem till last.

Det är redan nämndt, att hvad som mer än något annat bidrog att öka statsutgifterna och gjorde det nödvändigt att skapa nya inkomstkällor var Sveriges utrikes politik och det länge försummade krigsväsendets behof. Redan före 1778 års riksdag intog Sverige en aktad och självständig ställning i Europa, tack vare konungens och Scheffers skickliga diplomati; Sverige tog subsidier af Frankrike, men följde icke blindt dess ledning såsom förr, och konungens nya vänskap med den ryska kejsarinnan gjorde honom ännu mera oberoende. Men vid tiden för 1778 års riksdag inträffade tilldragelser, som föranledde Sverige att alldeles emancipera sin utrikes politik och att uppträda på egen hand till försvar för sina kränkta intressen och på samma gång till skydd för den europeiska folkrätten. Det var i anledning af det stora sjökrig, som utbrutit emellan England och Frankrike, sedan detta rike upprädt till de amerikanska koloniernas hjälp. England begagnade sin öfvermakt på sjön med vanlig hänsynslöshet; snart svärmade dess kapare på alla haf och uppbringade äfven de neutrala makternas fartyg, däribland många svenska. Frankrike däremot gjorde allt för att vinna de neutrala makternas bevågenhet; det erkände grundsatsen »fritt skepp gör fritt gods» och visade äfven på annat sätt sitt tillmötesgående.

Det dröjde ej länge, innan de neutrala sjömakterna, Sverige, Danmark, Holland och Preussen, blefvo betänkta att sätta en gräns för Englands framfart på hafven och godtyckliga sjörätt. Deras åtgärder gingo i två olika riktningar. De läto sina ministrar i London framföra klagomål öfver det våld, som öfvades mot deras handelsfartyg. Af dessa klagomål voro Sveriges de kraftigaste; den protest, som G. A. Nolcken afgaf i London den 4 dec. 1778, var så skarp, att den engelske utrikesministern fann den likna en krigsförklaring. Men alla dessa noter förmådde ej af England utverka annat än obetydliga och otillräckliga eftergifter.

Det fordrades alltså kraftigare medel till den neutrala sjöfartens skydd än diplomatiska noter. Sådana medel voro redan hösten 1778 påtänkta både i Stockholm och Köpenhamn. Grefve A. P. Bernstorff, som då ledde Danmarks utrikespolitik, hade redan i sept. 1778 föreslagit Ryssland ett väpnadt neutralitetsförbund af ganska vidsträckt betydelse och syfte, men ville begränsa det till Danmark och Ryssland och utestänga Sverige, som han fruktade och som han ansåg ega alltför olika både politiska och kommersiella intressen. Kort därpå tog äfven Scheffer initiativ i samma fråga och föreslog en konvention till sjöfartens skydd, men han vände sig med detta förslag både till det

ryska och det danska hofvet och ville sedan utsträcka förbundet till alla neutrala.

Det ryska hofvet tog sig lång betänketid: först i febr. 1779 kommo dess svar på de danska och svenska förslagen. Ryssland med sin ringa handel hade ej samma intresse af en väpnad neutralitet som Sverige och Danmark; det önskade endast skydda den för Ryssland viktiga engelska sjöfarten på Arkangel mot kapare, och det inbjöd därför de båda andra hofven ej till ett förbund, hvilket skulle väcka alltför stort uppseende, utan endast till en »koncert», en samverkan emellan de tre staterna i de nordiska farvattnen, där de borde genom sina krigsskepp gemensamt skydda ej blott sina egna, utan ock andra staters, äfven de krigförandes, fartyg mot kapare.

Det ryska förslaget var i själfva verket ej öfverensstämmande med gällande folkrätt och traktater: de neutrale hade ingen rätt att taga äfven de krigförande staternas fartyg i sitt skydd eller förjaga kapare från öppna sjön. På grund häraf ansåg sig Bernstorff böra afböja förslaget. Gustaf III och Scheffer åter, ehuru de väl insågo förslagets brister, aktade sig dock att afvisa detsamma, de fogade sig därefter för att vinna insteg hos kejsarinnan och bana väg för närmare förbindelser. De antogo koncerten med Ryssland, men de iakttogo

den försiktigheten, att de affattade Sveriges deklaration till de krigförande i bättre öfverensstämmelse med folkrättens fordringar; den svenska deklarationen (af maj 1779) talade endast om att vid Sveriges egna kuster skydda handeln mot kapare, men tillade, att Sverige ville skydda sina handelsfartyg på aflägsnare farvatten genom konvojer af örlogsskepp.

Det viktiga beslutet om konvojers utsändande var fattadt redan innan det ryska förslaget ankom. Vid riksdagen 1778—79 hade borgareståndet hos Kungl. Maj:t anhållit om kraftiga åtgärder till handelns skydd. I anledning häraf höllos under februari 1779 långvariga öfverläggningar i konungens konselj. Scheffer meddelade på grund af svenske ministerns i London depecher, huru de svenska fartygen blifvit behandlade i England, först af kaparne, därpå inför amiralitetsrätten. Om de svenska fartygen ej finge föra de krigförande nationernas egendom, enligt grundsatsen fritt skepp gör fritt gods, skulle deras frakthandel afstanna, och om enligt Englands sjörätt alla skeppsförnödenheter, såsom timmer, järn, tjära m. m., betraktades såsom kontraband, vore Sveriges exporthandel nästan tillintetgjord. Man var öfverens, att detta ofog måste stäfjas, och konungen beslöt i enlighet med kanslikollegii af Scheffer dikterade

förslag, att konvojer skulle under året 1779 anordnas. De skulle tagas af den eskader, som på våren skulle utlöpa till handelns och sjöfartens skydd.

Härmed var konvojsystemet antaget, men det återstod ännu att afgöra den viktiga frågan, hvilka regler och bestämmelser skulle utfärdas så väl för eskader- och konvojbefälhafvare som för de sjöfartsidkande, äfvensom för främmande krigsfartyg i svenska farvatten. På denna fråga berodde i själfva verket allt. I början beslöt man att utfärda ett öppet reglemente härom med bestämmelser, som gingo stick i stäf emot den engelska sjörätten. Men den försiktige Scheffer insåg snart, att Sverige ej skulle kunna ensamt göra ett sådant reglemente gällande mot England, och därför nöjde man sig att tills vidare införa samma bestämmelser i de instruktioner, som utfärdades för hertig Carl såsom eskaderns befälhafvare och för konvojcheferna, äfvensom i reglementet för landshöfdingen och kommendanten i Göteborg, som det tillkom att vaka öfver den viktigaste delen af vestkusten.

Ehuru föga understödt af Ryssland och alldeles icke af Danmark, hade sålunda Sverige på egen hand tagit ett betydelsefullt steg framåt på den väpnade neutralitetens bana, långt i förväg framför grannstaterna. Sverige var beredt att skydda sina handelsfartyg genom konvojer och att, om de an-

tastades eller visiterades, styra våld med våld, att återtaga fartyg, som olagligt uppbringats, samt att mot de krigförande häfda både grundsatsen fritt skepp fritt gods och en billig tolkning af begreppet krigskontraband. Härmed voro de viktigaste punkterna i den s. k. väpnade neutraliteten redan af Sverige uppställda, om än så, att de delvis inflöto i instruktioner, som höllos hemliga. Det återstod nu att se, om Sverige äfven skulle kunna försvara sin rätt emot det öfvermäktiga England, eller om det skulle gå såsom lord North säges ha antydt med orden: Qui est-ce donc qui escortera les vaisseaux de guerre suédois?

I slutet af maj 1779 skulle eskadern afgå från Carlskrona. Dessförinnan besökte konungen denna stad, åtföljd af riksråden Scheffer och Falkengreen; han höll där konselj och gjorde ytterligare tillägg till hertig Carls instruktion. Eskadern, som var den största Sverige på länge satt i sjön, uppehöll sig mest i Nordsjön, sysselsatt med öfningar, profsegling m. m., medan konvojerna afgingo till sina bestämmelseorter. En konflikt hotade att utbryta, då en svensk handelsflotta under konvoj skingrades i Kanalen och en del däraf qvarhölls af Engelsmännen såsom lastad med kontraband. Men faran aflägsnades genom det ovanliga tillmötesgående de engelska domstolarne nu visade Sverige,

i det de lösgåfvo de tagna fartygen. England fruktade tydligen, att Sverige skulle, ifall det förorättades, följa Spaniens exempel, hvilket land i juni 1779 öppet sällat sig till Englands fiender.

Det var en egendomlig ödets skickelse, att Sveriges första sjöexpedition till handelns skydd skulle sluta med ett närmande till England, men missförstånd med de Bourbonska makterna, Spanien och Frankrike. Spanska hofvet följde nämligen samma godtyckliga sjörätt som England och tillämpade den ännu hänsynslösare emot de neutrale, äfven mot Sverige. Det fogade härtill en direkt förolämpning, då det i Malagas hamn lade beslag på svenska fregatten Illerim såsom anklagad att ha brutit Gibraltars blokad. Konung Gustaf fattade eld, han ville i första hettan kräfva upprättelse och hemkalla sitt sändebud från Madrid, men på Scheffers råd afvaktade han först verkan af ett bref, som han tillskref Spaniens konung och hvari han vädjade till dennes rättvisa; och härigenom häfdes åtminstone detta missförstånd. Det franska hofvet åter var missnöjdt med den svensk-ryska koncerten, hvilken ej beredt Frankrike några fördelar, och gaf det i Stockholm till känna på ett sätt, som högeligen förtröt konung Gustaf och framkallade ett skarpt svar från hans sida. Men snart inträffade ett nytt uppslag i den väpnade neutrali-

tetens historia, som åter förde Sverige och Frankrike närmare hvarandra. Detta uppslag kom ifrån Petersburg.

Där hade i slutet af år 1779 inledts ett väldigt intrigspel mellan stridande hofpartier. Den talangfulle engelske diplomaten Harris* uppbjöd alla sina krafter, för att med tillhjälp af den mäktige favoriten Potemkin vinna kejsarinnan för det engelska intresset; han arbetade på att grunda en trippelallians mellan England, Ryssland och Danmark, riktad mot de Bourbonska makterna. Men det fanns äfven mäktiga krafter, som arbetade i motsatt riktning. Så gjorde i första rummet den gamle Panin, som hade bakom sig flertalet af de ryske herrarne och äfven understöddes af konung Fredrik i Preussen.

I början af år 1780 inträffade en tilldragelse, som kom vågskålen att afgjordt luta till Englands fördel. Några fartyg lastade med ryska varor blefvo utan lagliga skäl tagna i beslag af spanska krigsskepp. Vid underrättelsen härom intogs kejsarinnan af en häftig förbittring. Hon befallde Panin att af det spanska hofvet kräfva upprättelse samt inbjuda de neutrala makterna att med henne ingå en förening till den neutrala handelns skydd. Panin

---

* Sedermera Earl af Malmesbury.

fick i uppdrag att utarbeta ett förslag till en dylik förening.

Härmed hade kejsarinnan upptagit samma idé, som Scheffer hade först uttalat på hösten 1778: ett allmänt neutralitetsförbund till handelns skydd.* Alla antogo, att detta förbund skulle göra front emot Spanien och därmed äfven mot Frankrike, att det sålunda skulle i hufvudsaken gå Englands ärenden. Harris trodde sig ha spelet vunnet. Men den sluge Panin förstod att öfverlista både honom och herskarinnan. Han föreställde Katarina, hvilken oförgänglig ära hon skulle bereda sig själf, hvilken välgärning åt mänskligheten, om hon nu uppträdde såsom lagstiftarinna för Europa, om hon förkunnade och genomförde principerna af den nya sjörätt, som man i århundraden förgäfves eftersträfvat. Dessa principer framlade han nu för henne; han fick dem för godt köp, ty de voro afskrifna ur det förslag af grefve Bernstorff, som Ryssland ett år förut förkastat, och hade delvis varit tillämpade af Sverige under förra årets sjöexpedition. De viktigaste af dem voro fritt skepp fritt gods samt de som rörde krigskontraband och effektiv blokad. Han aktade sig väl att fästa hennes uppmärksamhet därpå, att dessa principer

* Grefve Bernstorff hade ännu tidigare föreslagit ett dylikt förbund mellan Ryssland och Danmark.

skulle drabba England i vida högre grad än Spanien, och på det hon ej skulle hinna upplysas härom, påskyndade han ärendets gång till den grad att, sedan kejsarinnan den 9 mars 1780 hade gillat och den 10 underskrifvit deklarationen, redan följande dag kurirer afskickades med det viktiga budskapet till främmande hof, särskildt de neutrala sjömakternas. Några dagar därefter mottog Harris ett meddelande om hvad som skett — det var då för sent att ändra.

Den ryska kurir, som afgått till Stockholm, medförde dit kejsarinnans deklaration samt hennes inbjudning till svenska hofvet att sluta en konvention till den neutrala handelns skydd och för samma ändamål utrusta en eskader. Då man i Stockholm ej kände det ryska förslagets förhistoria, blef man där mycket öfverraskad; man kände sig naturligtvis tilltalad af själfva saken, eftersom den gick i samma riktning som Sveriges föregående politik, men man fann omständigheterna så egendomliga, att man beslöt att vara på sin vakt. Man uppehöll alltså saken, genom åtskilliga förfrågningar i Petersburg om vissa förberedande punkter m. m., och under tiden hann man vända sig till det franska hofvet och inhemta dess mening om det ryska förslaget. I Versailles var man förtjust öfver kejsarinnans deklaration och prisade hennes vishet, ehuru man tillika lät förstå, att alltsammans i grunden vore

Frankrikes verk. Så snart man i Stockholm förvissat sig om Frankrikes bifall, utarbetade Scheffer ett förslag till konvention med Ryssland. I detta tillades närmare bestämmelser om de förbundna makternas eskadrar och dessas samverkan till handelns skydd samt en förpliktelse för makterna att gemensamt arbeta på fredens återställande och allmänt erkännande af de nya sjörättsgrundsatserna.

Öfver detta förslag inhemtades rådets mening i allmänt sammanträde den 1 maj 1780. Konungen redogjorde själf för hela den politiska ställningen och lät därpå Scheffer uppläsa och motivera förslagets särskilda punkter. Rådet fann dessa försiktigt och väl affattade och instämde till alla delar i hvad som var föreslaget. Samma dag afgick kurir till Ryssland med konventionsförslaget.

I Petersburg var man ej fullt nöjd med det svenska hofvets sätt att mottaga det ryska förslaget, och ännu mindre med det danska hofvets. Man hade i Petersburg väntat, att Sverige och Danmark skulle utan betänkande kasta sig i Rysslands öppnade armar. I dess ställe hade de tagit sig lång betänketid, deras uttalanden vittnade ej om det varma intresse och den beundran för kejsarinnans storhet, som man väntat, och konventionsförslagen vore affattade med alltför stor försiktighet. Panin fann det nödvändigt att utarbeta

kontraprojekt till de från Stockholm och Köpenhamn inkomna förslagen. Härmed drog det så långt ut på tiden, att det blef omöjligt för konung Gustaf att, såsom han önskat, få konventionen afslutad innan han afreste till Spaa (den 15 juni). Han uppdrog åt Scheffer, som stannade hemma, att leda och afsluta underhandlingen. Men då det var öfverenskommet, att den svensk-ryska konventionen skulle undertecknas i Petersburg, och då Scheffer såsom vanligt tillbragte sommaren på Ek, var det först efter långt dröjsmål och sändningar fram och tillbaka, som fördraget slutligen den 1 aug. 1780 kunde undertecknas. Scheffer hann icke ens invänta konungens svar från Spaa, då han gaf order om undertecknandet. Han urskuldade sig med faran af ett längre dröjsmål: Sveriges nya deklaration var nämligen redan utfärdad, och Scheffer fruktade, att England skulle i anledning däraf kasta sig öfver Sverige innan konventionen vore undertecknad. Ratifikationerna kunde först i oktober 1780 utvexlas i Petersburg.

De konventioner, som Ryssland nu afslöt med Sverige och Danmark till de neutrales skydd, voro af Panin uppsatta med hufvudsaklig ledning af det svenska förslaget, hvilket Scheffer utarbetat. Äfven häraf framgår, hvilken stor andel Scheffer haft i det storverk, som kallas väpnade neutralite-

ten. Från honom utgick det första förslaget till ett allmänt neutralitetsförbund, hösten 1778, ehuru det då ej vann anklang hos Danmark och Ryssland; det var han, som 1779 formulerade Sveriges anslutning till den af Ryssland föreslagna koncerten samt utarbetade de viktiga instruktionerna för Sveriges eskader- och konvoj-befälhafvare, och slutligen har hans förslag lagts till grund för de konventioner, som 1780 kommo till stånd mellan Ryssland och de nordiska staterna. På grund häraf torde man ega rätt att åt Scheffer häfda en öfvervägande andel af äran för den väpnade neutraliteten. Scheffer måste slutligen i sin ordning dela äran med sin konung, hvilken med sådan beslutsamhet och fasthet stödde och främjade sin ministers sträfvanden. Hvad som intresserade Gustaf III i den väpnade neutraliteten, var den allmänna betydelsen däraf för Sveriges politiska ställning i Europa, men de folkrättsliga och kommersiella intressen, som voro så väsentliga moment i densamma, dem har han endast ofullständigt förstått och uppskattat. Hvad slutligen angår kejsarinnan Katarinas och grefve Bernstorffs förtjenster om den väpnade neutraliteten, så har Bernstorff först uttalat de berömda fem grundsatserna, men utan att göra något vidare bruk af dem, och kejsarinnan har visserligen gjort bruk af dem i sin ryktbara de-

klaration 1780 och de därpå grundade fördragen, men det var liksom tillfälligtvis och genom en intrig af Panin, som hennes tankar vändes åt detta håll. Scheffers verksamhet för saken var däremot väl genomtänkt och konseqvent från början till slut.

Men skulle »neutralité armée» blifva något annat än en »nullité armée», såsom den blifvit kallad, var det af nöden, att de förenade makterna förfogade öfver det medel, som ensamt förmådde gifva kraft åt deras deklarationer, nämligen en sjömakt, tillräcklig att ingifva England aktning. Af de tre förenade makterna var Sverige i detta hänseende svagast. Alltsedan revolutionen hade sjöförsvaret varit föremål för regeringens synnerliga uppmärksamhet; nästan årligen hade konungen besökt Carlskrona, åtföljd af sin krigskonselj, för att med egna ögon undersöka flottans tillstånd och vidtaga nödiga förbättringar. Scheffer hade deltagit i alla dessa öfverläggningar och, ehuru icke sjöman, förvärfvat mycken erfarenhet i allt som hörde till flottans förvaltning, ekonomi och organisation; han hade kraftigt understödt dem som ifrade för genomgripande reformer häri, mycket hade ock blifvit gjordt till förbättring af flottans administration, men det oaktadt befann sig den stora flottan ännu 1780 i ett svagt och otillfredsställande skick. Hufvudorsaken härtill låg i saknaden af en le-

dande ande, som egde förmåga att rycka upp flottans styrelse ur den slentrian, i hvilken den sedan gammalt var försjunken. En sådan chef fanns vid arméens flotta i Sveaborg, det var Henrik af Trolle, och under hans ledning hade denna flotta gjort snabba och stora framsteg.

Det var icke den minsta vinsten af Sveriges verksamhet för den väpnade neutraliteten, att denna gaf uppslaget till den svenska örlogsflottans pånyttfödelse. Sjöexpeditionen af 1779 användes tillika till profsegling af Chapmans efter nya principer byggda linieskepp Vasa, hvilket därvid jämfördes med andra flottans skepp. Denna profsegling blef ty värr äfven en partifråga mellan vännerna af det gamla och det nya vid flottan. För att få saken fullständigt utredd, tillsatte konungen en hemlig certekommission under hertig Carls presidium. I denna kommission voro de motsatta åsikterna väl representerade; de som ville bryta med den gamla slentrianen och beträda en ny väg, voro riksråden Scheffer och Sparre samt bland fackmännen Trolle och Chapman. Redan i fråga om fartygscerten uppstod en skarp meningsbrytning, men ännu allvarsammare blef striden, när Trolle framlade sitt stora förslag till örlogsflottans organisation. Han utgick därifrån, att sjöförsvaret vore den viktigaste delen af Sveriges försvarsväsen och att det borde lämpas

både till anfall och försvar; därtill behöfdes en talrik flotta af rörliga och grundgående linieskepp af en enda certe om 60 kanoner samt en stark fregatteskader att betäcka skärgårdsflottan och operera i förbindelse med arméen. Han ansåg, att med ett årligt anslag af 300,000 rdr sp. Sverige borde efter sju år ega 15 nya linieskepp och 16 nya fregatter och dessutom kunna underhålla de gamla fartygen.

Genom stödet af Scheffers och Sparres auktoritet, för hvilken äfven hertig Carl böjde sig, segrade Chapmans åsikt i certefrågan och Trolles i organisationsfrågan, med vissa smärre ändringar. Konungens bifall till kommissionens förslag var på förhand gifvet, han tilltalades lika mycket af det djärfva och storslagna i Trolles plan som af hans löfte, att den nya flottan skulle vara färdig redan inom sju år. Kort före sin afresa till Spaa 1780 godkände han alltså både kommissionens förslag och Trolles nybyggnadsplan; och för att vara säker, att den vackra planen äfven skulle blifva en verklighet, uppdrog han åt Trolle att såsom generalamiral själf utföra den plan han uppgjort, med biträde af Chapman såsom arbetsdirektör. I de konseljer, där dessa viktiga beslut fattades, var Scheffer en af rådgifvarne. Emellan honom och Trolle rådde ett ömsesidigt förtroende. Mer än en gång vände sig Trolle i bekymmersamma lägen till Scheffer, sär-

skildt när det var fråga om att inverka på konungen, hvars alltför stora ifver Scheffer anmodades att lugna.

Trolle började oförtöfvadt sitt arbete med örlogsflottans omskapning, och som viljan och förmågan nu voro förenade på en hand, gick det raskt undan med arbetet. En ny anda hade med Trolle hållit sitt intåg vid örlogsflottan, det var Ehrensvärds anda, som förut skapat arméens flotta och nu beherskade äfven örlogsflottan, hvilken så länge hade stått henne emot. Men den bästa materiell blir till ingen nytta, om ej de som skola föra vapnet ega färdighet och vana i dess begagnande. Med andra ord, det var af största vikt, att så väl befäl som besättning fingo praktisk öfning i yrket. Härtill gaf den väpnade neutraliteten tillfälle i större omfattning än vanligt, ty så länge kriget varade, måste Sverige hvarje sommar utsända en eskader till demonstration och till konvojer. — Men dessa expeditioner måste, för att ej blifva för dyra, begränsas både till storleken och tiden och motsvarade ingalunda behofvet. Det var därför en stor fördel för Sverige, att dess bundsförvant Frankrike emottog i sin tjenst ett stort antal svenska sjöofficerare, hvilka därigenom fingo tillfälle att deltaga i det stora sjökriget och där vinna erfarenhet i yrket. Det var denna stam af skickliga sjöofficerare, som sedermera förde Sveriges flottor till seger under kriget

1788—90. Äfven härtill har Scheffer i sin mån bidragit genom att använda svenska kabinettets inflytande i Versailles till fördel för de tjenstsökande.

Liksom Sverige före 1780 års konventioner hade uträttat mer än någon annan makt för den väpnade neutraliteten, så har det äfven efter denna tid allvarligare än någon annan sträfvat att skaffa de neutrala grundsatserna aktning och erkännande. Danmark hade endast motvilligt ingått i förbundet, det höll sig så mycket som möjligt på afstånd från Sverige och gynnade England. Ryska kejsarinnans första ifver för saken hade snart svalnat, hennes intresse började vända sig åt ett annat håll. I maj 1780 aflade kejsar Josef sitt ryktbara besök hos kejsarinnan, och redan följande år slöts deras mot Turkiet riktade hemliga förbund. Kort därefter måste den gamle Panin träda tillbaka; Potemkin var utan medtäflare i kejsarinnans kabinett, och han gjorde allt för att rikta hennes ärelystnad mot Orienten. Detta omslag i den ryska politiken var på flere sätt en missräkning för Gustaf III. Hela hans diktan och traktan sedan besöket i Petersburg hade gått ut på att vinna kejsarinnans förtroende och att hos henne småningom intaga den plats, från hvilken han länge sökt undantränga sin gamle morbroder i Berlin. Nu såg han sig häri förekommen af kejsar Josef, med hvilken han väl

kunde täfla i snille och upplysning, men icke i makt och storhet. Hvad som särskildt sårade honom var, att kejsaren äfven undanträngde honom från det fredsmedlarevärf, som han eftersträfvade vid kejsarinnans sida. Han hade alltsedan 1779 med stor ifver arbetat därpå, att detta värf skulle uppdragas åt honom och kejsarinnan gemensamt, och äfven låtit införa något därom i konventionen med Ryssland; han hade klappat på dörrarna till alla kabinett, men öfverallt blifvit mottagen med likgiltighet eller motvilja, och slutligen blef kejsaren i stället för honom en af medlarne i fredsverket.

Oaktadt sina bundsförvanters likgiltighet fortfor Sverige att verka i den väpnade neutralitetens anda. När England förklarade Holland krig, innan detta land hunnit afsluta sitt förbund med de tre nordiska makterna, och sjökriget med förnyad häftighet upplågade, iakttog Sverige visserligen framgent sträng neutralitet, men föreslog tillika kejsarinnan, att de neutrala makternas eskadrar skulle förena sig till ett helt för att inverka på England och förmå det att erkänna den nya sjörätten. Kejsarinnan afböjde dock förslaget, och det enda Gustaf III kunde genomdrifva, var att de tre förbundne i London afgåfvo lika lydande deklarationer, i afsikt att förmå England till fred eller stillestånd med Holland. Lika liten framgång rönte Gustaf

III och Scheffer i sina bemödanden att bringa de neutrales intressen och grundsatser på tal och till erkännande i fredskongressen. I denna viktiga fråga utarbetade Scheffer flere diplomatiska aktstycken af stort intresse. Först, på sommaren 1782, föreslog han både i Versailles och Petersburg, att de neutrale skulle gemensamt inbjuda till en allmän fredskongress, på hvilken äfven den nya sjörätten borde stadgas med samma fasthet som t. ex. Tyska rikets författning genom Westfaliska freden; och slutligen, kort före freden i Versailles, begärde han, att de neutrales ministrar måtte kallas till deltagande i fredskonferenserna, eller att de neutrale skulle inbjuda de krigförande makterna att efter freden biträda neutralitetsförbundet. Men i Versailles svarade man, att efter Rodneys stora sjöseger vid Guadeloupe funnes ingen utsikt, att England skulle göra de neutrale några eftergifter, och i Petersburg fann man visserligen Sveriges förslag välbetänkt, man prisade det, men — lade det till handlingarna.

Oaktadt dessa diplomatiska missräkningar utgör den väpnade neutraliteten ett vackert blad i Sveriges historia, vackert icke blott genom den framstående rol Sverige spelat i denna för Europas folkrätt så viktiga tilldragelse och genom den impuls den gaf till svenska örlogsflottans åter-

upprättelse, utan äfven genom de kommersiella fördelar den tillskyndade vårt land. Väl fortforo England och Spanien att uppbringa svenska fartyg, när de icke gingo under konvoj, men de förgrepo sig icke på konvojerna, ty de visste, att de svenska befälhafvarne hade order att möta våld med våld och att häfda den svenska flaggans heder. Under hennes skydd uppblomstrade den svenska frakthandeln och tillskyndade landet en inkomst, som rikligen ersatte de förluster, hvilka drabbade exporthandeln. Sveriges neutralitetspolitik har äfven beredt det fördelen att först af alla neutrala makter kunna afsluta ett handelsfördrag med de amerikanska fristaterna. Det kom till stånd under Frankrikes välvilliga medverkan genom underhandlingar, som i Paris fördes emellan Creutz och Franklin efter Scheffers instruktioner. Fördragets största intresse låg icke i de kommersiella fördelar det beredde Sverige, utan i den öfverenskommelse det innehöll om de båda staternas handel och sjöfart under krig, en öfverenskommelse som var grundad på 1780 års konventioner och det sista krigets erfarenheter och kan betraktas såsom ett program, hvarigenom Sverige ville visa världen hvad det tänkt och velat i denna fråga. Den var en vacker afslutning af den verksamhet det svenska kabinettet under fem år utvecklat för detta ända-

mål; den var tillika en vacker afslutning på Ulrik Scheffers långa statsmannabana.

Ty när fördraget med Amerika afslöts, hade Scheffer redan inlemnat sin afskedsansökan. Detta var ingalunda första gången han gifvit konungen till känna sin afsikt och önskan att få draga sig tillbaka i privatlifvet. Redan 1780 skall han, enligt tillförlitlig uppgift, ha talat med konungen härom — det var kort före konungens resa till Spaa. Oaktadt Gustaf III sedan hösten 1779 umgåtts med resplaner och afhandlat frågan med sina yngre förtrogne, hade Scheffer ingenting fått veta af konungen själf, förrän saken var bekant vid hofven både i Stockholm och i Paris. Först vid midten af april 1780 underrättade konungen honom om sin afsikt och orsakerna därtill. Han erinrade om den vacklande helsa och ojämnhet i lynnet, hvaraf han lidit hela vintern och som hade sin förnämsta orsak i förhållandet till hans moder; han hoppades bot för bådadera i någon tids frånvaro och i Spaas helsovatten. Så länge saken var oviss, hade konungen ej velat oroa Scheffer därmed; men nu ville han tala, han vore honom så mycken tack skyldig, att han ej ville, att Scheffer ens ett ögonblick skulle misstänka honom för brist på förtroende. Han vände sig nu till vännen Scheffer och bad honom framställa saken i den

fördelaktigaste dager för hans förste minister och begära dennes bifall. Skulle ministern finna planen stå i strid med landets väl och de allmänna intressena, väntade konungen af sin vän hans vanliga uppriktighet och skulle afstå från resan, så mycket det än kostade på honom.

På detta älskvärda bref svarade Scheffer, att han hittills bort tiga, till dess konungen tillåte honom bryta tystnaden. Han bad nu att få utförligare afhandla saken med konungen, icke för att framställa oöfvervinneliga hinder mot resplanen, utan för att visa de två sidor, från hvilka den kunde betraktas. Det tillkomme H. M. att afgöra saken, och han vore på förhand viss att kunna gilla det beslut konungen fattade.

Denna förhistoria till konungens Spaa-resa är rätt karakteristisk för förhållandet mellan konungen och Scheffer. Gustaf III hyste utan tvifvel fullt förtroende till sin förste minister, men tillika så mycken respekt, att han i det längsta uppsköt att meddela honom en plan, som han fruktade att Scheffer skulle ogilla. Scheffer åter sade sig i hvarje fall skola gilla det slut, hvari konungen stannade, men säkerligen har han i öfverläggningen härom på det kraftigaste afrådt resan, hvilken han ogillade både för kostnadens skull och med hänsyn till den ovissa ställningen i

Europa och de sväfvande underhandlingarna om den väpnade neutraliteten. Det var vid detta tillfälle Scheffer skall ha anmält sin önskan att afgå ur konungens tjenst. Han lät dock förmå sig att tills vidare qvarstanna; konungen sökte blidka honom dels genom löftet att han skulle slippa följa med till Spaa, dels genom det uppdrag han fick att ensam leda och afsluta de pågående neutralitetsunderhandlingarna.

Under sin utrikes resa gaf konungen Scheffer flere prof på vänskap och förtroende. Han underrättade honom egenhändigt om sitt tillfrisknande efter lunginflammationen i Damgarten — ett bref som Scheffer säger ha varit för honom mer helsobringande än Medevivattnet och hela läkarekonsten. När konungen fattade tanken att från Spaa aflägga ett kort besök i Versailles, på anledning gifven af drottningen i Frankrike, begärde han Scheffers råd härom. Denne svarade, att konungen syntes ha gått för långt i denna sak för att numera kunna uteblifva, men han bad honom bemöda sig att ej genom sina lysande egenskaper ställa den franske konungen i skuggan eller väcka hans svartsjuka; han borde äfven akta sig att gifva ministrarne anledning till misstankar, liksom ville han taga drottningens parti mot dem. Den skarpsynte Scheffer hade härmed träffat den svaga punkten i den nya resplanen; det var just på den franska ministärens

motstånd hela planen strandade. Att konungen ej kom att utsträcka resan till Italien för att där tillbringa vintern, var för Scheffer en stor hugnad.

Hvad som de nästföljande åren mest sysselsatte Scheffer i den inre och i den yttre styrelsen, känna vi redan. Vid hofvet var enkedrottning Lovisa Ulrikas död i juli 1782 den märkligaste händelsen. Om Scheffers ställning till den höga damen säger Schröderheim, att han var hennes afsvurne fiende. Detta är utan tvifvel för mycket sagdt, men någon vän af henne var han icke, och han kunde väl icke gärna vara det, med den nära kännedom han egde af hennes karakter och hennes uppförande både före och under Gustaf III:s regering. Scheffer har troligen icke gjort mycket för att närma konungen till hans moder, då han vid den stora brytningen före kronprinsens födelse 1778 rådfrågades af konungen om villkoren för en förlikning. Också var han hos enkedrottningen mindre väl anskrifven.* Möjligen har Scheffer hyst någon fruktan, att hon skulle återvinna en del af sitt forna inflytande vid hofvet och använda det till Scheffers skada; men hvad som bestämde hans hållning, var utan tvifvel öfvertygelsen, att en varak-

* När han på våren 1778 meddelade konungen sitt förslag till uppgörelse med enkedrottningen, bad han denne hemlighålla, att det utgått från honom; han fruktade, att man skulle beskylla honom för grymhet mot sin konungs moder.

tig försoning emellan moder och son ej vore möjlig efter 1778, samt att det vore för konungens lycka och lugn det bästa, om de lefde åtskilda. Att det slutligen kom till ett slags försoning, då enkedrottningen låg på sitt yttersta, gladde honom både för det initiativ konungen tagit därtill och för det lugn det skulle återgifva hans hjärta. Vid underrättelsen om Lovisa Ulrikas död skref han till en vän: »Det är då slut; denna stolta drottning, som trotsade gudar och menniskor, är icke mer, hennes förtjenster och hennes fel skola pröfvas på eftervärldens viktskål, våra barnbarn skola få veta sanningen om henne».

Under de sista åren af sin tjenstgöringstid drog sig Scheffer så mycket han kunde tillbaka från hoflifvet, för hvilket hans ålder och hans lynne ej passade, och egnade sig helt och hållet åt sin tjenst och åt hemlifvet. Hans makas tilltagande sjuklighet band honom äfven mer än förr vid hemmet. Det var ett mycket regelbundet lif, som fördes i det Schefferska huset. »Han var», berättar Schröderheim på sitt sarkastiska vis, »alla postdagar om eftermiddagarne i kansliet, men reste hem alla aftnar kl. 8, för att själf bädda åt sin grefvinna, för hvars person och knähundar han aldrig manquerade uti de minsta omsorger». Detta regelbundna lif afbröts endast af ett och annat längre

besök på Gripsholm eller Drottningholm, hvartill Scheffer och hans grefvinna inbjödos under hofvets vistelse på dessa slott, eller af ett och annat kungligt eller furstligt besök i det Schefferska huset. G. Ehrensvärd omtalar några sådana besök från 1780. »Konungen kom», säger han, »om aftonen till riksrådet Ulrik Scheffer, blef anhållen att göra dem nåden att soupera qvar, hvilket tillbud H. M. genast vidtog. Vi voro förut ett litet sällskap hos riksrådet Scheffer. Buller blef i detta hushållsaktiga hus, och H. M. fick en god soupée». Då konungens kusin prins Peter af Holstein s. å. besökte Stockholm, var Ulrik Scheffer den ende i rådet, som prinsen gjorde första visiten, hvilket skedde enligt alla ceremoniellets regler.

Så snart sommaren kommit, var Scheffer ifrigare än någon att få vända hufvudstaden ryggen och njuta af landtlifvets behag. Han försummade nästan aldrig att tillbringa några veckor vid Medevi, som på den tiden var Sveriges förnämsta och mest besökta brunnsort. Den öfriga delen af sommaren tillbragte han på det kära Ek. Här ville han vara så ostörd som möjligt, inskränkte sin brefvexling till det minsta möjliga, öfverlemnade kabinettet åt konungen och åt hofkansleren och gladde sig att ej behöfva höra talas hvarken om diplomatien eller hofetiketten. »Det är mig kärt», skrifver

han en gång, »att hvarken Brahens hatt* eller andra etikettsfrågor komma till min ort». Lika fredad var han icke för politiken; han måste emellanåt afgifva råd och betänkanden i viktiga frågor, särskildt rörande den väpnade neutraliteten. I sina bref till presidentssekreteraren Franc, som stod honom nära, skildrar han sin glädje att åter vara på landet, i sitt »lilla hybble», »sin ljufva tillflyktsort», och sin saknad att nödgas lemna det; han talar med förnöjelse om sin kål och sina får, om årsväxt och nyodlingar, och säger sig ha blifvit Vestgöte till den grad, att han föredrager sin lilla koja framför alla Paris' härligheter. Det var hans glädje att på allt sätt utvidga, förbättra och försköna fädernegården, som på hans tid ingalunda gjorde skäl för namnet koja och där han några gånger hade nåden emottaga sin konung såsom gäst. Den nuvarande prydliga hufvudbyggnaden hade till större delen uppförts af Carl Scheffer under den tid han för arfvingarnes räkning förvaltade gården; en del däraf samt ekonomibyggnaderna, trädgårdarne och parken förskrifva sig åter från Ulriks tid. Minnet häraf förvarar en i trädgården 1782 upprest pyramid

* Han syftar här på den uppståndelse det väckte i corps diplomatique, då konungen befallde, att den 24-årige grefve M. Brahe, kaptenlöjtnant vid lifdrabanterna, Scheffers styfson, skulle såsom »en af rikets herrar» behålla hatten på vid utländska ministrars mottagning.

af sten, hvars inskrift lemnar närmare underrättelser om bröderna Scheffers här nedlagda arbete.

Ur Scheffers förtroliga bref från dessa år framlyser visserligen, att han var trött vid tjensten och vid världens fåfänglighet. Men om man besinnar, att han i regeln kunde tillbringa fyra månader af året på landet, och att han äfven under tjenstgöringstiden hade god hjälp i tjensten, ej minst af sin konung, så tycker man, att bördan ej bort vara alltför tung för en man, som ej hunnit öfver 66 års ålder och som ännu ej var alldeles nedböjd af gikt och andra krämpor. Det är därför troligt, att äfven andra och hemliga skäl medverkat till hans beslut att ej längre uppskjuta sin afgång. Hvilka dessa skäl varit, är ej svårt att föreställa sig. Under ett flerårigt samlif hade han väl märkt, att konungen med en växande förkärlek omfattade de utrikes ärendena och tog en allt större del i deras ledning. I samma mån gjorde sig hans vilja alltmera gällande på detta område, men kände sig ock alltmera hämmad af den öfverlägsna auktoritet Scheffer här innehade både inom och utom landet. Denne ställde sig så mycket han kunde i skuggan, men så länge han qvarstod på sin plats, kunde ingenting hindra, att han uppmärksammades och uppsöktes och af många betraktades såsom den egentlige ledaren af

Sveriges politik. Detta Scheffers stora anseende var för konungen på samma gång ett tungt vägande skäl att söka qvarhålla honom i tjensten och ett tryckande band, som hindrade honom att i den utrikes politiken ge sin fantasi och sin ärelystnad lösare tyglar. Scheffer hade hittills hållit honom tillbaka, men insåg, att han ej länge skulle kunna lyckas häri; han visste, att konungen sedan några år umgicks med krigsplaner och eröfringstankar och häri uppmuntrades af vissa bland sina vänner; han fruktade, att dessa hemliga inflytelser skulle slutligen blifva honom öfvermäktiga.

Bland de hemliga rådgifvarne var vid denna tid ingen mäktigare eller farligare än Johan Kristoffer Toll. Efter att hafva på flere sätt sökt bana sig väg till konungens hemliga rådkammare, fann han slutligen rätta vägen, då han började egga konungens ärelystnad och vända hans tankar till krigiska företag. Alltsedan sin tronbestigning hade Gustaf III rufvat öfver tanken på ett krig mot Danmark, för att hämnas gamla och nya oförrätter och för att frånrycka detta rike Norge. Scheffer hade af alla krafter motarbetat denna idé; han hade gjort det både därför, att Frankrike ifrigt manade till vänskap mellan Sverige och Danmark, och därför, att Ryssland aldrig skulle finna sig i ett svenskt angrepp på Danmark. Han trodde sig

ha i någon mån blidkat konungens hat mot Danmark, då dess ovänliga beteende mot Sverige under neutralitetsunderhandlingarna gaf ny näring åt det gamla agget. En vid samma tid inträdande köld mellan hofven i Petersburg och Köpenhamn ingaf konungen förhoppning, att det rysk-danska förbundet skulle kunna sprängas, och i sådant fall räknade han på en lätt seger; den nya flotta, som Trolle var på väg att skapa i Carlskrona, skulle blifva det vapen, hvarmed han skulle slå Danmark till jorden och eröfra Norge i Köpenhamn. Af dessa hemliga planer försummade ej Toll att begagna sig, för att göra sig oumbärlig; han blef ock den, som fick förtroendet att biträda konungen vid planernas utarbetande. Men han insåg väl, hvilka hinder skulle möta hans ärelystnad från konungens gamle rådgifvare, bröderna Scheffer, Carl Sparre och Liljencrants. Ulrik Scheffers ställning var för stark för att kunna rubbas, Carl Scheffers inflytande hos konungen var ej längre af någon betydenhet; det var därför mot Carl Sparre och Liljencrants han riktade sitt anfall, och han fann hos konungen alltför villiga öron; särskildt mot Liljencrants kom konungens missnöje vid flere tillfällen till utbrott.

Allt detta kunde ej vara Scheffer obekant. Han ogillade alldeles den riktning, som konungens hemliga planer togo, och ville ej vara med om

deras utförande. Det är äfven sannolikt, att han ville i god tid komma ifrån de svårigheter, i hvilka kronobränningen och finansnöden invecklade regeringen och som skulle blifva alldeles olösliga, ifall krigspolitiken segrade. Då han därtill såg sina närmaste vänner och medhjälpare i regeringen efter hand mista konungens förtroende, så ville han själfmant draga sig tillbaka innan detsamma till äfventyrs vederfores honom. Ingen skulle kunna säga om honom, att han äflats att få behålla makten, men nödtvungen lemnat den; det var icke han, som skulle sakna makten, utan konungen och landet, som skulle sakna honom.

På våren 1782 gaf han alltså å nyo till känna sin afsikt. För att förekomma en afskedsansökan, tillskref konungen honom ett mycket älskvärdt och vältaligt bref. Han vädjade till Scheffers patriotism och vänskap för hans person, hvilka icke borde tillåta honom öfvergifva sin konung i en så kritisk tidpunkt som den närvarande. Han behöfde honom mera än någonsin; han vore ej nog svag för Scheffer eller nog intagen af sin egen upplysning för att kunna samtycka till hans afgång. Ej heller kunde Scheffers ålder ursäkta honom. »Riktigheten i edra omdömen, eder lätta fattningsgåfva, som förvånar dem, hvilka första gången inträda i min konselj, allt bevisar styrkan i eder

intelligens och gör Eder ännu i dag densamme som Ni var för tio år sedan, det bästa hufvudet i min konselj». Det var ej lätt att motstå sådana skäl, när de kommo från en konung och en sådan konung som Gustaf III. Också måste Scheffer gifva med sig; men konungen å sin sida måste lofva honom, att han skulle få afgå, när världsfreden vore återställd, dock först ett år därefter, enär han först skulle inviga sin efterträdare i ärendena.

Sedan underrättelsen om fredspreliminärernas undertecknande ingått till Stockholm, inlemnade Scheffer den 5 febr. 1783 en formlig afskedsansökan. »Herre, nu låter du din tjenare fara i frid», så började Scheffer det bref, som beledsagade hans ansökan. Han sade sig känna det som en plikt att afgå, då han ej längre egde den kraft, som behöfdes. »Min bana nalkas sitt slut, och jag ser det komma utan fruktan. Men jag kan ej uthärda tanken att se E. M:s tjenst försummas i min hand. Några ögonblicks ro för mig själf vore ej heller för mycket». Freden vore på väg att slutas. Men en ny storm hotade att utbryta från öster, och för att kunna undgå denna, behöfde konungen hela sitt snille samt biståndet af en skicklig hand, ett vaksamt öga. »Utvälj, jag ber E. M. därom, en sådan person, och tillåt mig att återgå till mitt intet».

Konungens svar på detta bref utgjorde en förnyad, om än något mattare, uppmaning till Scheffer att stanna. Denna gång åberopade han endast vänskapens och känslans rätt. Men Scheffers beslut stod icke mer att ändra. I ett nytt bref erinrade han om olikheten i sin och konungens ålder. »Sire», skref han, »Ni står ännu i edert lifs mest lysande bana. Jag är gammal, utsliten, bräcklig. Ni är i den ålder, då Ni skall stadga eder ära, edert anseende i världen. Jag har endast att tänka på att lemna världen och bereda mig därpå». Han längtade tillbaka till det lugn, hvari han lefvat nöjd näst före revolutionen, och ur hvilket ingen annan kunnat rycka honom än fädernesländets befriare och fader, dess förste medborgare; han skulle då gärna ha blifvit det minsta hjulet i den omständigheternas kombination, som skulle föra konungens namn till odödligheten. Han bad slutligen konungen att genast låta efterträdaren infinna sig för att inöfvas i tjensten; till hösten förmådde Scheffer måhända ej komma tillstädes.

Det uppgifves från några håll, att Scheffers definitiva afskedsansökan påskyndats af en meningsskiljaktighet, som uppstått emellan konungen och hans minister. Scheffer skulle nämligen, liksom flere af riksråden, ha afstyrkt konungens plan att i Finland sammandraga ett större öfningsläger

under sommaren och, då konungen likväl vidhållit sin föresats, begärt sitt afsked. Härom är emellertid ingenting med visshet bekant.

Det dröjde fyra månader innan U. Scheffer kunde vinna den efterlängtade aflösningen. Hans utsedde efterträdare, Sveriges ambassadör i Paris grefve Creutz, hade viktiga underhandlingar att afsluta innan han lemnade Frankrike. Några dagar innan han anlände till Stockholm nedlade Scheffer sina ämbeten såsom riksråd och kanslipresident, såsom ordförande i riksgäldsdirektionen och Åbo universitets kansler.

Den 5 juni 1783 infann sig konungen i rådet och tillkännagaf, att han på Scheffers flere gånger förnyade ansökan måst bevilja honom afsked. Han framhöll dennes lysande förtjenster. Att riket, omgifvet på ena sidan af en mäktig, på den andra af en illvillig granne, kunnat så länge bevara fred och vinna sådant anseende, det vore Scheffers förtjenst. »Skild ifrån all håg till ett fåfängt smicker, tillräknar jag mig aldrig hvad jag icke vet mig tillkomma, och då jag anser för en konungs plikt att utmärka förtjenster, vill jag äfven i dag till min heder låta anteckna, att jag inför Eder erkänt de förbindelser jag till grefve Scheffer eger». Denne tackade rörd och tillskref konungens vishet förtjensten af hvad som blifvit uträttadt. Konungen omfamnade honom flere gånger och lät honom kyssa sin hand. Slut-

ligen tillkännagaf han Creutz' utnämning till Scheffers efterträdare och anhöll, att denne skulle stanna ännu några dagar och införa Creutz i hans ämbeten.

Samma dag är konungens afskedsbref för Scheffer dateradt. Det var naturligtvis affattadt i de mest vänskapsfulla och smickrande ordalag. Han sade sig ha för ofta följt Scheffers trogna råd för att kunna själf upphöja deras värde; båda finge de af en oveldig eftervärld hoppas den rättvisa, som kärlek och nit för fäderneslandet af alla tider förtjena. Konungen ville äfven visa sin erkänsla genom att tilldela Scheffer en årlig pension af 3000 rdr sp., af hvilka 1000 rdr skulle såsom pension tillfalla hans maka, ifall hon öfverlefde honom.* Konungen lär ha velat gifva honom 4000 rdr sp., men Scheffer undanbad sig i anseende till statens knappa tillgångar och stora behof. Gustaf III lät dock icke betaga sig rätten att äfven i finansiellt afseende kungligt belöna så stora förtjenster. Det kom till hans kännedom, genom meddelande af Liljencrants, att Scheffer just skulle betala sista återstoden af sina skulder från den franska ambassaden, 20,000 livres; han skyndade då att inbetala denna summa och sände Scheffer qvittenserna, åtföljda af ett bref, som uttalade hans

* Grefvinnan Scheffer öfverlefde sin man ej fullt ett år; hon dog i Stockholm den 7 jan. 1800.

önskan att godtgöra hvad Scheffer i statens tjenst uppoffrat och att betrygga hans ålderdoms lugn och trefnad.

En vackrare afgång har väl aldrig en konung beredt en trogen tjenare; den hedrar i hög grad både Gustaf III och hans minister.

»Vid grefve U. Scheffers bortgång brast en stor hållhake», säger Schröderheim i sina anteckningar. Oaktadt sin obenägenhet för Scheffer, erkänner Schröderheim, att hans afgång var en verklig förlust, men, tillägger han, »mindre i anseende till hans egenskaper än hans pouvoir på konungen och hans consideration i Europa». Denna »pouvoir», denna »consideration i Europa» lär man dock näppeligen kunna förklara utan att tillägga U. Scheffer framstående egenskaper. Den som under elfva år varit Gustaf III:s premierminister och därunder oafbrutet åtnjutit hans aktning och förtroende, ja till och med imponerat på honom, han måste ha varit en betydande person. Ingen kan därom ega större vitsord än konungen själf, och ingen har på ett vackrare sätt än han erkänt Scheffers förtjenster. Vi känna redan hvad han därom yttrade i rådet och huru han i ett bref betecknade Scheffer såsom det bästa hufvudet i sin konselj (det var efter Höpkens afgång). Skulle man nu anse dessa yttranden blandade med smicker, så

finnes ett annat omdöme, som konungen nedskrifvit i sina enskilda anteckningar och hvars uppriktighet ej torde kunna misstänkas. Däri heter det: »Till grefve Scheffer kunde jag tala med fullkomligt förtroende i alla mitt lifs skiften. Jag har känt få personer, som med så mycken politisk kapacitet förena så mycken enkelhet, hederlighet, redlighet och ett så fullkomligt lugn — jag har hos honom funnit hvarken inrotadt hat eller hämndlystnad, äfven för stora och verkliga oförrätter, som folk vanligen ej förlåter». Och hvad Scheffer såsom utrikesminister uträttat, det har ingen i få ord uttryckt bättre än konungen själf i följande rader: »Tio års fred upprätthållen oaktadt de stormar, som i första ögonblicken syntes hota den, rikets anseende återställdt i det yttre, dess gamla allianser befästade, det mäktiga förbund, som Ni bildat och som skall en dag göra epok i folkrättens historia: dessa hafva varit de stora händelser, som visat klokheten och framgången af eder ministär». Härtill kan nu läggas allt hvad Scheffer uträttat i den inre styrelsens olika grenar, den stora del han tagit i myntrealisationen och återställandet af Sveriges kredit, i näringarnas frigörelse och handelns uppblomstring, i administrationens ombildning, i försvarsväsendets återupprättelse och flottans omdaning. Det är en statsmannabana,

som i mångsidighet och genomgripande betydelse endast står tillbaka för Axel Oxenstiernas, Johan Gyllenstiernas och Arvid Horns.

Hvad Sverige och Gustaf den III i honom egt, det visade sig bäst, när han var borta; de fingo båda nogsamt erfara hvad de i honom förlorat. Statsskeppet hade ej mer den erfarne styrman, som så väl förstått lotsa det fram genom alla farligheter och i alla väder; nu var den unge kaptenen ensam herre ombord, och knappt kände han sig fri från den gamles vaksamma blickar och varnande ord, förrän han lät hissa alla segel och styrde ut till sjös, trotsande stormar och bränningar i förtröstan på sitt snille och sin lycka. Dessa stodo ej länge bi, ty skeppet var ännu för svagt för att klyfva världshafvets vågor. Snart började för Gustaf III motgångarnes, de svikna förhoppningarnas, det sjunkande anseendets tid. Det var liksom hans goda genius vikit från hans sida med Scheffers afgång.

Sällan har en statsman så fullkomligt brutit med det förflutna, så fullständigt njutit sitt otium som U. Scheffer efter sitt afskedstagande. Oaktadt han lefde nära 16 år efter denna tilldragelse, återsåg han sedan dess icke mer hufvudstaden. Han lefde i idyllisk ro på sitt Ek och mottog där någon gång såsom gäster både sin konung och sin efter-

trädare i ämbetet*, men kände ingen lust att återgälda dessa besök. Från sin undangömda vrå har han endast som iakttagare följt tilldragelserna. Med blandade känslor har han följt sin konung på de nya banor, till hvilka han fördes än af sina nya rådgifvares, än af sitt oroliga sinnes ingifvelser. Det kunde ej falla *honom* in att mästra och kritisera sin konungs politik, icke ens i enskilda samtal och bref**, än mindre offentligen; han teg, då han ej kunde göra något gagn med att tala. Men nog har han inom sig ogillat de viktigaste bland konungens följande företag, både krigsplanen mot Danmark, italienska resan och brytningen med kejsarinnan Katarina, både 1786 års riksdag och än mer det för konungen ödesdigra kriget med Ryssland 1788.

Det var just detta krig, som för ett ögonblick åter bragte Ulrik Scheffer i beröring med Gustaf III. Ett förslag, som gjordes denne på hösten 1788, att låta Scheffer afgå till Petersburg såsom fredsunderhandlare, ledde ej till någon påföljd. När kon-

* Till Creutz skref han efter ett sådant besök, i det han bad honom förnya det: »Vous trouverez le banc placé à l'ombre des chênes que j'ai planté, vous y respirerez un air frais et vous m'entendrez sans cesse répéter que je vous aime et que je vous suis attaché pour la vie».

** Någon gång har han dock låtit ett varningens ord frambäras till konungen, såsom då han i juli 1783 i Medevi sammanträffade med konungens förtrogne Evert Taube och i samtal med honom yttrade sig rörande konungens krigsplan mot Danmark, hvilken var honom bekant i alla sina detaljer.

ungen i okt. 1788 skyndade till Göteborg, för att leda försvaret mot den dansk-norska invasionshären, och genomreste Mariestad, ansåg sig Scheffer böra uppvakta sin konung. Han blef ej litet öfverraskad, då Gustaf III frågade honom, om ej han, såsom gammal militär, skulle vilja öfvertaga befälet öfver den armé, som sammandrogs mot Danskarne. Denna tanke hade bland många andra uppstått i konungens förslagsrika hufvud, då han såg sig om efter hjälpmedel i detta kritiska ögonblick. Scheffer bad konungen hafva medlidande med hans grå hår och hans ålderdoms bräcklighet och icke begära, att han skulle på detta sätt äfventyra det anseende han kunde förut ha förvärfvat i konungens tjenst. Konungen sade sig visserligen endast tills vidare öfvergifva sin plan; men då han i dec. återvände från Göteborg och tillbragte en natt hos Scheffer på Ek, hade hans tankar tagit en annan riktning. Han nämnde nu ej ett ord om krig och politik, och Scheffer, som lär ha uppsatt ett skriftligt betänkande om den politiska ställningen, fann ej ens något lämpligt tillfälle att framlemna det.* Under år 1789 har en af Scheffers forna medhjälpare (v. Asp) föreslagit konungen att återkalla honom till hans förra plats. Men konungen förklarade,

* Ofvanstående uppgifter grunda sig på G. d'Albedyhlls berättelse.

att det ej ginge för sig; hvarken han eller Scheffer skulle numera finna sig däri.

Det är efter denna tid ej ofta man förnimmer något om eller ifrån Ulrik Scheffer. Efter segern vid Svensksund skref Scheffer och lyckönskade konungen, och denne svarade med att omtala freden i Värälä, innan den var i Sverige bekant; detta vore en gärd af tacksamhet för hvad han af Scheffer fått lära i diplomatiens konst.

Det sista uttalande af Ulrik Scheffer i politiska frågor, som kommit till vår kännedom, är ett bref till U. Franc från hösten 1791, hvari han meddelar sin åsikt om franska revolutionen, måhända i förhoppning att den skulle komma för konungens ögon och lugna hans ifver för kontrarevolutionen. Rätta sättet att bekämpa rörelsen i Frankrike vore icke att angripa den med utländsk vapenmakt — detta skulle endast förena Fransmännen till försvar mot utlandet — utan att emigranterna återvände hem och intoge hvar sin plats i samhället samt därifrån motarbetade revolutionen, hvilken därpå, sedan nationalförsamlingen upplöst sig, skulle utan svårighet kunna besegras. Han erinrade om hvad Hannibal yttrat, att det var i Rom som Romarne skulle besegras. Revolutionens historia visar nogsamt, hur klokt och träffande Scheffers omdöme var. Hade emigranterna gjort sin

plikt och stannat hemma eller återvändt hem, medan tid var, så skulle revolutionen tagit en annan och för Frankrike mera lyckobringande vändning.

Man kan lätt tänka sig, med hvilka känslor Scheffer skulle bevittna den blodiga upplösningen af det skiftesrika skådespel, hvari han själf spelat en så framstående rol. Efter Gustaf III:s död hör man sällan Ulrik Scheffer omtalas; han var glömd af det nya släkte, som nu förde ordet i hof och regering, och kände ingen lust att göra sig påmint. Han lefde uteslutande för sitt hem och sin landthushållning, hvilken han hade utvidgat genom inköp af gården Årnäs, det gamla Aranäs, vid Vänern. Hans sista jordiska värf var ombyggnaden af Eks kyrka, som ligger alldeles invid godset och på hvars kyrkogård han tillredde sitt sista hvilorum. Detta öppnade sig för honom i mars 1799, då han samlades till sina fäder vid öfver 82 års ålder. Den 4 mars var hans dödsdag. Han var den siste af friherrliga och grefliga ätterna Scheffer. Inga afkomlingar hafva fortplantat hans ätt eller vårdat hans minne, men hans berömliga gärningar äro ättlingar, som skola bevara hans minne till den senaste eftervärld. Ingen inskrift finnes på den grafsten, som täcker hans stoft, men hans namn är inristadt med outplånlig skrift i Sveriges häfder.

OM

GENUS I SVENSKAN.

AF

ESAIAS TEGNÉR.

På den tid, då latinsk grammatik och hegelsk filosofi tronade som stormakter inom vetenskapen, hade trilogien maskulinum, femininum och neutrum sin egentliga glansperiod. Den åtnjöt då hos de rättrogna en nästan oantastbar helgd; hvarje normalt utveckladt språk borde nödvändigt hafva fördelat sina nomina på dessa tre klasser. Om någon understundom erinrade sig, att likväl tungomål funnos, för hvilka denna trilogi icke hade giltighet, så lät han ingalunda häraf rubba sig i sin uppfattning. Dylika språk hade ju otvifvelaktigt antingen ännu icke nått utvecklingens högsta mål, eller ock hade de från ett högre stadium åter sjunkit ned till ett lägre. Det förra vore rimligtvis fallet med t. ex. lappskan, finskan, turkiskan, hvilka alldeles sakna grammatiskt genus, äfvensom med hebreiskan, arabiskan och öfriga semitiska munarter, hvilka ej utbildat något eget neutrum. Exempel på ett språkligt tillbakaskridande fann man i de romaniska språken: under medeltidens barbari hade dessa förlorat en led af den hos romarna fullt utvecklade trilogien.

Allt framgent ser väl den stora allmänheten med en viss respekt på grammatikens tre kön och antager på god tro att en sådan tredelning ligger i sakernas natur. Våra ordböcker låta ju också hvarje substantiv åtföljas af ett *m* eller ett *f* eller ett *n* — beteckningar, som både utgå från och synas vilja fastslå den åskådningen, att vårt språk obetingadt hyllar förutnämnda trefaldighet.

Och likväl afgifver nästan hvar sida i våra böcker, nästan hvart litet samtal vi föra en bestämd gensaga mot denna uppfattning. Ordens gruppering efter kön har visserligen sin stora betydelse för vårt språk, men en ännu större betydelse hafva numera andra indelningar och andra synpunkter.

»*Orden rätliga bög, han och hon vare skilnad imellan*»,

så lyder en af de många olikartade vishets- och hushållsregler, som den gamle hexametrikern Anders Nicander för halftannat århundrade sedan inskärpte hos sin samtid. Ännu i dag, och i dag mera än på Nicanders tid, behöfver frågan om det rätta bruket af *han* och *hon* sin utredning; den behöfver en sådan både ur teoretisk och ur praktisk synpunkt. Det är ett tredje pronomen, *den*, som mer och mer trängt sig fram och åstadkommit förvirring på ett område, där förut den bästa ord-

ning rådde. I våra dagar säger man inom Sv
bildade klasser långt mindre ofta *handen* —
foten — *han*, än man säger *handen* — *den*,
— *den*; endast vissa bygdemål qvarhålla ännu
ursprungliga uttryckssättet i orubbadt skick.

Hvilken rätt har alltså nykomlingen a
sina omfattande anspråk? Och om dessa
anspråk ej äro alldeles obefogade, hvar st
gränsmärken, utöfver hvilka han af vårt nuvar
språkbruk förbjudes att skrida?

Till dessa frågor sluta sig de mera histori
När och huru har den nämnda, genom sina fö
ganska genomgripande förändringen inträdt,
på hvilka vägar har den fortgått? I hvad
hafva våra äldre klassiska författare gynnat
ena eller det andra uttryckssättet? Och huru s
sig vår egen samtids bästa skriftställare —
saister och skalder — till det ifrågavarande spr
bruket?

Allt detta är spörsmål, som inom vår ve
skapliga litteratur ännu föga behandlats, de
knappast vidrörts. Öfver hufvud hör frågan
de skandinaviska språkens genusförhållanden
de minst utredda kapitlen i vår nordiska filol
De viktigaste skrifter, i hvilka ämnet afhandl
äro för svenskan andra bandet af Rydqvists Sv
ska språkets lagar (1857), för danskan J. Lev

Kjönslære (1844). Men huru stort värde än dessa skrifter hafva för bestämmandet af de enskilda ordens genus under äldre och nyare tider, så gå de likväl föga in på den intressantaste sidan af ämnet: frågan om de krafter, som härvid reglerat språkens utveckling och vållat de under tidernas lopp inträdda omhvälfningarna.

När man besinnar, huru mycket arbete här ännu återstår att utföra, ter sig vår äldsta svenska språklära, Gabriel Wallenii Project af Swensk Grammatica (Åbo 1682), nästan som en skickelse af ödets ironi. »*Effter många jämwäl af infödde Swenske förebära: 'intet kan jagh weta cujus generis det eller det Ordet är'; som ock i Sanning ganska swårt är at vnder wissa generibus alla Swenske Ord sluta*» — så motiverar Wallenius sin behandling af genusfrågan, och denna blir för honom till den grad hufvudsak, att han af sin språkläras 120 sidor däråt egnar de 92. Som grammatik betraktadt är hans »Project» alltså ett verkligt monstrum. Utan att författaren själf tyckes ana det, har hans arbete från att vara tänkt som en grammatik i själfva verket öfvergått till att blifva en visserligen ännu högst ofullständig ordbok öfver svenskans nomina. Wallenii genusuppgifter äro emellertid värdefulla, så mycket mera, som våra äldre ordböcker intill midten af 1700-talet i detta

afseende äro alldeles stumma. Till och med Ihres stora Glossarium Sviogothicum (1769) saknar, liksom Spegels och Serenii äldre arbeten, alla uppgifter om ordens genus. Linds Swänsk och Tysk Orda-Bok (1749) och Sahlstedts Swensk Ordbok (1757, fullständigare 1773) äro våra äldsta i egentlig mening lexikaliska källor för hvad hit hör.

Mellan två personer, som tala samma språk, förefinnas ofta ganska genomgripande olikheter i fråga om det ordförråd de använda. Om personernas intressen och yttre lefnadsförhållanden äro mycket skilda, kunna de lexikaliska olikheterna tänkas växa nästan till jämnhöjd med öfverensstämmelserna, utan att personerna därför behöfva anses upphöra att riktigt tala samma språk. I grammatiskt hänseende förekomma däremot sällan väsentliga olikheter mellan två menniskor, som hafva samma modersmål, förutsatt att båda tala högspråk och detta utan medveten förkonstling. Om en grammatiker företoge sig att skrifva en svensk språklära uteslutande på grundvalen af en enda god författares arbeten, skulle denna språklära i de allra flesta punkter fullständigt passa in på hvilket annat samtida litteraturalster som helst, där samma språk riktigt användes. Och endast

mycket långsamt plåga dessa språkets formella elementer undergå någon synbar omgestaltning.

Reglerna för användningen af sådana ord som *han, hon, den* falla enligt filologernas samstämmiga mening inom grammatikens område snarare än inom ordbokens. För att vinna en öfversiktlig kännedom om dessa s. k. »personal-pronominas» bruk under de tre sista århundradena synes det alltså vara nog, om vi för hvart och ett af dessa århundraden granska två eller tre godkända författares uttryckssätt. Vi börja vår uppsats med att se till, hvad resultatet blir af en dylik undersökning.

Som exponent för den litterära svenskan under tiden närmast före vår egen välja vi till en början »Frithiofs saga». Vi anträffa i denna dikt ganska många *den* använda om opersonliga uttryck som *hand, fot;* men ännu oftare, ja, mer än dubbelt så ofta, heter det *handen — hon, foten — han.*

Lägga vi icke »Frithiofs saga» till grund för vår undersökning, utan t. ex. Valerii samtidiga, men till en äldre smakriktning hörande Vitterhetsförsök (1831), så finna vi, att ordet *den* hos honom nöjer sig med en ännu mera underordnad roll.

Som representanter för 1700-talets litteratur kunna vi välja å ena sidan vårt lands berömdaste vetenskapsman, Linné, å andra sidan den man,

som kanske mer än någon annan vitter författare bidragit att stadga den nyare litterära svenskans uttryckssätt: O. von Dalin. Hos Linné visa sig *han*, *hon*, använda om ord utan naturligt kön, vara fyra gånger så vanliga som *den*. Hos Dalin förekomma de till och med fem gånger så ofta, och vill man såsom representant för 1700-talets »goda smak» på ett mera anspråkslöst hvardagsområde ytterligare tillägga Kajsa Warg, så befinnes det vid granskning af hennes litterära verk, att också hon ojämförligt mycket frikostigare bjuder på *han* och *hon* än på *den*.

Vid gränsen mellan 1600- och 1700-talen står vår ännu gällande bibel. Dess språkbruk företer endast i ytterst sällsynta undantagsfall ett *den* som personalpronomen.

Som den förnämste målsmannen för 1600-talets svenska gäller sedan gammalt i vår litteratur- och språkhistoria Georg Stiernhielm. Så vidt jag kan finna, innehålla dennes vittra skrifter intet enda fall af *den* för *han* eller *hon*.

Icke heller har jag lyckats anträffa något sådant hos Wivallius, »den svenska renässansens störste skald» enligt Schück. Såsom Wivallius, när han fångslad »föres bort nordost i fiellen i boyor», sjunger:

jagh hoppas min tijd han bliffver ey long,

så äro också annars hos Wivallius *han* och *hon* enrådande — så vidt man nämligen kan döma efter den hittills enda tillgängliga, visserligen ofullständiga och otillförlitliga upplagan af skaldens dikter.

Det borde vara mindre nödigt att efter dessa erfarenheter kasta en blick också in i 1500-talets litteratur. Göra vi emellertid en sådan öfverloppsgärning och granska t. ex. Peder Swarts krönika om Gustaf I (1561), så finna vi, såsom var att vänta, i detta rätt omfångsrika skriftverk ingenstädes personalpronominet *den*.

Härmed skulle vi alltså ha tecknat detta pronomens korta lefnadsbana. Det tyckes icke ha uppträdt i vårt språk förr än omkring år 1700, och först under de senaste årtiondena har det tagit försteget för *han* och *hon*. Mången filologisk sats har blifvit mottagen som ett inom vetenskapen fulltygadt faktum på grund af vida mindre omfattande bevisningsmaterial än det här använda.

Men vi skola denna gång vara mycket försiktiga och uppställa alltså ännu en serie.

Vi taga därvid till utgångspunkt icke »Frithiofs saga», utan »Fänrik Ståls sägner». Strax i början höra vi där »Molnets broder» säga:

— blott snö är jag på nattens fötter,
som han stampar af, i stugan kommen.

Natten kallas alltså här *han*, ej *den*. På ett annat ställe i samma stycke omtalas *fågeln* som *han*. I dikten »Munter» finnes en gång *fanan* — *hon*. Men härmed är, så vidt jag kan se, hela förrådet af grammatiskt *han*, *hon* i »Fänrik Ståls sägner» uttömdt, under det att öfver 100 exempel på *den* förekomma.

Såsom typ för 1700-talets språk kunna vi i stället för Linnés och Dalins skrifter välja det arbete, som enligt Rydqvists utsago är »utan jemförelse det största konststycke i stilistisk väg, hvilket Svenska språket på flere sekler har att uppvisa»: vår i väsentliga delar ännu gällande lagbok af 1734. I detta arbete är det så långt ifrån att *han* och *hon*, använda om liflösa ting, hafva den framstående roll som hos Linné och Dalin, att man tvärt om knappast på bokens 416 sidor skall kunna hopleta ett halft dussin sådana exempel. Så godt som öfverallt möter oss *den*.

Och om vi för 1600-talet stanna icke vid Stiernhielm och Wivallius, utan vid århundradets allra största namn, Gustaf Adolf, så visar det sig att dennes skrifter förete ungefär lika ofta *den* som *han* och *hon* tillsammans. Och härvid bör ändå märkas, att Gustaf Adolf slutat sin lefnadsbana 36 år innan Stiernhielm utgaf sina »Musæ Suethizantes». Det är alltså obestridligt, att *den*

har en historia, som börjar ett godt stycke bortom »den svenska skaldekonstens fader».

Det lilla problem vi framkastat till lösning är alltså vida mera invecklad och fordrar långt mera omfattande undersökningar än man skulle förmodat.

Skillnaden mellan poesi och prosa räcker icke till att förklara den genom århundraden fortgående motsatsen. Visserligen kan man säga att *solen* såsom *hon*, *månen* såsom *han* bli mera poetiska väsen än båda äro såsom *den*. Men i vår föregående redogörelse ha vi sett poeter stå emot poeter och prosaister emot prosaister: Fänrik Stål har kommit på motsatt sida mot Frithiof, och vår lagbok gör front mot vår ungefär samtidigt redigerade bibelöfversättning. Och äfven den, som vill gifva kokkonsten rum bland de sköna konsterna, torde tveka att tillskrifva Kajsa Warg ett utprägladt poetiskt språk.

Icke heller kunna vi förklara skillnaden blott genom att antaga inflytelser från olika bygdemål. Vårt bibelverk och vårt lagverk äro kommittéarbeten, för hvilkas språk dialektbrytningar ej kunna ha varit af genomgående betydelse.

Det är emellertid af flera skäl ej lämpligt att genast skrida till undersökning af de faktorer, som ledt vårt uttryckssätt in i de båda jämsides fortlöpande strömfårorna. Vi skola i stället först taga

i närmare betraktande de regler, efter hvilka nutidens svenska författare använda ifrågavarande genuspronomina.

Vi sågo nyss att Runeberg i tre fall utbytt sitt vanliga *den* mot *han* och *hon*. Dessa tre fall äro i själfva verket karakteristiska representanter för tre olika slag af genus, som vi skola undersöka hvart för sig, sedan vi inledningsvis gjort några anmärkningar om *han* och *hon* i ordens ursprungliga, rent sexuella mening: då de skilja lefvande varelser af *han*-kön från lefvande varelser af *hon*-kön. Vi hafva alltså sammanlagdt fyra olika former af genus att behandla.

Till en klarare uppfattning af saken bidrager det, om vi till en början erinra oss, att ordet *genus* ingalunda i sig själf har den betydelse af 'kön', som det ofta erhåller i våra grammatikor. 'Kön' heter på latin *sexus*, och *genus* har endast den allmänna betydelsen 'slag', 'klass'.

När Runeberg skrifver:

> — som en fågel, då han oförmodadt
> hör ett skott —

angifver ordet *han* icke sexuellt genus, såsom det skulle gjort, ifall första versraden innehållit t. ex. ordet *orrtupp* eller ordet *gosse*. *Han* upplyser oss här lika litet om fågelns kön, som ett *hon* användt efter *dufva* skulle berättiga oss till

antagandet att det vore frågan om en hon-dufva. Nej, Runeberg ger åt *fågel* det maskulina pronominet blott på den grund, att det här är fråga om en lefvande varelse. Hade talet varit om något liflöst, om en sten, en trästock, låt vara till och med om en blott konstgjord fågel, en bulvan, så kunna vi, med kännedom af Runebergs språkbruk, vara nästan säkra på att han här skulle hafva skrifvit *den*, icke *han*.

Många, särskildt amerikanska, språk finnas, som ej låta sina nomina sönderfalla i de tre klasserna maskulinum, femininum och neutrum, utan i två af annat slag: genus animatum, omfattande lefvande varelser, och genus inanimum, omfattande liflösa ting. För svenskans användning af *han* och *hon* har denna indelning en mycket stor betydelse. Vid sidan af sexuellt, 'kön-betecknande', genus uppställa vi därför såsom särskildt slag ett 'lif-betecknande' eller animellt genus*.

När vidare Runeberg på det nyss citerade stället talar om natten såsom *han*, så är skälet

---

* Ordet *animell* har jag tillåtit mig att nybilda. Ett tekniskt uttryck för det här afsedda begreppet är nästan oumbärligt, och jag finner i vårt befintliga ordförråd intet användbart adjektiv. *Animal* och *animalisk* föra tanken uteslutande på djur och gifva således en alltför inskränkt mening. Ur det latinska *vita* kan benämningen ej lämpligen hemtas, ty *vita* har sin motsats snarare i 'förlust af lif' (*mors*) än i 'saknad af lif'. *Animell* är bildadt ur *anima* efter analogien af *sexuell* ur *sexus*.

tydligen, att det kulna mörkret, »ingen menniskas vän», för skaldens åskådning tagit rent personlig gestalt. Och hans fantasi har härvid funnit sig alldeles fritagen från skyldigheten att bry sig om hvad språkläror och ordböcker föreskrifva rörande ordets genus: utan betänkande låter han femininet *natt* uppträda i maskulin skepnad, och tecknar det som en snöhöljd vandringsman. Vi hafva alltså påträffat ett tredje slag af genus, som vi med ett visserligen något för inskränkt namn skola kalla poetiskt genus.

Ett fjärde slag — det mest bekanta och det enda, om hvilket våra läroböcker något förmäla — är det som fått sitt uttryck, när Runeberg i sitt tredje undantagsfall säger om den tappre Munter, att han

> stod sin fana närmst den dagen,
> genom honom blef hon bergad.

Ordet *hon* är här ett uttryck af hvad man kallar grammatiskt genus. Detta slag af genus beror hvarken (såsom det sexuella och det animella) på det omtalade föremålets egen beskaffenhet, ej heller bestämmes det (såsom poetiskt genus) af den talandes individuella uppfattning af föremålet. Ett ords grammatiska genus måste på rent mekanisk väg inhemtas, antingen genom aktgifvande på andra menniskors sätt att tala eller ock genom studium

i lexikon och grammatika. Runeberg har användt *hon* om *fana*, därföre att ordet genom sitt slutande *-a* för hans språkmedvetande kännetecknade sig som ett femininum. Hade i stället för *fana* stått t. ex. *fanstång*, så skulle skalden helt visst ha skrifvit *den*, fastän ordböckerna äro eniga om att också *fanstång* är ett feminint ord.

En underart af grammatiskt genus är hvad vi vilja kalla lärdt genus. Det är här icke det egna språket, som genom sina genusförhållanden bestämmer vårt uttryckssätt, det är ett främmande språk — vare sig nu detta är ett verkligen utländskt tungomål, eller kanske blott en inhemsk dialekt, sidoordnad med den vi egentligen tala, eller slutligen endast en äldre form af vårt eget språk. Också åt detta »lärda genus» skola vi egna någon uppmärksamhet.

Innan vi gå att närmare undersöka de olika formerna af genus, böra vi kanske uttryckligen anmärka, att när i den följande framställningen ordet *den* omtalas, därmed alltid menas personalpronominet, icke demonstrativet — alltså det pronomen som finnes t. ex. i satsen: *tag ned boken och se på den*, motsvarande tyskans *er*, *sie*, franskans *il*, *elle*; däremot icke det pronomen som motsvarar tyskans *der*, *die*, franskans *celui(-là)*, *celle(-là)*, och som höres t. ex. i satserna: *se på den* [=den där]!

Den som gör så, den är värd sitt straff. Icke denna dörr, utan den till höger. I skrift är det visserligen ej alltid lätt att skilja mellan personalpronominet och det egentliga, betonade demonstrativet. Någon hjälp har man däri, att det senare, just såsom betonadt, gärna väljer sin plats i början af satsen. För den historiska undersökningen om *den* hafva emellertid dessa tvetydiga fall ingen större betydelse*.

Sexuellt genus.

Demonstrativet *den* kan, såsom nyss anförda exempel visa, utan svårighet sägas om menniskor. Personalpronominet *den* har däremot, trots sitt namn, nästan ingen användning i fråga om personer; särskildt förekommer det aldrig i sexuell

* När det t. ex. i Peder Swarts krönika s. 70 heter: *Rijckzens Ständer . . . begärade en Herredag, then bleff beramadt att hollas skulle om Pingesdaga i Strengnäs*, så kunde *then* mycket väl vara personalpronominet. Men då P. Swart på intet annat ställe nyttjar *then* för *han*, och ordet här utan svårighet kan uppfattas demonstrativt (såsom ett tyskt *der*), så bör man naturligtvis stanna vid det senare alternativet. — Ett grammatiskt medel att skilja de båda likljudande *den* har man i ordens olika böjning. Om man vänder satsen så att ordet kommer i genitiv, får demonstrativet formen *dens*, personalpronominet blir *dess*. Jfr *Boken och dess egare*, men *Den som så gör, öfver dens hufvud kommer straff.* I äldre tider anträffas visserligen exempel på *dess*, där vi säga *dens*, t. ex. i Börks skådespel Darius (1688) s. 5: *dess Oförstånd, som skull däm föra ann;* likaså sid. 12: *dess dråp* [= dråpet på] *dän I . . . Trohet svurit;* däremot s. 8: *Däns Fördärf, som . . .* I Axel Oxenstiernas testamente (1650): *nähr sådane hus komma i dess hender, som . . .*

mening. Så snart den talande i minsta mån tänker på den omtalades kön, tillgriper han alltid *han* eller *hon*. Vid sådana ord som *husbonde*, *enkling*, *fader*, där ett ord af motsatt kön lätt träder för medvetandet, är *han* obligatoriskt. Ja, så snart talet gäller någon viss bestämd person, är dennes kön för vår språkuppfattning så oupplösligt förbundet med begreppet om hans personlighet, att vi nödgas använda sexuellt pronomen, äfven när könet för tillfället är alldeles utan betydelse. Vi få i det följande anledning att närmare påvisa detta.

När fråga är om djur, nyttjas likaledes *han*, *hon*, aldrig *den*, så framt den talandes uppmärksamhet aldrig så litet är vänd på djurets kön. Om *hästen*, *kalfven*, *hunden* kan man vanligen utan betänkande säga *den*, men om *hingsten*, *tjuren*, *tiken* förekommer detta pronomen endast i undantagsfall. Och ju mera ovanligt det kön-framhållande djurnamnet är, dess mindre finner örat sig tillfredsställdt af ett *den*. Man afstår jämförelsevis lättare från ett *han* efter *tuppen*, *oxen*, än man underkastar sig ett *tackan* — *den*, *tiken* — *den*. Men när det i O. v. Dalins Vårvisa heter:

Tuppen med sin fru
har förgätit nu,
att han engång skall bli soppa —

så har tuppen påtagligen med fullt skäl fått ett manligt pronomen.

En naturlig följd af samma åskådningssätt är det, att djurnamn, som genom särskildt tillägg bildats ur det motsatta könets beteckning, framför andra påkalla ett sexuellt *han, hon*. Sådana ord som *tupp*, (strids-)*hingst*, *hind* (»snabb som en hind») kunna någon gång användas utan att man synnerligen mycket reflekterar på ordens kön, men svårligen kan detta vara fallet med *han-katt* eller *katt-hanne*, *ankbonde*, *gåskarl*, *höneman* (så kalla våra äldre poeter stundom tuppen), icke heller med *algubbe*, *alkäring*, såsom alfågelns hanne och hona i vissa trakter kallas. Flera af de nämnda djuren fordra så mycket ifrigare att få heta *han* och *hon*, som de ur ordbildningens synpunkt till hälften uppträda med mänskliga later.

Om man påstår att *rapphöna*, *sothöna*, *pärlhöna* mindre ofta förenas med *hon* än *orrhöna*, *tjäderhöna*, *kalkonhöna*, så förefaller denna sats möjligen vid första påseendet som tämligen tvifvelaktig. Ett ringa eftersinnande visar likväl, att den är fullt riktig, och att den innebär en naturlig konseqvens af hvad förut sagts. Man behöfver blott ihågkomma, att *orrhöna* motsvaras af ett maskulint *orrtupp*, under det att *rapphöna* i maskulinum ej heter *rapptupp*, utan *rapphönstupp*, så

inser man att orden visst icke äro så likartade, som de vid första ögonkastet kunna förefalla.

Med de senast omnämnda fallen öfverensstämma för öfrigt mer eller mindre många andra. Om *talgoxen*, *skalbaggen*, *gråsuggan* talar man oftare med *den* än om *oxen*, *baggen*, *suggan*. De nämnda sammansatta orden innebära icke, som de enkla, någon hänsyftning på djurens naturliga kön: de innesluta både hanne och hona. Det *han* eller *hon*, som likväl ej sällan följer dem, hör icke till den här behandlade sexuella genusklassen, utan till den följande, svagare klassen, den animella, där *han* och *hon* blott beteckna lefvande i motsats mot liflöst. Man kan icke bilda något *talgko*, *skaltacka*, *grågalt*, lika litet som man kan nämna *domherrens* hona *domfru* eller kalla *trädgårdssångarens* hona för *trädgårdssångerska*.

Ändelsen *-ska*, som är så vanlig vid femininbildning på det mänskliga området, har öfver hufvud taget ingen användning i fråga om djur. Däremot förekommer icke sällan ändelsen *-inna;* och det gäller om ord med denna ändelse, som om öfriga redan behandlade djurnamn med tillfogadt genusmärke, att de jämförelsevis ogärna omtalas med *den*. *Åsna* och *åsninna* äro båda feminina ord, men det senare fordrar vida mera afgjordt *hon* än det förra. Likaså är *hon* regel

vid *lejoninna*, *tigrinna*, *varginna*, *räfvinna* (Fahlcrantz), *örninna* (O. Lindfors), *kamelinna* (bibeln) och andra dylika. När vår första svenska roman, Adalriks och Göthildas äfventyr (1742), I: 106, talar om *en björninna, från hvilken man tagit dess ungar*, så ligger häri icke nödvändigt ett undantag; *dess* kan bero på den in mot våra dagar qvarlefvande seden att använda genitiven *dess*, till och med i personlig mening, i stället för *hans* och *hennes*.

Hvad som gäller om orden på *-inna* har naturligtvis också sin tillämpning på sådana femininbildningar som *hynda* af *hund*, *katta* af *katt* och på en maskulin-bildning sådan som *gåse* af *gås*. De åtminstone under 1700-talet förekommande oqvädinsorden *lathynda* (Wallenberg), *fyllhynda* (Linds Ordbok) måste ha *hon* redan därför att de beteckna menniskor.

Visserligen kunna dock vid hithörande ord fall tänkas, där ett *den* är naturligare än *hon*. Ifall någon talar om »den romerska *varginnan*» och menar bronsstatyen på Capitolium, så är ett följande *den* fullt på sin plats; den sexuella synpunkten är ju här icke på minsta vis framträdande.

Efter dessa anmärkningar om förhållandet mellan *den* och *han*, *hon* vid naturligt genus, skola vi också egna någon uppmärksamhet åt vissa fall

af naturligt genus, där tvekan kan uppstå, huruvida *han* eller *hon* är det rätta.

Heter det *flickungen — han* eller *flickungen — hon*? Mången torde finna en dylik fråga så lätt besvarad, att den ej ens bort uppställas; jag vågar också tro att de flesta skola anse ett *han* omöjligt. Emellertid upptaga våra flesta och tillförlitligaste ordböcker *flickunge* som maskulinum, och jag har funnit verkliga filologer försvara ett *han*. I folkdialekter, där den grammatiska genuskänslan ännu är fullt lefvande, påstås också *han* i detta och liknande fall vara ganska vanligt eller åtminstone tillåtligt.

För min del anser jag emellertid *hon* vara det enda ur högsvenskans synpunkt möjliga pronominet. *Flickunge* är visserligen ett i litteraturen så pass sällsynt ord, att jag ej kan åstadkomma någon »statistisk» utredning om hvad som är språkbruk. Men i de fall, där jag sett ordet åtföljdt af pronomen, har detta alltid varit *hon*. C. F. Dahlgren låter i Rosenfesten I: 6 Peter fråga: *Men hvar är flickungen nu?* och Peters hustru svarar: *Hon gick ut med de andra flickorna.* V. Rydberg nyttjar i Vapensmeden s. 101 på samma sätt *henne, hennes* om *flickunge*. Redan i Carl Gyllenborgs komedi »Svenska sprätthöken» (1737) 1: 1 säges grefve Hurtig ha hyrt rum *mitt emot sin hiertunges*

quarter, dit hon flytt [= flyttat] *för åtta dagar sedan.*

Men det är här icke ett enskildt ord som frågan gäller, allra minst ett så obetydligt som *flickunge*; det gäller en princip. Man kan formulera problemet så: Hvilken makt har grammatiskt genus öfver sexuellt, när man skall välja mellan *han* och *hon*?

Vi svara kort och godt: ingen. Pronominet följer personens naturliga kön, alldeles oberoende af det använda substantivets genus.

Lättast är det att bevisa denna sats med afseende på titelord. Ingen finner det rimligt att tala om *hans helighet, hans höghet* som *hon*, ehuru orden på *-het* allmänt angifvas som feminina. Detsamma gäller om *nåd*: ordet räknas som femininum, och dock efterföljes *Eders nåd* af *han* eller *hon* utan hänsyn till något annat än den tilltalade personens kön.

På en tid, då den grammatiska genuskänslan ännu ej hunnit försvagas, var visserligen förhållandet ett annat. I den kröningspredikan, som Olavus Petri år 1528 höll för Gustaf I, heter det: *haffuer nw jdher nådhe hört then regle, som hon sich epter rätta skal.* Samma år skrifver också i Danmark Kristiern II:s sekreterare till sin herre rörande en nyutkommen bok: *thersom e*[ther]

n[adhe] *wil laden vdlegge for seg, tha skal hun forwundre seg stuorligen* (C. F. Allen, Breve og Aktstykker, I: 503). En liten konklusion är här på sin plats. Liksom vi i det ifrågavarande fallet icke från det gamla, genusbevarande språkets uttryckssätt kunnat sluta till hvad som i nutidens språk är riktigt, lika litet ha vi rätt att i andra fall ur folkdialekter med fullt bevaradt grammatiskt genus sluta något om de lagar som gälla för högspråket.

Men vår sexuella genusregel stannar ingalunda vid titlar. Ordet *vän* angifves som blott mask., och dock talar Werwing i ett poem »Öfver kiärlek och kallsinnighet» om att

beveka vännen sin, att hon sig gifver vunnen.

Gäst säges likaledes vara mask., men hos Snoilsky finna vi (»Födelsedagar i September»):

den eftersökta gästen
hon är ju redan här.

Fången — hon läses hos V. Rydberg, Vapensm. s. 286. Att man kan säga *min älskling — hon* behöfver väl intet bevis, icke heller att *hon* kan följa på *släkting, anförvant, syssling, rival,* med flera dylika »maskuliner». Från dem kunna vi gå vidare till *kund, tolk, fadder, namne, hedning, protestant, patient, artist, autodidakt* — jag fortsätter

ej en lista, som skulle kunna utsträckas till hundratals ord.

Svårare synes måhända att förena ett *hon* med så utpräglade maskuliner som åtskilliga figurligt använda djurnamn. Och dock säger man otvifvelaktigt *hon* om en qvinnlig *köksbjörn*, om en *slitvarg* i kjortlar. Vid blindbocksleken i Holbergs »Julestue» blir Pernille *blinde Gied*; hos oss skulle hon fått bära samma maskulina titel *blind-bock* som de manliga deltagarne, men vi skulle om henne sagt *blindbocken* — *hon*. Hade vi åter haft qvar i svenskan de namn, med hvilka Sam. Columbus på 1600-talet i sin »Mål-roo» betecknar blindbocken — namn som nära motsvara tyskans *Blindekuh*, portugisiskans *cabra cega* — så skulle vi omvändt, när bindeln satt för manliga ögon, ha kunnat eller fastmer nödgats säga: *se på den blindkon, han vet icke hvart han skall vända sig; den där blindtackan tror att han kan fånga oss.*

Ty lika visst som sexuellt femininum förmår besegra grammatiskt maskulinum, lika visst har också sexuellt maskulinum styrka nog att öfvervinna grammatiskt femininum.

Ordslutet *-a* är i vårt språk ur grammatisk synpunkt en synnerligen kraftig femininändelse. Men om i något fall kollision med naturligt genus uppstår, så mister den grammatiska analogien sin

betydelse: *pappa, kollega, pascha, aga* o. s. v. bli maskuliner. *Beckbyxa* i saklig mening är fem., men som sjöman är *beckbyxan han;* från ett feminint (*skinn-*)*brackor* (= skinnbyxor) har på alldeles samma sätt utvecklat sig ett personligt *bracka*, som omtalas med *han.* Djurnamnet *krabba* är feminint, dock heter det *landkrabban — han*, när fråga är om en mansperson. *Hjälpreda, retsticka, kinkblåsa, fyllkaja, galenpanna, sqvallerbytta,* (*natt-*) *mössa* (i politiken) m. fl. kunna på samma sätt följas af *han.* Härtill kommer en grupp af osammansatta substantiver på *-a*, ord sådana som *sqvallra, slamra, skräfla,* samtliga med missfirmlig betydelse; i våra ordböcker upptagas icke många sådana, men i folkspråket är denna bildning, åtminstone på vissa orter, rikt utvecklad: Niléns Ordbok öfver Sörbygdmålet i Bohuslän upptager inemot ett femtital. Äfven vid dessa ord kan maskulint pronomen nyttjas: *denna skräflan—han.* Om *hon* någon gång användes om manlig varelse, så är det för att ytterligare stärka det förklenliga begrepp ordet innebär. »När Feminina brukas om manfolk ... betyda de intet godt», anmärker redan C. F. Ljungberg, då han omtalar några ord af detta slag (Sv. Språkets Redighet, 1756, s. 36).

Om maskulint pronomen kan fogas till femininer på *-a* — vid hvilka vår grammatiska genus-

känsla utan tvifvel starkast reagerar — så är det klart att detsamma ännu lättare sker vid andra. När orden *beväring* och *vakt* stå i sin kollektiva eller abstrakta betydelse, gälla de som feminina, men använda om en enskild mansperson följas de af *han* och upptagas i ordböckerna som verkliga maskuliner; jfr *la recrue* i franskan, hos oss *rekryt* maskulinum. *Polis* angifves blott som femininum, men är likställdt med de föregående. Sehlstedt skrifver (i »Resan»):

> Och i rännstenens is
> stod på lur en polis,
> och han följde mig ner
> till mitt gamla qvarter.

Skam i betydelsen 'blygsel' är enligt filologerna fem.; som eufemistisk beteckning på »den onde» måste det rubriceras som maskulinum.

Vi se att gränsen mellan grammatiskt mask. och fem. blir flytande och obestämd, så snart en konflikt med sexuellt genus uppstår. Man kan möta så tillspetsade fall som å ena sidan *den käringen — han*, å andra sidan *denna qvinnliga vetenskapsman — hon*, *denna dummer-jöns — hon*, för att ej tala om *generalen, kaptenen, löjtnanten — hon* inom frälsningsarméen.

I hvad mån grammatiskt genus bör tänkas fortbestå i strid med och trots de använda sexuella pronomina, skola vi längre fram tillse. Hade våra

läroböcker rätt, när de, så vidt jag kan se, alla med en mun påstå att »mask. är det ord, om hvilket säges *han*, fem. det, om hvilket säges *hon*», så skulle visserligen saken redan vara afgjord. Men att så ej är fallet, det framstår klarast, när vi nu vända oss till det grammatiska neutret och tillse huru detta behandlas, om det råkar i kollision med sexuellt genus.

Vi skola här, liksom vid femininum, börja med titlar. Under medeltiden sade man hos oss icke *majestätet*, utan *majestäten;* med samma genus har jag sett ordet användt ännu på 1600- och 1700-talen hos Wexionius, Geisler, Fru Brenner m. fl. I vår tid är emellertid ordet afgjordt neutrum. Och likväl säga vi som titel: *hans majestät önskar att hans undersåtar skola blifva lyckliga.*

Ett annat neutralt ord, som ingår i många titlar, är *råd.* På frågan: *Är statsrådet hemma?* svarar ingen: *Nej, det är utgånget.* Det måste heta: *Han är utgången.* Fordran på personligt genus vid detta ord är så stark, att vårt språk en gång varit på väg att helt och hållet utplåna ordets neutrala egenskaper. Runius tillönskar en fröken Stromberg att

få til man en kunglig råd.

I danskan har utvecklingen fortgått, så att man nu där faktiskt säger *en Rigsraad, en Kammer-*

raad. Också i flera andra fall har danskan gått längre än vårt språk i sträfvan att vid ursprungliga neutra bringa harmoni mellan grammatiskt och sexuellt genus. Fastän det heter *et Skjæg*, säger man dock *en Graaskjæg*. I Sverige heter det fortfarande *ett vif*, danskarne ha ändrat ordet till *en Viv*, *en Ægteviv*. Grammatiska dissonanser skära lika obehagligt i ett känsligt språköra, som musikaliska i ett godt gehör. Sträfvandet att undgå sådana är alltför naturligt, att icke äfven svenskan skulle förete exempel därpå. Jag nämner blott ett par. *Drott-säte*, *drott-sät* har hos oss först uppfattats som *drots-et* och sedan ombildats till *drots-en*. Det isländska *eitt skáld* har lånats till vårt språk som *en skald*. »*God afton, min lilla Qvicköga*», heter det i O. v. Dalins skådespel »Den afundsjuke» II: 5, och likaså i Argus II: 10 *den lilla Brun-Ögan*. »*Min egen Sorgbarn*», säger Singoalla i V. Rydbergs berättelse; som nomen proprium har ordet måst uppgifva sitt neutrala genus.

I de flesta fall har likväl svenskan låtit ett personligt neutrum behålla sitt ursprungliga grammatiska genus i fråga om böjning, artikel och attribut (*det unga riksrådet* o. s. v.), men låtit det följas af sexuella pronomina. En flicka kan säga om sitt *ideal* (neutr.) lika väl som om sin *flamma*

(fem.), att han skall vara så och så beskaffad. När Vitalis fantiserar om månen, söker han utreda hvarför detta »*himmelska erkesnille*»

uppträder med horn, som han stångas ville.

Likaså: *Märkte du på fruntimret, som var här, att hon* (ej *det*) *rodnade? Det nötet inbillar sig, att han* (eller *hon*) *är qvick. Det franska sändebudet meddelade, att hans regering godkände traktaten.*

Vill eller nödgas man någon gång lemna personens genus obestämdt, kan visserligen neutrum användas: *Budet påstod, att det icke träffat någon hemma. Vittnet medgaf, att det intet sett.* Men om ordet genom sin betydelse är bundet vid ett visst kön, såsom fallet är t. ex. med *fruntimmer* och *riksråd*, så viker nästan alltid neutrum för det sexuella pronominet.

Detta allt när fråga är om menniskor. Men också vid djurnamn kan sexuellt genus komma i strid med grammatiskt: *sto* är ett närliggande exempel. Här uppträder det förra ej så despotiskt i förhållande till det senare som vid personliga ord: utan minsta svårighet säger man om ett *sto*, att *det har sprungit bort.* Men konstruktioner sådana som *stoet — hon* saknas visst icke, ehuru de mera synas tillhöra folkets tal och efterbildningar af detta än den högre litteraturen. Ett danskt exempel finner jag hos St. Blicher: han

skildrar huru bonden Sören Kanne vill rida ut i bränningarna för att rädda en skeppsbruten och fortsätter:

> Saa hug han sit Hors* med sin Træskohæl
> og lod hende springe i Vandet.

Likaså hos K. A. Nicander, Minnen från Södern I. 28: *ett sto står bredvid stranden, hennes vackra föl dir;* jfr hos H. Wranér, Hägringar s. 39: *när jag var kommen öfver halfvägs, snubblade öket öfver en sten, och jag flög flere alnar fram öfver henne.*

I den gamla djurfabeln uppträder lejonet som *han*, ett förhållande som likväl tydligen beror på personifikation. Berättelserna om lejonet såsom djurens konung hafva för öfrigt kommit till oss från länder där *lejon* är ett maskulint ord.** När ännu Frese nydiktar en fabel om huru det »*gick lejonet svåra till sinnes, at hans undersåte* [en hare] *skulle påföras våld af främmande herrskap*» o. s. v., ligger häri endast fasthållandet vid ett redan gifvet schema. I vår gamla bibelöfversättning Uppenb. 13: 3 säges om *vilddjuret*, att *hans* hufvud var sargadt till döds. Öfversättaren har väl

* *Hors* i betydelsen 'sto' har fordom tillhört också svenskan: det omnämnes ännu af Serenius och Lind. Jämte eller under biformen *horsa* qvarstår det i flera svenska bygdemål, t. ex. enligt N. Linder i Södra Möres.

** Äfven i fornsvenskan förekommer *lejon* som maskul. Ännu på Johan III:s tid skrifver Rasmus Loduikson i Erik XIV:s krönika: *på Gyllene Leyonen* [ett skepp] *kastade Fienderne Fyrwerk, och han brann upp.*

tänkt djuret såsom personligt, eftersom det kunde tala. Då likväl fortsättningen har *dess*, uppfattar man kanske *hans* rättare som ett blott förbiseende. 1883 års öfversättning har utbytt ordet mot *dess*.

Animellt (»lifbetecknande») genus.

Mången, som aldrig skulle tänka på att säga *han* om *fattigdomen*, *saknaden*, eller *hon* om *grafven*, *skeden*, *väggen*, finner det likväl naturligt att nämna *katten* som *han*, *råttan* som *hon*. Redan förut har antydts, att det är kategorierna lefvande och liflöst som i detta fall visa sin makt öfver vår användning af personalpronomina.

Vi skola i det följande se, att dessa kategorier också inom andra områden af vår grammatik spela en viktig roll; här anmärka vi blott i förbigående att jämväl själfva ordförrådet i vissa fall böjer sig under dem. Ett sådant exempel erbjuda oss redan uttrycken för det enkla begreppet *vara*. Vårt språk har flera olika ord till betecknandet af detta begrepp — ord, som i första ögonblicket kanske förefalla synonyma, men likväl faktiskt i sin användning bestämmas genom ifrågavarande kategorier. Af orden *vara*, *finnas*, *befinna sig*, *uppehålla sig*, *vistas*, *dväljas* kunna de tre sistnämnda endast då användas, när talet är om menniskor och djur eller öfver hufvud om lefvande varelser; man träffar

dem aldrig, som de tre förstnämnda, när frågan gäller en sten, ett träd eller något annat liflöst. Själfva ordet *varelse* brukas — egendomligt nog, då man besinnar etymologien — endast om det som har lif. Detsamma gäller om ordet *väsende*.

Emellertid behandlar språket icke alla lefvande varelser lika i fråga om personalpronomina. Man kan tydligt iakttaga en nedstigande skala. Ju mera man inom djurvärlden närmar sig intill det liflösas gräns, dess oftare benämnas djuren med *den*; däremot har samma pronomen en mycket ringa användning i fråga om de högre, personliga väsendena. Vi skola därför här skilja mellan det personliga och det animaliska området och undersöka hvartdera för sig. Då vidare okroppsliga och mytiska väsen i vissa fall intaga en egen ställning midt emellan båda, skola vi också egna några ord åt genus på det supranaturalistiska området.

Först dock ett par allmänna anmärkningar.

Om det sexuella pronominet klyfver sig i *han* för manliga varelser och *hon* för qvinnliga, och om — såsom vi i följande afdelning skola se — poetiskt genus med förkärlek uttrycker sig genom *hon*, så är däremot det animella pronominet afgjordt *han*. Det enda väsentliga undantag denna regel vidkännes är att ord på *-a*, såsom *menniska*, *åsna*, *groda*, *mygga*, efterföljas af *hon*. Det är

känslan för grammatiskt genus som här undertryckt eller modifierat den animella genuskänslan. Man har i detta förhållande ett af de flera bevisen, att animellt genus mindre energiskt verkar på språksinnet än det sexuella. Ty när det naturliga könet så fordrar finnes, såsom vi redan sett, ingen betänklighet vid att använda *han* äfven om ord med grammatisk femininform.

Utom orden på *-a* upptages i våra språkläror ännu ett halft dussin andra djurnamn såsom femininer. Det är emellertid uppenbart, att dessa undantagsords grammatiska kön nu håller på att försvinna; det animella *han* står i begrepp att eröfra också dem.

Bland personer, som blifvit uppfostrade med svenskt högspråk och icke hemtat sin genuskunskap ur något bygdemål eller ur böcker, äro de lätt räknade, som veta att en *braxen* har annat genus än dess frände *laxen*, eller att *kopparormen* byter om kön, när han uppträder under namnet *ormslå*. Redan för Sahlstedt voro både *braxen* och *ormslå* maskulina ord. De angifvas med samma genus i en mängd, kanske de flesta, senare ordböcker ända till och med Sundéns ännu icke afslutade. — Få torde också de svenskar vara, som åt ordet *mullvad* gifva annat kön än åt *mullsork*, det synonym, med hvilket djuret benämnes af

Jonas Petri Gothus (1640) och som ännu mångenstädes brukas af folket. — Oftare än vid förutnämnda ord höres möjligen ett *hon* om *sillen*, men jag är oviss om icke högspråkssvenskar ännu hellre likställa denna fisk med *strömmingen* och *makrillen* och säga *han*. De göra då detsamma som Sveriges berömdaste sjöfarande, en man, som ju i dylika ting bör hafva någon auktoritet. — *Gåsen* heter förmodligen sällan *han*; detta djurnamn är alltså ett verkligt genusundantag, hvilket delvis torde förklaras därigenom att ordet från gammalt användts såsom förklenligt epitet särskildt till qvinnor — detta just på grund af ordets grammatiska kön; sedan har omvändt ordets härledda användning gifvit stöd åt dess ursprungliga genus. — *And* är ej ett lika konstant femininum; en så god stilist som Böttiger skrifver i poemet »På hafvet»:

Der flyger en and;
han flyger mot norden, han flyger åt land.
Han hinner väl fram innan qvällen
till insjön vid fjällen.

Get betecknar i singularis blott hon-djuret; först i pluralis, där genus ej framträder, utmärker ordet hela släktet. Det bildar alltså intet undantag. Sammansättningen *stenget* — hvarmed, som bekant, ej betecknas femininum till *stenbock* (Capra ibex), utan ett helt annat djur, gemsen (Capella rupicapra) — illustrerar däremot å nyo språkets böjelse

för *han* såsom animellt pronomen. Vi kunna också här citera Böttiger (»Bruden i Uri»):

Såg jag en stenget springa, föll
han för min båges säkra skott.

Lo vacklar mellan mask., fem. och neutrum, och otvifvelaktigt är *hon* det pronomen som minst ofta höres; blott mask. angifves af så goda källor som Wallenius (1682), Aurivillius (1684) och Lind (1749); också Sahlstedt (1773) har ensamt mask. — Ordet *rå* tillhör knappast det talade språket: man säger *rådjur*. Det *f.*, som i ordböckerna följer detta ord, kan alltså med fog kännetecknas som »lärdt genus». Dessutom bör märkas, att redan Wallenius anger *rå* som mask. och att Lind tvekar mellan fem. och mask. — *Gasell* tillhör ej folkspråket; äfven här kan man följaktligen tala om lärdt genus, kanske likväl hellre om poetiskt; ordet upptages för öfrigt som mask. i de flesta ordböcker, äfven i Sundéns. Gasellen uppträder som *han* jämväl i vår svenska bearbetning af Brehms »Thierleben». Också hos poeter har jag sett den kallas *han*, till och med när jämförelsen gällt en qvinna. Beppo (Sommelius) säger (Vallmoknoppar, s. 169) om en flickas ögon, att de äro

lindrigt dunkla, som gazellens,
då han matt och trött till qvällens
skuggor flyr bland palmerna.

Återstå sedan bland hundratals maskulina djurnamn såsom »feminina» blott de i godt sällskap ej synnerligen presentabla och därför till sitt högspråksgenus ej så lätt bestämbara *lus* och *mus*.* I sammansättningen *fladermus* uppträder emellertid *mus* opåtaldt och finnes då omnämnd med *han* t. ex. hos Stuxberg, Djurriket (1889) I: 13.

Vi se af allt detta, huru *han* mer och mer befäster sin ställning såsom animellt pronomen. Och denna användning af *han* står i full samklang med en mängd andra språkliga förhållanden. Det är ej blott i lifvet, det är också i grammatiken som maskulinum är »det starkare könet» och tager sig rätt att tala å båda könens vägnar. Det ord som (ur nutidsspråkets synpunkt) framför alla borde vara utprägladt maskulint, själfva ordet *man*, inbegriper, när det nyttjas som pronomen, också qvinnorna; en *mandråpare* är icke endast den som dräper en mansperson, och uttrycket *i mannaminne* gömmer ingen bitanke på »långt hår och kort minne» såsom kännetecknande för den ena hälften af vårt släkte. Både vår religionsurkund och vår

* En och annan säger i eufemistiskt intresse *ett möss*, *ett löss*, med en nybildning ur ordets plural som också framkallat ändring i genus (*flera möss* — *ett möss* efter analogien af *flera höns*, *nöt*, *ök*, *föl* — *ett höns*, *nöt*, *ök*, *föl*). Vid öfversättningar (till och med där originalet är en dansk bok, som Andersens Eventyr, och har *Mus*) synes det gamla namnet nu vika för »en liten råtta».

lagbok böja sig för språkets ensidiga framhållande af mankönet, när de säga att *den som så gör, han skall o. s. v.* Dylika uttryck bedömas ur den nuvarande svenskans synpunkt riktigt först om man ihågkommer, att *han* icke blott är sexuellt, utan också animellt pronomen. Och om vårt språk gifver åt maskulinet platsen såsom »det starka könet», så lemnar det ju — i förbigående sagdt — också å andra sidan ett försteg åt femininet såsom »det täcka könet» genom att tillerkänna detta som väsentligt märke alfabetets både klangfullaste och första vokal.

Samma sträfvan att ombilda ursprungliga neutrer till maskuliner eller femininer, som vi bevittnat på det sexuella området, röjer sig af naturligt skäl också på det animella. Några få exempel må anföras. Våra förfäder under medeltiden talade om *et grymt panter*, och ännu vid slutet af 1600-talet känner Aurivillius djuret blott som neutrum; nu heter det *en panter*. Vi hafva omnämnt huru *qvicköga*, *brunöga* på Dalins tid uppträda som sexuella femininer; en animell motsvarighet till denna genusförändring träffar man vid *nejonöga*. Ordet var under medeltiden neutrum och har i våra dagar samma genus, men en mellanperiod har funnits, då det lutat åt femininum: Aurivillius, Sahlstedt och ännu Wahrman (1814) upptaga ordet

blott med detta genus. Danskarna och holländarna hafva ej som vi stannat på halfva vägen, de hafva genomfört ändringen och säga *en Negenöje, eene negenoog*; i tyskan vacklar *Neunauge* mellan mask., fem. och neutrum. Vi se af detta exempel bättre än af något annat, huru svenskans obenägenhet för neutrum i djurnamn delas af öfriga germaniska tungomål. Ett ord, i hvilket vårt språk redan under förhistorisk tid ombildat neutrum till maskulinum, är *kalf*. Tyskan säger här ännu *das Kalb*. På språkjämförelsens väg kan man äfven ådagalägga, att *en valp* ursprungligen hetat *ett valp*.

Också tämligen lågt stående djurgrupper förete hithörande exempel. Hvad vår samtid kallar *en insekt* var för Linné *ett insékt*, och ända in i vårt århundrade har ordets genus, liksom dess accent, varit vacklande. I detta fall hafva danskarna visat sig mera konservativa än vi: de säga fortfarande *et Insékt*.

Emellertid kan man vid detta slags genusändringar iakttaga samma nedstigande skala, som vi funnit gälla för valet af pronomina. Betecknande är i detta hänseende behandlingen af ordet *individ*. Om lägre organismer säger man utan svårighet *ett individ*, men ju högre den varelse är som omtalas, dess mera känner man sig böjd att säga *en individ*; i fråga om menniskor heter det alltid så.

När det någon gång händer, att omvändt ett maskulint eller feminint djurnamn öfvergår till neutrum, så beror detta på särskilda omständigheter. *Grodfrö* skulle icke varit neutrum, om icke sista delen af ordet uppfattats såsom vårt vanliga neutrala *frö*, ehuru man helt visst i stället däri bör se ett ursprungligt *fröd*, motsvarande danskans *Frø* 'groda'. Levin Möller öfversätter (1745) det franska *grenouillet* med *en liten frö*. En annan grupp af hithörande undantag kommer att i det följande omtalas.

Vi skola nu taga i betraktande vissa regler, som språket följer vid valet mellan *den* och *han*, *hon*, när fråga är om lefvande varelser.

Med afseende på personer är *han*, *hon* så godt som genomgående lag; vi säga *svensken — han*, *menniskan — hon*.

Det är härvid beaktansvärdt att språket, när det af ett grammatiskt skäl, såsom det feminina ordslutet *-a* i *menniska*, hindrades att använda sitt vanliga animella pronomen *han*, ej valde ett mera indifferent *den* i stället för det så utprägladt feminina *hon*. Den omständigheten att vi om *menniskan* säger att *hon* (icke *den*) är dödlig, och om vår *nästa* att vi äro skyldige att älska *henne* (icke *den*), visar bättre än allt annat huru afgjordt bibegreppet af något opersonligt häftar vid ordet

den. Särskildt efter *nästa* kan *hon* ej skrifvas på räkningen af gammal tradition från en tid, då känslan för grammatiskt genus ännu var orubbad, ty ordet är såsom femininum ganska ungt i vårt språk. Det upptages ännu långt in i vårt århundrade af många ordboksförfattare blott som maskulinum; samma genus har ordet också i Carl XII:s bibel, där nominativen heter *näste* (2 Mos. 20: 17 *ej häller något thet tin näste hafwer*). Femininum har utvecklat sig ur den böjda formen på *-a* (*du skall älska din nästa* o. s. v.); en blick i någon bibelkonkordans visar bäst, att ordet mycket allmännare förekommer i oblik ställning än som subjekt.*

Hvarken efter *nästa* eller efter *menniska* är emellertid *hon* enrådande.

»*Menniskan — han*» nämnes från gammalt såsom en synnerligen otymplig och löjlig skolpojksbock; likväl kunna fall förekomma, då ordet *menniska* måste efterföljas af *han*. Man kan börja en berättelse: *En oförsynt menniska trädde en gång in i ett för honom obekant sällskap*. Om den ta-

* Ett feminint *nästa*, i oblik kasus *nästo*, anträffas visserligen också ett par gånger i vår bibel (2 Mos. 11: 2, Est. 1: 19), men användes endast om qvinnor. — Ett animellt *hon* efter *nästa* ses t. ex. hos Fahlcrantz, Saml. Skr. II. 18: *ho är min nästa, att jag henne bilda må;* hos Onkel Adam, Altartaflan (uppl. 1891) s. 384: *hata sin nästa bara derföre att hon är rik*. I 10:de budet är *hans* efter *nästa* sexuellt (märk ordet *hustru*), likaså *honom* Ap. G. 7: 27. Det i 1883 års öfvers. af N. Test. förekommande *honom* i Rom. 15: 2 är att räkna som arkaism.

lande här i stället för *honom* satte in *henne*, så icke blott kunde utan måste detta pronomen uppfattas i sexuell mening, och satsens innehåll blefve därigenom väsentligen ändradt.

När heter det alltså *menniskan — hon* och när *menniskan — han*? Svaret finnes lätt, om vi tänka på att *hon* här är det animella pronominet, *han* det sexuella. När frågan är om begreppet menniska i allmänhet, såsom omfattande både man och qvinna, nyttjas *hon*; är det åter tal om en enskild mensklig individ, som är antingen man eller qvinna, måste sexuellt pronomen inträda. Vi hafva också redan i det föregående anmärkt, att vårt språk ej gärna omtalar en gifven person utan att tänka denne sexuellt bestämd. Man säger efter alldeles samma regel: *din nästa — hon* (med animellt *hon*), om det gäller att uttala en allmän sats, men *denna din nästa — han* eller *hon* (med sexuellt pronomen), om talet gäller en enskild bekant individ.

Sedan vi nu sökt visa, i hvad mån det lifbetecknande genus vid personer måste lemna rum för ett könbetecknande, skola vi tillse, när ett *den* är användbart om personer.

Vi måste här först stanna vid en speciell böjningsform, genitiven *dess*, hvars användning om person redan något vidrörts. I vissa äldre skrifter,

t. ex. vår ännu gällande kyrkolag af 1686, är ett sådant personligt *dess* vanligare än *hans, hennes.* Också våra nuvarande grundlagar af 1809 skrifva *författaren — dess, presidenten — dess;* särskildt om konungen användes här *Dess* oftare än *Hans.* Ännu Riksdagsordningen af 1866 talar i § 11 om *Dess* (konungens) *Högsta Domstol* (men § 79: *Konungen — Hans*). Jämväl för *sin* nyttjas *dess,* t. ex. samma Riksdagsordning § 28: *hvarefter Konungen anbefaller Dess Befallningshafvande.*

Numera gör *dess* i dylika fall snarast intrycket af ett ceremoniöst eller kurialmässigt höflighetspronomen; förr hade ordet mindre af denna karakter. I åtskilliga skrifter från förra århundradet, t. ex. i Lagerbrings Svea rikes historia (1769 ff.) och i Björnståhls Resa (1780 ff.), möter man ordet mycket ofta i enkelt berättande framställning, och det vexlar då alldeles godtyckligt med *hans,* utan annan synbar anledning än välljudsintresset. Det heter t. ex. hos Lagerbring I. 113:

[det är] mera troligt att hans [Eistens] *nöjen varit des* [samme Eistens] *förnämsta gjöromål.*

På samma sätt skrifver Kellgren om Achmet I:

den kära sömnen, hans 14 timmars sömn, så helsosam för dess undersåtare, hade vikit från hans ögon.

Creutz säger om hjältinnan i Atis och Camilla (3:e sången, slutet):

än lättas hennes steg, än bli des fötter tunga;

och på samma sätt Lidner om Spastara:

dess svedda hår kring hennes axlar hänger.

Redan på 1600-talet klagar Wexionius i poemet »Melancholi», att menniskan ej vet af någon ro, förrän Gud

täcks korta [=förkorta för] henne dhes bekymmersamma dagar.

När det i 1734 års lag H. B. 10: 10 heter: *dör gäldenär, sware tå thes arfwingar, så långt gods hans räcker*, är det karakteristiskt att *hans* på det sista stället ej vikit för det mera nymodiga *dess*; ordet har skyddats af den ålderdomliga, inverterade ordföljden.

Hos poeter beror valet af det ena eller andra pronominet ofta uppenbarligen på metriska skäl: alltefter versmåttets fordran användes det enstafviga *dess* eller det tvåstafviga *hennes*. På denna grund har det personliga *dess* i poesi behållit sig längre med feminin betydelse än med maskulin. Hos Geijer t. ex. finner man ej så sällan *dess* i stället för *hennes* (tre gånger ensamt i poemet »Bergsmannen»), hos Stagnelius äro sådana fall synnerligen vanliga; ja, ännu hos en så modern vissångare som Sehlstedt höras åtskilliga *dess* för *hennes*. Däremot är det ej lätt att hos dessa skalder anträffa ett maskulint *dess*, sagdt om person.

Linné, v. Dalin och andra äldre författare, som nyttja *han*, *hon* ej blott om personer, utan också

om liflösa föremål, göra vid de senare likasom vid de förra ett undantag för *dess*. De säga om eken: *hon löfvas*, men i genitiv mycket ofta: *dess löf växa*. Från ett par skrifter af Linné har jag antecknat 37 fall af *dess* mot blott 3 *hans* och 5 *hennes*. Det bör anmärkas, att ehuru af de 37 *dess*-fallen 5 afse lefvande varelser (landshöfdingen, fjärilen o. s. v.) statistiken likväl tydligt visar, att Linnés språkkänsla skilt mellan genus animatum och genus inanimum: af de 8 fallen med *hans*, *hennes* afse nämligen de 7 lefvande varelser.*

Det är ett underligt förhållande med *dess*. Under ett par hundra år har denna form i rollen af personbetecknande pronomen lefvat ett hufvudsakligen blott litterärt skenlif. Den har nu undanträngts från denna ställning. Men se vi till hvad som därefter står qvar — ordets användning som

---

* Då jag ingenstädes finner anmärkt, att *dess* också en tid nyttjats i st. för *deras*, må några citat för detta egendomliga språkbruk hitsättas. Det förekommer hos Th. Rudeen, Hanselli VIII. 223 (1689), 265 (1687); hos Börk, Darius (1688) sid. 2, 9, 20, 22 (sid. 23 *deras*), 41, 43; hos C. Gripenhielm († 1694), Hans. IV. 296; I. Holmström († 1708), Hans. VI. 197; Törnevall, Hans. XV. 213, 227 (1694); G. Eurelius, Kungaskald, str. 12 (1697); Salbergs Gram. (1696), cit. i Aksel Anderssons afhandling om denne förf. s. 27; Eneman, Resa II. 53, 118; ännu senare sporadiskt, men kanske blott genom oaktsamhet, t. ex. hos Linné, Ölandsresa s. 71 (1745); Lings Agne (Saml. Arb. II. 208). Formen kan jämföras med *hvars* i betydelsen *hvilkas* (Linné, nyss cit. sida; Börk s. 10) och *hvem* i bet. *hvilka* (Börk s. 23).

genitiv af sakpronominet *den* och af neutret *det* — så befinnes också denna rest vara af ganska tvifvelaktig natur. Länge, mycket länge får man lyssna, innan man hör någon i naturligt tal nyttja ett *dess*. Ordet tillhör så godt som uteslutande böckerna och det efter böcker danade talet; det är däri likställdt med åtskilliga andra i skrift mycket använda ord, såsom *denne, icke, äfven, emedan*, för hvilka alltid i otvunget tal säges *den, den här, den där, inte, också, därför att*.

Forskar man nu ytterligare efter, hvad anledningen kan vara därtill att *dess* blifvit så ovanligt, så ledes man till en allmännare iakttagelse af rätt stort intresse för vår språkhistoria. Det visar sig att öfver hufvud den possessiva genitiven af ord, som utmärka liflösa ting, har en ytterst ringa användning i talspråket. Man säger ej ofta *vagnens hjul*, utan antingen *vagnshjulet* eller *hjulet på vagnen* (om hjulet sitter på) eller *hjulet till vagnen* (om det icke sitter på). Däremot vid namn på lefvande varelser utan tvekan *smedens hus, hästens nos, stoets föl*. Det sista exemplet visar, att regeln ej lider någon inskränkning genom grammatiskt neutrum, förutsatt att neutret betecknar en lefvande varelse.

Vi hafva alltså här påträffat ett nytt fall, där svenskan bygger sin grammatik på den för våra

pronomina så viktiga skillnaden mellan lefvande och liflöst, genus animatum och genus inanimum. Och det är lärorikt att se, hur fullständig parallelismen är mellan behandlingen af genitiven och behandlingen af genuspronomina. Det är vid hvardagligt, enkelt tal vanligt att säga:

mannen — han	*mannens fot*
alternativt *hästen — han* eller *den*	alternativt *hästens fot* eller *foten på hästen*
bägaren — den	*foten på bägaren.*

Vid personer är å ena sidan *han*, å andra sidan genitiv regel: *foten på mannen* låter vanvördigt, som om mannen vore ett blott ting eller på sin höjd ett djur. Vid djur har man fritt val å ena sidan mellan *han* och *den*, å andra sidan mellan genitiv och prepositionell omskrifning. Vid liflösa ting är å ena sidan *den* språkbruk, å andra sidan omskrifning.

Mera psykologiskt kan måhända regeln för behandlingen af »possessiv» genitiv i svenska talspråket uttryckas så, att denna genitiv föga nyttjas annat än i sin egentligaste mening: när frågan är om ett verkligt egande. Hvad som är liflöst kan ej rätteligen sägas ega en sak; saken kan vara *på det*, *i det*, *hos det*, den kan *höra till det*, men den kan ej *tillhöra det.**

* Till belysning af ofvanstående anmärkning om possessivgenitivens ringa brukbarhet i fråga om liflösa föremål — hvarvid

I sitt afskedstal till ständerna 1630 talar Gustaf Adolf om att han *så widt twingett fienden, att den ... belefwadt hafuer* o. s. v. I detta, liksom i åtskilliga andra fall säges *den* om person på den grund att uttrycket för personen antagit en härledd betydelse. Gustaf Adolf har vid ordet *fiende* mindre tänkt på en person än på ett rike, en makt. Genom en liknande utveckling kan till och med själfva ordet *person* komma att regelrätt betecknas med *den*: om *regentens person* (= personlighet) vet man att *den* är oantastlig, om *första*

---

likväl ortbeteckningar böra undantagas — må här meddelas följande lilla statistik ur en i folklig stil hållen berättelse, »Hallings Anna» af Aug. Bondeson (1883, 79 sidor). Jag har i denna skrift anmärkt

119 genitiver af uttryck för lefvande varelser;

17 genitiver af beteckningar för ort (*byns gäss*, *Falkenbergs gata* o. d.);

8 adverbiala eller prepositionsstyrda genitiver (*till viljes*, *i vintras*, *tids nog* o. d.);

2 måtts-genitiver (*ett års tid*, *fem kronors böter*).

Till dessa fullkomligt lifskraftiga genitivanvändningar — af hvilka de två sista likväl ej äro »possessiva» — komma 5 fall som särskildt måste nämnas. Två af dem gälla fartygsnamnet »Rollo» och förklaras däraf, att föremål, som betecknas med nomina propria, ofta, enligt hvad vi i det följande skola se, likställas med lefvande varelser. De tre öfriga undantagsfallen, *hissverkens gnissel*, *fartygets reling*, *penningarnas handhafvande*, innehålla, som enhvar nog känner, mindre folkliga ordvändningar. — Vid beräkningen har jag naturligtvis utelemnat allt som egt karakteren af citat från andra skrifter (särskildt bibeln), likasom jag också bortsett från ett af en skolmästare i karrikerad skolmästarstil affattadt bref, där genitiver af det litterära slaget (*föraktets tystnad*, *i brefs form* o. d.) på ett mycket betecknande sätt öfverflöda.

personen i grammatiken likaledes att *den* (ej *han*) uttryckes med *jag*.

Andra ännu mera påtagliga fall af samma slag stå lätt till buds. En *bonde* omtalas naturligtvis med *han*, men ur »Frithiofs saga» erfara vi om bonden i schackspelet, att

den är gjord att offras opp.

Ännu mindre förmår kanske *damen* på spelbrädet att häfda sin feminina värdighet: ordets ursprungliga betydelse framträder här blott svagt för tanken. När Rydqvist hör en Stockholmare använda *han* om *jungfru* i ordets härledda betydelse af 'jungfrumått', känner han sitt filologiska hjärta uppröras. Då man emellertid på högsvenska otvifvelaktigt skulle säga (*bleck-*)*jungfrun* — *den* (ett *hon* läte konstladt), och då *han* inom den veritabla stockholmskan spelar i det närmaste samma roll som *den* inom högsvenskan, så är Stockholmarens uttryck onekligen i full harmoni med hans dialekt i det hela.

När man stundom säger *ungen* — *den*, *pojken* — *den*, innebär pronominet gärna en viss ringaktning. Man liksom frånkänner den omtalade full personlighet och gör honom mer eller mindre medvetet till ett blott ting. Stundom sker detta på skämtsamt sätt, och *den* kan då få en anstrykning af smeksam förtrolighet.

Förträffligt belyser detta svenskans så att säga halfmenskliga *den* en från många indo-europeiska språk bekant egenhet: böjelsen att behandla deminutiver som neutra. Man erinre sig tyskans *das Knäblein* af *der Knabe*, holländskans *het mannetje* af *de man*, grekiskans *τὸ παιδίον*, *τὸ παιδάριον* af *ὁ*, *ἡ παῖς*. Vårt *den* ställer också i lämplig dager de germaniska språkens vana att gifva neutralt genus åt afkomman af menniskor och djur: vi säga, liksom om det gällde liflösa ting, *barnet*, *fölet*, *lammet*, *kidet;* fordom voro också, enligt hvad redan nämndt är, *kalfven* och *valpen* neutra. I den danska dialekten i Angeln ha, enligt Hagerup, äfven *gris*, *kyckling*, *älling* (andunge) blifvit neutra. Vissa högre djur, som med särskilda ord beteckna hanne och hona, ega vid sidan af dessa ord ett båda sammanfattande, icke sexuellt differentieradt namn af neutralt genus: *nöt*, *fä*, *får*, *svin* kunna tjena som exempel. Bakom neutrum står också i detta fall känslan af något ej fullt individuellt bestämdt och i så måtto med den döda, råa, outvecklade materien likställdt. Häraf förklaras att dessa neutrala djurnamn så gärna nyttjas i förklenlig mening.

Detta neddragande neutrum vid djurnamn har till och med varit starkt nog att göra en och annan eröfring på området för animellt genus. Det hette förr och heter fortfarande i vår bibel *en ök*,

men numera säges alltid *ett ök*. Det efter latinet och tyskan feminina *kreatur* börjar redan i våra medeltidsskrifter vackla mot neutrum och har nu ensamt detta genus. *En best* heter munartligt också *ett best*, och jag har sett denna senare form äfven inom litteraturen; man läser t. ex. hos A. G. Silverstolpe (1801) i fabeln om »Oxen och myggan»:

> Så var det stora best [= oxen] så matt utaf att gå,
> att det sig genast lät på marken vårdslöst falla.

Vi kunna här också erinra oss att för danskans *et Asen* i äldre tider, såsom hos Chr. Pedersen, äfven sades *en Asen*, liksom i våra dagar *et Æsel* enligt S. Grundtvig har bredvid sig ett mera personligt, som glåpord användt *en Æsel*.

Analogien mellan ett i nedsättande mening användt *den* och det grammatikaliska neutret kan fullföljas till andra områden. Vid skildringen af en slafmarknad är det i god öfverensstämmelse med situationen, om slafhandlaren och hans kunder afhandla de lefvande varorna ej med *han* och *hon*, utan med *den*. Man påminnes härvid om grekernas *ἀνδράποδον*, romarnas *mancipium*, isländarnas *man*, allt neutrala uttryck med betydelsen 'träl'; vidare om grekiskans neutrala hetärnamn, där det ursprungligen nedsättande i uttrycket mötes med det smeksamt familiära; romarnas *scortum*, tyskarnas *das Mensch*, med lägre

betydelse än *der Mensch*, o. s. v. I holländskan kan ordet *person* mista sitt personliga genus, när det användes på ett sätt som motsvarar vårt missaktande *den*: man säger då *het vrouwspersoon, het manspersoon.*

Om man besinnar att vårt gemensamma indoeuropeiska urspråk i väsentlig mån använde sitt neutrum just för att uttrycka genus inanimum i motsats mot maskulinets och femininets genus animatum, så förstår man, att parallelismen mellan svenskans *den* och det ursprungliga neutret ingalunda får räknas som en blott tillfällighet. Svenskan har några mer eller mindre skämtsamt förklenande substantiver med dubbelt genus: *en tok*(*er*) och *ett tok*, *en sjåper* och *ett sjåp*, *en våper* (*den våpen*, Lindschöld, Den stoora genius I. 5) och *ett våp*, *en tåper* och *ett tåp*, *en snåljåp* och *ett snåljåp* (det senare i Ydre, enligt Rääf), *en mähä* (Rietz) och *ett mähä* (*gå som itt mähää*, Brasck, Fil. prod. III. 6, 1645). I norska folkspråket har till och med ett lånord af samma klass, det maskulina *narr*, blifvit nedflyttadt till neutrum: *fara aat som eit Narr* (Aasen). Man kan säga, att i alla dessa fall den neutrala formen förhåller sig till den maskulina just som i den nutida svenskan ett *den*, sagdt om person, förhåller sig till *han* och *hon*.

Ett bortseende från personligheten, icke i nedsättande mening, utan blott som generalisering till begreppet »varelse», kan stundom förklara ett *den*, sagdt om person. Så i synnerhet vid åtskilliga ord, som ej nyttjas uteslutande om menniskor, t. ex. *vän*, *kamrat*, *älskling*, *gäst*, *granne*, *fånge* o. d.

Kommer min älskling, så kysser jag den,

säger »Schweizerflickan» hos Böttiger, och ungefär på samma sätt talar hos B. E. Malmström flickan till sitt hjärta om den älskade:

Bevara väl den kära fången,
ty flög den ut, så blef jag vred.

Ordet *flög* (men för öfrigt intet i texten) visar, att personens mensklighet något förflyktigats.

En generalisering, afsedd att undvika valet mellan *han* och *hon*, ligger säkert till grund, när Svedberg i sin Schibboleth (Dedik. § 30) skrifver:

I Franckrike . . . hörde jag aldrig någon Fransos eller Fransösko, ehuru hög och lärd then ock wara månde, tala Svenska.

I »Förrspråket» till samma bok § 17 synes den gamle Skara-biskopen genom ett *den* vilja lösa en liknande, men ännu kinkigare grammatisk knut, på samma gång som han helt dristigt ställer den praktiska filologiens yttersta framtidshoroskop:

I thet andra lifvet . . . skole vi alle siunga på alt ett tungomål, såsom then eller then Gudz Engel [mask.] eller thet och thet Gudz helgon [neutr.] songen begynnar. Är then

[mask. + neutr.] Svensk, siunga alle på Svensko: är then en Ebree, siunge vi alle på Ebraisko o. s. v.

Dock skulle *then* här möjligen kunna vara demonstrativet.

I Börks Darius IV: 2 tala Darius' förrädiska kammarherrar om konungen och klaga:

Vj ikke för [= såsom] en Skiänk skall få dän [= den fångne Darius] sända Bort
Åt Alexander . . .

Dän för *honom* kan jag här endast förklara såsom en förfelad omsättning till högspråk af det *'n, 'en*, som Börk mycket ofta nyttjar för *honom*, t. ex. V: 4 *gå i Tältet för 'en in.*

De senast omtalade fallen af *den* i personlig användning äro af mera tillfällig natur, men belysa dock från olika sidor pronominets historia och karakter. Tämligen tillfälligt är också det enda citat, genom hvilket Svenska Akademiens Språklära (1836, s. 111) bestyrker användningen af *den* om person:

Af Romarn, hvar den möts, haus arm ett offer gör.

Det enda, som här synes mig kunna sägas till förklaring och försvar för *den*, är att ett *han* af begripliga skäl kanske vore ännu olämpligare.

Vi vända oss nu till frågan om genuspronomina vid beteckningar af okroppsliga väsen. Språket har vid dessa, liksom vid djurnamnen,

lemnat valet till en viss grad fritt mellan det opersonliga *den* och det mera personliga *han, hon.* Man kan säga *ängelen — han* eller *den* (det senare t. ex. hos Topelius i stycket »Engelen och skyn»), *tomten — han* eller *den* (båda omvexlande i A. Strindbergs Lycko-Pers resa), (*ljus-, svart-*)*alfen — han* eller *den* (det senare hos G. Ljunggren, Sm. Skr. III. 108; äfven *hon:* Snoilsky i poemet »Blomsterfursten»). På samma sätt med *gud, afgud, dvärg, vätt, nisse, pyssling, jätte, gast, lyktgubbe, vålnad, ande, kerub, djäfvul, demon, gnom, genie, sylf, faun, centaur, titan* o. s. v.

Valet mellan *den* och *han* är emellertid ej helt och hållet öfverlåtet åt godtycket. Ju mera väsendet tänkes individuellt bestämdt, dess mera yrkar språkkänslan på ett *han.* Ordet *gud,* användt i betydelsen af den ende guden, fordrar nödvändigt *han,* under det att man mycket väl kan säga *en gud — den.* Likaså befinnes det att *djäfvulen, näcken,* där substantivet genom artikeln blifvit individualiseradt, ej så lätt följes af ett *den,* som *en djäfvul, en näck.*

Från samma synpunkt förklaras också, att alla varelser af förevarande klass måste omtalas som *han,* så snart de bära ett individuellt namn. Man kan använda *den* om *ängel,* men icke om *Gabriel, Mikael;* om *djäfvul,* men icke om *Belse-*

bub, Asmodeus; om *dvärg,* men icke om *Andvare;* om *centaur,* men icke om *Nessus.*

Också en annan iakttagelse beträffande denna namngrupp leder ytterst tillbaka till samma förklaringsgrund: de feminina andevarelserna nöja sig mindre gärna än de maskulina med ett blott *den.* Vid *ande, vålnad, genie* m. fl. tänker man ej på något bestämdt kön; vid *hafsfru, sångmö, jättinna, norna, huldra, älfva* är däremot könet så framträdande och därigenom också individualiteten så mycket mera karakteriserad, att man ogärna umbär det sexuella *hon.* Detsamma gäller, låt vara i mindre grad, om *siren, dryad, sylfid, undin, nymf, karit, gratie, harpy, fe, peri* och andra dylika ord; äfven vid dem ligger ett *hon* närmare än ett *den.* När *sångmö* står i betydelsen af 'skaldskap', 'poetisk begåfning', kan undantagsvis ett *den* nyttjas; så säger Orvar Odd (Saml. Arb. I. 15) om Atterboms »Lycksalighetens ö», att detta diktverk *innehåller på en gång alla hans sångmös fel och alla dess förtjenster.*

Det är två olika tankeströmningar, som mötas i vårt *den,* när ordet användes om okroppsliga varelser. Å ena sidan flyttas dessa varelser därigenom ned under personlighetens gränslinie; i förhållande till *tomten* — *den, jätten* — *den* uppträder den talande såsom ett i viss mån öfverlägset

väsen. Denna nedsättande betydelse i *den* är det som gör, att en *afgud* lättare än *gud* åtföljes af ifrågavarande pronomen. Å andra sidan ligger i *den*, användt t. ex. om indianberättelsernas »Store Ande», något visst obestämdt, konturlöst, för menniskoblickar ej klart fattbart och i så måtto också öfver dem upphöjdt.

Det är lärorikt att se, huru också vårt »supranaturalistiska» *den*, liksom det förut omtalade »halfpersonliga», eger sin tydliga parallel i det gamla indo-europeiska neutret. När menniskotanken kastar spanande blickar in i andevärlden, finner den ofta blott ett dunkelt något, där den gärna ville skåda en någon. Ordet *gud* var hos våra förfäder ett neutrum, likställdt med romarnas *numen*, grekernas *δαιμόνιον* och — för att citera ännu ett språk — filosofernas »det absoluta». *Troll*, *spöke* äro ännu hos oss neutrala benämningar; efter mönstret af dylika ord gjorde i forntiden våra tyska grannar också någon gång *djäfvul* till ett neutrum. *Skogsrå*, *sjörå*, *gårdsrå* gälla i vårt folkspråk mångenstädes som femininer, hvilket Rydqvist anser som ordens ursprungliga genus; här och där äro orden maskulina (Rietz), men M. Lundgren har visat, att de ursprungligen haft neutralt genus, hvilket de väl också i litteraturen oftast förete (Linné, Gotl. s. 312, Strindberg, Skärkarlslif s. 90, o. a.), om

än t. ex. O. Rudbeck, Boråsiadens författare, omtalar *en skogsrå* (Neri, 3 sången). Osäkerheten i ordets genus är betecknande för våra andliga ögons oförmåga att vid dessa mystiska väsen skilja mellan *han* och *hon*. Å andra sidan är naturligtvis också öfvergången från *ett rå* till det mera personliga *en rå* lätt förklarlig. Danskarna ha på samma sätt förvandlat *ett troll* till *en Trold;* vi själfva säga *en idol*, utan att bry oss om ordets neutrala genus i grekiska, latin, tyska och danska.*

Vi hafva nu att tala om genus-pronomen vid djurnamn. Valet mellan *den* och *han*, *hon* är

---

* Den ursprungliga formen för *rå* är *råd*. Vitalis tyckes ha varit medveten om denna form och i alla händelser om ordets neutrala genus, när han i sitt »Tal till månen» skämtsamt anhåller, att denne ville utnämna honom till *skogsråd* eller *sjöråd*. — Då uttryck för okroppsliga väsen i fråga om valfrihet emellan *den* och *han*, *hon* äro likställda med djurbeteckningar, må här anmärkas, att de båda grupperna också däri öfverensstämma och skilja sig från beteckningar af mänskliga varelser, att de ej bilda femininum på *-ska*. Det heter *gudinna*, *jättinna* eller *jättesa* (Rietz, Bondeson), *dvärginna* (i mytisk mening hos Ling, Agne III. 1); *tomtinna* finnes hos Creutz (i »Gudasaga»); *hulda engelinna* hos Atterbom (i poemet »Liljan»); Markalls sömnlösa nätter I. 79 för läsaren in

bland klokrådiga Thussar och långsläpfagra Thussinnor.

I *the omilda skonarinnor* hos Th. Rudeen (Hans. VIII. 250) förmodar jag en mindre lycklig öfversättning af *Parcæ* (jfr lat. *parco* skona), men ordet hör ej egentligen hit. Ett i den medeltida skriften om Gregorius af Armenien förekommande *afgudhirska*, fem. till *afgudh*, är det enda ord på *-ska*, som jag inom denna klass anmärkt. Ordet vexlar under medeltiden med *afgudha* och *afgudhinna;* det senare påträffas ännu hos Gabr. Wallenius, Runius, O. v. Dalin.

här ofta fritt hemställdt åt den talandes godtycke och smak. Bevis härpå finner man, om man läser t. ex. Fru Lenngrens stycke »Rågeten och hennes son» eller Nordenskiölds skildring af djurlifvet i Norra Ishafvet (Vegaexped. I. 103—162, särskildt om *hvalrossen* s. 145 ff.).

Emellertid må ingen tro, att nycken här för ett alldeles oinskränkt regemente. Såsom en allmän grundsats har redan omnämnts, att *den* tilltager i användning ju lägre och mindre individualiseradt djuret förefaller. När talet är om *maskar*, *insekter*, *infusorier*, höres ett *han* icke så ofta som när *hästen*, *elefanten*, *tigern* afhandlas.

Vidare tror jag mig ha gjort den iakttagelsen, att zoologer, jägare, fiskare eller öfver hufvud personer, som med mera skärpt iakttagelse följa djuren i deras lefvande tillstånd, jämförelsevis gärna använda *han* och *hon*. I Stuxbergs arbete »Djurriket» äro artiklar samlade från många olika författare, men öfverallt, också när talet är om rätt obetydliga småkryp, synas *han*, *hon* vara ganska allmänna. Att de som uppmärksammast iakttaga djurens lif också mest använda de »lifbetecknande» pronomina, är just hvad man borde vänta.

Men samme naturforskare, som allt igenom säger *han*, när skildringen gäller harens rörliga lif i skogen, kan på ett annat blad, där frågan är t. ex.

om örnen och de offer, af hvilka denna fågel hemtar sin näring, finna ett *den* vara det för haren bäst passande pronominet: haren hör i dylikt sammanhang till genus inanimum.

Abborren, som spritter i vattnet, orren, som spelar bland träden, äro följaktligen, filologiskt sedt, mera maskulina varelser än samma djur, när de uppenbara sig på middagsbordet. De förvandlas då från *han* till *den*. Och en kokerska kan med tämlig säkerhet beräkna, att hon ur sin kittel kommer att taga upp ett mindre antal *hon*-kräftor än hon lagt dit.

Vid användning af djurnamn i härledd mening minskas benägenheten för *han*, *hon* i samma mån, som betydelsen aflägsnar sig från den ursprungliga. *Tuppen* på kyrktornet eller i abc-boken och *väderhanen* på hustaket låna ännu utan svårighet genus från sin urbild i hönsgården, men *hanen* på geväret gör det säkert icke. I många fall beror härvid allt på den talandes uppfattningssätt. För gossen, som tumlar om på sin *käpphäst*, är denna helt visst lika mycket en *han* som någon häst i hans faders stall. I faderns ögon däremot är nog gossens leksak blott en *den*. Säkert är i alla händelser, att fadern med *den* omtalar en käpphäst af det immateriella slag, som enligt ordspråket »äter mera än tio vagnshästar».

Det är lättare att få en konkret uppfattning af individen än af släktet; också egenskapen att vara lefvande framträder kraftigare hos individen. En följd häraf är, att man relativt ofta använder *han* i sådana uttalanden som *de olater, denne hund visade som valp, har han sedan behållit*, däremot relativt ofta *den* i sådana satser som *de olater, en hund visar som valp, behåller den gärna sedan.* Men vi få icke vänta att se denna skillnad öfverallt iakttagen; både *han* och *den* äro fullt språkriktiga i det ena fallet så väl som i det andra.

Hvad vi ofvan iakttagit i fråga om okroppsliga väsen, att de pläga omtalas med *han* och *hon*, så snart de kommit att bära ett individuellt egennamn, detta gäller också om djur. *Cerberus, Pegasus, Bucefalus, Rosinante, Sleipner* heta nog i allmänhet *han.* C. Bovallius låter i sin Resa i Central-Amerika apor, tapirer, åsnor, krokodiler och många andra ansenliga djur uppträda vexelvis som *den* och som *han, hon*, men *Nero*, hunden, heter, så vidt jag kan se, öfverallt *han.*

Likväl kan man äfven inom de hithörande egennamnen iakttaga en anmärkningsvärd olikhet. *Brunte, Grålle, Blacken, Svarten* äro alla vanliga och till sin betydelse parallella hästnamn. Men under det att ett *han* vid de två första är nästan obligatoriskt, möter vid de båda andra ingen svårig-

het att säga *den*. Genom sin slutartikel hindras de att fullt verka som nomina propria; de stå i någon mån qvar på appellativernas grad. Andra tillagda bestämningsord kunna få samma inflytande: *min rosinante, denne cerberus, skaldens pegas* åtföljas lätt af *den*.

Också andra förhållanden finnas, där valet mellan *han* eller *hon* och *den* ej är alldeles fritt. När en af H. C. Andersens abc-verser:

> En Ko er Tyrens Madamme
> og Kalven kan blive detsamme

på svenska tämligen matt återgifvits:

> En ko är tjurens fru, och kalfven kan
> med tiden bli detsamma, äfven han,

så är det tydligt, att *han* endast har rimmet att tacka för sin tillvaro; *den* vore här det enda lämpliga — en *han* passar ej till fru.

I danskan hafva, som bekant, maskulinum och femininum sammansmält till ett »Fælleskjön», uttryckt med *den*; *han* och *hun* nyttjas blott om naturligt kön, säger man. Att danska litteraturspråket också har ett animellt genus i fullkomligt samma mening som svenskan, omtalas i ingen af de grammatikor jag sett, icke ens i större arbeten, sådana som Badens, Blocks, Knudsens, Lökkes, Hekschers, Möbius'. Emellertid äro *han* och *hun* i animell betydelse ingalunda sällsynta, åtminstone

icke i poesi, om de ock förekomma vida sparsammare än hos oss. Detta danskans »lifbetecknande genus» tyckes också i flera punkter följa ungefär samma regler som här ofvan blifvit uppställda för svenskan.*

Alldeles med vårt språk öfverensstämmer det, när Grundtvig i sin »Pinse-Salme» 1826 säger:

> Ørnen er snild, han naar sin Agt,
> naar Vejret ham bær paa Vinge;
> og Lærken hun er en lille Fugl,
> kan lystig i Sky sig svinge.

I sin bekanta sång »Mit Fødeland» hör A. Munch »en Fugl» sjunga fjärran i söder,

> ak, hans Stemme er sød og han lover saa smukt,
> o, men tro ham, o tro ham dog ej!

Ibsen beskrifver, huru

> Ederfugeln i Norge bor,
> der holder han til vid en blygraa fjord.
> Han plukker af brystet de bløde dun, o. s. v.

I en annan dikt, »Forviklinger», låter Ibsen *en liden bi*, *en mus* och *en spurv* uppträda alla som *han*, alltså visserligen med någon olikhet mot svenskan, men i alla händelser med animellt genus. Poeterna synas också vid valet af genus ha en viss frihet.

---

* Folkspråket på Mors har, som det synes, genomfört animellt genus: under det liflösa föremål omtalas med *den*, nyttjas vid lefvande varelser *han* eller *hon*, det förra t. ex. vid *hästen*, *storken*, *skatan*, det senare vid *kon*, *kråkan*, *måsen;* om *gris*, *kalf* säges likväl *den*. F. Dyrlund, Udsigt over de danske Sprogarter, s. 15.

När A. Aabel lyssnar på huru en *Gjøg fra Bjerkekvist* sjunger sitt *ku-ku*, tror han att

han mener: Tak for sist!

under det att Chr. Richardt (»Ved Løvspring») kallar *Gjøgen i sit grønne Slot* för *hun* och i den ser en *Skovenes Sibylle*. För oss svenskar är göken snarare en siare än en sierska; en bekant Gökvisa börjar ju:

Du lilla spåman, svara!

Det klaraste intrycket af danskans animella genus får man, om man genomgår ett större diktverk sådant som »Hjortens Flugt» af Chr. Winther. Hjorten omtalas här oftast med *den* — utan tvifvel oftare än en svensk skald skulle funnit naturligt — men på icke så få ställen visar sig också ett *han*, t. ex.:

Hun hængte Crucifixet
om Hjortens Hals og loe,
og sagde: Han skal smykkes,
thi han er os saa tro.

Egendomlig är vexlingen mellan *den* och *han* i den scen, där skalden skildrar, huru slutligen Hr Strange och hans Ellen åter fånga hjorten med sång:

Det ranke Skovdyr bøied
sit stolte Hoved ned,
med hine to for Øiet
den græssede et Fjed,
den sine Ører vendte,
den spored og fornam.
Med Musklene spændte
Hr. Strange vogted paa ham.

Ham är här väl närmast framkalladt af rimmet, men har så litet inneburit något språkligt tvång, att skalden sedan i tre hela strofer fortsätter med samma pronomen, hvarpå det åter helt plötsligt heter:

Som baaret af en Vinge
sprang Strange til i Hast,
greb Korset paa dens Bringe,
saa Kjedens Ringe brast.

Liksom här *hjorten*, så är hos H. C. Andersen »*den grimme Ælling*» omvexlande *han* och *den*; men särskildt i det ögonblick, då hunden kommer och gapar öfver ankungen, är den tilltänkta steken *den* och hunden *han* — detta i god öfverensstämmelse med hvad vi ofvan anmärkt om svenskans tendenser. En annan af våra iakttagelser rörande svenskan visar sig ha giltighet också för Danmarks språk. *Haren* heter i Chr. Winthers så betitlade berättelse till en början *den*, men när författaren en gång råkat nämna djuret med dess danska egennamn *Morten* — motsvarande vårt *Jösse* — inträder strax *han*. Vi kunna möjligen häraf sluta, att Lie i berättelsen om »Nordfjordhesten» icke skulle om denne så konseqvent hafva användt *den*, ifall hästen burit ett mindre appellativt namn än »*Graaen*» genom sin slutartikel har blifvit. Wergeland kallar för öfrigt i »Den smukke Familie» *Brunen* för *ham*.

betydelse, behandlas efter samma regler som språkets vanliga ord.

När farkoster (skepp, lokomotiver, luftballonger o. a.) få egennamn, gälla om dessa i det hela samma regler som om stjärnnamnen. *Vega* är i grammatiskt hänseende densamma på hafvet som på himlen, dock med den olikheten att fartyget *Vega* utom *hon* och *den* också heter *det*. Så hos Nordenskiöld ofta. Likaså finner man Wallenberg i »Min son på galejan» omtala »Prins Gustaf» än med *det*, än med *han*. Är det, som stundom händer, otydligt huruvida skeppet fått sitt namn efter en person eller en ort, eller mottager skeppet bestämningar, som ej passa för person, så föredrages neutrum: »det höga, vackra *Brederode*» nämnes af Oscar Fredrik i »Några timmar på Kronborgs slott». Tanken gör i dylika fall ett språng öfver själfva namnet till det allmänna begreppet *fartyg*, *skepp*, som hos oss är neutrum. När Virgilius (Æn. V. 122) skrifver om Sergestus, att han

Centauro invehitur magna,

är ellipsen af fullkomligt samma natur som när vi säga: »han färdas fram på det stolta Centaurus»; adjektivet är i latinet femininum efter det för tanken sväfvande *navis*. Ännu fullständigare blir öfverensstämmelsen, när också hos oss maskulina skepps-

beteckningar efterföljas af ett *hon*. Som bakgrund till detta står väl egentligen ett feminint *skuta;* men också engelskan torde med sitt *she* — användbart till och med om *man-of-war* — ha påverkat våra sjömäns uttryckssätt. Fastän *falken* som fågel kallas *han*, ej *hon*, kan därför Oscar Fredrik besjunga

— den vackra Falkens flygt,
der hon öfver ljusblå tilja
ilade så snabbt och tryggt.*

Också i holländskan är feminin behandling af skeppsnamn vanlig, till och med när skeppet är uppkalladt efter en mansperson eller efter ett neutrum. Det heter med feminin artikel *de »Tromp»*, *de »Friesland»*.

Mera tillfälligtvis utmärkas också vissa andra slag af föremål med egennamn. De kunna då vanligen utan någon tungans protest omtalas som *han* eller *hon* äfven af personer, som eljest förbe-

* Då Rydqvist hvarken från äldre eller yngre tider känner annat genus hos *svan* än mask., frestas man att med detta *Falken — hon* sammanställa *Swanen — henne* hos R. Loduikson om ett af Erik XIV:s krigsskepp (Handl. rör. Skand. Hist. XII. 280) och ännu tidigare *Lybske Swanen — hoon* hos P. Swart (Gustaf I:s krön. 92). Att R. Loduikson på ett annat ställe (s. 274) om samma skepp skrifver *Swanen — han*, talar snarare för denna uppfattning än emot. Emellertid stödjes den af intet annat bland skeppsnamnen hos R. Loduikson; han kallar *Elephanten*, *Gripen*, *Styre-sweden* för *han*, blott *Danska Jungfrun* för *hon*. Härtill kommer, att *svan* hos Aurivillius och Tiällmann verkligen angifvas som fem., liksom jag också träffat *svanen — hon* hos Eurelius (»Vid O. Hermelins bröllop», 1689) och senare hos Tegnér (»Svanen och Fjelltrasten»). Också Sv. Akademiens Språklära anger *svan* som vacklande.

hållit dessa pronomina åt lefvande varelser. I V. Rydbergs »Grottesång», där annars, så snart ej personifikation åsyftas, *den* är det vanliga sakpronominet, heter qvarnen *Grotte* alltid *han*. Ett *den* hade naturligtvis också varit möjligt; vi finna det hos Scholander i Fjolners saga, s. XII. Finnarna omtala sin motsvarande *Sampo* än som *han* (Collan, Kalevala 42. 164), än som *den* (a. st. 42. 57, 356); hos Castrén är *Sampo* neutrum.

Vapen hafva jämförelsevis oftare egna namn. Välbekanta äro Frithiofs *Angurvadel*, Angantyrs *Tirfing*, Rolands *Durindana*, *Durendal*.* Enär hufvudbegreppet *svärd* är neutrum, omtalas dessa emellertid vanligen som *det;* mycket ofta förekommer så *Tirfing* hos Ling. Dock anträffas äfven annat genus:

Nej, med min Durendal vill hugg jag skifta,

säger Roland hos Th. Hagberg (Rolandssagan 24). Efter det neutrala hufvudordet *spjut* behandlas äfven Odens *Gungner* som neutrum; om *Mjolner*, Tors hammare, säges däremot utan svårighet *han*, jämte *den;* äfvenså t. ex. om de i vår fornhistoria berömda ringarna *Draupner* och *Sviagris*. *Ygg-*

* Äfven *Dyrendal*, såsom i danskan. Just på grund af sin likhet med ett verkligt personnamn har detta ord sedan omtydts till betydelsen af »försäljare som håller höga priser». Man säger också i Skåne *en dyrendal* om en dyrt köpt sak. Rietz upptager t. o. m. ett adverbiellt (*köpa*) *på dyrendal* = för högt pris; jfr omtydningen af *miniatyr* 'målning med *minium* (mönja)' till 'mindre (*minor*) målning'. Ordets ursprung synes ha varit Rietz obekant.

drasil är vanligen neutrum (efter *träd*), dock skrifver Ling (Saml. Arb. II. 64):

— mossig är
nu Yggdrasill,
och ormars här
den gnaga vill.

Förmodligen har ordet *ek* här varit bestämmande, och i stället för *den* skulle då kunnat stå *henne* eller *honom*.

Likartade lagar gälla för boktitlar. Sam. Columbus omtalar på samma sida Stiernhielms fysikaliska arbete »Archimedes» med *den* och hans skaldestycke »Hercules» med *han*. Tegnér omnämner med *den* Oehlenschlägers »Aladdin» och Franzéns »Gustaf Adolph i Tyskland», däremot med *han* Atterboms »Fågel blå» och sin egen »Axel». När stundom en författares namn nyttjas som beteckning af hans skrift, får också *den* användas: *Herodot* kallas *den* af Böttiger (Ungdomsminnen s. 105). Om titelordet är ett neutrum eller en pluralis, kan likväl skriften (boken, dikten, tidningen) angifvas med *den*. Så talar Nybom om »min Niagara»* med underförstående af *dikt*. Likaså kan man säga »*Nyheterna*» — *den*, *Fredr. Bremers* »*Grannarne*» — *den*; allt i fullkomlig öfverensstämmelse med romarnas »*Phoenissæ*» *acta est*, där konstruktionen bestämmes af ett underförstådt *fabula* 'skådespel': »*Feniciskorna*» *har blifvit uppfördt*.

* C. Holmberg, Frihetens sångarätt s. 157, 158.

Poetiskt genus.

Ett alldeles typiskt exempel på poetiskt genus i dess skiljaktighet från grammatiskt har man i fyra rader ur en älsklig vårvisa »Vid Roines strand» af Topelius:

> Fader min är en björk i skogen,
> moder min är en sommarsky,
> broder min är ett ax på logen,
> syster min är ett vinterny.

Björken är ett grammatiskt femininum, men tänkes här som en manlig varelse; *sky* är ett maskulint ord, men framställes dock som qvinna; *axet* och *vinternyet* äro neutra, men uppträda här, det förra i manlig, det senare i qvinnlig roll.

Inom språk, där grammatiskt genus fullt genomförts, t. ex. inom tyskan, franskan, latinet, kan man endast då tala om poetiskt genus i motsats mot grammatiskt, när i sällsynta undantagsfall en direkt antagonism mellan båda framträder. Stormen, *der Sturm*, är under alla förhållanden för tysken en *han*, liksom den var för våra egna förfäder; fransmannen åter omtalar alltid *la tempête* såsom *hon*. I våra dagars bildade svenska hör man om stormen sällan något annat pronomen än *den;* men skalden, hvars öga bakom vindens förödande verkningar tycker sig spåra en lefvande härjare, en jätte som under väldigt gny far fram öfver jorden — *gný-*

fari kallas den också stundom af våra förfäder — skalden, hvars fantasi alltså måste finna ett *den* om stormen vara alltför dödt och färglöst, han nämner härjaren ofta hellre med ett lifbetecknande *han*.

Och ingenting hindrar honom att en annan gång, när stormen för hans åskådning gestaltat sig som en rasande furie, en vildsint hexa eller något dylikt, i stället för *den* och *han* säga *hon:*

> Jag ser din flagg, från stranden der jag hvilar,
> af stormen vaggad, trotsa hennes ilar —

skrifver Leopold 1795 till Reuterholm (Samlaren XII. 144).

Svenskan har alltså, i likhet med danskan och engelskan, den icke ringa förmånen att blott genom valet af ett annat pronomen kunna förflytta sina begrepp från hvardagslifvets och det kalla tänkandets prosavärld in i de luftigare rymder, där fantasien vet att med sitt trollspö skänka lif äfven åt den döda materien.

Den väsentliga, om ock visserligen ej den enda skillnaden mellan poesi och prosa i fråga om genus är, såsom vi se, att poesien ej låter rågången mellan genus animatum och genus inanimum gå fram på det ställe, där prosan utstakat den.

Emellertid är poesiens genusanvändning ingalunda så fullkomligt oberoende af prosans språkbruk som de nyss från Topelius och Leopold ci-

terade verserna möjligen kunde gifva anledning att förmoda. Vi skola därföre se till, under hvilka omständigheter ett prosaiskt *den* hos oss snarast utbytes mot ett poetiskt *han* eller *hon*.

Till en början må anmärkas, att bruket af hvad vi kallat »poetiskt genus» naturligtvis alls icke är inskränkt till egentliga diktverk. Ett poetiskt *han* eller *hon* kan ofta, nästan utan att den talande själf märker det, infinna sig i vanlig prosaisk framställning.

Lättast inträffar detta, när redan namnet på ett föremål innehåller en bild, som påminner om något lefvande. Trädgårdsmästaren omtalar en *höstadonis*, en *blodsdroppe* som *den*, men vi kunna vara vissa, att samma växt i hans mun snarare blir *han*, om den i stället kommit att betecknas med sitt vanligare namn *gossen i det gröna*. *Karlavagnen* är i så måtto ett poetiskt stjärnbilds-namn, som sammanfattningen af de sju stjärnorna till bilden af en vagn är ett fantasiens verk. Men tydligtvis är detta namn mycket mindre gynnsamt för uppkomsten af poetiskt genus än samma stjärnbilds andra namn *Stora björnen*.

Härvid är emellertid att märka, att namnets återverkan på fantasien försvagas i samma mån som det blir ett hvardagsord. Många pösande *munkar*, många *arma riddare* ha vandrat fram öfver

våra middagsbord utan att ha blifvit hedrade med det poetiska *han*, till hvilket dessa maträtters namn så kraftigt synas mana.

Men så alldeles betydelselöst är ej därför det genusbildande moment, som dylika uttryck innesluta. Om en svensk sagoförtäljare i H. C. Andersens stil ville berätta oss ett »Eventyr» om något kärleksförhållande mellan en *rökmössa* och den upplysningens tjenare, som mångenstädes kallas *ljusknekt*, så kunna vi vara förvissade, att denne senare skulle få uppträda i manlig skepnad, sannolikt som militär, medan däremot ett qvinnligt hjärta komme att klappa i rökmössans innandöme. Och detta fastän rökmössan ju bebor »herrns rum» och tvärt om ljusknekten snarast har sitt tillhåll i det mera qvinnliga köksdepartementet. Det gifna namnet sätter ej nödvändigt fantasien i rörelse, men när det sätter den i rörelse, så bestämmer det också i många fall vägen, som fantasien måste följa.

Naturligtvis är det af stor betydelse, huruvida fantasien genast finner sig till rätta med den bild, som ligger i namnet. En *kuskbock* har ojämförligt mycket mindre utsikt att få heta *han* än dess namnfrände *sågbocken*. Under det att den förra endast eger en oansenlig bihangstillvaro, se vi sågbocken stå där så kavat med utspärrade ben

och stora horn, som den vänder mot oss, från hvilken ända vi ock betrakta besten.

Om *molngubbarna* vet Vitalis, att

som gesäller de stryka på himmelens rund
och hafva fri måndag hvar timma och stund;

hvarvid det likväl emellanåt händer, att

— sentimentala de blifva
och många tårar ifrån sig gifva.

Helt säkert få också dessa himmelska »gubbar» oftare åtnjuta poetiskt genus än deras släktingar längst ned vid markens bryn, de endast genom sin afrundade stadighet gubbaktiga *jordgubbarna*.

Understundom kan den ursprungliga metaforen i ett ord efter hand så blekna bort, att poetiskt genus nära nog blir omöjligt. *Pärlemor*, eller som man också säger *pärlemo*, angifves väl ännu i nyare ordböcker som femininum, men ingen säger därom *hon*, och få torde besinna, att om pärlmusslans namn varit maskulinum, skulle vi ej kunnat tala om *pärlemor*, på sin höjd om *pärlefar*. Ännu fru Brenner tyckes hafva en viss känsla af ordets äldre betydelse 'mussla', när hon skrifver (1697):

Naturen öppnar ej den minsta perle-mor,
när svarta tordöns-skyr en omild himmel visa.

Men redan tidigt under följande århundrade möta vi ordet med neutralt genus, efter analogien af *glas*, *porslin* och andra ämnesnamn. Egendomligt är,

att icke ens den fullt bevarade formen på *-moder* förmått skydda ordet för denna ombildning: i Enemans Resa II. 46 nämnes *inlagdt pärlemoder*. Vi hafva då mindre skäl att undra på, att Levin Möller vid århundradets midt öfversätter det franska *burgandine* med 'det bästa *perlemoreť*. Hos Bellman har ordet ytterligare fördunklats; han skrifver 1777 om *durchsichtigt perlemo*. — Ett till sitt bildningssätt likartadt uttryck är *skrufmor;* men då ordet redan på Sahlstedts tid angifves hafva plur. *skrufmorar*, ej *skrufmödrar* (jfr *smörgåsar*, ej numera *smörgäss*), har tydligtvis den genusbildande faktorn här mist all kraft. Ordets nu vanligare tyska form *skrufmutter* upptages utan vidare i ordböckerna som — maskulinum.

Men ej endast språkets lexikaliska sida, ordmaterialet, är af betydelse för inträdandet af personifikation, också blotta ändelser kunna härvid spela en roll. Till bestyrkande af detta påstående må hänvisas till ett ordslut, hvars inflytande mycket litet faller i ögonen. Vi hafva i vårt språk ganska många redskapsnamn på *-are:* ord sådana som *väckare, kaffekokare, vägvisare.* Men samma ändelse har en ännu vidsträcktare användning vid beteckning af personer, som utföra en sak; de nyss anförda exemplen kunna alla uppfattas äfven i sådan mening. Häraf följer, att ord på *-are*, när de vid

sin sida hafva ett handlingsverb, liksom hviska en sakta bön i den talandes öra att unna dem rang bland handlande, lifbegåfvade väsen. Må vara att ej enhvar, som använder ett dylikt ord, alltid har nog fint språkgehör att uppfatta bönen; den finnes där ändå och förklingar helt visst ej alltid ohörd. Benämningar som *seglare*, *ångare* stå i detta hänseende midt emellan *drake*, *ånghäst*, där fantasien klädt lifvet i en bestämd animalisk skepnad, och *fregatt*, *ångbåt*, där alls intet talar om lif. Det faller sig från den angifna synpunkten också helt naturligt, när E. Fredin om »*Isbrytaren*» säger, att

> öfver nya isfält skall hans hvissla skära
> segerhymn till vårens evigt unga ära.

Om *solvisaren* i svenskan haft ett så rent opersonligt namn som *cadran* är i franskan, *sun-dial* i engelskan, skulle detta instrument säkert mindre lätt för »Nattvardsbarnens» författare hafva tagit den lefvande gestalten af en åldrig siare, som på kyrkogården

> — stum med sitt jernstift
> pekte på taflan af sten och mätte den vexlande tiden,
> medan rundt om hans fot en evighet slumrade roligt.

Också Snoilsky, som annars endast undantagsvis nyttjar *han* som sakpronomen, använder det i »Pariserinteriör» om *visaren*.

Det finnes en ordgrupp i vårt språk, noga räknadt den minst personliga och minst poetiska af alla, där likväl personifierande, poetiskt genus är synnerligen vanligt: den ordgrupp, som omfattar de abstrakta begreppen. *Kärleken, döden, sanningen, dygden, friheten* och andra dylika ord förekomma i poetisk och oratorisk stil mycket ofta efterföljda af *han* och *hon* — ojämförligt oftare än någon annan klass af uttryck för sådant som icke har lif. I dagligt tal höres däremot vid dessa ord knappast någonsin annat än *den*.

Dessa begreppspersonifikationer äro icke egendomliga för svenskan; man kan tvärt om påstå, att det väsentligen är på grund af främmande inflytelse, som de blifvit så vanliga också hos oss. De hafva i det hela ett mycket kosmopolitiskt lynne, dessa lefvande abstraktioner. Hos engelsmännen, hvilkas språk alldeles saknar grammatiskt genus, äro de ungefär lika hemmastadda som hos oss: *Love, Death, Truth, Liberty* heta där mycket ofta *he* eller *she* i stället för *it*. Man finner också lätt, att här ingalunda är fråga om en rent lingvistisk företeelse. Språkets försök att genom ett *han*, ett *hon* gifva personlig tillvaro åt hvad som i sig själf är en abstraktion har sin fulla och påtagliga motbild i bildhuggarens och målarens bemödanden att i kroppslig gestalt ställa för våra ögon *Ryktet* med

sin basun, *Segern* med sina kransar, *Kärleken* med sin bindel för ögonen.

Och ej blott genom personliga pronomina eller genom marmor och färger förmenskligas dessa abstraktioner, de kläda sig stundom i kött och blod. Vi se dem vid 1600-talets midt uppträda på scenen — visserligen med latinska namn som *Pax*, *Justitia*, *Fama* — i »Fredsafl», den bekanta balett, med hvilken Stiernhielm firade westfaliska fredens afslutande, och i Sam. Brascks vid samma tillfälle författade comœdia om »Mars germanicus victus». Vi återse dem 20 år senare i Lindschölds balett »Den Stoora Genius», där de latinska namnen — betecknande nog för Ludvig XIV:s tidehvarf — måst vika för franska: *La Justice*, *La Jeunesse*, *La Félicité* o. s. v.

Om vi härvid betänka, att det egentligen är från renässanstiden som våra skalder börja det filosoferande öfver dygden, äran, vänskapen m. m., som under 1700-talet så ifrigt fortsattes; om vi erinra oss, att David Klöker, anställd som skönskrifvare i det svenska kansliet vid de westfaliska fredsunderhandlingarna, sedermera under det berömdare namnet Ehrenstrahl framställt på duken allegoriska taflor, som just sluta sig till Lindschölds sceniska verk, så finna vi, att det här är fråga ej om en tillfällig parallelism, utan fastmer om en på olika områden uttryckt enhetlig tidssmak.

Omgestaltandet af begrepp till personer är något som så nära sammanhänger med fantasiens böjelse att skåda det osinnliga i sinnlig bild, att tydligtvis endast det ensidiga användandet af detta poetiska medel, icke medlet självt kan sägas tillhöra den ena tiden och icke den andra. Personifiering känna vi ju redan från biskop Thomas:

> Flygher friiheet bort fraan tik,
> hon kan wäl sidhan wakta sik,
> ä hwart tw reedh eller rände, o. s. v.

Om »Julens och Fastans träta» hafva vi också en särskild medeltidsdikt, där båda uppträda som personer. Medeltidens »Moraliteter» voro, som bekant, helt och hållet byggda på detta slags allegori, och det är anmärkningsvärdt, att det just var kring 1600-talets midt som dessa skådespel kommo till Sverige. Vi behöfva blott erinra om Sveno Dalius, »den latinske kaptenen», och om hans från tyskan öfversatta comœdia »Hecastus», som slutar med att *Dygd* och *Tro* försvara hufvudpersonen mot *Döden*.

Om man bortser från den dramatiska användningen af begreppspersonifikationen, torde man kunna säga, att denna hos oss hade sin egentliga blomstringstid under midten och senare hälften af förra århundradet. Hos författare sådana som O. von Dalin, fru Nordenflycht, G. F. Gyllenborg, J. G. Oxenstjerna spelar den i hvarje fall en

mycket betydande roll. Man strängade då med förkärlek sin lyra för »Vänskapen», »Sällheten», »Förnöjsamheten» o. d. Ungefär samma rubriker möta oss visserligen ganska ofta äfven i nutidens diktsamlingar, men en olikhet kan man vanligen iakttaga, en mycket liten, men mycket karakteristisk: titeln är nu »Vänskap», »Sällhet», »Förnöjsamhet» utan artikel. Ej begreppet i allmänhet är det som nu besjunges, det är det individuella, själferfarna man vill kläda i poesiens form.

Redan förut har antydts, att de personifierade begreppens pronomen i de allra flesta fall är *hon*. Våra grammatici göra sitt allra bästa för att inplanta hos oss, att *vetenskap, saknad, ungdom, patriotism, frid* och andra flera äro maskuliner, men icke för ty hafva vi en nästan oöfvervinnelig böjelse att i poetisk stil omtala dem med *hon*. Vi skola också i det följande se, att åtskilliga af våra yppersta författare mer eller mindre konseqvent behandlat dem som femininer.

Det har sitt intresse att studera de vägar, på hvilka detta poetiska *hon* trängt in i vårt språkbruk. De stanna icke alla inom vårt eget lands gränser.

I ord, som uttrycka en egenskap, är vårt feminina *-het*, som vi lånat från tyskan, numera den vanligaste ändelsen: *tapperhet, vishet* o. s. v.

Andra feminina ordslut, som bilda abstrakta ord, äro de vi höra i *fåfäng-a*, *längt-an*, *hämn-d*, *upptäck-t*, *ankom-st*, *försak-else*, *förhopp-ning*. Dessa af en mångfald ord representerade ändelser gifva tillhopa ett kraftigt stöd åt femininum såsom det abstraktas genus. Men å andra sidan har vårt språk också flera viktiga ordslut, som verka i alldeles motsatt riktning: särskildt de som möta oss i *vän-skap*, *sakn-ad*, *kär-lek*. Som maskuliner gälla också för filologerna åtskilliga vanliga ord af mindre genomskinlig bildning: *ånger*, *frid*, *lag*, *rätt* m. fl. Femininet är alltså i svenskan långt ifrån enväldigt inom det abstrakta området.

Men här ingripa nu andra faktorer. Vår renässanstids poetiska uttryckssätt, som i mångt och mycket sträcker sina verkningar in i vår egen nutida tankevärld, har till stor del uppvuxit på klassisk grund. Den tidens skalder funno intet konstladt eller pedantiskt i att för ryktet säga *Fama*, för morgonrodnaden *Aurora*, för rättvisan *Themis*. Dylika uttryck äro visserligen å ena sidan blott personifikationer af begrepp, men å andra sidan äro de också namn på verkliga mytologiska väsen, som i konkret gestalt träda för fantasien, hvart och ett med sina bestämda attributer. Konstpoeten har så till sitt förfogande en hel olymp af allegoriska figurer, hämndegudinnor, ödestärnor o. s. v.

Ty femininer voro med få undantag alla dessa till gudomliga väsen utklädda abstraktioner.

I sitt praktiska lif visade de klassiska folken ingalunda den böjelse att apoteosera qvinnan, som senare i så hög grad utmärkte romantikens tider. Man kan därför undra, hvarför just de befolkade sin gudavärld med ett sådant öfverflöd af qvinnliga väsen. Svaret är enkelt, om det ock nödgas ange en orsak, som i förhållande till sina för religion och konst genomgripande verkningar väl må sägas vara trivial. Icke i Hesiodos' Teogoni, icke i de homeriska sångerna, icke i de romerska mytografernas skrifter hafva vi att söka denna gudaskaras urhistoria; vi finna den på de alltför ofta öfverhoppade blad i den latinska och grekiska grammatiken, som bära öfverskriften: »Om härledning».

På dessa blad är det särskildt som en gång i förhistorisk tid många då ännu ofödda klassiska gudar och gudinnor fått sitt blifvande kön sig tillskiftadt. *Rättvisans* vågskål, som i det verkliga lifvet aldrig sattes i en qvinnas hand, blef i gudarnas värld anförtrodd åt en sådan; under en qvinnas, den ödesbeherskande *Moirans* eller, som romarna sade, *Parcens* välde nödgades själfva öfverguden och alla andra gudar böja sina manliga hufvud; kristna skalder, som genom hundratals mil voro skilda från de länder, där den klassiska Olympen en gång restes,

måste ännu halftannat årtusende sedan denna Olymp sjunkit i grus anropa en qvinnlig gudomlighet, en *sångmö* om bistånd, när de ville stränga sina lyror — allt detta och mycket likartadt blott därför att i grekers och romares tungomål abstrakta substantiver nästan alltid hafva feminin bildning.

Men icke endast i de fall, där antika gudaväsen lemnat den direkta förebilden för våra personifikationer, är det som svenskans poetiska genus ytterst går tillbaka till klassiska språkförhållanden. Benämningarna på en mängd högre kulturbegrepp leda, såsom själfva ordet *kultur*, sin härkomst från latinet eller grekiskan, antingen omedelbart eller genom förmedling af de romaniska språken. Konster, vetenskaper, samhällsinstitutioner och dylikt höra till de begrepp, som hos oss oftast personifieras, och då dessa till en väsentlig del hafva klassiska namn af feminint genus, så har den inhemska feminin-analogien i dem fått en synnerligen kraftig förstärkning. Vi erinra om sådana begrepp som *religion*, *opinion*, *poesi*, *filosofi*, *industri*, *akademi*, *universitet*, *arkitektur*, *skulptur*, *musik*, *politik* och de hundratal af lånord med likartade feminina ändelser, som vårt språk upptagit.

Man bör också komma ihåg, att poetiska personifikationer mest tillhöra konstpoesien, hvars id-

kare hos oss i allmänhet varit väl förtrogna med främmande språk, i äldre tider mera med latin och grekiska, i yngre med franska och tyska. Alla dessa språk hafva hvart för sig främjat *hon* såsom begreppspersonifikationens pronomen. Tyskan har särskildt genom sitt feminina *-schaft* i *Freundschaft, Wissenschaft* o. d. bidragit till att vi så gärna vilja göra också våra många ord på *-skap* till femininer.

Ett godt bevis, att dessa främmande påverkningar verkligen haft betydelse för vår poetiska genusbildning, lemnar oss det kanske oftast af alla personifierade begreppet *kärlek*. Under det öfriga uttryck för känslor hos oss gärna förenas med *hon*, omtalas *kärleken* allmänt som *han*. Grekers och romares uttryck för detta begrepp, *eros* och *amor*, voro maskulina substantiver och alstrade följaktligen en maskulin gud, efter hand närmare karakteriserad som gosse. Af denne grekisk-romerske gudagosse har vår svenske kärleksgud blifvit tagen under armarna och så räddad från att ryckas med i den allmänna femininifierings-strömmen. Men märk här en inskränkning. Vårt *kärlek* motsvarar ej alltid romarnas maskulina *amor;* särskildt i kristlig mening står ordet som öfversättning af det feminina *caritas*. När Stagnelius talar om *tro, hopp* och *kärlek* såsom kyrkans barn med

Kristus, kan han därför låta kärleken bli ett qvinnligt väsen:

och Kärlek, Kärlek jag den tredje kallar,
af himmelsk eld den kyska barmen svallar.

I Bunyans »En Kristens resa» uppträder också *Kärleken* som en flicka, sammalunda i Adams bekanta allegori »Korsets skugga». Genus har i båda fallen bestämts af latinets *caritas*, visserligen för engelsmännen förmedladt genom den inhemska formen *charity*. *

Sedan femininum en gång blifvit abstrakta ords vanliga genus vid personifiering, hafva de jämförelsevis få utländska maskulinerna lika svårt som de inhemska, om ej ännu svårare, att undandraga sig den allmänna analogien. Det *hon*, som grammatiskt riktigt höres efter *regeringen*, *styrelsen*, *direktionen*, söker tränga sig fram också efter *ministären*, *magistraten* och andra till betydelsen likartade maskulina uttryck. Och om någon i slika fall af sin språklärdom förbjudes att säga *hon*, så hindras han å andra sidan vanligen af sin känsla för poesiens här omhandlade genusregel att säga *han* och skattar sig lycklig att genom ett *den* rädda sig ur dilemmat. Hvem skulle icke finna det påkostande att nödgas skilja *moralen* som *han* från *etiken* som *hon*? Bellman omtalar också (1781) verkligen

* Andra hithörande förhållanden hafva berörts i förf:s skrift om Språkets makt öfver tanken s. 71 ff.

Moralen såsom icke medtäflare, utan medtäflarinna till *Flyktigheten.*

I Svenska Akademiens Språklära (1836) finnes en uppgift, som visserligen ur rent grammatisk synpunkt nu kan anses föråldrad, men som likväl innebär en viss sanning och dessutom är ganska karakteristisk för den moderna svenskans genusuppfattning. Det säges där, att ordet *smak* i estetisk mening är femininum, men att det annars (i materiell mening) har maskulint genus. Uppgiften är efter det vi anfört lätt att förstå. I sin materiella betydelse blir ordet högst sällan personifieradt, det omtalas med *den* och kan följaktligen utan något direkt obehag för örat få i ordboken behålla sitt traditionella grammatiska genus. Den vittra smaken mottager däremot lätt personifiering, och naturligt är att den därvid väljer sitt kön efter närstående begrepp, sådana som *känsla, qvickhet, intelligens, fantasi* o. d. På analogt sätt kan man förklara, att ordet *press* understundom finnes efterföljdt af ett *hon*, när det står som liktydigt med »tidningslitteraturen», under det att samma ord i sin rent materiella mening af ingen behandlas som femininum.

Ju mera förandligadt ett begrepp är, dess större är motviljan mot ett *han. Adeln* i betydelse af »adelsståndet» kan måhända omtalas som *han*, ehuru

den är naturligare, men svårligen säger någon utan självförvervinnelse *han* om sinnets adel. Vårt nutida språköra stötes, när vi läsa följande två rader af Runius — de innehålla en anspelning på den tilltalades nyförvärfvade adelsnamn Mannercrantz:

> Ja ther är Adel förr i sielfwa Hiertat inne,
> förr än han brister vt i någon stålter Krantz.

En annan yttring af vår förkärlek för feminin begreppspersonifikation är att vi så gärna nybilda ord af detta slag med ett slutande *-a*. I Markalls Sömnlösa nätter finnes åtskilligt af detta slag: nymfen *Gallimathia*, prinsessan *Senscommunia*, *Phrasonias* (frasväsendets) lund m. m. Särskildt geografiska namn, som genom sitt neutrala genus ej väl lämpa sig till omedelbar personifikation, antaga vid sådan gärna en klassisk eller till klassiska mönster lämpad namnform på *-a*: Sverige möter oss som *Svea*, Italien som *Italia*, Tyskland som *Germania* o. s. v. Det förefaller oss ej rätt smakfullt, när i Brascks nyss omtalade Comœdia till firande af westfaliska freden »Tyskland» uppträder som qvinna och i denna egenskap än omtalas mera personligt som *then bedröfwade Tyskland*, än rent neutralt som *thet mächtige och sköne Tyskland*. Mera naturligt synes det oss, när Brasck i andra scener kallar henne *Allemannia*.

Ett annat medel, ganska behändigt och enkelt, att bereda feminin form åt personifierade begrepp använder en skald på slutet af 1600-talet, Törnewall. I sin »Dygdz och Odygdz Spegel» låter han vid sidan af Lättja, Flättja — de från Stiernhielms Hercules väl bekanta tärnorna i Fru Lustas följe — tre andra damer uppträda: fruarna *Dundra*, *Slumra* och *Supa*; i annat sammanhang nämnes ytterligare en fru *Slösa*. Det vid personifikationer så välkomna *-a* har alltså här vunnits genom att omtyda infinitiven till ett substantiv. En sådan utväg föll sig vid denna tid så mycket naturligare, som åtskilliga vittra författare just då synas ha försökt inympa på vårt språk tyskans onekligen ganska lyckliga förmåga att utan vidare substantivera hvarje infinitiv. Man träffar hos Börk, Dahlstierna, C. Gripenhielm, Sam. Columbus m. fl. skalder uttryck som *mitt lefva* (= lif), *träla* (= trälande), *sörja* (= sorg), *öfva* (= yrke). Ännu hafva vi qvar ett på samma sätt bildadt neutralt *dricka*.

Fru *Lustas* eget namn förtjenar här särskildt tagas i betraktande. Säkert uppfattas det af alla Stiernhielms nutida läsare såsom identiskt med vårt vanliga *lusta*. För Stiernhielm själf har ordet däremot haft en mycket oskyldigare klang. Han har däri blott sett ordet *lust* utbildadt med samma personifierande feminina *-a*, om hvilket vi här tala. Att

denna uppfattning är riktig, ådagalägges genom följande rader ur Hercules:

Lusta geer hon sigh namn, Fru *Lasta* med rätta mon heta.
Doch om Laster och skam äre lust, om Lust står i odygd,
billign med alt foog mon hon sig kalla Fru *Lusta*.

Parallelismen i fråga om ordbildning mellan *Lust-a* och *Last-a* är ju uppenbar. Den latinska förebilden för Stiernhielms dikt talar också om *Voluptas*, ej om *Libido*. För öfrigt må visserligen ej glömmas, att orden *lust* och *lusta* icke ens under medeltiden förmådde hålla sina betydelser strängt skilda, och att begreppen äfven i senare tider kunna närma sig till hvarandra. När Oxenstjerna i åttonde sången af Skördarna talar om en grotta, som

tar Kärleken emot med Lustar och Behag,

igenkänna vi under den svenska förklädnaden utan svårighet antika gudomligheter: Amor själf, åtföljd af Kupidoner och Gratier. Hos Oxenstjernas skaldefränder Creutz och Gyllenborg besjungas på samma sätt »de ömma Lustar» utan all nedsättande bibetydelse i ordet; det är för dem snarare pluralis af *lust* (begär) än, såsom vi nu anse, af *lusta* (ondt begär).

Två hvarandra skenbart upphäfvande satser ega hvar för sig giltighet, när fråga är om abstrakta uttryck i svenskan: å ena sidan visa sig dessa uttryck mer än alla andra språkets ord mot-

spänstiga mot ett *han, hon*; å andra sidan foga de sig villigare än alla andra i att förbinda sig med dessa pronomina. Den förra satsen gäller, om rent grammatiskt genus åsyftas, den senare, när det är fråga om poetiskt.

Abstrakta begrepp hafva icke som de konkreta föremålen en mängd kroppsliga bestämningar, från hvilka den talande måste bortse, när han vill tänka sig dem i lefvande gestalt. I så måtto kan ett personifierande pronomen jämförelsevis lätt inträda vid dessa ord. Men å andra sidan ligger i *han, hon* något konkret personligt, som mycket illa står tillsammans med de abstrakta substantiverna, när dessa användas i sin egentliga mening. Lättast inser man detta, om man stannar vid sådana begrepp, som öfver hufvud ogärna personifieras, t. ex. sådana, som uttrycka en blott relation, en tillfällig handling eller dylikt. Man försöke att bilda en sats, där ett *han* utsäges om *afgång, bildningsgrad, vetskap, myntfot*; om man ej fått sitt öra förvilladt genom något bygdemål eller någon lärd teori, skall man medgifva, att en dylik sats förefaller i hög grad tillkonstlad.

På ännu ett annat sätt bekräftar sig vår iakttagelse. Om *sanningen* kan man utan någon örats gensaga påstå, ej blott att *den*, utan i mera lyftadt språk också att *hon till slut vinner erkännande.*

Däremot känner hvar och en, att man i naturligt språk ogärna om *sanningen i ett visst gifvet uttalande* säger annat än att *den var så påtaglig, att den genast vann erkännande.* Ett *hon* förefaller här nära nog omöjligt. Olikheten mellan de båda satserna ligger, som man ser, däri, att i det senare fallet ordet *sanning* genom den tillagda bestämningen blifvit inskränkt på sådant sätt, att tanken på personifikation uteslutes. En personifikation förutsätter alltid, att begreppet får fattas såsom något i och för sig bestående, något helt; det kan ej vara något blott i förhållande till ett annat.

Det må för öfrigt anmärkas, att den personifiering, som uttrycker sig genom ett *hon*, ingalunda alltid behöfver vara fullt medveten. Vid ett och annat jämförelsevis ofta personifieradt begrepp — just *sanning* kan tjena som exempel — äfvensom vid ord af en språklig form som ofta förekommer i personifikationer — t. ex. dem på *-het* — erfordras knappast mera än en half personifiering, för att det mera konkreta pronominet någorlunda otvunget skall kunna infinna sig. Man följer då reflexionslöst de en gång gifna analogierna.

På likartadt sätt — genom den större eller mindre svårigheten af en personifikation — förklaras, att stundom samma uttryck i en viss betydelse utan svårighet medgifver *han*, *hon*, i en annan när-

liggande åter föredrager eller fordrar *den*. Ordet *jord* har i betydelse af 'mull' långt mera sällan *hon* än det har såsom namn på vår planet. Om *världen* i ordets moraliska (bibliska) mening och om »den stora, vida världen», universum, säga vi lätt *hon*, men ej gärna om »den fina världen». *Kyrkan*, *skolan* heta oftare *hon* som institutioner än som byggnader, ehuru namnen, därigenom att de sluta på *-a*, också i den senare betydelsen relativt lätt antaga *hon*.

Det är icke först från i går som vårt språks motvilja mot ett *han* eller *hon* efter icke personifierade abstrakta daterar sig. Vi kunna icke neka oss att här omnämna en liten episod ur 1700-talets vittra kritik. O. von Dalin hade 1755 utgifvit en öfversättning af Montesquieu's berömda arbete om Orsakerna till romerska väldets storhet och fall. Mot denna öfversättning publicerade Carl Rudenschöld — sedermera grefve, riksråd, universitetskansler m. m., känd som en af frihetstidens finast bildade män — en liten skrift med titel »En skälig Critique». I mycket hofsam form framställas här åtskilliga goda och fullt befogade anmärkningar mot hvarjehanda stilistiska brister i Dalins verk. En bland anmärkningarna lyder:

P. 10 l. 20: *Lägga honom* (träldomen) *på andra*. Jag hade trodt att *den* hade bättre skickat sig här än *honom*, som tyckes personifiera *träldomen*.

Dalin besvarade kritiken. Vid den föreliggande punkten invänder han:

> Om vi aldrig våge at fritt föra nomina till sina kön eller som critiquen säger personifiera dem, så lär vårt språk svårligen kunna upphjelpas. Man bör til hvart och et kunna lägga sitt *han*, *hon*, *det*, *honom*, *henne* etc. Jag ser ej annat än at *träldom* är Maskulinum. Alla som i plurali lyktas på *ar* äro det samma. (Vitterhets-arbeten III. 529.)

Svaret är, som vi se, mycket intetsägande och träffar ej alls Rudenschöld, som ju icke gjort någon invändning mot att *han* och *hon* nyttjades vid personifikation. Slutorden, att alla substantiver med plural på *-ar* äro maskulina, visar huru föga Dalin kände den svenska grammatikens detaljer, och huru oreflekterad hans användning af genuspronomina var. Men tydligtvis förmådde Dalin ej rätt uppfatta den framställda kritiken, ty han stod, säkert utan att själf ana det, i fråga om användning af *han* och *hon* på en helt annan, mera ålderdomlig ståndpunkt än Rudenschöld och många andra af den tidens vittra män. Vi ha redan i början af denna uppsats omnämnt Dalins synnerligen sparsamma användning af *den*. För honom existerade vid maskulinum och femininum knappast någon skillnad mellan poetiskt och grammatiskt genus.

Men icke blott maskulina och feminina ord uppträda personifierade, äfven neutrala göra det. Otvifvelaktigt motverkar neutrum personifikation, men det omöjliggör den ej. Också här må ett litet

drag ur Dalins författarlif antecknas.* Dalin hade i ett till censorn, den välvillige och kloke Rosenadler, inlemnadt ark af sin Argus personifierat *Modet* såsom qvinna. Rosenadler anmärkte härvid:

> Jag råder er att sätta *Madame* Mode eller *Fru* Mode. På Svenska säga vi aldrig modet hon, lika litet som bibeln hon, biblioteket hon o. s. v., fastän de på Franska äro feminina.

Det af Dalin genast följda rådet var naturligtvis godt, och samma utväg har af många andra författare användts. Runius hade redan förut i sitt ungdomsstycke »Nimrods skäckta» talat om »bror *Inte*» (förintelsen, döden). Till och med de starkt feminina orden på *-a* kunna ombyta kön och bli manliga, om de genom en tillfogad manlig titel förvandlas till egennamn. Sehlstedt skrifver:

> Mjuka tjenare, hr Myra,
> får jag lof att säga bror? (»En vårmorgon»)

och Creutz låter på samma sätt i fabeln om Siskan och Svalan den förstnämnda tilltala en mygga som *min lilla herre.*

Det är likväl ej tilläggandet af titeln, utan frånvaron af artikeln som här är det väsentliga. Ordet *eko* är i detta hänseende upplysande. Utan artikel återtager ordet lätt sitt ursprungliga feminina genus och tänkes då efter klassiska förebilder gärna

---

* Det meddelas af K. Warburg i Sv. Akad. Handlingar ifrån 1796, del. 59, s. 156.

som en nymf; med artikel saknar ordet all personlig karakter och har blifvit neutrum efter analogien af motsvarande inhemska ord som *genljud*, *motskall* (så i vår gamla bibel), kanske också *dvärgamål*, om detta i Ihres Glossar upptagna och från Island, Norge, Danmark bekanta, urgamla ord haft någon större spridning i vårt land.

Emellertid kan personifikation af neutra mycket väl ske utan förmedling af något titelord och med bibehållande af artikeln. Neutra hafva härvid till och med en viss öfverlägsenhet öfver maskuliner och femininer: alltefter situationens olika kraf kunna de med samma lätthet uppträda än som manliga väsen, än i qvinnlig skepnad. De blifva från denna synpunkt fullkomligt likställda med engelskans nomina. Se här några exempel.

Tålamodet anträffas kostymeradt som herre i Markalls sömnlösa nätter II. 90:

> Först Tålamodet, solbränd, lik en Neger,
> kom fängslad in och i en sliten frack.

I ett bröllopsqväde från 1723 omtalar däremot poeten Eldh *Jungfru Tålamod.*

Guldet är hos Snoilsky (»En sovereign»)

> den glänsande, grymma gudinnan;

hos Triewald (»Afsked till Lyran») är det däremot *sorgers far.*

Nyåret 1816, den heliga alliansens första nyår, skildras af Tegnér som en man:

Svärd förer han icke, den adlige hjelte,
men radband i hand och en dolk i bälte.

Likaså omtalar B. E. Malmström *Nyåret 1844* maskulint: *den späde, den unge vandrarn.* Men *Nyåret 1880* är för A. Gellerstedt qvinnligt:

Du har detsamma laget
som dina systrar förr,
med floret noga slutet
du stiger inom dörr.

Till *svärdet* säger Atterbom (efter Körner):

Min älskarinna du,
Mitt svärd, hvad vill du nu?

Kung Ring frågar däremot efter Frithiofs svärd:

blixtens broder, hvar är han?

Hafvet är för Topelius (»Finlands höjning») en jätte, och Finland är »den väldiges krönta brud». Likaså tänker sig Stagnelius (»Suckarnas mysterium») hafvet i manlig gestalt, det är en brudgum, som vill sluta

till sitt bröst den liljekrönta jorden.

Lika ofta eller oftare finner man emellertid hafvet vara qvinnligt: hos Böttiger (»På hafvet») är det jordens *sörjande moder*, äfvenså hos Strindberg *modren jordens moder.* På samma sätt personifierar V. Rydberg ett annat neutralt ord, när han talar om *moder Kaos.*

Då femininum öfver hufvud är personifikationernas allmännaste genus, blifva också neutrala begrepp vanligast tänkta i qvinnogestalt. Särskildt är detta fallet med de många neutrala abstraktbeteckningarna: *Smicker, Förtal, Tvifvel, Hat, Våld, Brott, Förnuft, Rykte, Löje* o. s. v. Fredrika Bremers allegori om Dygdernas resa (i »Nina») framställer dem alla som qvinnor utom *Mod, Nit* och *Godt lynne*, hvilka tecknas som män. *Minnet* är för Atterbom (»Till Minnet») *en sorgsen, men tjusande målarinna* och *diktningens moder*. Runeberg (»Barndomsminnen») önskar hafva det till sin *trogna följeslagarinna*. I *Hoppet* ser J. G. Oxenstjerna *Nöjets mor och Kärleks syster*, G. Regnér (»Höstqväde») *den muntra sköldmön*, Geijer (»Brages harpa») en qvinnlig ängel:

bundna vingar hennes sidor kläda.

I sina »Dödsbetraktelser» personifierar Vitalis ett neutrum jämte två femininer och ett maskulinum alla som qvinnor:

Bortom tidens gränser
mot dig le som brudar
ljus och *kraft* och *skönhet*
och en evig *ungdom*.

På likartadt sätt redan O. von Dalin (»Svenska Friheten»):

Två döttrar Afgrund har, som djerft på jorden vandra,
Den ena *Sjelfsvåld* är och *Träldom* är den andra.

Fosterlandet, liksom i allmänhet namn på länder och städer, personifieras nästan alltid qvinnligt. *Norden* har ett något osäkert genus, detta af den grund, att ordets sista stafvelse å ena sidan, som Tamm visat, är ett från tyskan upptaget ordslut, medan det å andra sidan gör på oss intrycket att vara vår inhemska bestämda artikel. Som ett begrepp ur den fysiska geografien har ordet väl oftast *den*-genus: *den höga norden*; som politiskt begrepp är det hellre neutrum: *det fria Norden*, *mitt Norden*, dock utan *-en*: *min Nord*. Vid personifiering säges vanligen *hon*; så redan hos Geisler i dedikationen af hans »Underdånigste Fägnetanckar» (1709). Så äfven hos Valerius (1815):

> Ej Kölen delar mer vår Nord,
> hans jernmur henne sammanlöder.

B. von Beskow talar om Norden som en *jättinna*, Tegnér och Böttiger se däri en *hjälte-amma*, Talis Qvalis besjunger den som *vår moder*, för Nicander äro Norden och Södern *systrar*. Emellertid träffas också *han*:

> Den unga Norden sänker svärd och arm;
> han lägger ned eröfrarns hjelm —

säger v. Beskow i »Sveriges Anor», och Tegnér skrifver 1816 till Carl Johan:

> Se, Norden har vaknat — —
> Ur grafven du väckte hans jättelik opp.

Som afslutning på dessa iakttagelser om poetiskt genus tillägga vi ännu en anmärkning. Man må ej anse, att ett flitigare eller sparsammare bruk af personifierande, poetiskt genus nödvändigt vittnar om en lifligare eller mindre liflig poetisk uppfattning. Ett faktum är, att poetiskt genus blomstrade frodigast just under den litteraturperiod, då poesien var som mest förståndsmässig och prosaisk.

Frånsedt tidssmakens vexlingar är det den poetiska begåfningens art, icke dess grad, som bestämmer, huruvida en författare i vidsträcktare eller inskränktare mått skall använda poetisk personifikation.

Grammatiskt genus.

Runius har författat en gåta (1711), hvars första vers lyder:

Jag är en fattig doch en nyttig tienarinna,
I Tyskland är jag man, i Sver'ge är jag qwinna.
När jag i Revel war, och förr än jag kom hit,
War jag båd' Han och Hon, tänck, en Hermaphrodit.

Svaret på gåtan ligger i ordet *kappa*, som i svenskan är feminint, under det att det motsvarande tyska *Mantel* är maskulint; samma tyska ord kan åter, när det ingått i Revals estniska munart, lika väl eller lika illa sägas vara maskulinum eller femininum, då ju estniskan i likhet med öfriga finska språk alldeles saknar genus.

Grammatiskt genus är alltså något helt och hållet konventionellt; hvarje särskildt språkområde har i detta hänseende sina egna godtyckliga vanor. Men å andra sidan få dessa icke af den talande trotsas, om han ej skall anses ha begått ett språkfel.

Likbetydande ord kunna därför i samma språk ha olika genus. Trilogien *sed* mask., *vana* fem., *bruk* neutrum, har icke få paralleler hos oss. Ännu oftare träffar man par sådana som *kamp* m. och *strid* f., *mur* m. och *vägg* f., *hud* f. och *skinn* n.

Dock är det visserligen ingenstädes ett alldeles fritt godtycke, som fått råda vid bestämmandet af grammatiskt genus. Tvärt om, kände vi fullständigt ett ords förhistoria, kunde vi öfverskåda alla de krafter, som verkat på dess bildning och användning, så skulle vi finna dess genus fullt naturligt. Och till och med om vi stanna helt och hållet inom det nuvarande språket, händer det oss icke sällan, att vi påträffa fakta, som nogsamt röja, att äfven grammatiskt genus har sina lagar — lagar, som visserligen kunna vara invecklade och ganska fritt tillämpade, men som i alla fall beherska ett visst område af vårt språk.

Särskildt vid nybildade ord eller vid ord, som i jämförelsevis sen tid lånats till vårt språk, är det ofta påtagligt, att nykomlingarnas genus är be-

roende af genus hos äldre ord, som höra till samma begreppskategori.

Atlas som namn på en person åtföljes af *han*, som namn på ett berg af *det*. När ordet betecknar en kartbok, säger man *den*. Använder man det i betydelse af ett visst slags väfnad, har man slutligen fritt val mellan *den* och *det*. Alla dessa genusbestämningar befinnas vid någon granskning vara fullt naturliga och förklarliga. Efter det neutrala *berg* blir ej blott berget *Atlas*, utan också hvarje annat enskildt berg behandladt som ett neutrum, till och med om det som *Blåkulla*, *Himalaja* slutar på *-a*. Efter *karta*, *kartbok* har *atlas* i en annan betydelse fått *den*-genus, liksom öfver hufvud nya ord för skriftverk o. d. hos oss gärna få samma genus: *plansch*, *broschyr*, *pamflett*, *journal*, *novell*, *vådevill*, *firman* må stå som exempel. Tygnamn ha däremot från gammalt hos oss varit neutra, men genomgå just nu en från flera synpunkter anmärkningsvärd kris, som måhända slutar med att de antaga *den*-genus.*

---

* I fornsvenskan äro främmande tygnamn neutra, ej blott de i adjektivisk form bildade — såsom *amsterdamst*, *deventyrst*, tyg från Amsterdam, Deventer — utan äfven t. ex. *floghel* (användt ännu i Carl XII:s bibel, Hez. 27: 16, i danskan *Fløjel*), *päll*, *baldakin*, *examit* (sammet) m. fl. Språkbruket i den nyare svenskan ända in på vårt århundrade har också troget fasthållit vid neutrum; våra viktigaste filologiska källor intill 1800-talets början: Aurivillius, Lind, Sahlstedt, Weste känna endast

Om man genomgår registret till någon kokbok, finner man, att också inom denna litteratur

---

för några få hithörande ord annat genus. J. G. P. Möller har i sin ordbok 1790 något flera maskuliner än de öfriga; han upptager t. ex. med mask. genus *flanell*, *damast*, *sars*, *kalmink*, hvilka ord två årtionden senare alla för Weste gälla som neutra. Äfven Möller låter emellertid det stora flertalet hithörande ord förblifva neutra. I den vittra litteraturen från denna tid anträffas också mycket sällan annat genus. Schröderheim skrifver *hvitt sidensars*, *hvitt moiré*, *sammetet*; hos J. G. Oxenstjerna finna vi *mörkblått sammet*, hos C. I. Hallman *ditt flanell*, hos Bellman *rosigt kattun*, *gräsgrönt boj*, *hvitt taft*, hos fru Lenngren *mitt ras-de-maur*, *sitt triumfant* — två visserligen nu förgätna tygnamn. I senare tider finner man på samma sätt hos C. F. Dahlgren *det skira taft*, *rutigt kattun*, hos Nicander *silfverstickadt sammet*, hos Blanche *ljusblått kaliko*, hos Wirsén *slöjor af eteriskt tyll.* — På motsatta sidan, med *den*-genus, stå jämförelsevis tidigt vissa tygnamn, som hafva de vanligen maskulina ändelserna *-an* (*buldan* redan enligt Wallenius vacklande), *-ong* (*linongen* hos A. G. Silverstolpe), *-ing* (*kersing*, *slesing* vacklade redan enligt Lind). Att också *gas* jämförelsevis tidigt uppträder med *den*-genus, beror möjligen därpå, att språkkänslan hopställt det luftiga tyget med det likbenämnda, ännu luftigare kemiska ämnet: *gazens böljor* finnes hos Leopold, *gasens förrädiska drägt* hos Stagnelius; likaså hos Snoilsky *rosenröd gaz.* C. F. Dahlgren nyttjar emellertid äfven detta ord som neutrum. — Det är för öfrigt ganska svårt att ur litteraturen konstatera genus inom denna ordgrupp, ty i likhet med många andra ämnesord förekomma tygnamnen sällan med tydligt genus; de hafva nästan aldrig artikeln *en*, *ett*. Och just detta förhållande, att genus relativt sällan framträder, förklarar bäst, att ordens grammatiska behandling kunnat blifva så vacklande. De flesta menniskor äro osäkra om t. o. m. sitt eget språkbruk och gifva blott tveksamma svar på frågor som: säger ni *tyllen* eller *tyllet*? *vacker taft* eller *vackert taft*? *hvit damast* eller *hvitt damast*? — Det är emellertid svårt att inse, hvar den egentliga utgångspunkten är för denna nästan midt under våra ögon pågående lilla genus-omhvälfning. De vanligaste hithörande orden, och just de, hvilkas analogi synes böra ha blifvit bestämmande för de mindre brukliga uttrycken: orden *tyg*, *kläde*, *ylle*, *linne*, *lärft*, *siden*, röja föga böjelse att öfvergifva

en ganska fast genusordning råder. Nära nog alla maträtter bära namn med *den*-genus, hvilket

---

sitt gamla neutrala genus. På analogi-inflytelser från *väf*, *väfnad*, *duk* kan man svårligen tänka. Föga mera sannolikt är, att *dräll* varit det ledande ordet, om ock detta tyska låu hos oss från början synes ha undandragit sig den allmänna neutrala analogien. Så vidt jag kan finna, är det gamla neutret *vadmal* det enda hithörande inhemska ord, som någorlunda tidigt visar ändringstendenser. Under formen *vallmar* uppgifves det såsom (uteslutande) mask. af Sahlstedt, J. G. P. Möller och Nyström, och redan i Linnés Ölandsresa (1745) finner jag *grå walmar*; dock skrifver Linné samtidigt i sin Gotlandsresa *wallmaret*. I Tyskland äro tygbenämningar genomgående maskulina, detta ända från fornhögtyskans tid, då det latinska neutret *palliolum* blef till ett maskulint *phellel*, *phell* (vårt *pell*), och intill det modernaste språket, som säger *der Batist*, *der Plüsch*, *der Flanell*, oberoende af dessa ords feminina genus i deras franska hemland. Att det varit tyska inflytelser, som vållat den moderna svenskans vacklande hållning på detta område, har jag emellertid svårt att tro, om än den Möllerska ordbokens ställning till frågan kunde gifva något stöd åt en sådan mening: dess författare var tysk och professor i Greifswald. — Huruvida *den* eller *det* har framtiden för sig såsom genuspronomen vid de svenska tygnamnen, är ännu ej möjligt att säkert afgöra. För närvarande lutar vågskålen onekligen åt maskulinum. Våra modetidningar hafva tagit detta genus i sitt hägn, och äfven hufvudstadens handelsvärld tyckes nu gynna det. Under det att Orrelius i sitt Köpmans- och Material-Lexicon 1797 öfverallt behandlar dessa ord som neutra, är i Cronquists motsvarande verk 1878 *den*-genus lika genomfördt (se t. ex. artikeln »Bomullsväfnad»). Och hvad som i synnerhet är egnadt att väcka förundran är, att t. o. m. aflägsna bygdemål nyttja åtskilliga hithörande ord med nymodigt genus: Noreen uppgifver *sammet* såsom mask. från Vermland, Nilén känner från Bohuslän samma genus, utom för *sammet*, också för *kattun* och *sars*. Men obestridligt är å andra sidan, att vår gamla nordiska böjelse att behandla ämnesnamn såsom neutra gör sitt bästa att motverka ändringen. Danskan har också den gamla ordningen orubbad qvar; äfven *Drejel*, *Drejl* ('dräll') har där blifvit neutrum, och icke ens analogien med det enkla *Dug* har kunnat skydda *Kammerdug* från att uppträda som neutrum. I holländskan äro likaledes tygnamnen neutra,

förhållande är så mycket mera i ögonen fallande, som namnen på de inhemska ämnen, af hvilka rätterna tillagas, i de viktigaste fallen äro neutra. Man har å ena sidan *mjölet*, *smöret*, *fettet*, *flottet*, *späcket*, *köttet*, *sockret*, *saltet*, *vattnet*, *spadet*, å andra sidan *steken*, *kotletten*, *pastejen*, *frikasséen*, *färsen*, *glacen*. Skälet till den nämnda genusmotsatsen är lätt insedd: de särskilda rätterna te sig för oss som individer, de föregås ofta af den individualiserande obestämda artikeln; på denna grund undvika de från gammalt det genus, som framför allt tillhör just ämnesnamnen. Holländskan har på detta område gått ännu längre i tillämpandet af en likartad princip. Om en bestämd enskild fisk säger detta språk *den visch koken*; när däremot fisk tages kollektivt eller som ämnesnamn, heter det med ändradt genus *de visch koken*. På samma sätt skiljes mellan *den zee-zalm* i sjön och *de krimp-zalm* (färsk lax) på middagsbordet. Femininum har i holländskan delvis öfvertagit neutrets roll.

Ännu några andra i våra språkläror förbigångna begreppskategorier, som visa sig ega ett visst inflytande på svenskans grammatiska genus, förtjena att exempelvis här påpekas.

---

liksom i allmänhet ämnesord; man gör där t. o. m. skillnad mellan *het doek* 'duken som material' och *den doek* 'duken som individ', på samma sätt som mellan *het diamant* (ämnet) och *den diamant* (exemplaret).

Ehuru ordet *mynt* är neutrum, uppträda de många enskilda myntbeteckningarna, från *krona*, *daler*, *penning*, *dukat*, *karolin* till *rubel*, *piaster*, *sikel*, *rupi* o. s. v., mycket konseqvent med *den*-genus. Om man bortser från lättförklarliga afvikelser — sådana som *rundstycke*, *pund* —, finnes knappast något anmärkningsvärdt undantag utom *öre*, ett ord som dessutom i jämförelsevis sen tid blifvit neutrum.*

Mynt och vikt äro historiskt sedt ytterst nära förbundna. Det förtjenar då uppmärksamhet, att det

* Redan för Wallenius var *öre* neutrum. Genusändringen torde hafva vållats dels af ordets böjning i sing. (se Schlyters Glossar), dels däraf, att man vid värdeuppgifter lät detta ord, såsom åtskilliga andra, förblifva oböjdt i pluralis: man sade *3 öre*, ej *3 örar*, efter samma regel som följes, när man vid värdeuppgifter säger *3 daler*, ej (i sammanfattande mening) *3 dalrar*. Redan på ett mynt af Gustaf I från 1543 står t. ex. *XVI öre*. Ordet kom härigenom att bli likställdt med sådana ord som *rike*, *äpple*, *stycke*, hvilka ännu på 1500- och 1600-talen ofta hafva qvar sin gamla plural utan tillagdt *-n*. Öfverensstämmelsen i böjning framkallade här, liksom i så många andra fall, öfverensstämmelse i genus. Ett på samma sätt som numera *öre* behandladt mynt-uttryck, ordet *run(d)stycke*, nämnes af Peder Swart (s. 65) för år 1522 och har väl också sin andel i den oregelbundenhet, som inträffat med *öre*. — Sannolikheten af den här gifna förklaringen bekräftas däraf, att det sammansatta *half-öre* mycket längre än det enkla *öre* behöll pluralformen på *-ar* och därmed också sitt maskulina genus. Pluralis af *halföre* förekommer naturligtvis ej så lätt i uppgift å värdebelopp; halfören räknas blott styckevis, och ordet visar sig alltså blott i förhållanden analoga med dem som medföra pluralformen *dalrar*. Möllers ordbok 1790 är den första, som ger *halföre* annat genus än mask., men ännu efter denna tid nämnes ordet såsom blott mask. af Botin, Nyström och Björkegren, såsom mask. och neutrum af Weste.

stora flertalet af våra vikt-beteckningar i påfallande olikhet med mynt-uttrycken äro neutra. *Pund, lod, qvintin, ort, uns, gram* kunna tjena som exempel. *Mark* och *centner* äro de anmärkningsvärdaste undantagen. Lexikograferna Weste och Lindfors och grammatikern Moberg godkänna likväl *ett centner*, de båda förstnämnde anse till och med neutrum vara ordets rätta genus. I vissa delar af vårt land säger man ännu så. Vid *en centner* torde man ursprungligen ej ha tänkt på vikten såsom qvantitet, utan på det vid vägning använda lodet.

Om vi efter införandet af det franska måttsystemet säga *ett gram*, så säga vi däremot *en liter, en meter*. För rymdmåtten har genus bestämts af *tunna, skäppa, kappe, fjärding, kanna*; för längdmåtten af *aln, fot, famn, mil*. Regeln, att dessa båda olika slags mått hafva *den*-genus, är likväl ej undantagslös; vi finna t. ex., att ordet *qvarter* med sitt från tyskan och latinet (*quartarium*) qvarstående neutrum gör opposition på båda områdena. Då ordet *hekto* nyttjas såsom förkortning å ena sidan af *ett hektogram*, å andra sidan af *en hektoliter*, skiljer man rätteligen mellan *ett hekto* som uttryck för en viss viktqvantitet och *en hekto* som namn på ett rymdmått.

Bland de säkert till ett 50-tal uppgående namnen på åkdon, som vår svenska ordbok känner, torde ordet *åkdon* och dess franska motsvarighet *ekipage* vara de enda neutrala. Man säger *en vagn, en diligens, en omnibus, en landå, en kalesch, en tarantass, en kibitka* o. s. v. När *velocipeden* infördes i vårt land, kunde därför ingen känna sig villrådig om, huruvida han skulle omtala detta nya fortkomstsredskap med *den* eller *det.*

Lika litet har någon tveksamhet funnits om hvad genus man skall gifva åt de nya hafvets åkdon, som på senare tider framträdt. Det har ej fallit någon in att säga *ett hemmema, ett popovka, ett monitor, ett ramm.* Orden måste hafva samma genus som *brigg, fregatt, slup, gondol, kanot, pirog, kajak* o. s. v.

Öfver hufvud är det ytterst sällsynt, att nya namn på redskap af något slag, instrumenter, vapen o. d. få neutralt genus.

På intet område är omsättningen af ord så liflig som när det gäller moder och klädesplagg. Men de nya plaggen visa sig i fråga om genus högst konservativt sinnade: de foga sig utan minsta invändning i den från gammalt rådande ordningen, att hithörande ord skola omtalas med *den*, ej med *det.* Från den tid, då biskop Svedberg predikade mot den stolta *fontangen* på damernas hufvud (för

honom och hans samtid var den *han*, fastän styggelsen hade sitt namn efter en fransk hofdam); från den något senare och genom fru Lenngrens skildringar oss mera bekanta tid, då »Min salig hustru» *stod i sin karpus* [capuce] och bjöd alla grannar snus, under det gummorna i »Vauxhallen» uppträdde med *styf konkarong* [conquérante] på hufvudet, och »Fröken Juliana» lefde långsamma dagar i *sin mormors robrong* [robe ronde] — från dessa tider ända in i våra egna dagar med sina *bahytter*, *baschliker*, *krinoliner*, *peleriner*, *balajöser*, *manteleter*, *plisséer*, *jaquetter*, *ulstrar* och allt hvad det nu kan heta, har neutret spelat en ytterst oansenlig roll vid benämnandet af herr- och damtoilettens mångfaldiga artiklar.

Medan våra dansers namn äro af *den*-kön, hafva däremot uttrycken för glam, stoj och andra ljud, särskildt oljud, nästan alla neutralt genus. Det heter *en vals*, *en polonäs*, *en polska*, *en masurka*, *en fandango*; till och med australnegrernas *karrobberri* har sin artikel gifven såsom *en*, icke *ett*, jämväl i dens mun, som aldrig förr hört namnet på denna dans. Däremot heter det *ett sorl*, *ett oväsen*, *ett rumor*, *ett alarm*, *ett tumult*, *ett kolorum*, *ett klamamus* o. s. v.

Det vore ej svårt att anföra ännu flera begreppsgrupper, vid hvilka valet mellan *den* och *det*

är en gång för alla gifvet. Vi lemna emellertid nu *det*-orden alldeles å sido och stanna inom *den*-klassen för att göra några iakttagelser om den grammatiska formens betydelse vid valet af genuspronomen.

Redan i början af denna uppsats har antydts, att substantiver på *-a* (*fana, kyrka* o. d.) i så måtto intaga en särskild ställning, som de lättare än andra följas af ett *hon*. Våra språkläror uppräkna en lång rad feminina ändelser, *-het, -ing, -an, -else* o. s. v., men så snart man bortser från det sexuella och animella området för dessa ändelser, är i själfva verket *-a* den enda, som för nutidens svenska genusförhållanden har någon egentlig betydelse.

En rätt stor olikhet eger emellertid rum mellan senare tiders svenska författare i fråga om användandet af *hon* eller *den* efter dessa substantiver på *-a*. Knappast finnes någon, som fullt konseqvent genomför ettdera pronominet. Olikheten ligger blott däri, att hos några *hon* öfverväger, hos andra *den*. I talspråket är det senare utan jämförelse allmännast: fastän ingen finner något underligt i *stjärnan — hon*, säga de allra flesta dock helst *stjärnan — den*. Och i synnerhet om man lemnar vår poetiska litteratur ur räkningen, befinnes det att *hon* också i skrift är vida mindre vanligt än *den*.

Ty liksom det öfver hufvud är inom poesien som grammatiskt genus längst bibehållit sig, så är

det också i detta särskilda fall där, som *hon* oftast visar sig. I Tegnérs prosaskrifter och framför allt i hans bref äro de fall, där ord på *-a* följas af *hon*, att räkna som tämligen sällsynta undantag. I Frithiofs Saga är däremot snarare *den* ett undantag. Likartadt, om än kanske ej så tillspetsadt, är förhållandet hos Böttiger och Topelius. Af författare, som i sin poesi hellre använda *hon* än *den* efter orden på *-a*, kunna vidare nämnas Bellman, Atterbom, Vitalis, Stagnelius, C. F. Dahlgren, Rydberg. Hos Leopold, Wallin, Nicander, v. Beskow, Talis Qualis, Wennerberg, Snoilsky synas *hon* och *den* stå någorlunda jämt. Öfvervägande *den* finner man hos Kellgren, Thorild, fru Lenngren, Franzén, Geijer, Ling, Runeberg, Carl XV, Oscar Fredrik, Malmström, Sehlstedt, Wirsén.

Kasta vi nu också en blick särskildt på prosalitteraturen, så befinnes det, att några författare nästan alltid nyttja *den*, jämväl vid *-a*-orden. Sådana äro Schröderheim, Geijer, C. A. Agardh, Fredr. Bremer, A. Fryxell, J. E. Rydqvist i sina tidigare skrifter, Elias Fries, Onkel Adam, Orvar Odd, Oscar Fredrik, G. Ljunggren, A. E. Nordenskiöld, G. Retzius.

Öfvervägande *hon* i prosa efter *-a*-orden har jag blott sällan anträffat hos nutida författare. Det finnes dock t. ex. hos A. N. Sundberg och V. Ryd-

berg. Jag lemnar härvid naturligtvis utom räkningen sådana skrifter, i hvilka *han* och *hon* afsiktligt genomförts ej blott efter ord på *-a*, utan öfver hufvud i alla förhållanden.

Individuella vanor och smak ha alltså rätt stort spelrum på detta område. Som exempel på huru godtyckligt *hon* och *den* redan för $2^1/_2$ århundrade sedan kunde vexla, citerar jag ur ett bref från Gustaf Adolf till hans halfsyster, prinsessan Katarina:

> Jagh sender E(der) K(ärlighet) en ringa nyårsgåfwa, och ändock then ringa är, hoppas Jagh at E. K. then icke anser, uthan heller hwadan hon kommer.

Det är väl öfverflödigt att uppkasta frågan, hvarföre orden på *-a* ihärdigare än språkets öfriga femininer hålla fast vid sitt grammatiska *hon*. Hvar och en inser, att det är ordens formella öfverensstämmelse med den stora ordgrupp i vårt språk, inom hvilken *-a* utmärker sexuellt femininum, som medfört likhet också i syntaktisk behandling.

Ordslutet *-a* ljuder för svenska öron med en så utprägladt feminin klang, att det i enstaka fall mäktat omskapa till och med sexuellt maskulina ord till femininer. Vi skola ej uppehålla oss vid att Lidner omtydde familjenamnet *Spastara* till ett qvinnligt personnamn och att det genom honom

för oss alla blifvit ett femininum.* Detta faktum har andra praktiskt mera betydande vid sin sida. Vi nämna här blott, att man af Norrmans statistik öfver svenska personnamn (i Sv. Landsmålstidskriften VI) ser, att den vördnadsvärde brittiske munken *Beda*'s namn numera bäres af icke så få svenska qvinnor — af flera än exempelvis namnen *Pauline*, *Marta*, *Gunborg*, *Leonora* — medan däremot intet enda fall är antecknadt, då detta maskulinum förekommer användt som mansnamn. Om icke det maskulina *-e*, som svenskan har i *gosse*, *bonde*, hos anglosaxarna uppträdde som *-a*, skulle en sådan genus-metamorfos varit otänkbar. Det är väl från början genom almanackan som namnet vunnit sin spridning; ej blott i detta fall skulle ett *m.* eller ett *f.* göra större gagn i almanackan än det gör i våra ordböcker.

Jämförelsevis lätt kan det inträffa, att ett ord på *-a*, som från början hänfört sig till båda könen, sedermera på grund af sin ändelse blifvit inskränkt till feminin användning. Så har skett t. ex. med ordet *otäcka*, hvars ena betydelsehalfva, den maskulina, först i tämligen sena tider öfvertagits af *otäcking*. Ännu mot midten af förra århundradet

---

* Den af Lidner besjungna grefvinnan säges i verkligheten ha varit en markisinna af familjen Spadara, ej Spastara.

får den manhaftige friaren junker Torborg i Gyllenborgs komedi om »Den svenska sprätthöken» uppbära tillmälet *din otäcka*; ett par mansåldrar tidigare hade Lucidor gifvit epitetet *otäckor* åt näsvisa friare i allmänhet.

Ett annat oqvädinsord, som genomgått fullkomligt samma utveckling, är det nu förgätna, men hos äldre författare ej ovanliga *ledska*, *leska*. Ordet är bildadt af *led* och sades ännu på Sahlstedts tid både till män och qvinnor. Men redan då hade språkbruket väsentligen begränsat dess användning till qvinnor. *Din leska!* ryter hos Isr. Holmström en äkta man till sitt huskors, och just i dylika situationer anträffas ordet oftast i litteraturen.

Om vi till uttrycken *din otäcka*, *din ledska*, anknyta ett försök att utleta ursprunget till den sällsamma användning af *din* i stället för *du*, som dessa uttryck förete, så skall det strax visa sig, att vi härigenom knappast föras utom gränserna för vårt ämne. Bland oss närstående språk är det endast de skandinaviska, som känna en sådan användning af possessiv-pronominet; eljest säger man öfverallt *du narr*, *du troll*, icke *din narr*, *ditt troll*.

Det synes vara Grimm, som tidigast fäst uppmärksamheten på det nordiska uttrycket. Det har väckt hans synnerliga intresse, så mycket mer som han trott sig finna dess källa långt borta i den ur-

nordiska mytologien. Det för honom tillbaka till den tid, då hvarje menniska vid sin sida egde en *fylgja*, ett slags *alter ego*, som vakade öfver hennes gärningar. Till denna *fylgja*, och icke till personen själf, skulle det efter *din* följande klandrande eller ömkande ordet enligt Grimm hänföra sig.

Denna tydning är utan tvifvel alltför djupsinnigt lärd för att vara rätt sannolik. Rydqvist, som likväl en tid skänkte den ett visst erkännande, öfvergaf den sedermera för en i Cleasby-Vigfussons isländska ordbok framställd alldeles olikartad förklaring: *din* i dessa förbindelser skulle vara uppkommet genom en sammandragning af *du* med det därpå följande artikel-ordet (*h*)*in*; *din lille stackare* skulle stå i stället för *du* (*h*)*in lille stackare*.

Också mot denna vid första ögonkastet ganska lockande förklaring kunna emellertid svåra invändningar göras. Den är användbar endast för de jämförelsevis få fall, i hvilka det nedsättande ordet föregås af eller själft är ett adjektiv, ty endast i dessa fall följes *du* af en artikel. Den stämmer illa med det förhållandet, att isländskan i dylika uttryck oftare sätter pronominet efter substantivet än före: man tilltalar där en person snarare som *tjufven din* än som *din tjuf*. Vidare måste man fråga: huru skall denna förklaring reda sig med första personens pronomen och med pluralprono-

mina? *Edra små stackare* kan ju omöjligt vara sammandraget af *I (h)ina små stackare* eller af någon motsvarande fornnordisk formulering; lika litet kan *jag (h)in usle stackare* ha blifvit till *min usle stackare.* Att skylla allt detta på analogibildning förefaller mera än tillåtligt vågsamt.

Härtill kommer ytterligare en mycket viktig betänklighet. De ifrågavarande uttrycken, som i vår nuvarande svenska endast stå som vokativer utanför satsen, kunna i äldre nordiska dialekter bilda integrerande delar af denna, och bland annat uppträda som subjekt. Om nu *din* vore sammandraget af *du (h)in*, borde naturligtvis verbet följa i andra personen. 'Du, din tjuf, är mycket djärf' heter emellertid på isländska *alldjarfr er þjófrinn þinn*, i stället för att verbets form enligt den Cleasby-Vigfussonska förklaringen ju borde hafva varit *ert*, motsvarande vårt gamla *äst.*

För att nu genast antyda, i hvilken riktning jag skulle vilja söka lösningen på gåtan, kan jag lämpligen erinra om uttrycken *ers nåd, ers höghet, ers majestät.* Pronominet i dessa höfliga tilltalsformler är visserligen icke i allo analogt med vårt oqvädande possessiv, men det kastar enligt min uppfattning rätt mycket ljus däröfver.

För att man skall kunna tala om någon analogi mellan dessa båda pronomina, högaktnings-

och missaktnings-possessivet, måste naturligtvis vid det senare, liksom vid det förra, det ord som följer efter pronominet icke direkt utmärka personen själf, utan antingen någon egenskap eller åtminstone någon opersonlig sida hos honom. Och härigenom ledas vi nu genast tillbaka till utgångspunkten för denna vår digression: *din otäcka, din ledska* betyda i själfva verket just *din otäckhet, din ledhet. Ledska* är bildadt af *led* alldeles på samma sätt som *ondska* af *ond, ilska* af det gamla adjektiv *ill*, som gifvit oss adverbet *illa*. Lind öfversätter också *ledska* i första rummet just med 'Hässlichkeit', 'Garstigkeit'. *Otäcka* är ett abstraktum af något annat slag; äfven det har emellertid sina paralleler, t. ex. när svenskan af adjektiverna *rättvis, fåfäng* med ett *-a* bildar substantiverna *rättvisa, fåfänga*. I norska folkspråket har man ett substantiv *ei Leida*, som betecknar 1) ledsamhet, 2) ledsam menniska. Det motsvarar således till betydelsen vårt *ledska*, till formen vårt *otäcka*.

Andra dylika abstrakta, som norska folkspråhet använder som tilltalsord i nedsättande mening, äro *Vitløysa, Agaløysa, Snerpa, Uvyrda, Uskøyta, Ustyrja, Ugjæva*. Det vore lätt att uppräkna ännu många flera. Om *Krøkja* 'krokrygg' angifver Aasens ordbok, att det nyttjas »især om Kvinder»; skälet till denna inskränkning i ordets bruk är

naturligtvis den feminina ändelsen. Parallelismen med de nyss omtalade svenska orden är alltså fullständig.

Också Norges och Islands fornspråk hafva en ansenlig mängd nedsättande ord på *-a*. Liksom svenskan af *sur* bildar *syra*, har isländskan till *ful* bildat ett abstraktum *fýla*, som ofta nyttjas med betydelsen 'otäck person', men egentligen och främst betyder 'otäckhet, smuts' — ordet *ful* tillhör i isländskan mindre ögats estetik än näsans och den moraliska känslans. Redan i den gamla Nials-sagan finner man en person tilltalas som *mannfýla þín* 'din otäcka menniska'.

Just det förhållandet, att *ledska*, *otäcka*, *Leida*, *Vitløysa*, *fýla* och dylika ord betecknat ej en person, utan en abstraktion eller, om man så vill, en sak, förklarar, att de trots sina feminina ändelser nyttjas äfven om män. Betydelseöfvergången från abstraktum till konkretum är i alla dessa uttryck fullkomligt likartad med den vi träffa i ordet *medelmåtta*, som ju i första rummet och egentligen betecknar 'medelmåttighet', men sedan också kommit att utmärka en 'medelmåttig person'.

För icke länge sedan har A. Kock i en uppsats i Skand. Archiv I behandlat visserligen icke de här nämnda orden på *-a*, men en ansenlig rad andra med dem likartade *-a*-ord, som finnas

använda i maskulin mening, särskildt såsom personliga tillnamn. Kock har också på ett öfvertygande sätt framhållit sannolikheten af att dessa nu manliga beteckningar till en väsentlig del varit femininer med abstrakt betydelse. Det framgår af hans afhandling, att femininformen på *-a* åtminstone i äldre tider varit ganska vanlig vid bildandet af personliga öknamn och tillnamn.

Här ofvan sid. 236 har också påpekats, att förklenande uttryck ensamt af den tvåstafviga formen *skräfla*, *slamra* i vissa svenska bygder kunna räknas till ganska höga siffror. I bildningssätt öfverensstämmer med dem namnet på Snorres fader: ordet *Sturla* har ursprungligen betydt 'oroligheť, sedan 'orolig person'. På samma sätt har den gamle svenske konungen Emund *Slema*'s tillnamn egentligen betecknat 'oduglighet' och Birger *Brosa*'s 'smålöje'. Med afseende på de två förstnämnda tillnamnen har redan Rydqvist insett, att de blott i andra hand kunnat användas personligt, som om de betydde 'orolig', 'oduglig'. Om dessa namn i våra dagar ofta erhålla de mindre riktiga formerna *Sturle*, *Slemme*, är skälet uppenbarligen endast att det slutande *-a*, sedan dess ursprungliga mening fördunklats, måst förefalla opassande vid manliga namn.

Ju mera man ser sig om dels i den äldre nordiska litteraturen, dels inom bygdemålen, dess

mera finner man sig öfvertygad om att användandet af feminina abstrakta i nedsättande personlig mening har synnerligen djupa rötter i de skandinaviska språken. Men vi behöfva ej här stanna vid femininum.

I fornsvenskan finnes ett ord, *missmänna*, som ursprungligen betydt 'missmanlighet', 'omanlighet', men som sedan också brukas personligt: 'omanlig stackare'. I norska folkspråket motsvaras detta femininum af ett alldeles på samma sätt användt neutralt *missmenne*. Då vi alltså härigenom finna oss från femininum förda vidare till neutrum, kunna vi ej undgå att påminna oss hvad ofvan meddelats om de nordiska språkens utpräglade böjelse att nyttja också detta senare genus i nedsättande mening. När isländingen tilltalade någon med *auvirðit þitt* 'ditt afvärde', 'din ovärdighet', hade han flyttat sitt tillmäle en grad lägre ned på missaktningens skala, än om han sade *auvirðismaðrinn þinn* 'din ovärdiga menniska'.

Vilja vi på samma skala utmärka ännu en grad, så finna vi den ett litet stycke ofvanom de båda nu angifna: den betecknas genom utbytet af *din* mot *du*. *Du tok*, *din tok*, *ditt tok* — i dessa tre uttryck hafva vi hela den nedstigande skalan vid ett och samma svenska ord. Skillnaden i betydelse mellan det personliga och det possessiva

pronominet i dessa fall är måhända icke stor, men den är bestämdt utpräglad; den blir i synnerhet märkbar, om äfven genusskillnaden tillkommer: man jämföre tilltalet *ditt elände* med *du eländige*, eller, för att taga ett så starkt kraftord som möjligt, *ditt djäfvulskap* med *du djäfvul*. Den sistnämnda formuleringen låter ännu en viss respekt framskymta bakom »oorden», såsom man fordom någon gång sade om dylika onda ord. Medan *din*-serien står med käppen eller hundpiskan i hand, har *du*-serien snarare väpnat sig med svärd eller klubba.

Från en annan sida och just från den, där sakens rätta väsen bäst uppenbarar sig, kan man säga, att *du*, när det står framför skymfande ord, förhåller sig till *din* i samma ställning alldeles såsom skymford med personligt genus till motsvarande med neutralt. Man kan därför också göra den iakttagelsen, att neutrala skymford högst ogärna framför sig tillåta ett *du*: man säger så godt som alltid *ditt sjåp*, *ditt nöt*, *ditt åbäke*, *ditt spektakel*, icke *du sjåp*, *du nöt* o. s. v.

Med denna anmärkning ha vi förts så nära målet för vår lilla undersökning om missaktningspossessivet, att icke mycket annat återstår än att draga några konklusioner.

Det nedsättande possessivet står i närmaste sammanhang med en på flera andra sätt fram-

trädande benägenhet hos de nordiska folken att genom språkets tillhjälp förflytta en missaktad person ned under det personligas gräns, från genus animatum till genus inanimum. I förevarande fall har man väl icke fullständigt frånkänt den tilltalade en personlig tillvaro, ty hvarje *din* innebär ju alltid ett medgifvande, att en *du* finnes. Men sitt mål, att göra denna *du* så värdelös som möjligt, vinner man därigenom, att man ur hans väsen liksom utsöndrar en viss sida, hvilken, på samma gång den behandlas såsom något opersonligt, framställes såsom personens egentliga väsen.

Stundom kan den afsöndrade sidan vara blott en egenskap, och i sådant fall eger förfarandet många analogier, äfven på områden, där icke ohöflighet, utan just motsatsen åsyftas. Vi hafva redan påpekat öfverensstämmelsen mellan *din ledska* (='din ledhet') och *eders höghet*: i det ena fallet framställes *ledheten*, i det andra *högheten* som personens innersta väsen; det är till den man vänder sitt tal, icke till personen själf. Likaså göres *odugligheten* till den enda, allt annat uppslukande egenskapen hos den som tilltalas med *din oddga*; norskans besläktade och på snarlikt sätt använda *Udygja* talar för, att det här använda substantivet ej från början haft personlig betydelse.

Då vi sett, att dylika förklenande egenskapsord intaga ett ganska betydligt rum i de nordiska språken, hindrar oss intet att anse dem hafva verkat attraherande på andra ord med likartad, dock icke abstrakt betydelse. Efter *din otäcka* kan man ha bildat *din otäcking*; *din odåga* eller, som A. F. Dalin skrifver, *oduga* kan ha lemnat förebilden för *din odugling, ditt tok* för *din tok.* I Holbergs Jeppe paa Bierget III. 1 låter Jeppe kammartjenaren veta, att *Munden siger nok Eders Naade, men Hiertet Eders Nar.* Vi se här en dylik analogibildning försiggå midt under våra ögon: blott för sällskapets skull har det konkreta *Nar* helt oförtänkt (och kanske utan att någon märkt det, förrän saken nu påpekas) kostymerat om sig till ett abstraktum.

Emellertid skulle man helt säkert göra sig skyldig till en svår ensidighet, om man förmenade sig på denna väg kunna förklara alla de ringaktande possessiverna. Sådant är icke heller nödigt. Det behöfver icke alltid vara en egenskap, man utsöndrar ur sitt offer. När Själen och Kroppen i vår bekanta medeltidsdikt träta med hvarandra, får den senare heta *thiin fwla iordh, thiin fwla mwld.* Själen drager fram ett 'uselt stoft' såsom det enda verkliga i hennes vederdelomans tillvaro. Ännu oftare är det ett djur som uppenbarar sig, när slöjan faller för en misshaglig persons sanna

natur. I äldre tider anträffas inom honom oftast en *hund*: *tin ondhe hwndh* och andra kombinationer med *hund* finna vi i den medeltida Sagan om Didrik af Bern; och dylikt höres ofta än i dag.

Men icke blott onda egenskaper, icke blott andelös materie, icke blott oskäliga djur demaskeras på detta sätt och framställas vid oqvädande tilltal såsom utgörande personens kärna. Det händer också, att man inom denna person upptäcker en annan person. Man säger ju *din skälm*, *din slyngel*, *din usling* och mycket liknande. Och härmed synes då vår teori om att de missaktande possessiverna skulle innebära ett underkännande af den tilltalades eller omtalades personlighet vara alldeles bragt på fall. Vi få tvärt om två personer i stället för en. Och är icke själfva tanken, att en person på detta sätt skulle sönderdelas i två, alltför konstlad för att kunna anses sannolik?

Härpå kan svaras: utan analogier från andra områden är åtminstone denna tanke icke. När vi säga: *skalken tittar ut ur ögonen på honom* eller *han har en skälm, en lur* bakom örat*, eller när danskarna säga om en person, som gifver sin munter-

* Att *lur* här är en personlig beteckning, motsvarande hvad Messenius och andra äldre författare uttrycka med *lurant*, behöfver väl ej sägas. Lind öfversätter *lur* med *ein Laurer*.

het fria tyglar, att han *lader* (eller *slaar*) *Gækken løs*, så innebära alla dessa uttryck en likartad tvådelning af personen. Och när man vidare utan svårighet säger: *han har en skälm, en lur bakom örat, men jag märker den nog; skalken tittar fram ur hans ögon, hur mycket han än söker dölja den genom en allvarsam uppsyn*, så ligger i dessa uttryck också beviset, att den här antagna »inre menniskan» icke nödvändigt behöfver uppfattas som en verklig person, eller att den i hvarje fall måste tänkas något egenskapsaktig: *skalken* är mer än till hälften = skalkaktigheten, *skälmen, luren* = skälmaktigheten, lömskheten, *gäcken* = uppsluppenheten. Beviset härför är, att man annars i de sist anförda satserna skulle nödgats ersätta *den* med *han*. Och själfva det *den*, som vid nedskrifvandet af förestående anmärkning alldeles oöfverlagdt infunnit sig efter »inre menniska», lemnar ett ytterligare bevis för vårt påstående, att en dylik inre varelse naturligast träder för vår uppfattning såsom opersonlig.

Bryggan mellan *skälmen, skalken* o. s. v. i nyss anförda uttryck och tillmälena *din skälm, din skalk* är lättast att slå, om vi erinra oss, hvad redan vidrörts, att de nedsättande possessiverna, som i den nuvarande svenskan blott användas vokativiskt utanför satsen, ursprungligen också kunnat ingå som en del däri. I sådana fall måste vi nu-

mera framför dem inskjuta ett *du*, ett *dig* eller något annat personligt pronomen. När konung Harald Hårdråde frågar den besegrade Finn Jarl, om han vill utbedja sig fred, svarar denne enligt Snorre: *eigi af hundinum þínum* 'icke af dig, din hund'. Den sannaste öfversättningen, den som bäst skulle träffa saken, vore enligt det föregående: 'icke af din hundperson'. På samma sätt finna vi det tadlande ordet med sitt pronomen indraget i satsen, denna gång som dess subjekt, när »Den Stundesløse» hos Holberg frågar (II. 3): *Vil din Hund giøre Vold i mit Huus?* Också den äldre svenskan erbjuder likartade exempel. Johannes Matthæi citerar i sitt »Förmanelsebref» till Vadstena-nunnorna (1515) ett yttrande af en prest, som blifvit tillfrågad, om han kunde medgifva, att en person finge taga lifvet af en tjuf; han svarade: *thz gaar minom prest för när*, det går min presterlighet för nära, det anstår mig icke såsom prest att gifva tillstånd till något sådant. Detta sista exempel är på sitt sätt så mycket mera upplysande, som den sekundära bibetydelsen af missaktning här ej framträder. Ännu biskop Rudeen, Carl XI:s och Carl XII:s samtida, låter ett klandrande *din skälm* ingå som del i satsen. Han skrifver »Öfver then oförskämde pasqvillanten»:

Men himlen, som tin skälm med reetat öga märker,
skall laga tig en hämd, som är tin arghet värd [= värdig].

Också här kan »*tin skälm*» på modern svenska öfversättas alternativt med *dig*, *din skälm*, eller med *din skälmnatur*.

Det afgörande beviset, att den senare öfversättningen i alla likartade fall är den noggrannaste, ligger just i det förhållande, som vi ofvan invändt mot Cleasby-Vigfussons förklaring: när *din skälm*, *din hund* i fornspråket stå som subjekt i satsen, förenas de med tredje personen af verbet, ej med andra. Man kan här lämpligen påminna sig, att också höflighetsuttrycken *eders nåd*, *eders höghet* förbindas med tredje personen och att äfven dessa uttryck lättast och bäst förstås, om man tänker sig dem ha först framträdt ej som vokativer, utan som verkliga satsdelar.

Om nu någon skulle undra, huru det egentligen skall förklaras, att högaktning och missaktning mötas i samma grammatiska beteckning, och detta en tämligen besynnerlig, så är svaret gifvet genom hänvisning till en redan i det föregående gjord iakttagelse. Vi hafva sett neutrum, den opersonliga genusformen, tjenstgöra å ena sidan som de öfvermenskliga varelsernas, trollens, spökenas, det gudomligas genus, å andra sidan såsom de blott halfmenskliga varelsernas, barnens, tokarnes, sjåpens genus. Och vi hafva funnit denna illustration till den gamla satsen, att *les extrêmes se*

touchent, förklarlig därigenom, att mången åt det som står öfver honom icke vågar, och åt det som står under honom icke vill gifva en fullt personlig tillvaro. På samma sätt är det här. När vi med ett blott indirekt, opersonligt tilltal säga *eders nåd* i stället för *nådige herre*, så ligger däri inneburet: »Ni är icke blott en nådig herre, ni är nåden själf, men nåden i så stor omfattning, att den ej kan inrymmas i personlig form». Likaså vid *odåga*. Om man försätter sig tillbaka till den tid, då *odåga* ännu sväfvade mellan den abstrakta betydelsen 'oduglighet' och den konkreta 'odugling', så ligger i tilltalet *din odåga*: »Du är ej blott en odugling, det vore till och med för artigt mot dig att säga dig vara odugligheten personifierad [detta skulle hetat: *du odåga*]; nej, din oduglighet är sådan, att man ej kan tala om dig och personlig tillvaro på samma gång — du har din plats nedanför det menskligas, nedanför det verkligen lefvandes gräns».

Förmedlingar mellan de upphöjande och de nedsättande possessiverna saknas för öfrigt icke. Mot *eders höghet* såsom en omskrifning för andra personens pronomen svarar stundom *min ringhet* (på tyska *meine Wenigkeit*) som omskrifning för första personens. Och likasom neutrets nedsättande betydelse stundom visat sig kunna öfvergå i en skämtsamt

eller smeksamt förtrolig, så har äfven det nedsättande possessivet på samma väg stundom kommit ett stycke in på den berömmande sidan. Man säger ej blott *din surkart, ditt troll,* utan också *din sötnos, din ängel.* Menas de senare epiteten något mera allvarsamt, utbytes likväl gärna *din* mot *du,* genom hvilket uttrycket direkt förflyttas från genus inanimum till genus animatum, eller mot *min,* som åtminstone medgifver möjligheten att uttrycket fattas såsom tillhörande genus animatum.

Vår undersökning om det nedsättande possessivet har, som man erinrar sig, utgått från behandlingen af grammatiskt genus. Den har efter hand fört oss till frågan om genus animatum och genus inanimum. Om den här gifna tydningen är riktig, är ett nytt bevis lemnadt för den stora, fastän hittills nästan förbisedda betydelse, som dessa sista kategorier ega för tydningen af grammatiska företeelser inom vårt eget språk och inom andra därmed besläktade.

Vi återgå nu till frågan om grammatiskt genus för att göra några ytterligare anmärkningar om språkets sträfvan att bringa harmoni mellan dett och naturligt genus.

Vi hafva sett denna sträfvan yttra sig däri, a personbeteckningar på *-a* stundom flyttas öfver ti feminin betydelse. Det är också på denna grund so

t. ex. de klandrande orden *näspärla, näbbgädda* väsentligen inskränkts till användning om qvinnor.

Vid icke personliga beteckningar sker alldeles konseqvent en dylik öfverflyttning af maskuliner på *-a* till femininum. Ännu vid slutet af 1600-talet kunde Wallenius upptaga som mask. *halka, skola, skada, linda, mossa* m. fl. liknande ord, som ursprungligen haft en nominativ på *-e*, hvilken dock för Wallenius var förlorad eller på väg att förloras. Nu äro alla dessa ord femininer.

Och lika ifrigt som maskulinerna skjuta ifrån sig ordslutet *-a*, lika ifrigt sträfva sexuella femininer att tillegna sig denna ändelse. Det är här af intresse att kasta en blick på våra personnamn.

I våra dagar sluta de allra flesta svenska qvinnonamn på *-a*; därnäst i ordningen följa de som äro bildade med det mot *-a* svarande stumma franska *-e*: *Lovisa — Louise, Maria — Marie.* Andra qvinnliga namnformer förekomma blott till ett mycket ringa antal. Man föreställer sig väl också gärna, att *-a* i qvinnliga namn hör till gammal god ordning hos oss. Men den som genomgår en mera omfattande förteckning öfver svenska personnamn från medeltiden, t. ex. Kullbergs register till riksarkivets pergamentsbref eller M. Lundgrens »Personnamn från Medeltiden», blir genast öfvertygad om att inhemska qvinnonamn på

-a hos våra förfäder endast förekommo såsom rätt sällsynta undantag. Medeltidens svenska qvinnor hade namn formade som *Valborg*, *Sigrid*, *Ingegerd*, *Ramfrid*, *Gunhild*, *Gudrun*; mycket mindre ofta möta vi ett *Helga*, ett *Tora* o. d. De inhemska namn, som i våra dagar sluta med *-a*, ha nästan alla fått detta i yngre tid; så *Gunilla*, *Göthilda*, *Hilda*, *Hulda*, *Gerda*, *Disa*. Under en viss period fingo äfven forntidens nordiska gudinnor underkasta sig det nysvenska modet: *Frigg* blef *Frigga*, *Idun Iduna*, *Skuld Skulda*; ännu säga vi *Norna* för det gamla *Norn*.

Vid närmare granskning finner man, att den inhemska analogien efter femininer sådana som *Helga*, *qvinna*, *jänta* blott till en del framkallat den nuvarande ordningen. Troligen lika mycket, eller snarast ännu mer, är det latinet med sina dotterspråk som här varit den verksamma faktorn; alla de många namnen på *-ina* äro af romaniskt ursprung, och *Gustava*, *Erika* m. fl. antyda genom sin accentbrytning, att de, trots sina svenska stamord, äro skapade efter utländska språklagar. Och det är icke blott det latinska *-a*, som står bakom våra qvinnonamns vanliga slutfall; detta har också i väsentlig grad sina källor i grekiskan och hebreiskan, hvartill skälen väsentligen äro af religionshistorisk natur; ja, till och med slaviska, arabiska,

arameiska och andra ännu mera främmande beståndsdelar blanda sig in i vårt qvinnliga *-a*.

Icke heller må någon tro, att alla dessa feminina *-a* från början äro identiska, och af de skilda språkens öfverensstämmelse i denna punkt draga slutsatsen, att vokalen *-a* eger en särskildt inneboende feminin klang. Våra inhemska femininer på *-a* ha fordom ändats på *-ō*. Man hade slutit sig till detta på språkjämförelsens väg, och det mest slående beviset att slutsatsen varit riktig har Vilh. Thomsen lemnat genom sina glänsande undersökningar om nordiska ord, som i urgammal tid lånats från de nordiska språken till de finska. Ordet *källa*, hvars urform man konstruerat till *kaldiō*, heter där *kaltio*, *galdo*. Ett helt annat *-a* är det som slutar namnen *Eva*, *Hanna*, *Anna*, *Rebecka* och andra från hebreiskan lånade ord: det har ursprungligen uttalats *-at*. Likaså hafva arabiska namn som *Amina*, *Suleika* tidigare hetat *Aminat*, *Suleikat*. Vårt vanligaste qvinnonamn *Maria*, som också är af semitisk, närmast af arameisk härkomst, har däremot från början slutat på *-m*; jfr det hebreiska *Mirjam*, tidigare *Marjam*. Det vid sidan af *Maria* stående *Marta* är visserligen också af arameiskt ursprung, men har ett *-a* af helt annat slag: vokalen är här en efterhängd artikel, som ej har det minsta att göra med ordets genus; femininmärket

är här det förutgående *-t*. I vårt eget språk har alldeles på samma sätt en tillfällig ljudlikhet drifvit sitt spel med genustecknet, när våra bygdemål omtala *furen*, *musen* med formerna *fur-a*, *mus-a* — former, som trots all yttre likhet med en *fur-a*, en *rått-a* hafva ett helt annat (genom förkortning af artikeln uppkommet) *-a* än dessa. I alla hittills nämnda fall är alltså det feminina *-a* ursprungligt. Återstå sedan visserligen några språk, hvilkas feminina *-a* tills vidare icke af oss kan reduceras till någon äldre form eller till någon annan ursprungligare betydelse. Vi hafva det latinska *-a* i *Julia*, det grekiska *-ā* i *Sofia*, det slaviska *-a* i *Katinka*, det fornindiska *-ā* i *Sakuntala*. Men alla dessa olika *-a* sammansmälta, historiskt sedt, i ett enda: de nämnda språken höra alla till samma stam och hafva fått sitt femininteckен genom arf från en gemensam ättemoder.

De beståndsdelar, som ingå i vårt nuvarande qvinnliga *-a*, må nu emellertid vara huru många och huru främmande som helst, säkert är, att de för vår nutida språkliga känsla hopväxt till en enhet och att de bilda den starkaste form-analogi, som vår genuslära vet af. Endast orden på *-a* och inga andra kunna genom själfva sin form förmå oss att i fullkomligt hvardagslag säga *hon* i stället för *den* om liflösa föremål.

Ja, ett par af dessa ord kunna till och med frammana ett *hon*, när de själfva alls icke äro nämnda: de verka i osynlig måtto. Ett sådant ord är redan i det föregående omtaladt: vi hafva sett, att *hon* inom sjömansvärlden nyttjas som fartygspronomen, utan att det tänkta *skuta* behöfver vara utsagdt. Ett annat sådant ord är *klocka*. *Tänk hvad tiden lider! Jag tror hon slår fem*, säger Bergslagsfröken (III. 4) hos Kexél, och ingen tyder här *hon* på *tiden*. Lika litet hänför någon *hon* till *dagen*, när Glunten hos Wennerberg sjunger:

redan lider det långt fram på da'n;
nyss, tror jag, slog hon tre.

Vi lemna nu emellertid det feminina *-a*. Dess motsvarighet på det maskulina området är *-e*. Vi hafva *Helge — Helga*, *Tore — Tora*, *make — maka*, *gubbe — gumma*, *gosse — flicka*. Det är endast på namnområdet, som de båda bildningarna visa någon större benägenhet att ställa sig parvis under samma stam.

I djur- och ännu mer i person-beteckningar är detta maskulina *-e* en omtyckt ändelse. När det franska *canaille* på svenska blir *kanalje*, under det att de likbildade franska *bataille*, *bouteille* icke få någon slutvokal, så är skälet helt visst, att det förstnämnda ordet, i motsats mot de båda andra, betecknar person. Samma skäl har framkallat det

dalkare för *dalkarl*, som stundom ses i äldre skrifter, t. ex. hos S. Columbus; ordet kastar för öfrigt ljus öfver det på samma sätt bildade *stackare* af *stafkarl*. I *hanne* är *-e* icke äldre än sedan förra århundradet. Ännu Linné skrifver *en han*, såsom också danskarna fortfarande göra. Särskildt har *-e* i åtskilliga fall utträngt ett äldre *-a* i benämningar på manliga varelser: de gamla *herra*, *kämpa*, *pojka* klingade feminint och hafva därföre omskapats till *herre*, *kämpe*, *pojke**.

* Vid *pojka* har väl äfven det akuta tonfallet medverkat till *-e*. — I några hithörande ord har visserligen tvärt om *-e* fallit bort, åter andra uppträda med dubbelformer. Den äldre svenskan skrifver *profete*, *poete*, *patriarke*, *persone* (alla ombildningar af latinska ord på *-a*). I »Variarum rerum vocabula» (1538) möta oss *drotte*, *faddre*, *falke*, *hägre*, *boofinke*. Det medeltida *hæledh*, *hæledhe*, vårt *hjälte* (A. Kock, Landsmålstidskr. X. 3. 9) svarande mot tyskans *Held*, heter ännu hos Messenius emellanåt *hielt*. *Djäkne* har i danskan intet *-e* (*Degn*); i den äldre svenskan finnas båda formerna, vanligast dock *diækn*. I vår bibel (1 Sam. 20: 30) kallas från Gustaf I:s tid Jonatan af Saul för *skalk och bofve* (jfr T. *Bube*). Formen *skytt* finnes hos Wallenius, men vår bibel har *skytte* omvexlande med den äldre formen *skytta*, pl. *-or* (Judit 2:7); hos Runius vexlar *skytta* med *skytt*. *Tupp*, hos G. Wallenius *topp*, heter hos Törnevall och I. Holmström *tuppe*, liksom vårt folkspråk har *tocke*, *kocke* jämte *kock* (Rietz 342; jfr det finska *kukko*). I personbeteckningar på *-ing*, som *släkting(e)*, *arfving(e)*, råder ännu någon vacklan. Vid åtskilliga folkslagsnamn likaledes: i Finland säges ofta *rysse*, i Sverige vanligen *ryss*. Vid sidan af *östgöte*, *vestgöte* står utan *-e* det osammansatta *göt;* Sahlstedt skrifver dock *göthe*. — Skälet till denna vacklan är i ord, som mest nyttjas i pluralis (såsom just folkslagsbeteckningar), säkert det, att pluralen *-ar* lika lätt kan gå tillbaka på en sing. med *-e* som på en sing. utan vokalslut. I utländska ord, äfvensom i sammansatta, där accentuationen i singularens bestämda form ej vållar olikhet, kunna äfven formerna med artikel ha sin andel i dubbelheten (jfr A. Kock, Svensk akcent II. 393).

Då alltså *-e* har en utprägladt maskulin karakter, kunde man vänta, att därmed bildade nomina i fråga om efterföljande pronomen skulle intaga samma undantagsställning som orden på *-a*: *den* efter hithörande opersonliga ord skulle alltså i viss mån vika för *han*.

Granskningen af vår litteratur bekräftar emellertid icke denna förmodan. Jag har ej funnit, att *båge* oftare följes af *han* än *pil*, *stake* oftare än *stock*, *nacke* och *strupe* oftare än *hals*. Vår redan på andra områden gjorda erfarenhet bekräftar sig alltså: femininet, såsom en i förhållande till det alldagliga maskulinet mera karakteristisk kategori, gör sig mera än detta bemärkt af språksinnet.

Emellertid är *-e* visserligen ej alldeles utan betydelse med afseende på efterföljande pronomen: det har en negativ, hindrande makt. Äfven de svenska författare, som ej draga i betänkande att, när fantasien så ingifver dem, låta nyssnämnda maskuliner *pil*, *stock*, *hals* lika fritt efterföljas af *hon* som femininerna *mil*, *stod*, *kind*, tveka helt visst att använda *hon* om orden på *-e*; de hafva vid dem endast valet mellan *han* och *den*.

Åt öfriga ordbildande element behöfva vi ej här egna någon uppmärksamhet: de förmå endast i ännu mindre grad än *-a* och *-e* utöfva något inflytande på vår användning af pronomina. Om

-het och några andra abstrakt-ändelser jämförelsevis ofta hos poeter och talare efterföljas af *hon*, är skälet, såsom vi i det föregående sett, ej grammatiskt: förhållandet beror på en mer eller mindre medveten poetisk personifikation.

Vissa enstaka ord finnas emellertid i svenskan, som röja en särskild större benägenhet än de öfriga att förenas med *han* och *hon*. Språkforskaren och skolgossen veta båda från gammalt, att just språkens vanligaste ord gärna i fråga om böjning undandraga sig de allmänna analogierna och därigenom blifva, som man säger, »oregelbundna». Skälet är i väsentlig mån, att dessa hvardagsord segare än andra pläga hålla fast vid äldre, annars öfvergifna former. Samma skäl är det som här åt vissa allmänt brukliga substantiver beredt en något egendomlig ställning i fråga om personalpronomen.

Till dessa ord höra i första rummet *sol* och *måne*. Visserligen omtalas äfven dessa båda ord ojämförligen oftast som *den*, men ett *hon* om solen, ett *han* om månen är icke alldeles ovanligt äfven i enkelt hvardagstal. Hos poeterna äro *han* och *hon* till och med synnerligen vanliga, ett förhållande som likväl hufvudsakligen bör förklaras på annat sätt.

Så långt tillbaka i tiden vi kunna följa vårt släktes historia visar den oss, att menniskobarnens

fantasi under alla luftstreck ifrigt sysslat med de båda vandrande himlaljusen och i dem sökt upptäcka menskliga känslor och menskligt lif. Öfver »Die Liebesgeschichte des Himmels», sagan om solens och månens kärlek, har en tysk författare (E. Siecke) nyligen utgifvit ett arbete. Materialier till likartade undersökningar kunna i själfva verket hemtas ur alla tiders och alla länders litteratur, ur nutidens nyaste skaldeverk lika väl som ur Rigvedas sånger. Det är i väsentlig mån på grund af dylik mytisk personifikation, som vi inom litteraturen så ofta efter de båda ifrågavarande orden finna *hon* och *han*.

Den rent grammatiska traditionen har emellertid, som nyss nämndes, äfven sin andel däri. Men om ock traditionen här visat sig starkare än vanligt, så ådagalägger å andra sidan just våra poeters språkbruk, att den likväl sedan länge stått på vacklande fötter. »Om solen är på Svenska *han* eller *hon*, lärer knapt någon visst veta», heter det redan 1753 hos Sahlstedt (Anm. om Sv. språket B. 3). I synnerhet förr, innan ännu svensk språklära upptagits bland våra skolämnen och genom sina genusregler börjat lägga ett visst band på våra författares fantasi, personifierade svenska skalder utan minsta betänkande *solen* såsom *han* och »*månan*» såsom *hon*. Ordens rätta grammatiska genus hade i detta fall måst vika för det poetiska

genus, som bestämts af grekiska, latinska, franska, italienska författares språkbruk — det var, såsom redan anmärkts, från dessa håll som vår renässanstids skalder mest hemtade sina förebilder, och efterverkningar häraf spåras ännu. *Solen* höra vi väl stundom omtalad såsom en *drottning i gyllene skrud* (Nicander) eller mera bestämdt såsom *dagens drottning* (Lidner, Sander), men ännu oftare är den *dagens drott* (G. F. Gyllenborg, Afzelius, Stagnelius, Carl XV), *dagens konung* (Nicander, Sehlstedt), *ljusets kung* (J. G. Oxenstjerna), *himlens drott* (Runeberg), *himlahvalfvets drott* (Silverstolpe), *fästets unga prins* (Topelius), *himmelens son* (Tegnér), *sångens, ljusets fader* (Tegnér), *jordens brudgum* (Geisler, Wennerberg), *jordeländernas brudgum* (Nicander), *naturens brudgum* (Carl XV), *naturens make* (Vitalis), för att icke tala om mera skämtsamma personifikationer, såsom då Vitalis nämner solen *den himmelske lagmannen* eller Nicander apostroferar den med *magnifice rector*. Väl är solen en annan gång hos Vitalis *maka* åt *blomsterguden Maj*, men i stället är den hos C. F. Dahlgren *fader* till *dottren Maj*. Om *solen* är *han* eller *hon*, kan alltså ej utrönas hos våra poeter.

Nästan lika vacklande mellan *han*-kön och *hon*-kön är i äldre tid *månen*. Då man förr ofta använde den ursprungligen blott oblika formen *måna*

äfven som nominativ, ja, då man stundom till och med vågade en plural *månor* (Levin Möller under *Parasélène*), är det ej att undra på, om t. ex. Stagnelius kunnat omtala denna himlakropp dels som *solens syster*, dels som *solens brud*, eller om Wadman i den sett *jordklotets enka*. Mera oregelbundet är det, när om *månen* (med bibehållet *-e*) säges, att *hon kysser fjället på pannan* (Strindberg).

Äldre skalder hafva stundom undgått kollisionen mellan poetiskt och grammatiskt genus genom att för *solen* skrifva *Phoebus*, för månen *Diana*, *Selene*, *Luna*.

Vi skola ej vidare stanna vid dessa mera litterära genusafvikelser och erinra blott därom, att engelskan i behandlingen af ordet *sol* går jämsides med svenskan. Det förstnämnda språket omtalar i allmänhet *the sun* som *it*, men i hvardagligt tal får den äfven stundom heta *she*, under det att å andra sidan poeterna, påverkade af klassiska inflytelser, ofta skrifva *he*.*

Vår äldre litteratur, särskildt vår litteratur under den period, då franskt inflytande var förherskande, gaf också åt *himmel* en undantagsställning; vi se detta ord mycket ofta följas af *han*. Man upptäcker likväl snart, att denna oregelbundenhet

* Härifrån afvikande uppgifter hos Mätzner m. fl. om engelskans genus vid *sun* rättas af Joh. Storm, Eng. Filologi III f.

uteslutande har sin grund däri, att ordet efter mönstret af det franska *le Ciel* kunnat användas som ett slags opersonlig omskrifning för *Gud*. Just i dylika fall är det som det föredrager *han*. Man har i substantivet lyckats undertrycka personligheten, men den har åter trängt sig fram i pronominet.

En förträfflig motbild till hvad här försiggått lemnar det feminina ordet *försyn*, som ju likaledes stundom nyttjas i stället för *Gud*. När i sådana fall ordet anträffas efterföljdt af ett personligt pronomen, är detta icke alltid — såsom ordets grammatiska genus fordrade — ett *hon*, utan stundom ett *han*. A. G. Silverstolpe skrifver i balladen »Clotilda»:

> Ack! ej så hård, var gubbens svar,
> jag känt Försynen än:
> mig gaf han här i nöden lugn,
> han skänker dig en vän.

Jämväl i denna punkt kastar den genuslösa engelskan sitt ljus öfver vårt språkbruk: den visar, att det i hithörande fall ej är fråga om grammatiskt eller poetiskt genus, utan i själfva verket om sexuellt. *Heaven* och *Providence* hafva *it* som grammatisk beteckning, *she* som poetiskt genus, men när orden direkt beteckna Gud, följas de af *he*.*

* O. Behnsch, Das bildl. Geschlecht der engl. Hauptwörter (1861, s. 19), anför från Cowper:

> Vigilant over all that he has made
> Kind *Providence* attends with gracious aid.

Exempel på *Heaven* med *it*, *he*, *she* finnas äfven hos C. A. Ljunggren, The poetical gender of the substantives in the works

Orden *synd*, *tro*, *bön* förekomma relativt ofta med *hon*. Säkerligen bör skälet härtill sökas i inflytelser från vår ålderdomliga bibelsvenska eller från vårt religiösa språk i allmänhet, inom hvilket ju de nämnda orden äro synnerligen vanliga. Personifikation ligger emellertid vid dessa begrepp så pass nära till hands, att man omöjligt i hvarje fall kan säga, hvar grammatiskt genus slutar och poetiskt börjar. Redan i vår bibels berättelse om Kain höra vi, att synden — efter det hebreiska uttryckets innebörd — »ligger som ett lurande vilddjur för dörren»; och biskop Thomas, från hvilken vi nyss anfört ett citat om Friheten, klagar beträffande Tron (= Troheten), att med denna på hans tid är så illa beställdt, att *hon siter oc grater*.

Det *hon*, som vår bibel efter den gamla svenskans sed låter följa på *själ*, måste också gifva oss förklaringen därpå, att ännu i våra dagars språk ett *hon* stundom infinner sig efter detta ord. Märkvärdigt är, att *själ* detta oaktadt hos goda författare kan ses förbundet med ett maskulint *han*. Hos Sehlstedt sker sådant upprepade gånger. Ordets vanliga nutidspronomen är naturligtvis *den*.

---

of Ben Jonson (1892), s. 9. Äfven i svenskan förekommer *himlen* undantagsvis med *hon*, närmast väl efter mönstret af *försyn*. Så hos Sam. Triewald (Läre-Spån, s. 12):

Som höga Himlen ej sin gåfva ärnat sälja,
städs hennes milda hand alt utan räkning ger.

Af våra öfriga femininer äro *hand*, *bok* och *ros* de jag oftast påträffat åtföljda af ett, såsom det förefallit, rent grammatiskt *hon*. Likväl är genustraditionen uppenbarligen svag äfven vid dessa ord: man finner det ej blott däraf, att *den* är långt vanligare än *hon*; i samma riktning pekar det förhållandet, att också de nämnda orden till och med hos våra bästa skalder kunna förekomma med ett *han*. När vi hos Topelius »I Esplanaderna» läsa: *min hand han skälfde så*, utesluter sammanhanget all tanke på ett blott skriffel för *hon*. På ett annat ställe (»Tidigt bruten») säger samme författare om *natten*, att *han ljusnade*. Ett liknande exempel hafva vi i början af denna uppsats anfört från Runeberg. *Plånboken* — *han* ses i Leopolds »Metromanien» III. 11.

Också hos ett och annat maskulint ord synes de bildades språk i någon mån hafva bevarat grammatiskt genus. Likväl äro fallen här ännu osäkrare än vid de nu omtalade femininerna. Man kunde vänta, att t. ex. hvad som gäller om *hand* skulle ha sin motsvarighet vid *fot*, men erfarenheten vederlägger en sådan förmodan. *Dag* gör däremot verkligen i någon mån sällskap med *natt*: ordet förbindes en och annan gång med ett *han*, som ej beqvämligen kan förklaras såsom poetiskt. Efter substantivet *död* är ett *han* rätt vanligt. Vi

kunna här, såsom i ett par föregående fall, tänka på arkaistiska inflytelser från bibelns språk. Med dessa inflytelser blanda sig likväl också elementer af poetiskt genus. Dessa senare torde till och med vara det viktigaste.

Tämligen ofta förekommer ett måhända icke alltid personifierande *han* efter de olika uttrycken för *vind*: *storm*, *orkan*, *bris*, *il*, *nordan*, *vestan* o. s. v.; jfr sjömännens *han* [= det] *friskar i.* Dock visar sig detta *han* föga rotfäst; det kan vika för ett *hon.* Ett exempel härpå har ofvan (s. 283) anförts från Leopold. Vestanvindens i förhållande till öfriga vindar blidare lynne har i Atterboms »Lycksalighetens Ö» låtit Zephyr framstå i gestalten af ett barn; en likartad åskådning har stundom förvandlat ordet *vestan* till femininum:

äfven vestan eger sitt behag,
då öm hon läspar på en molnfri dag,

heter det i Tegnérs sång öfver J. Lundblad. Wallin använder för öfrigt ordet som neutrum:

dansa som ett vestan, om du vill,

skrifver han »till Dora»; analogien med det neutrala *vestanväder* har säkert här varit bestämmande.

Efter ordet *tid* finner man det hvardagliga *den* tämligen ofta ersatt af ett mera personligt pronomen, som än är *han*, än *hon.* Hufvudsak-

ligen bero väl dessa fall på poetisk personifikation; men då de äro jämförelsevis många, har kanske äfven grammatiskt genus en viss andel i dem.*

De här anförda orden torde vara de enda, som i fråga om personalpronomen göra något anspråk på undantagsbehandling. Och äfven vid dessa är, såsom redan sagts, ett *den* långt allmännare än *han* och *hon*.

---

* Ända från medeltiden har ordets genus i de nordiska språken varit vacklande, dock så, att i fornspråket femininum var regel. På grund häraf, och därför att *tid* i vissa [icke alla] svenska munarter är femininum, ville Rydqvist för vårt nuvarande rikspråk endast erkänna detta genus, och andra språkforskare hafva följt hans auktoritet. De första upplagorna af Sv. Akad. Ordlista upptaga ordet också blott som femininum (frånsedt uttrycken *i sinom tid*, *i rättan tid*). Åtminstone inom vår vittra litteratur är likväl maskulinum otvifvelaktigt mera allmänt. Som bidrag till kännedomen af språkbruket bifogas här en liten lista, som visserligen af tillfälliga skäl saknar flera af våra mest bekanta författarenamn, och som äfven i det hänseendet är bristfällig, att jag ej vågar förneka, att författare, för hvilka jag uppgifvit blott ett genus, möjligtvis på andra ställen kunna hafva det motsatta. *Tiden* såsom *han* har jag emellertid funnit hos P. Swart, Gustaf II Adolf, Brasck, Wivallius, G. Rosenhane, S. Columbus, Runius, Geisler, J. Wallenberg, G. Palmfelt, J. G. Oxenstjerna, J. O. Wallin, Ling, Tegnér, Geijer, Vitalis, Fahlcrantz, v. Beskow, Nicander, Palmær, Sehlstedt, samt hos lexikograferna eller grammatikerna G. Wallenius, Lind, Sahlstedt, J. G. P. Möller, Weste, Lindfors, Dalin. — Med *hon* åter har jag funnit ordet hos Bellman, A. G. Silverstolpe, Stagnelius, Talis Qualis. *Han* och *hon* omvexlande har jag sett hos Lucidor, O. von Dalin, fru Nordenflycht, Böttiger, V. Rydberg, Lysander. — På danska har jag anträffat *tiden* personifierad som femininum hos Oehlenschläger; i dikten »De tvende Kirketaarne» skrifver han (i folkvisestil):

Tiden hun gnaver med skarpen Tand,
Dertil hun haver stor Drift.

En fråga, som här, under grammatiskt genus, måste upptagas till besvarande, är den, huruvida nutidens svenska språk genom något annat kännetecken än personalpronominets kön förmår skilja maskulinum från femininum.

I tyskan, franskan, italienskan och många andra språk är det medelst substantivernas artikel som man i främsta rummet brukar angifva deras genus. Vårt eget folkspråk återfinner också säkrast ordens genus i deras olika artikelform: *en dag*, *dag-en*, men *e' natt*, *natt-a*. Det svenska högspråket känner ej dessa olika singulara former af artikeln; frågan blir då, om vexlingen mellan *-ne* och *-na* i pluralis kan vägleda oss, när vi skola skilja maskulinum från femininum.

Det är väl bekant, att en och annan författare önskat genomföra *-ne* för ord af förstnämnda genus och förbehållit *-na* åt femininerna. De hafva funnits — kanske finnas några ännu — som denna princip till ära till och med skrifva *smederne*, *referenterne*, *frederne*. De flesta genusvänner stanna emellertid vid yrkandet, att man skall skilja mellan *-ne* och *-na* vid pluraler på *-ar*. Andra åter inskränka detta undantagsfall ytterligare därhän, att endast sexuella maskuliner på *-ar* böra hafva *-ne*.

Å andra sidan finnas likväl många som anse, att vid pluraler på *-ar* ensamt välljudet bör vara

afgörande. De säga därför utan hänsyn till ordens genus *drottningarne* lika väl som *konungarne*. En sådan ordning förordades redan 1753 af Sahlstedt, vår under förra århundradet mest inflytelserike grammatiker, och många hålla ännu fast vid denna beqväma regel. *Fäderna* och *mödrarne* få på detta sätt ombytta ändelser. I alldeles motsatt riktning, assimilerande i stället för dissimilerande, finner man det rent fonetiska intresset hafva verkat, när 1686 års kyrkolag skrifver *biskoparna*, men *superintendenterne*.

Det otvungna talspråket har i denna fråga länge sedan fällt sitt domslut. Det föredrager, såsom äfven Svenska Akademiens Språklära för ett halft århundrade sedan uttalat, öfverallt *-na*; Rydqvist har också bekräftat denna erfarenhet. Då vidare redan Gustaf I:s bibel har *-nar* och *-na* som maskulin artikelform, och jämväl vår förste svenske grammatiker, Aurivillius, endast erkänner formen *-na* som högsvensk, visar det sig, att talspråket äfven har stöd i historien. Ingen kan tvifla om att framtiden tillhör formen *-na*. Hänvisande i öfrigt till N. Linders sakrika utredning af denna fråga,* stanna vi här vid den slutsatsen, att om man än kan vilja bygga en teori för pluralartikelns lämpliga

* I Forhandlinger ved det Nordiske Filologmøde i Kristiania 1881.

form på genusåtskillnaden, så är det omöjligt att tvärt om bygga någon teori för genusåtskillnaden på artikelns form. Därtill har denna form alltför liten stadga inom vårt litteraturspråk och alltför mycken stadga — på angifvet sätt — inom vårt talspråk.

Ett område, som onekligen har större betydelse för upprätthållandet af skillnaden mellan maskuliner och femininer, är adjektivernas böjning. Vårt fornspråks för maskulinum egendomliga ändelse *-er* i nom. sing. har visserligen fallit bort: *unger-sven* i motsats till *ung-mö* står som ett qvarglömdt minne från en länge sedan förgången språklig ordning. Men den skillnad vi göra mellan *ädle herre* och *ädla fru*, mellan *den blinde* och *den blinda*, visar att en genusmotsats fortfarande här består. Området för denna motsats är emellertid mycket begränsadt. Det inskränker sig väsentligen till exempel af samma slag som de nyss anförda, alltså till de fall, då fråga är om sexuellt genus, i synnerhet vid personer.

Om vi bortse från femininet, som genom arf från fornspråket alltid får *-a*, kunna vi dock äfven iakttaga, att motsatsen mellan *-e* och *-a* i adjektiverna står i ett visst samband med motsatsen mellan genus animatum och genus inanimum. En *häst*, som betecknas med *den*, heter nästan alltid

den stora, den åter, som har *han* till pronomen, kan också omtalas såsom *den store*.

Om det som icke har lif nyttjas däremot i naturligt högspråk knappast annat än *-a*. Några författare hafva visserligen sökt att genomföra *-e* äfven vid grammatiska maskuliner, men ett dylikt offer åt den lärda teorien sker ej utan obehag både för den skrifvande och för den läsande. Ingen kan utan att medvetet trotsa aggande känslor i sitt språkliga samvete skrifva om den *homeriske dialekten* eller om en tänkares *filosofiske ståndpunkt*, låt vara att dessa former verkligen finnas att läsa på boktitlar från senare tid.

Den motsats mellan lefvande och liflöst, som ligger till grund för vår användning af *-e* och *-a*, visar sig emellertid vid närmare skärskådande vara på ett egendomligt sätt modifierad. Enligt det allmännaste, om ock ej enrådande språkbruket säger man å ena sidan med *-e*, å andra sidan med *-a*:

käre fader	—	*kära far*
min gode broder	—	*min go(d)a bror*
du store konung	—	*du stora pojke*
du usle stackare	—	*din usla stackare*
den eldige springaren	—	*den eländiga kraken*

Vårt genus animatum betecknas alltså icke beständigt med *-e*, utan endast när det uppträder mera högtidligt, så att säga i paraddräkt. En följd häraf är, att svenskan företer en rad ad-

jektiver, som i vissa ställningar, särskildt framför en maskulin vokativ, så godt som alltid måste hafva *-e*, under det att en annan grupp lika bestämdt föredrager *-a*. Det heter om en man nästan alltid med *-e*: *ädle, vise, ridderlige, högborne, åldrige, idoge*. Dylika adjektiver veta ej af något hvardagslag; de bära alltid stor uniform, och ett simpelt *-a* (vid maskuliner) kan därför icke anstå dem. Tvärt om hafva ord sådana som *söt, rar, stygg, otäck* ett anspråkslöst hvardagstycke, som bäst förliker sig med *-a*. Och om vi se *stor* jämförelsevis ofta antaga *-e*, så visar sig *liten* däremot mest hemmastadt med ett *-a*. *Söta, lilla, goda kongl. sekter!* säger fru Nyblad i Louis De Geers komedi »Grefve Lillie»; särskildt stockholmskan uppradar ofta på detta sätt en hel följd maskulina *-a*-adjektiver af smeksam karakter. Franzéns visa *Goda gosse, glaset töm*, kunde ej lika lämpligt ha börjat med *gode*.

Den språkhistoriska slutsats man kan draga af dessa förhållanden — en slutsats, som på samma gång innebär deras förklaring — är väl den, att det väsentligen är inflytelser från det ålderdomligare litteraturspråket som uppehållit *-e* i här omtalade ställning. Hade talspråket utvecklat sig utan dylika påverkningar, skulle vi sannolikt öfverallt haft *-a*.

Svenska Akademiens Språklära uppräknar några adjektiver, i hvilka tilläggandet af *-e* säges »stöta örat»: *ny*, *kall*, *blid*, *klar*, *folkrik*, *rund*, *hvit*, *röd* m. fl. Hvar och en ser, att den nyss för *söt*, *stygg* angifna förklaringsgrunden icke räcker till för dessa fall. Iakttagelsen är likväl på det hela riktig, äfven för vårt nuvarande språk, och skälet hvarför *-e* i de nämnda orden oftast förefaller stötande är ej heller svårt att finna. De uppräknade adjektiverna äro alla sådana, att de endast undantagsvis kunna tilläggas personer; de innehålla bestämningar, som i allmänhet blott tillkomma liflösa föremål. Särskildt ordet *folkrik* nyttjas tydligtvis aldrig om lefvande varelser; formen med *-e* af detta ord kan därför icke anses tillhöra den goda svenskan.

Äfven vid bestämningar till manliga varelser är emellertid *-a* det allmänna. Såsom Linder först synes ha anmärkt, förekommer *-e* ogärna i predikativ ställning: det heter *de blefvo lyckliga*, ej *lycklige*. Språkets vanligaste adjektiver, de s. k. pronominala orden, hafva stor motvilja mot *-e*: man säger icke lätt *några*, *inge*, *många*, *visse*, *hvilke*, *våre* o. s. v.* Till och med ordet *flera*, som egentligen är en komparativ och från denna synpunkt

* Det fordras att vara fast rotad i teorien, för att våga skrifva såsom Säve, Ynglingasagan s. 24, rörande Alrek och Erik: *desse två bröder redo ensamme bort från andre män å sine bäste hästar, och de redo ut på några vallar.*

borde hafva *-e* (liksom *färre*), röjer på grund af sin användning som obestämdt räkneord stor benägenhet att antaga *-a* i likhet med *några, många.*

Pluralformen till *min* i förbindelsen *mine herrar* bildar här ett ensamt undantag; *-e* har i denna ställning haft något stöd af uttryckets vokativa karakter, ett stöd, som öfriga possessiver af naturliga skäl måste sakna. Redan hos Börk (1688) tilltalar likväl Alexander sina hofmän med *mina herrar*, och denna form är äfven i vår tid säkert den allmänna. Då härtill kommer, att man i likartad grammatisk ställning allmänt skrifver *mina bröder, mina vänner, mina kamrater*, torde dagarna snart kunna anses vara räknade för formen *mine.*

Utom i vokativförbindelser är det hufvudsakligen blott efter artikeln *den* i singularis, som maskulinet håller fast vid sitt *-e.* Man säger alltid *den vise, Carl den andre* o. d., oftast också *den tappre soldaten.* För *Kung Carl den unga hjälte* skulle en yngre författare snarare ha skrifvit *den unge hjälte.**

I pluralis förmår maskulinum vida mindre uppehålla en självständig egen form. Man skrif-

* Halftannat århundrade innan Tegnérs »Carl XII» diktades finna vi *-a* i samma förbindelse, då Sam. Columbus börjar en sång till Carl XI med orden:

Kong Carl, du unga Hielt' af kalla Nordeland.

ver visserligen alltid *Grèklands sju vise*, kanske också oftast *de rike och de fattige*, men i talspråket torde *-a*-formerna, frånsedt enskilda förbindelser, vara åtminstone lika vanliga som *-e*-formerna. Om det bestämda adjektivet följes af ett substantiv, kan *-a* efter min erfarenhet med ännu större skäl anses uttrycka det gängse uttalet, och det förefaller mig ej obefogadt, när Sundén klagar öfver ett »ovist nit» hos dem som här ensidigt yrka på *-e*. Man säger merendels och kan följaktligen utan betänkande också skrifva *de rika ynglingarna*, *de bästa soldaterna**.

Anmärkas må för öfrigt, att skiljandet mellan maskulinum och femininum i adjektivernas bestämda pluralform ej har något stöd i fornspråket; båda hafva där ändelsen *u* eller *o*.

Aurivillius upptager i sitt paradigma som maskulinum endast *dhe lustiga* (ej *-e*) *männerna*. Å andra sidan anse Aurivillius och hans samtids författare *-e* fullt tillåtligt vid singulara femininer. Särskildt i vokativ ställning och i titulaturer före-

* C. J. L. Almqvist anser *-e* som den »egentliga» ändelsen i mask., men finner dock att detta *-e* (i sing. *den snälle gossen*, och säkert ännu mer i plur.) »låter för våra öron som en provincialism, eller såsom en utländnings bemödande att tala vårt språk mer korrekt än lefvande rätt». Egendomligt nog tillägger han: »emellertid anmärkes, att formen *-a* (*den snälla gossen*) är mindre riktig, ehuru den smakar vårt språkgehör bättre». (Sv. Språklära, 2 uppl. s. 30.)

kommer det ofta. Hundratals »gift- och griftqväden» från våra Carlars tid tala i öfverskriften om *then ähreborne Matronan, then dygderijke Jungfru, then salige Fru* o. s. v. Och såsom Gustaf Adolf öfver brefven till sin syster skrifvit *Högborne Förstinna, älskelige kiäre syster*, så började Carl XII, trogen samma kurialstils grammatiska tradition, brefven till sin syster med *Durchleychtigste Princess, Högtälskelige kiäre Syster.*

Ett bevis, att språket öfver hufvud håller adjektivernas *-e* inom så trånga gränser som möjligt, är att detta *-e* icke gärna inträder vid personifikationer. *Kärleken* och *döden* omtalas, som vi sett, ofta med *han*, men äfven i sådana fall heter det numera knappast någonsin *den grymme döden, den blinde kärleken.*

Den föregående framställningen har visat, att adjektivformernas betydelse såsom medel att skilja mellan maskulina och feminina nomina är begränsad till det sexuella och animella området, och att adjektiverna äfven inom detta område blott undantagsvis gifva säkra upplysningar. Följande satser ha emellertid för oss någon betydelse:

I. Ord som i högspråket otvunget kunna förenas med adjektivformer på *-e* äro maskulina.

II. Hvarje maskulinum kan förbindas med adjektivform på *-e* a) vid singulara vokativer, sär-

skildt af högtidligt slag: *store konung!* b) då adjektivet i singularis står med artikeln *den* utan påföljande nomen: *Carl den store; gossen, den store.*

Hafva nu dessa satser någon praktisk användning? Vi kunna pröfva detta genom att taga i betraktande något personligt ord af omtvistadt genus. Ett sådant ord, *flickunge*, har behandlats redan i början af denna uppsats. Att ordet efterföljes af *hon* bevisar, såsom vi erinra oss, intet om dess grammatiska genus, ty också neutret *riksråd* efterföljes af *han*. Vokativprofvet är här icke användbart i sin allra kraftigaste form, ty *flickunge* är föga skickadt att uppträda med förnäma later; visst är likväl, att man ej på högsvenska kan säga *du lille flickunge*. Afgörande för ordets feminina karakter är det slutligen, att man icke heller kan säga *flickungen, den lille*, såsom man kan säga *pojkvaskern, den lille*. Från det nuvarande högspråkets synpunkt är alltså *flickunge*, trots sitt slutande *-e* och trots våra bästa ordböckers motsatta uppgift, att räkna som ett verkligt femininum.

Den naturliga följden häraf är, att också det enkla ordet *unge* med orätt i våra ordböcker angifves såsom blott maskulinum. Ordet är i högspråket lika mycket femininum som maskulinum; allt beror på, om det utsäges om en gosse eller om en flicka.

Men medgifves detta — och jag ser ej, att någon invändning kan göras mot slutsatsen — så ligger här fröet till en verklig revolution i våra ordböcker. Ensamt under bokstafven *A* måste inemot ett hundratal ord upptagas med annat genus än hvad hittills varit vanligt. Som regel böra alla personbeteckningar angifvas såsom tvekönade; undantag blifva endast sådana ord, som med nödvändighet äro bundna vid ett bestämdt kön. Snarast är detta fallet, när vid sidan af maskulinordet står en särskild, allmänt bruklig femininform.

Från den senare synpunkten göra orden på *-are* i allmänhet ett maskulint intryck. Flertalet af dem bildar helst sitt motsvarande femininum på *-arinna* eller *-erska*; ett och annat finnes till och med som har båda formerna, vare sig med eller utan olikhet i betydelsen: det är nog att här erinra om *läsarinna* och *läserska*. Såsom ett fast undantag kunna likväl orden på *-are* ej gälla; många af dem äro ovedersägligen tvekönade. Så bland andra *passagerare*, *stackare*, *baddare*, *huggare*; äfven flera yrkesbenämningar, såsom *läkare*, *sekreterare*, nyttjas för båda könen.* Vissa ord

* När C. J. L. Almqvist i Araminta May talar om *en riktig svensk huggerska*, eller när Böttiger vid Dr Svalins förlofning skrifver, att

läkarn utan läkarinna
vore evigt patient,

[illegible] hilda särskild femi-[illegible] undvika för-[illegible] *aktiesegare, blom-*[illegible] äfven om qvin-[illegible] femininet [illegible]*

[illegible] mycket använd[illegible] [illegible] *-ing*, såsom i *hed-*[illegible] [illegible] ord bruka [illegible] femininform, men [illegible] i feminin mening. I [illegible] allmänt blott som [illegible] hafva redan Lind och [illegible] af dessa ord med [illegible] Akademiens Språk-lära [illegible] af detta slag — [illegible] orden — kunna [illegible]** Orden *drott-*[illegible] [illegible] ändelsen *-ing* ej är oförenlig med [illegible] genus. Det är då svårt att inse, hvarför [illegible] *sysling, brylling,*

---

så kunna dessa [illegible] femininbildningar ej rubba det allmänna [illegible]. Det [illegible] ej, att också Runeberg omtalar en Vila såsom [illegible].

* Hos Wadman har jag sett [illegible], men ordet måste räknas såsom en för [illegible] vågad nybildning.

** I A-häftet af Sv. Akademiens Ordbok (1870) upptages också *Afkomling* såsom m. och f., men *Affälling, Ansvaring* blott som m.

när orden nyttjas om qvinnor, skulle kunna erkännas som femininer och alltså likställas med t. ex. *kusin*. I holländskan äro *vreemdeling*, *leerling*, *zonderling* och öfriga liknande ord erkända såsom tvekönade.

Resande, *målsegande*, *klagande*, *svarande*, *ordförande*, *främmande* och åtskilliga andra af samma form äro egentligen participier och kunna lika gärna sägas om qvinna som om man. Någon svårighet att vid sidan af det maskulina genus, som dessa bildningar nu ha i ordböckerna, uppföra också femininum, bör icke kunna finnas.

Till participiernas grupp höra genom sin bildning äfven orden *frände* och *fiende*. *Frände* har visserligen en egen femininform *fränka*, men denna tillhör ej mera det allmänna språkbruket. Gustaf Adolf kallade Ebba Brahe för sin *hiärtans alldrakiäreste fränkia*; men Gustaf III lät, efter sin och vår tids språkbruk riktigt, samme Gustaf Adolf tilltala grefvinnan Stenbock med *kära frände* (»Gustaf Adolphs ädelmod» I. 4). Lika litet kan den gamla femininformen *fiendska*, som finnes i vår bibel (Mika 7: 8, 10), hindra oss att använda *fiende* såsom femininum. Icke ens den vida vanligare femininbildningen *väninna* afhåller oss från att nyttja *vän* i feminin mening. »*Iris, aldrabäste* [fem.] *vän*», är bekant från Lucidor; Franzén kallar Selma *min sångmö och min vän*, och Frithiof omtalar

finnas, som, när de stå enkla, bilda särskild femininform, men vid sammansättning undvika förlängningen med en genusändelse: *aktieegare, blomsterälskare, bibelläsare* kunna sägas äfven om qvinnor. På samma sätt bilda vi till *vän* femininet *väninna*, men till *ovän* icke gärna *oväninna.**

Ett vid personbeteckningar mycket användt element är afledningen på *-ing, -ling*, såsom i *hedning, främling, affälling*. Hithörande ord bruka icke kunna bilda någon egen femininform, men nyttjas själfva utan svårighet i feminin mening. I ordböckerna stå de likväl numera allmänt blott som maskuliner. Emellertid hafva redan Lind och Sahlstedt betecknat ett och annat af dessa ord med dubbelt genus; äfven Svenska Akademiens Språklära medgifver, att åtskilliga bildningar af detta slag — uttyckligen just de tre nyss nämnda orden — kunna »nyttjas såsom communia».** Orden *drottning, käring* ådagalägga, att ändelsen *-ing* ej är oförenlig med feminint genus. Det är då svårt att inse, hvarför ej t. ex. *släkting, syssling, brylling*,

---

så kunna dessa tillfälliga femininbildningar ej rubba det allmänna språkbruket. Det hjälper ej, att också Runeberg omtalar en Vila såsom *läkarinna*.

* Hos Wadman har jag sett *oväninna*, men ordet måste räknas såsom en för tillfället vågad nybildning.

** I A-häftet af Sv. Akademiens Ordbok (1870) upptages också *Afkomling* såsom m. och f., men *Affälling, Ansvaring* blott som m.

när orden nyttjas om qvinnor, skulle kunna erkännas som femininer och alltså likställas med t. ex. *kusin*. I holländskan äro *vreemdeling*, *leerling*, *zonderling* och öfriga liknande ord erkända såsom tvekönade.

Resande, *målsegande*, *klagande*, *svarande*, *ordförande*, *främmande* och åtskilliga andra af samma form äro egentligen participier och kunna lika gärna sägas om qvinna som om man. Någon svårighet att vid sidan af det maskulina genus, som dessa bildningar nu ha i ordböckerna, uppföra också femininum, bör icke kunna finnas.

Till participiernas grupp höra genom sin bildning äfven orden *frände* och *fiende*. *Frände* har visserligen en egen femininform *fränka*, men denna tillhör ej mera det allmänna språkbruket. Gustaf Adolf kallade Ebba Brahe för sin *hiärtans alldrakiäreste fränkia*; men Gustaf III lät, efter sin och vår tids språkbruk riktigt, samme Gustaf Adolf tilltala grefvinnan Stenbock med *kära frände* (»Gustaf Adolphs ädelmod» I. 4). Lika litet kan den gamla femininformen *fiendska*, som finnes i vår bibel (Mika 7: 8, 10), hindra oss att använda *fiende* såsom femininum. Icke ens den vida vanligare femininbildningen *väninna* afhåller oss från att nyttja *vän* i feminin mening. »*Iris, aldrabäste* [fem.] *vän*», är bekant från Lucidor; Franzén kallar Selma *min sångmö och min vän*, och Frithiof omtalar

Ingeborg som *ungdomsvännen*. Femininet *vän* har i själfva verket numera hos oss ofta en annan, mera ideal betydelse än *väninna*.

Fastän personliga ord på *-e* från gammalt anses framför andra hafva en maskulin karakter, kunna många af dem, måhända de flesta, utan svårighet tjenstgöra också som femininer, och foga sig då i allo efter de ursprungliga femininernas grammatiska behandling. Så *fånge*, *dåre*, *like*, *kaxe*, *undersåte*, *namne*, *arfvinge*, *lärjunge* m. fl.* Äfven sådana ord som *ande*, *drake* kunna, när de nyttjas om qvinnliga väsen, behandlas alldeles som verkliga femininer. Under sådana förhållanden bör också bikupans *vise* nu kunna ändra beteckning, så att femininum erkännes som ordets rätta genus, naturligtvis med full frihet för den som medvetet vill omtala *visen* som ett handjur att också gifva dess namn en motsvarande maskulin behandling. Ordet förhåller sig alldeles som *sfinx*: under den tid, då man ansåg den egyptiska sfinxen för ett qvinnligt väsen, sade man naturligtvis *hon*; numera däremot, sedan det befunnits, att egyptierna afbildat sfinxen med manlig öfverkropp, säger man *han*.

För att gifva ett mera konkret begrepp om hvilken ansenlig omfattning den här behandlade

* *Lärjunginna* finnes i vår bibel Ap. G. 9: 36, men är föga brukligt.

genusfrågan har, må äfven några hos oss vanliga utländska ordbildningsändelser här sammanställas. Åtskilliga af dessa representera ett mycket stort antal personbetecknande nomina, hvilka hittills gällt som maskuliner, men rättare böra anses vara tvekönade. Vi hafva sådana tvekönade ord på

-an: *luteran, republikan, grobian;*
-ant: *supplikant, officiant, pedant* (jfr *guvernant* f.);
-arie: *abecedarie, vikarie, bibliotekarie;*
-at: *kamrat, adressat, kandidat, advokat;*
-ent: *patient, delinqvent, agent, student*;*
-ik: *katolik, domestik;*
-iker: *skeptiker, fanatiker, musiker*;
-ist: *artist, kontorist, organist* (*modist* är redan erkändt såsom mask. och fem.);
-it: *favorit, kosmopolit, parasit;*
-or: *professor, doktor, revisor;*
-ör: *gravör, kontrollör, postexpeditör.*

Till dessa komma sedan ytterligare många främmande sammansättningar på *-log*, *-nom*, *-graf* o. s. v.

I samma mån som qvinnan i våra dagar vunnit tillträde till förut för henne stängda yrken och befattningar, i samma mån har det också bekräftat sig, att vårt språk icke finner något att invända emot att titlar, som förut tillkommit blott män, också bäras af qvinnor.

Månget personbetecknande ord, som vid första påseendet synes obetingadt förbjuda feminin an-

* Formen *studentska* finnes, men har ej utträngt det efter min känsla bättre uttrycket *qvinnlig student*; jfr skillnaden i betydelse mellan femininet *professor* och ordet *professorska*.

vändning, tjenar, när det närmare beses, blott att ytterligare styrka vår sats. Hvad kan vara mera maskulint än *karlakarl*? Men ingenting hindrar, att man skämtsamt kan kalla en duktig qvinna för en karlakarl. Och att ett tillfogadt adjektiv då efter nutidens språk måste få feminina böjningsformer är lika visst som att det efter fornspråkets regler skulle ha nödgats antaga maskulina. *Pojke* är ett annat ord, som gör sitt bästa för att uppträda manhaftigt. Och dock torde det icke så alldeles sällan ha händt, att en flicka blifvit tilltalad med *du lilla tjufpojke*; däremot har aldrig någon på nutidssvenska sagt till henne *du lille tjufpojke*. Redan förut hafva vi erinrat om huru de eminent manliga militärtitlarna inom frälsningsarméen visat sig användbara äfven som verkliga femininord.

Under sådana förhållanden är det i allmänhet lönlös möda att för de gamla »maskuliner», som användas att beteckna person, vilja angifva grammatiskt kön. Grammatikens maskulina genus är, som vi sett, fullkomligt osjälfständigt i förhållande till den betecknade personens sexuella genus.

Man må icke tro, att den genusordning vi här sökt vindicera åt svenskan är utan motsvarighet inom andra språk. Tvärt om. Till och med inom de skarpast utpräglade genusspråken träffa vi fullt analoga förhållanden.

Om vi yrkat, att ordet *tyrann* mot hittills rådande sed skall få gälla ej blott som maskulinum, utan ock som femininum, så innebär detta yrkande intet annat än att våra grammatiker skola göra detsamma som grekernas gjorde långt före oss, när de i sina ordböcker upptogo ej blott *ὁ τύραννος*, utan också *ἡ τύραννος*. Och om vi djärfvas påstå, att *barnunge* är både maskulinum och femininum, så kunna vi därvid åberopa fransmännens auktoritet: de tala ju icke blott om *un enfant*, utan också om *une enfant*. Om vi slutligen gifva dubbelt genus åt *vän* och *kamrat*, så återuppväcka vi endast en tradition från Rigvedas urgamla tider: dess sångare förforo på samma sätt med det motsvarande indiska ordet *sakhi*. Engelskan och danskan behöfva vi icke tala om; dessa språk hafva ej ens i adjektiverna bevarat något genuselement, de kunna därför gå ännu längre än vi. Endast må från en genusbevarande dansk munart, nord-seländskan, en liten parallel antecknas. Enligt uppgift af J. K. Kryger* kan man där framför åtskilliga som maskuliner ansedda ord, t. ex. *Vän*, *Skælm*, *Snyðer*, *Tåsse*, utbyta den maskulina artikeln *in* mot den feminina *en* och därigenom gifva orden feminin

---

* Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjnings-lære, s. 380. I Blandinger V (1887).

betydelse. Från andra nordiska munarter kunna helt visst liknande fakta uppvisas.

De hittills behandlade företeelserna ha endast afsett ord, som vanligen räknas för maskuliner. Återstår nu att pröfva, om man med samma lätthet kan ombilda personbetecknande femininer till maskuliner. Vi hafva i det föregående sett, att *menniska*, *odåga*, *sqvallerbytta* och liknande ord kunna efterföljas af *han*; för att erkänna genusändringen som fullständig, måste vi ytterligare veta, att orden kunna förbindas med maskulina adjektiver. Är detta förhållandet?

Efter de rön vi gjort på det maskulina området borde vi ha rätt att vänta något sådant. Den frihet språket härvid skulle taga sig vore ej större än grekiskans, när den af femininet ἡ παρθένος 'jungfrun' genom senare genusombildning skapat ὁ παρθένος 'ungkarlen'. Erfarenheten gifver likväl ej vid handen, att svenskan följt detta föredöme. Man kan ej tilltala en man med *du förhatlige menniska*, *du late odåga*, *du idoge arbetsmyra*, *du förträfflige hjälpreda*, *du min ende flamma*, *du fege käring*. Adjektiverna måste behålla sitt *-a*.* Huruvida

* Fullt säker är regeln likväl endast vid sexuella femininer och vid grammatiska femininer på *-a*. Den som icke känner *själen* som *hon*, utan blott som *den*, erfar naturligtvis ingen svårighet vid att säga: *den eländige* (i st. f. *eländiga*) *krämarsjälen har nu sålt det sista minne han egde efter sin moder*. Sådana fall äro emellertid af naturliga skäl svåra att framkonstruera.

detta *-a* verkligen är det feminina genustecknet eller möjligen blott 1600- och 1700-talens tämligen indifferenta adjektivändelse, som här under skydd af ordens grammatiska genus förmått motstå en ombildning till *-e*, detta må lemnas osagdt. Säkert är, att orden ej på grammatisk väg kunna uppvisas vara maskuliner.

Vi hafva alltså här träffat på en ny genusklass, som vi kunna kalla half-femininer, liksom vi åt ord af samma slag som *statsråd*, *sändebud*, *fruntimmer* kunna gifva namnet half-neutrer. Dessa ords attributiva bestämningar uttrycka ett annat genus än det påföljande personalpronominet.

Vi tillåta oss att till belysning af dessa hybrida bildningar göra en liten lingvistisk-psykologisk afvikelse från vårt ämne.

I franskan har man med afseende på ordet *gens* en ganska egendomlig, men rätt intressant grammatisk regel. Man brukar där låta ett adjektiv som föregår ordet *gens* vara femininum, under det att ett adjektiv som följer efter ordet blir maskulinum: *toutes les vieilles gens sont soupçonneux*. Jag vet ej, huruvida denna oregelbundenhet blifvit förklarad; tydningen är i alla händelser ej svår: det gäller en konflikt mellan grammatiskt genus (sing. *gent* är femininum) och sexuellt (pl. *gens* uppfattas såsom = *hommes*), i hvilken konflikt

till en början det grammatiska genus har öfvertaget, men till slut det sexuella afgår med segern.

Länge sedan har som ett bevis på människoandens af naturen framsynta väsen anmärkts, att vid assimilation af ljud det vida oftare är det föregående ljudet, som måste uppgifva sin självständighet och underkasta sig likdaning med det följande, än omvändt. Om tungan leddes af rent mekaniska krafter, skulle den icke förvandla *ad-similation* till *as-similation*, utan snarare till *ad-dimilation*. Med andra ord: det vore först när *d*-ljudet redan hunnit uttalas, som känslan af det obeqväma i förbindelsen *-ds-* skulle framträda; lättnaden måste naturligtvis då sökas genom ändring af det följande ljudet. Nu visar det sig däremot, att den talande redan innan han hunnit fram till *d* har en förkänsla af det stundande lilla obehaget; han undanrödjer det därför så tidigt som möjligt genom att låta *d* uppgå i *s*.

Vår numeruslära gifver andra uttryck åt samma psykologiska erfarenhet. En boktitel i pluralis kan, såsom vi sett, omtalas med ett följande singularpronomen: *Nicanders »Hesperiderna» — den.* Däremot brukar ett föregående attribut till en sådan plural självt stå i samma numerus: det heter *de intressanta »Hesperiderna»*. I allmännare form kan man uttala detta genom regeln att ett ords attri-

butiva bestämningar mera afgjordt kräfva grammatisk kongruens än dess predikativa, och att de i synnerhet kräfva sådan mera afgjordt än alla dit tillbakasyftande ord i en följande sats.

I satsen *jag har sökt det nyutnämnda statsrådet, men han var icke hemma*, påverkar ordet *statsråd* med sitt grammatiska genus i förväg den talandes språksinne på sådant sätt, att han från början inrättar ordets bestämningar till full kongruens därmed. Men när engång det neutrala substantivet är utsagdt, känner sig den talande snart frigjord från tanken på grammatisk kongruens och riktar sin blick på personen själf.* Blott som undantag förekommer det, att den grammatiska kongruensen finnes bruten redan vid föregående bestämningsord; dock skrifver själfva Ihre i sin

---

* Om i samma sats någon annan adjektivisk bestämning tillägges, eller om ett relativ inleder följande sats, inträder i svenskan också för dessa ord, som jag tror, snarast neutrum. Men dylika konstruktioner väcka alltid grammatiskt obehag och undvikas, om möjligt. Man skrifver ej gärna: *riksrådet, det nyutnämnda, med hvilket du gjorde bekantskap, är icke friskt* (hellre t. ex. *det nyutnämnda riksrådet, hvars bekantskap du gjorde, är illamående*). Några författare låta dock jämväl i denna ställning det naturliga könet segra, och konstruktionen blir då fullkomligt som fransmännens vid *gens*. Linné säger i ett bref 1747: *allenast Commercierådet ej blifver ogunstig*. Onkel Adam, Altartaflan s. 141 (uppl. 1891), skrifver: *Ett äldre fruntimmer, klädd i allvarliga färger*. — Tilläggas må den allmänna anmärkningen, att rent personliga uttryck (såsom titlar eller t. ex. ordet *fruntimmer*) mera energiskt yrka på personlig konstruktion än t. ex. orden *bud, ombud, sändebud, vittne, snille*.

afhandling om Erik Menveds tillnamn (Vitterhets-akademiens Handlingar III. 130): *den mycket beläsne och nyligen . . afledne Etats-Rådet Langebek.* Tanken har i detta fall halkat öfver titeln och stannat först vid själfva namnet.

Sedan vi nu genomgått de olika slag af genus, som vårt språk känner, skola vi sammanfatta resultatet, sådant detta ter sig, om ordens sakliga betydelse lemnas å sido och uteslutande hänsyn tages till det språkliga uttrycket. Vi måste härvid öfvergifva den hittills rådande terminologien; de tre gamla namnen maskulinum, femininum och neutrum äro, såsom man lätt finner, numera ej tillräckliga för vårt språk.

Om våra nya uttryck ej hafva lika klassisk klang som de gamla, så kan detta till äfventyrs ursäktas därmed, att de i stället torde så mycket lättare fästa sig i minnet.

Vi behöfva i främsta rummet ett ord, genom hvilket maskulinum och femininum sammanslutas i sin motsats mot neutrum. Pipon (Svensk Språklära 1878) har insett önskvärdheten af att ega ett dylikt generellare uttryck; men de benämningar, genom hvilka han själf söker angifva denna motsats: »mjukt genus» och »hårdt genus», förefalla icke synnerligen karakteristiska. De af E. Schwartz

i hans formlära 1881 använda termerna »könligt» och »okönligt» äro från fornspråkets och genusbevarande dialekters synpunkt tillfredsställande, men passa, såsom Schwartz själf anmärkt, mindre väl för rikskspråket, hvars *den*-ord ej lämpligen kunna kallas »könliga».

Då skillnaden bäst uttrycker sig i artiklarnas olika form, *en*, *-en* eller *ett*, *-et*, kunna vi till en början beteckna maskulinum och femininum såsom *en*- eller *'n*-genus, och i motsats härtill kalla neutret *ett*- eller *'t*-genus. För neutret ligger namnet *det*-genus likväl ännu närmare till hands.

Inom den första klassen måste vi åter särskilja de ord, som omtalas med *den*, från dem som omtalas med *han* och med *hon*. Det är emellertid å andra sidan också önskvärdt att hafva ett sammanfattande uttryck för *han*- och *hon*-genus. Ett sådant af samma art som de nyss föreslagna vore *h*-genus. Namnet personligt genus kan här också användas, likväl med uttryckligt förbehåll i det hänseendet, att ifrågavarande pronomina ej äro inskränkta till personbeteckning, om de ock på det hela hafva en personlig klang. I anslutning härtill kunna vi beteckna svenskans *den*-genus såsom halfpersonligt, dess *det*-genus såsom opersonligt och dess *'n*-genus såsom personiformt. Vårt schema blir alltså:

1. *han*-genus (ex. *man*) [maskulinum]
2. *hon*-genus (ex. *qvinna*) [femininum]

} *h*-genus ell. personligt genus

3. *den*-genus ell. halfpersonligt genus (ex. *varelse*)
4. *det*-genus ell. opersonligt genus (ex. *ting*) [neutrum]

} *'n*-genus ell. personiformt genus

Härtill komma sedan tre hybrida former:

1. halft (ell. feminint) *han*-genus ell. half-femininum (ex. *oådga*) [feminino-maskulinum]
2. neutralt *han*-genus (ex. *statsråd*) [neutro-maskulinum]
3. neutralt *hon*-genus (ex. *fruntimmer*) [neutro-femininum]

} halft *det*-genus eller half-neutrum

En teoretiskt tänkbar kombination, hybriditeten »maskulint *hon*-genus», är, såsom vi sett, icke representerad i högspråket. För *den lille flickungen* säges *den lilla flickungen*, och det ursprungligen maskulina substantivet behandlas i dylika fall nu helt och hållet som ett femininum.

I stället för våra vedertagna, från latinska grammatiken ärfda tre genera finnas alltså i vårt språk sju grammatiskt skilda former af genus: *han*-genus, *hon*-genus, *den*-genus, *det*-genus, feminint *han*-genus, neutralt *han*-genus, neutralt *hon*-genus.

Ehuru vår undersökning icke i allmänhet inlåter sig på de svenska munarternas genusförhållanden, torde här några ord om hufvudstadens genus vara på sin plats.

Den sannolikt äldsta grammatiska notisen om Stockholms-språkets genus har redan blifvit framdragen af Rydqvist (Den hist. språkforskningen, 2 uppl. s. 50, jfr Sv. Språkets Lagar II. 290). Den gamle grammatikern Tiällmann skrifver 1696:

> Jag vill icke nämna dem, som hålla nu såsom för galant att sägia: *daggen, siälen, dören han;* fast detta dels förorsakas af våre åtskillige landskaps blandade dialekter, munnearter ock vane äller de främmandes oförfarenhet. (Gram. suecana p. 179.)

Att skildringen afser just Stockholms-språket, nämnes visserligen icke, men ordet »galant» gör det sannolikt, att särskildt hufvudstadsvärldens uttryckssätt åsyftas. Ännu i dag är just ett långt drifvet användande af *han* karakteristiskt för stockholmaren. Enligt Rydqvist nyttjas i Stockholm »mest bland ståndspersoner och deras betjening» personalpronominet *han* äfven om ord med grammatiskt feminint genus, till och med om *tunga, fluga, skata* och andra på *-a*.

Då en stor del af vår svenska litteratur har sin härkomst från landets centrum, kunde man vänta, att dess genusbehandling skulle bära tydliga spår däraf. Så är likväl icke förhållandet. Jag har icke anträffat mer än en enda svensk författare, som i fråga om genus synes mig kunna anses representera Stockholms-dialekten: det är C. I. Hallman. Denne bekante Bellmans-frände, född i Stockholm 1732 och död på samma plats 1800, använder *den* ganska

sällan, vanligen endast som nödhjälp för *honom*, *henne*, när versmåttet fordrar ett enstafvigt ord; hans vanliga sakpronomen är *han*, och äfven vid femininer som *bok*, *hand*, *afbön*, *skål*, *dristighet*, *musik* nyttjar han det. Om ord på *-a* säger Hallman likväl *hon*. Man måste alltså anse honom representera ett mindre framskridet stadium af stockholmskan än det nuvarande. Aug. Blanche, som äfven var en infödd och »inbiten» stockholmare, och som särskildt egnat sin talang åt skildrandet af lifvet i denna stad, visar sig icke i fråga om genus berörd af Stockholms-munarten. Ett sakligt *han* förekommer ytterst sällan hos honom: på 100 sidor i hans »Taflor och Berättelser» har jag blott funnit ett (användt om *storm*), under det att *den* anträffats 91 gånger. Ord på *-a* funnos 7 gånger omtalade med *hon*, 12 gånger med *den*.*

Fullt genomfördt är svårligen *han* i någon stockholmares mun. Högspråkets *den* tränger sig nog gärna fram; särskildt torde detta vara fallet vid abstrakta uttryck.

---

* H. Molanders i »mättad» Stockholms-jargong affattade dramatiska skizz »På Kornhamnstorg» är tillfälligtvis i fråga om bruket af *han*, *hon* och *den* föga upplysande; utom ett enda *han* (om *hatten*) har jag däri blott funnit de förkortade, enklitiska formerna *'n*, *'na*. Troligen kunna i vår teaterlitteratur, särskildt af det lättare slaget, äfven andra skrifter påträffas, som representera hufvudstadsspråket.

Stockholms-munartens genus bör ej uppfattas såsom alstradt genom en ombildning af de förhållanden, vi känna från vår tids högspråk. Det förutsätter fastmer och har sina rötter i ett språk, som ännu alls icke eller blott föga använde *den*. Att *han* undanträngt det opersonligt använda *hon* blir då lätt förklarligt från den synpunkten, att antalet maskuliner bland opersonliga ord i den äldre svenskan är så ojämförligt mycket större än antalet af femininer. De förra ha därför lyckats draga de senare in under sin analogi, alldeles som vi se att det stora flertalet af främmande lånord inom högspråket antagit maskulint genus.

Enligt Sweet använder det holländska hvardagstalet *hij* 'han' om nästan alla liflösa föremål.* Vi hafva här ett sidostycke till hvad som skett i stockholmskan; utvecklingsvägen har säkert varit densamma.

Utom sina egentliga personalpronomina *han*, *hon*, *den* har svenskan ännu ett, som i litteraturen spelar en icke alldeles obetydlig roll, men som i denna användning knappast någonsin förekommer inom det talade språket. Det är ordet *densamma*.

Användningen af detta ord som personalpronomen är icke inhemsk. Nästan utan att göra

* Se hos J. Storm, Engelsk Filologi s. 146. Såsom ett undantag nämnes, att matvaror omtalas med *zij* 'hon'.

särskilda efterforskningar kan man redan i ordets allmänna yttre skick och sätt att vara läsa dess historia. Det uppträder med en viss bred omständlighet, en afrundad, ceremoniös värdighet, som gör att man genast måste tänka på kurial-stilen. Man anar då också utan vidare, att ordet kommit från Tyskland, måhända, såsom åtskilligt annat af detta slag, efter att ha tagit vägen öfver Danmark.

Redan under reformationstiden var ordet hemmastadt i Sverige. Vi möta det t. ex. upprepade gånger i Gustaf I:s testamente. Från 1541 års bibel har *then samme*, användt om *qvinnans säd* 1 Mos. 3: 15, kommit att stå qvar ännu i vår gällande bibel. Ordet har här sitt mönster i Luthers *derselbe*, liksom äfven danskarnas *densamme* i bibeln af 1550 har sin härkomst därifrån.

Under följande århundrade, t. ex. i 1686 års kyrkolag, finna vi ordet hafva blifvit alltmera populärt. Bland 1700-talets perukprydda ämbetsmän kände det sig ganska hemmastadt. I våra dagar användes uttrycket däremot icke synnerligen mycket. I poesi möter man det ytterst sällan, om ej i skämtsam stil. Vissa framstående prosaförfattare finnas däremot, som tyckas egna det en säkert omedveten förkärlek. Hos andra, och troligen de flesta, användes ordet knappast någonsin som personalpronomen. Ordet har alltså numera

i viss mån karakteren af en något tvungen stilistisk prydnad. Det vill ej rätt finna sig i den undanskymda, hvardagsnyttiga ställning, som tillkommer pronominalorden.

Med motsvarande uttryck i Danmark, Tyskland och Holland torde förhållandet vara likartadt. I det sistnämnda landet hade *dezelve* sin glansperiod i början af vårt århundrade; men sedan Bilderdijk och van Lennep hållit sträng räfst med missbruket af detta pronomen, fruktar numera en holländsk författare att synas löjlig, om han använder det.*

Densamma kunde såsom personalpronomen förr stundom också sägas om person. Det var alltså ett generellare genusord än något annat: det omslöt både *han*, *hon* och *den* och uteslöt endast *det*. Nu är det inskränkt till samma omfång som *den*.**

* Se J. te Winkel i Pauls Grundriss der germ. Philologie I. 677.

** Då ordet alltså ej här för oss eger någon större betydelse, inskränker jag mig till en kort uppräkning af några särskilda fall, i hvilka jag funnit ordet jämförelsevis ofta och utan anstöt användt. De äro 1) När två *den* skulle vålla missljud: *jag köpte densamma den 1 maj*. 2) Synnerligen ofta efter preposition, som ersättning för de stundom tvetydiga, stundom orytmiska *därför*, *därpå*, *däraf*, *därtill* o. s. v.: t. ex. Riksdagsordn. 1866 § 34: *om Riksdagen urtima är, kungöres för densamma anledningen till dess sammankallande*. 3) Som ett mera afrundadt slutfall på en period i st. f. det onekligen i sådan ställning ofta något tvärhuggna eller matta *den*: *staden tjusar ögat hos den som från sjösidan nalkas densamma* (C. Bovallius, Resa i Central-Amerika I. 50); äfven rimmet talar här

I äldre tider sade man för *densamma* också stundom *samma*, alldeles efter mönstret af tyskarnas *selbe, selbige*. Det finnes t. ex. hos Eneman, Resa I. 198: [han hade uppbyggt] *en stad . . och gifvit samma namn af . . Elfjom.*

Ett personalpronomen af ännu förnämligare qvalitet än *samma* och *densamma* är det enkom åt regenten förbehållna *högstdensamme*, eller än mera imposant *allerhögstdensamme*. Också dessa ord äro tyska lån, ehuru de märkvärdigt nog saknas i den långa lista på *Hoch-, Höchst-, Aller-*, som upptages i Grimms stora ordbok. De nämnas däremot bl. a. af Sanders i hans skrift om »Hufvudsvårigheterna» i tyska språket.

I öfverförd mening nyttjas dessa ståtliga personalpronomina någon gång utanför sitt egentliga område. Vitalis beskrifver i sin satiriska skildring af Promotionen 1824, hurusom jorden, Fru Tellus, efter ändadt kretslopp vid årets slut återkommer

> precist till samma punkt der högstdensamma
> befann sig vid sin vandrings första början,
> deri en Metaphysicus ej olik.

---

mot *den*. — Blott på den officiella värdighetens räkning måste man skrifva användningen af ordet, när det heter t. ex: *kontraboken nr 4710 är förkommen och varder densamma härmed efterlyst och dödad*. — Om person nyttjas *densamme* för *han* numera knappast utom någon gång i lagstil: *Om någon gör detta, så skall densamme* . . . Ordet motsvarar dock här kanske snarare *denne*.

Historik öfver bruket af *den*.

Vi skola i detta kapitel se till, huru ordet *den* kommit att småningom i den nyare svenskan intaga den plats som sakligt personalpronomen, till hvilken fordom blott *han* och *hon* ansågos berättigade.

Då ännu under förra århundradet skriftställare funnos, som knappast syntes veta af detta pronomen, skulle man svårligen tro, att dess bruk i vårt land kan följas tillbaka ända till Gustaf Vasas första tid. Jag vågar icke ens förneka, att ännu äldre exempel kunna påträffas. Femtonhundratalets svenska språk är för forskaren en obruten mark; den som vill veta något därom är hänvisad till sina egna iakttagelser. Och exemplen på *den* uppletas under denna tid icke så lätt. I de prosaskrifter af Peder Månsson, Olavus Petri, Peder Swart m. fl. jag genomgått har jag intet säkert exempel funnit, icke heller i Harald Oluffsons Visbok (1541—81).

I 1526 års Nya Testamente har jag likväl träffat ett fall; om flera finnas, äro de åtminstone ytterligt sällsynta. Det heter Mat. 27. 48:

Strax lopp en aff them och togh en swamp och fylte honom medh ätikio och satte then på ena röö, och gaff honom dricka.

Ordagrant, om ock icke bokstafsgrant lika, har denna vers genom 1541 och 1703 års biblar fortplantat sig till normalupplagan af Nya Testamentet 1884, endast att i sistnämnda redaktion ett *den* insatts också för det första *honom*. Luthers text har på båda ställena *ihn* och har följaktligen ej gifvit någon anledning till vexlingen mellan *honom* och *then*; de danska biblarna af 1550 och 1607 hafva också för båda pronomina *hannem*. Det *then*, vår öfversättning insatt, har väl emellertid sin grund i tydlighetssträfvan.

I Gustaf I:s registratur och i Sv. Riksdagsakter, utg. af E. Hildebrand och O. Alin, har jag anträffat några ungefär samtidiga exempel på *den*. Jag anför här ett par:

epter pawen icke wil stedia the gode herrer electorum vigilse, med mindre the skola then köpa vtaff honum. (Propositioner till riksrådet 1524.)

Och swara the om then vpresning i dalerna, ath huar then icke en nw blijffwer åffseet, . . . vilia the . . (Rådets och Adelns svar på konungens propositioner vid Vesterås riksdag 1527.)

ther hans Nåde föregifver om Vesterårs recess oc ordinantie, om then skall hållas eller ey etc. (Rådets svar å konungens propositioner vid rådsmötet i Stockholm 1533, Hildebrand och Alin I. 198.)

Från slutet af 1500-talet hafva vi ett viktigt aktstycke till vårt pronomens historia i korrespondensen mellan Sigismunds rådsherrar 1594—1600.*

* Utgifven af E. W. Bergman i Silfverstolpes Hist. Bibliotek II. 227 ff.

Man öfverraskas af att i dessa bref finna *den* nästan lika ofta användt som *han* och *hon*.

I Per Brahe den äldres, riksdrotsens, något tidigare (1585) daterade »Huuszholdz-Book» är *den* också mera vanligt än man skulle väntat i en skrift från detta århundrade; dock ses ungefär dubbelt så många *han* och *hon* som *den*.

Vi träffa under denna period pronominet *den* någon gång användt också om person. Så hos P. Brahe sid. 41: *och är then* [= en sådan] *Menniskia, ehuru länge then leffwat hafwer, föga annorlunda än som itt Barn*; s. 63: [hålla gästabud] *för then menige Man uppå thet then icke skal knorra.**

Redan det lilla material här framlagts är tillräckligt för att låta oss ana ett förhållande, som vi under följande århundraden skola finna ytterligare bekräftadt. Det gäller en iakttagelse, som i de flesta fall förklarar för oss, hvarför det händer, att af två samtida författare den ene rikligen brukar *den*, under det att ordet hos den andre antingen icke alls eller blott sällan anträffas.

---

* I Schlyters ordböcker till våra medeltidslagar hänvisas till ganska många ställen, där *þæn* skall betyda 'han'. Vid granskning af dessa ställen befinnes, att *þæn* visserligen öfverallt afser person, men också att det öfverallt utan svårighet kan fattas som demonstrativ. I flera fall är denna öfversättning naturligare än den med 'han', t. ex. Söderm. Kon. V. 2, I Vestm. Byggn. 44 pr. och þjuf. 3; ordet motsvarar här snarast det tyska *jener*, 'den andre'.

Den uppträder från början som ett aristokratiskt ord. Det tillhör regeringskretsarnas språk och vinner tidigast sin spridning bland de höga ämbetsmännen och öfver hufvud i den förnäma världen. Det är i sammanhang härmed också tidigt hemmastadt i det kungliga kansliet, och torde för de utanför stående länge haft något af samma officiella klang, som stundom för oss ljuder ur ett *densamma*.

Vi kunna häraf genast ana, att *den* i sin användning såsom personalpronomen möjligen ej är ett fullt inhemskt ord. Den speciella undersökningen härom spara vi emellertid till nästa kapitel och infoga här endast ett par allmänna anmärkningar, som kunna bidraga till en bättre uppfattning af det följande.

Femtonhundratalets svenska sluter inom sig bjärta motsatser. Den som jämför språket i 1541 års bibel med uttryckssättet i de skrifvelser, som samtidigt utfärdades från konungens kansli, skall tro sig hafva två ganska skilda munarter för ögonen. Samma motsats möter oss, om vi sammanställa de båda betänkanden, som afgåfvos å ena sidan af biskoparna och några kapitelmedlemmar, å andra sidan af rådet och adeln, när konung Gustaf år 1552 förehade planer på sitt nya giftermål.*

* Handlingarna finnas tryckta i Svenska Riksdagsakter, utg. af E. Hildebrand och O. Alin, I. 612 ff.

I båda skrifvelserna spelar det osvenska ordslutet *-e* för *-a* en stor roll; men under det klerkerna nöja sig med ett knappt tjogtal dylika osvenskheter på sidan, har adeln ett fullt åttiotal. Redan det är betecknande, att adelns utlåtande omnämner den blifvande konunga-gemålen såsom *thenn edle och väll-borne jomfru Katerina*, under det att hon i biskoparnas heter *then edela och välborna jomfru Katherina*.

Det »konglige Cancelliets» rättighet att vara ledande också i språkfrågor ansågs i äldre tider som en afgjord sak. »Huru kan den understå sig at skrifva en Svensk Grammaticam, som huarken är af profession en philosophus eller något ämbete haft vid Konglige Cancelliet?» frågar Joh. Salberg (1696); och fullt öfvertygad, att ingen vidare diskussion behöfver förekomma om denna för de flesta filologer visserligen mycket nedslående lärosats, förklarar han strax därpå, att et språks skrifvesätt bör under kansliet »såsom ett regale i synnerhet dependera».* Bekant är, huru ifrigt U. Hiärne under sin ortografiska sammandrabbning med Svedberg åberopade kansliets öfverhöghetsrätt i språkliga frågor, liksom också att vid denna tid ortografiska lagstiftningsplaner verkligen förehades inom kansliet.**

---

* Se Aksel Andersson, Om J. Salbergs Gram. Svetica, s. 8.

** Se .Hugo Hernlund, Förslag och åtgärder till svenska skriftspråkets reglerande 1691—1739. (1883)

Och äfven där denna rätt ej uttryckligen erkänts, har den, särskildt i äldre tider, faktiskt gjort sig gällande. Traditionerna från unionstidens danska kansli hafva säkert en väsentlig andel i 1500-talets *e*-smak. I det talade språket har detta *-e* knappast spelat en så stor roll som man skulle kunna tro af dess användning i skrift. Så snart regeringsskrifvelserna under Carl IX:s och Gustaf Adolfs regering återgått till den nationellare *a*-formen, var dennas seger genast gifven.

I fråga om *den* hafva samhällets ledande män hållit fast vid den under 1500-talet uppkomna nya ordningen, och de hafva också lyckats att efter hand få det allmänna språkbruket på sin sida. Af riksrådsmedlemmar sådana som Per Brahe, Erik Sparre, Gustaf Banér, Hogenskild Bielke och andra tidens stormän är det som vi först se *den* användas i större utsträckning, äfven vid fullkomligt enskilda meddelanden. Från dem gick det sedan vidare.

Vi förflytta oss nu till 1600-talet. Hela detta århundrade igenom skola vi återfinna samma motsats som vi känna från det föregående: å ena sidan den administrativa och förnäma världen med *den*, å andra sidan den lärda och vittra världen med de gamla *han* och *hon*. Den värld, som hvarken var förnäm eller lärd, tänkte naturligtvis icke på några nymodigheter.

Om Gustaf Adolf hafva vi redan nämnt, att han i sina skrifvelser ungefär lika ofta begagnar *den* som *han* eller *hon*. Detsamma gäller under samma tid om hans kansler Axel Oxenstierna. Den senares skrifter visa oss emellertid, huru det nya pronominet med åren erhöll allt större användning. Rikskansleren ändrade själf sitt språk; i det utförliga testamente, han nedskref 1650, har *den* vunnit ett betydligt försprång för de båda andra uttrycken.

Per Brahe den yngre visar äfven, ej blott genom sitt tillnamn, utan ock genom sin användning af *den*, att han tillhör en yngre tid än sin redan omtalade farfader och namne. I hans bref till Oxenstierna 1633—51 är *den* vanligare än *han* och *hon*.

Af Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoller för midten af århundradet inser man ännu tydligare, huru *den* segrat inom dessa kretsar; *han* och *hon* förekomma i protokollerna blott som undantag.

Man blir därför något öfverraskad, när man mot slutet af århundradet i 1686 års kyrkolag finner *han* och *hon* åter hafva fått öfvertaget, om ock *den* är representeradt af relativt icke så få exempel. Men då man besinnar, att kyrkolagen naturligtvis tillkommit under väsentligt inflytande

af de i denna punkt från början konservativa kyrkliga myndigheterna, inser man, att så måste vara.

Vi skola nu se till, huru denna andra riktning, den för det nya pronominet obenägna, ter sig under 1600-talet.

I Messenii dramer är ett *den*, som ej kan uppfattas i demonstrativ mening, att räkna som ett ytterst sällsynt undantag. I Prytz' »Gustaf I:s Comœdia» (1622) har jag ej alls funnit något exempel, i Brascks skådespel »Filius prodigus» (1645) blott ett par stycken.

Att Stiernhielm och Wivallius ej synas använda *den*, är redan nämndt. Då Stiernhielm bär adligt namn och då han tidtals skött rätt ansenliga statsämbeten, kan man tycka, att frånvaron af *den* hos honom strider emot den allmänna sats vi ofvan uppställt. Men man bör ihågkomma, att Stiernhielm var ett landsortens barn och att han under de första 40 åren af sin lefnad mycket litet sett af landets hufvudstad. Hans lif tillbragtes också helt säkert vida mera i studerkammaren än på ämbetsrummet och i den förnäma världens salar.

På likartadt sätt förklaras, att ännu något senare en annan berömd poet, Lindschöld, i sina vittra skrifter som regel nyttjar *han* och *hon*, och blott sällan använder *den*. Fastän Lindschöld slutade som riksråd och grefve, bevarade han i sitt

språk minnet af den tid, då han som en ringa smedson under namnet Lindeman framlefde sin barndom i Skenninge och Linköping. När han skref sitt förnämsta verk »Den Stoora Genius», hade han blott en kortare tid vistats i Stockholm.

En tredje bekant skald med aristokratiskt namn är G. Rosenhane. I hans »Venerid» så väl som i hans öfriga dikter, alltsammans enligt E. Meyer författadt omkring 1650, förekomma åtskilliga *den*, men *han* och *hon* äro dock mycket vanligare. Härvid är likväl att anmärka, dels att många af dessa *han* och *hon* äro af det poetiska slaget (*kärleken — han* och dylikt), dels ock att Rosenhane särskildt ifrade för ett ålderdomligt språk. Icke blott hans »Svenska språketz klagemål», utan också hans votum »Om gamble lagens förändring»* bevisar detta.

Sextonhundratalets öfriga mera bekanta skalder tyckas, så vidt jag granskat dem, alla hålla fast vid de gamla pronomina. Mycket sällan träffar man ett *den* hos Lagerlööf, Lucidor, Börk, Törnewall, fastän alla dessa tillhöra århundradets slut.

Oftare finner man det hos Sam. Columbus († 1679); i denna punkt som i åtskilligt annat var han ett stycke framför sin omgifning. Dock förekommer i hans prosaskrifter *den* ej ens hälften så ofta som *han*, *hon*, och i hans poesi har det

* Tryckt i E. Meyers monografi om Rosenhane 1888.

en ännu mycket oansenligare ställning. Samma förhållande mellan prosa och poesi, att den förra är mera *den*-vänlig, skola vi ofta se upprepadt. Det beror naturligtvis i första rummet på poesiens större böjelse för personifikation; under 1600-talet kan med afseende på *den* ha tillkommit en viss känsla af att ordet ej var rätt folkligt. Det var kanske för den tidens skalder hvad *densamma* såsom demonstrativ är för våra. Poesien tycker ej om ord, som hafva någon, om än aldrig så liten smak ifrån ämbetsrummets bläckhorn.

I Comenii »Uppläste gyllene tungomåls dör» (1641) ser man öfverallt *han* och *hon*; endast i rubriken till § 360 talas om *wilian och thess åthäfwor*, i den tyska redaktionen motsvaradt af *Vom Willen und dessen Bewegungen.*

Såsom här, så är det väl ock i andra fall genom tyskt inflytande som formen *dess* kommit att få en egen särskildt gynnad ställning framför *den.*

Om Carl XII:s bibel är redan taladt. Att *den* icke inom denna skrift har någon nämnvärd plats, beror i främsta rummet på ifrågavarande bibels mycket nära anslutning till den Gustavianska bibeln; men om detta skäl ej funnits, skulle sannolikt personalpronominet *den* i alla fall icke mycket ha synts där. Vårt kyrkliga språk har, som vi sett, i fråga om pronomina visat sig mycket

konservativt. Vår »gamla psalmbok» af 1695 vill icke just veta af *den*; därom vittnar ännu vår nuvarande psalmbok af 1819. Om vi i någon af dennas psalmer möta ett *den*, kunna vi i det närmaste vara säkra att psalmen är ny eller, i motsatt fall, att dess ursprungliga text blifvit ändrad. Ett par exempel. Ps. 144 har erhållit sin ursprungliga svenska form af Olavus Petri. I 9:de versen läses nu:

> Sann kärlek söker ingen lön,
> dock tro vi *den* tillstunda.

Gå vi till originalet, finna vi emellertid *them* för *den*, och erinra oss då, att ordet *lön* förr nyttjades som en neutral plural. I ps. 136, författad af Spegel, läsa vi nu orden *sig den* [= din nåd] *med tron tillegna*. Slå vi upp originalet, finna vi *tig* för *den*. Missljudet *sig dig* har vållat ändringen. Så på många ställen.*

Med 1700-talet får kampen mellan *den* och *han, hon* ett annat skick. Bruket af det först-

* En och annan ändring förstås icke så lätt. I ps. 307: 2 hade Spegel kallat *daggen* för *han*; redan Svedberg insatte i stället *then*, helt visst icke för att undgå ett språkfel (*dagg* är fem., dock hos Sahlstedt och ännu hos A. F. Dalin mask.), utan genom reminiscens från psaltaren 133: 3, där likväl *den* ej är personalpronomen. I ps. 63: 10 har *den* vållats af ett tryckfel. Olaus Martini hade skrifvit:

> *så wore hon* [världen] *dock mycket kleen*
> *at wara tigh en säng alleen;*

i psalmboksförslaget 1816 kom genom tryckfel att stå *han* för *hon*, och vid slutredigeringen 1819 ändrades detta *han* till *den*, säkert blott därför att man glömde att gå tillbaka till urtexten.

nämnda ordet är icke längre begränsadt till vissa samhällskretsar. Författare af alla klasser använda det i allt större omfång, så att *den* vid århundradets slut vunnit en otvifvelaktig seger. Det innehar då ungefär samma ställning som *han* och *hon* intogo vid 1600-talets utgång.

Tre framstående författare, Urban Hiärne († 1724), biskop Rudeen († 1729), biskop Svedberg († 1735), hvilka med sin litterära verksamhet stå midt emellan båda århundradena, visa sig redan tidigt ha gjort ett betydande steg mot *den*-sidan. Och mycket betecknande är att Svedberg, som i sin »Schibboleth» så nitiskt manade till återställande af det gamla språket, därvid alldeles förbisåg, att *den* innebar någon nyhet. Just i det sammanhang (s. 135), där han som ifrigast yrkar på uppehållandet af genus-skillnaden (så att man t. ex. skulle efter bibeln säga *bedröfvada nätter*, ej *bedröfvade nätter*), använder han upprepade gånger ett pronomen, i hvilket genus-skillnaden upphäfves. Ordet *den* hade för Svedberg tydligen icke mera någon anstrykning af nymodighet. Han nyttjar det själf oftare än *han* och *hon*, ehuru äfven dessa pronomina ej sällan förekomma hos honom.

Bland de yngre författare, som i mera egentlig mening höra till Carl XII:s samtid, finnas några, som dela sina sympatier ungefär lika mellan de

båda uttryckssätten. Så I. Holmström, von Borneman (»Fången i Simbirsk»), Frese. Hos Runius har däremot *den* en mycket underordnad ställning; likaså hos Geisler. Tvärt om synes Triewald finna *den* beqvämare än *han* och *hon*. Också reseskildraren Eneman har oftast *den*; å andra sidan visar han sig dock fullt förtrogen med ordens grammatiska genus och uttrycker det ganska ofta genom ett *han* eller ett *hon*. Konung Carl själf rör sig, såsom man kunde vänta, i allmänhet med *den*; likväl anträffar man emellanåt i hans bref också ett mindre förnämt *han* eller *hon*.*

I full öfverensstämmelse med hvad man borde vänta står likaledes det förhållandet att 1734 års lag gynnar *den*. Likväl måste vi kanske här antaga något mer än en alldeles omedveten, blott på vana grundad sympati för detta pronomen. Det skulle väl eljest icke lyckats att här i det allra närmaste fullständigt undantränga *han* och *hon*. Vi böra måhända i stället antaga en medveten redaktionsåtgärd, som dock naturligtvis å andra sidan varit grundad i redan bestående förhållanden. Vi hafva då här en bekräftelse på Ihres yttrande, att vid

* Carl XII:s sätt att skrifva är ej alltid så vårdadt; det har stundom tagit intryck af hans lägeromgifning och kommit att aflägsna sig från högspråket. Så t. ex. när han säger *bruan* för *bruden*, *slåen* för *sländen*, *Hr Nils ha dragi åf* (har dragit af) = har dött.

1734 års lagbok »så til saken som ordasättet större flit är anwänd än wid någon bok som igenom tryck är utkommen»*, hvilket ju icke hindrar, att inkonseqvenser kunna stå qvar. Huruvida det är Cronhielm eller någon annan, som föranledt genomförandet af *then*, kan nu ej afgöras; Lundius är det icke, ty det för lagens språkbruk i flera fall bestämmande utlåtande han afgifvit innehåller intet om denna punkt. Själf använder Lundius omvexlande *then* och *han, hon.*** Att *den* icke var främmande för tidens lagstil, ser man bland annat af språkbruket i Abrahamssons bekanta anmärkningar till Landslagens sista upplaga 1726.

Blott på individuella förhållanden måste det bero att Dalin, som så mycket lefde inom den

* Utkast till föreläsningar öfwer Swenska språket (1751), s. 32. Ihre fortsätter: »*Om wi therföre finge befallning att then skulle blifwa oss ett rättesnöre för wårt skrifsätt, som then är för wår lefnad, skulle jag med glädje wara then förste, som sig therefter rättade*». I fråga om användningen af *then* har Ihre, såsom vi se, här gjort det. — Emellertid innebär lagens konseqvensträfvan onekligen i vissa fall ett våld på språket. Särskildt i fråga om genus visar sig detta, när den på sin sista sida bland fel som böra rättas upptager, att *alla arfskiften, samma wäderstrek* blifvit felaktigt tryckt för *alle arfskiften, samme wäderstrek*. Lagkommissionen hade af Lundius blifvit lockad att vilja genomföra *-e* som ändelse för nominativen och *-a* som ändelse för oblika kasus i adjektiverna och i substantiver på *-e*.

** Lundii handskrifna betänkande till lagkommissionen (1713) finnes i Riksarkivet. Det inledes med en rad filologiska anmärkningar. Till större delen gå dessa i samma reaktionära riktning, som Svedberg samtidigt gjorde gällande i sin »Schibboleth».

förnäma världen, att hans poesi en gång af Franzén kunnat karakteriseras som »blott en lusteld vid Lovisas thron», likväl helt och hållet står qvar vid 1600-talets *han*- och *hon*-ståndpunkt, detta vare sig han skrifver poesi eller prosa. Dalin synes icke hafva egt mycket af imitativt språksinne; trots en rätt långvarig vistelse utomlands och mycket umgänge i kretsar där främmande språk talades, lärde han aldrig att ledigt röra sig med något sådant.* I sin halländska fädernebygd hade han vant sig att säga *han* och *hon*, och vid detta sin ungdoms språkbruk höll han troget fast till sin död.

På samma sätt förklaras Linnés ålderdomliga ståndpunkt i fråga om personalpronomina. Att den store naturforskaren ej var någon stor språkman, hade han tydligt visat redan under sin skoltid, och latinet i hans lärda verk jäfvar ej den då gjorda erfarenheten. *Han* och *hon* i Linnés svenska skrifter kunna med trygghet påstås vara ett väl bevaradt hemarf från Råshults kaplansboställe.

Svårförklarligare från vår ståndpunkt förefaller det kanske, att man ännu efter århundradets midt på *han*- och *hon*-sidan finner två så aristokratiska namn som Creutz och Gyllenborg. I de båda

* Se Warburg i Sv. Akademiens Handl. från 1796, del 59, s. 369, 387, 466.

skaldebrödernas »Vitterhets Arbeten» är *den* representeradt nästan endast med genitivformen *dess*, och vi veta i förväg, att denna form brukar gå sin egen bana. För öfrigt nyttjas *han* och *hon*. Detta förvånar så mycket mer som Gyllenborgs fa1broder, den berömde hattchefen Carl — född mer än 50 år före skalden Gustaf Fredrik — i sina skådespel oftast nyttjar *den*. Men äfven här finnas möjligheter att lösa gåtan.

G. F. Gyllenborg har utom sina skaldeverk också skrifvit en själfbiografi, »Mitt lefverne». I fråga om pronomina bildar detta arbete en skriande motsats till samme författares poesi. *Den* är här snart sagdt enväldigt, till och med vid orden på *-a*. Två skilda munarter bo alltså här tillhopa i en mun.

Böra vi till förklaring af denna dubbelhet antaga ett slags doktrinärt genomfördt »poetiskt genus», som icke funnit någon plats i Gyllenborgs prosa, utan blott i hans skaldeverk? Med kännedom om huru nära förbunden Gyllenborg var med »Atis och Camillas» skald, hade vi då skäl att på samma sätt bedöma den senares poetiska stil. Ty värr ega vi ej af Creutz ett tillräckligt omfattande prosa-material för att kunna direkt undersöka förhållandet. De båda vännerna skulle emellertid under nämnda förutsättning ha enats därom, att *han* och *hon* bättre än *den* lämpade sig för poesiens syften.

Och man kan väl förstå huru de skulle kunnat komma till en sådan mening. Vi hafva redan förut sett, att denna tid just var personifikationernas gyllene ålder. Poesien var då för hög och förnäm att mycket inlåta sig med den materiella verkligheten, den rörde sig helst med blotta begrepp: dygden, vänskapen o. s. v. Den för poesien oundgängliga konkretionen och åskådligheten sökte man vinna genom att i stället göra själfva begreppen till lefvande väsen. Creutz och Gyllenborg hade inom Tankebyggarorden en skaldesyster i fru Nordenflycht. Af hennes skrifter kan man med rätt stor säkerhet sluta, att hon i sitt hvardagstal rörde sig med *den*. Dock äro inom hennes poesi *han* och *hon* i det närmaste lika talrikt representerade som *den*. Och detta väsentligen endast på grund af de många personifikationerna.

Innan vi anse saken afgjord, vända vi oss dock till en annan högättad skald, J. G. Oxenstjerna. »Skördarnas» sångare är i sin poesi nästan lika fri från *den* som Creutz och Gyllenborg. Men att detta förhållande ej haft sin grund blott i en poetisk teori, finner man vid genomläsning af Oxenstjernas dagbok från 1769—70, där skalden talar hvardaglig prosa. Man ser att Oxenstjerna, när han vid 20 års ålder nedskref dessa anteckningar, ännu icke visste af andra genus-pronomina

än de landtliga, som han sin barndom igenom hört användas och själf användt på sitt kära Skenäs. Oxenstjerna har emellertid också 35 år senare fört en liten dagbok, som ögonskenligt visar huru den bildade världens språk under årens gång öfvat sitt inflytande på skaldens uttryckssätt. Om man i denna senare dagbok lemnar ur räkningen dels orden på *-a*, dels ett genom sin felaktighet betecknande *han* efter femininet *ledstång*, dels slutligen ett i poetisk stil affattadt stycke om »hvilan», så befinnes det, att Oxenstjerna nu helt och hållet öfvergått till *den*-sidan. Hans minnestal öfver Gustaf III (1794) hade redan intygat detsamma. Med all sin öfverflödande rikedom på begreppspersonifikationer och sina häraf vållade *hon* eller *han*, lemnar oss detta tal många bevis, att dess författare nu väsentligen öfvergifvit sin barndoms pronomina. I sin poesi har nog Oxenstjerna trognare hållit fast vid dem.

Gyllenborg var Oxenstjernas morbroder och hade såsom han vuxit upp på Skenäs. Hans »Lefverne» är flera årtionden yngre än hans flesta diktverk. Kanske förklara vi därför rättast dubbelheten i hans språk såsom hos Oxenstjerna, och erinra oss med afseende på Creutz, att äfven dennes skaldskap tillhör hans tidiga år.

Vi äro redan midt inne bland Gustavianerna. Inom deras krets höra vi mycket litet af *han* och *hon*.

Naturligtvis gäller fortfarande vår vanliga reservation för ord på *-a* och för poetiska personifikationer.

Konung Gustaf själf, Schröderheim, Kellgren, Leopold, Silverstolpe, fru Lenngren voro i det närmaste rena *den*-menniskor.

Jämväl Bellman föredrager *den*, men vi finna hos honom också rätt många *han*. Dessa senare är jag böjd att skrifva på Stockholms-munartens räkning. Grammatiskt *hon* nyttjar Bellman föga utom vid orden på *-a*. — De jämförelsevis få *han*, som man träffar hos Kexél, torde också vara af Stockholmsslag. Kexél var visserligen ej infödd i hufvudstaden, men han kom dit vid unga år och lefde där alltsedan. — Om Hallman, den tredje i detta lag, hafva vi redan talat och påpekat hans beroende af stockholmskan.

Hos en så glödande skald som Thorild, författaren af »Passionerna» och »Inbildningens nöjen», kunde man måhända vänta en poetisk benägenhet för *han* och *hon*. En sådan förväntan blir likväl sviken. Thorild har jämförelsevis föga användt poetisk personifikation och nyttjar endast mycket sällan något annat pronomen än *den*. I själfva verket hade väl också Thorild mera af passion och pathos än af skapande »inbildning».

Historieskrifvaren Lagerbring, den lärde reseskildraren Björnståhl och den glade berättaren om

»Min son på galejan» J. Wallenberg må ock få sin plats i denna öfversikt öfver 1700-talets genushistoria. Ingen af dessa författare stod under direkta inflytelser från hufvudstadsvärlden; så mycket mer betecknande är det att äfven hos dem *han* och *hon* fått så grundligt maka åt sig, och detta redan i början af den Gustavianska tiden. Hos Wallenberg är visserligen ett *han* eller *hon* icke just ovanligt, men om de fall frånräknas, där *hon* följer efter ord på *-a*, är likväl *den* allmännare. Hos de båda andra författarna har *den* endast lemnat en ganska oansenlig plats öfrig åt sina medtäflare.

Svenskans viktigaste litterära dokument från början af 1800-talet är naturligtvis våra då antagna Grundlagar. I dessa finnes, så vidt jag kan se, intet enda grammatiskt *han* eller *hon*. Man kan med en viss rätt säga, att härigenom också programmet är gifvet för vårt århundrades ställning till genusfrågan: från denna tid har det blifvit så godt som en stadgad grundlag för den bildade svenska prosan att som sakligt personalpronomen icke använda *han* och *hon*, utan *den*.

Trots allt hvad våra lexikografer och grammatiker vilja intala oss, står högsvenskan numera på ungefär samma punkt som danskan. En granskning af våra bästa författares skrifsätt ådagalägger till fullo denna sats. Där *han* och *hon* under vårt

århundrade förekomma som personalpronomen, äro de antingen icke af grammatiskt slag, utan hafva sexuell, animell eller poetisk natur, eller ock äro de framkallade af en medveten reaktion mot den rådande tal- och skrifseden. Vi frånräkna naturligtvis orden på *-a* och vissa enstaka ord, som här ofvan särskildt anmärkts.

Om en och annan författare utöfver dessa undantagsfall befinnes nyttja ett grammatiskt *han* eller *hon*, så hafva vi anledning att däri se inflytelser från någon genusbevarande munart.

Dessa påståenden skola måhända synas djärfva, om icke alldeles ohållbara, när man iakttager hvilken betydande ställning de gamla pronomina ännu hafva i sådana verk som Tegnérs »Frithiofs Saga», Stagnelii »Liljor i Saron», Topelii »Nya blad», Rydqvists språkhistoriska skrifter, V. Rydbergs »Den siste Atenaren» och »Dikter» (1882).

Lyckligtvis hafva de nämnda författarna själfva genom andra skrifter visat oss huru deras *han* och *hon* äro att uppfatta, och att dessa ej med rätta kunna andragas såsom fällande argumenter mot vår sats.

»Frithiofs Saga» är ovanligt rik på *han* och *hon*. Men att dessa pronomina ej så mycket uttrycka grammatiskt genus som poetiskt, därom kan man lätt öfvertyga sig genom att vända sig till sådana skrifter af sagans författare, där han rör sig i

enkel prosaframställning. Många samtidigt med »Frithiofs Saga» skrifna bref bevisa detta. Ännu konseqventare nyttjas *den* i Tegnérs bref från senare år, liksom äfven i åtskilliga af hans ämbetsskrifvelser. Först i samma mån som Tegnérs prosa höjer sig till en mera poetisk flykt, återkomma *han* och *hon*. Med den förkärlek för bilder, som veterligen utmärkte Tegnérs stil, är det naturligt att han gärna begagnade sig af det metaforiska element, som språket själfmant bjöd honom i sina genuspronomina. Från sin hembygd i Vermland var han väl förtrogen med bruket af dessa, de lågo honom alltså nära. Men vi kunna vara vissa att äfven om Tegnér skrifvit Frithiofs Saga på danska eller engelska, skulle poemet innehållit åtskilligt af likartadt slag.

Förhållandet mellan *den*, som ett prosaiskt ord, och *han* och *hon*, som poetiska uttryck, har Tegnér på sitt sätt själf bestämt, när han i sitt inträdestal i Svenska Akademien framhåller olikheten mellan de lagar som gälla för poesiens uttryckssätt och dem som gälla för den högre umgängestonen. Han yttrar därvid: »All poetisk framställning är individuation, är bild, är sinnlig bestämdhet. Den högre umgängestonen deremot söker det allmänna. Dess förfining består egentligen i en afslipning af det enskilda, det sinnligt bestämda».

Om Stagnelius gäller detsamma som om Tegnér: hans poesi är rik på *han* och *hon*, men i hvardaglig prosa nyttjar han sällan annat än *den*. Detsamma kan sägas om Böttiger och B. v. Beskow. Likväl använder ingen af dessa skalder personifierande pronomen i sådant omfång som Tegnér.

Särskildt måste vi här stanna vid en skald ur vår egen samtid. I fråga om genus intager Topelius en anmärkningsvärd ståndpunkt; man kan påstå att han i detta hänseende mera tillhör det 20:de århundradet än det 19:de. I sin berättande prosa använder Topelius nära nog aldrig annat än *den*. På 100 sidor i »Fältskärns berättelser» har jag ej anträffat mera än ett undantag, och detta gäller ett ord på *-a*, som betecknas med *hon*. I sin poesi däremot rör sig Topelius ungefär lika mycket med de personliga uttrycken som med *den*; i »Ljungblommor» förekommer något oftare *den*, i »Nya Blad» träffar man något flera *han* och *hon*. Men egendomlig för Topelius är den ytterst fria ställning han intager mot ordböckernas och språklärornas grammatiska genus: han omtalar *sorgen* och *vågen* än som *han*, än som *hon;* han betecknar *ljungen*, *skyn*, *stigen* med *hon*, men använder manligt pronomen om *makt*, *kraft*, *doft*, *natt*, *hand*, *strand*, *å*, *bro*, *häll*, *ödemark*, *jul*, *björk*, *asp*, *poppel*, *gran* m. fl. Förkärleken för *han* är

så i ögonen fallande, att man stundom känner sig frestad att tänka på Stockholms-inflytelser. Snarare är det väl på båda hållen en lika verkan af samma orsaker. Bland de tusenden, som hemtat glädje och tröst ur den finske skaldens sköna sång, är det kanske icke tio som tagit anstöt vid eller ens märkt dessa många afvikelser från den häfdvunna grammatiken: däri ligger skaldens bästa försvar. Vi återkomma här nedan till denna fråga.

Bland författare, hvilkas stil kunde synas jäfva påståendet att *han* och *hon* numera vore detroniseradt af *den*, hafva vi nämnt en i språkfrågor så viktig auktoritet som Rydqvist. Om denna gensaga, såsom vi strax skola se, vid närmare skärskådning visar sig kraftlös, så är det å andra sidan säkert, att ingen svensk man gjort så mycket som just Rydqvist för att återinsätta våra gamla pronomina i deras förlorade maktställning. Hans ord hafva för fyra decennier tryckt djupa märken i vår litteratur, och ekot af hvad han sagt skall nog genljuda ända in i nästa århundrade.

Det är i främsta rummet genom sitt inträdestal i Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademien (1849) om »Den historiska språkforskningen», som Rydqvist öfvat detta inflytande. Lättfattligt och fängslande som detta sedermera i två upplagor särskildt utgifna inträdestal var, fick det många

läsare, som skyndade att i praxis omsätta den språkhistoriska lärdom de inhemtat.

Hvad Rydqvist här säger om genus är ganska hofsamt och har ingen omhvälfvande karakter; det utmynnar i satsen, att »man antingen skall rigtigt använda köns-bestämningen eller icke alls använda den». Men på hvilken sida Rydqvist för egen del helst ställde sig, visade han bäst genom att i denna uppsats själf föredraga *han* och *hon*. Åt samma håll pekade några ord om »en bättre framtid», som i detta hänseende kunde väntas, sedan modersmålet nu blifvit föremål för allmänna undervisningen.

Huru litet *han* och *hon* tillhörde Rydqvists naturliga språkbruk framgår emellertid af hans föregående skrifter. I afhandlingen om »Framfarna dagars vittra idrotter» (1828) är *den* nästan enrådande. På opersonligt *han* finnes, som jag tror, intet enda exempel; af *hon* förekommer endast ett tiotal fall, hvilka nästan alla bero på poetisk personifikation och alltså ej höra hit; ett bland dem har till och med fått sitt genus i strid med nu gällande teori: om *sonetten* borde enligt denna icke sägas *hon*, såsom Rydqvist gör, utan *han*. Ej ens vid orden på *-a* visar Rydqvist i denna skrift någon benägenhet för *hon*; också om dem säger han nästan alltid *den*.

Det var alltså uppenbarligen blott af språkhistoriska och språkteoretiska grunder, icke af otvungen språklig vana, som Rydqvist på äldre dagar leddes att undvika *den*. Icke i det språk som Rydqvist hörde af sin mogna ålders umgängesvänner, utan i det bygdemål han mindes från sin barndomstid, och kanske framför allt i det länge sedan utdöda språk, hvars lagar han själf med så stor skicklighet framletat ur förgätna fornskrifter, var det som hans senare genusbeteckning hade sitt underlag. Vi hafva alltså här ett exempel på grammatiskt genus af det slag, som vi kallat »lärdt».

Rydqvists åsikt hade emellertid så mycket lättare att vinna anhängare, som denna åsikt endast var ett enskildt uttryck för en allmän filologisk åskådning, som vid denna tid låg i luften. Studiet af vårt fornspråk hade börjat vakna till lif, och det hände här, såsom mången gång förut i historien, att det teoretiska forskningsintresset, ifvern att för tanken rekonstruera en svunnen tids förhållanden, slog öfver i ett praktiskt intresse: önskan att inom den verklighet, där man själf lefde, rekonstruera denna svunna tid. Många akademiska afhandlingar under denna period, i synnerhet under 1860-talet, förete underliga prof på yngre filologers och icke-filologers oförvägna experimen-

terande med att väcka till lif språkformer, som länge varit både döda och graflagda.

Hvad särskildt genus beträffar främjades den nya åskådningen i väsentlig mån däraf, att de första innehafvarna af lärostolar i nordiska språk vid våra universiteter, Säve och Richert i Upsala, Wisén i Lund, alla voro förklarade anhängare af *han* och *hon*.*

Då man alltså inom den vetenskapliga världen, synnerligast under de två första årtiondena efter utgifvandet af Rydqvists skrift, tämligen allmänt ansåg som en patriotisk gärning att söka återvinna åt våra förfäders pronomina deras förlorade betydelse, är det ej att undra på om också den vittra världen tog intryck af dessa stämningar. Särskildt för poesien borde det ju kunna räknas som en vinst, när den nu fick ej blott rättighet, utan till och med skyldighet att utbyta det naturliga talets färglösa *den* mot mera konkreta pronomina. Denna estetiska synpunkt, så väl som den fosterländska bakgrund, mot hvilken *han* och *hon* afstecknade

* Under det att åtskilliga andra framstående författare, som i början ställt sig i genusvännernas led, på senare tider återgått till det allmänna språkbrukets *den*, visar sig Wisén alltjämt lika trogen mot fornspråkets *han* och *hon*. Wisén önskade till och med uppehålla genusskillnaden i adjektivernas och artiklarnas former; han skrifver därför ännu i sina senaste skrifter *de svenske trupperne*, *alle tingmän*, *den skandinaviske stammen* o. s. v.

sig, drog till en början åtskilliga mycket framstående vittra författare på reformens sida. Flera af dessa ha likväl under tidens gång öfvertygat sig om att de väntade fördelarna ej kunnat uppväga olägenheterna, och de hafva efter hand dragit sig tillbaka.

I V. Rydbergs äldre, under denna period utgifna skrifter finner man ganska få *den*. Men om Rydberg i fråga om genus börjat där Rydqvist slutade, så har han nu i stället vändt åter till den ståndpunkt där denne började. I »Vapensmeden» är ett *han* eller *hon* af grammatiskt slag en sällsynt företeelse, så snart man bortser från de allmänna undantagsbestämmelserna rörande ord på *-a* o. s. v. Och om i Rydbergs första diktsamling hvarje qvarstående *den* kräfde en förklaring, så är det tvärt om i hans senare dikter snarare hvarje *han* och *hon*, som manar den filologiske iakttagaren att söka en sådan.*

---

* I sin uppsats »Tysk eller nordisk svenska» (intagen i Svensk Tidskrift, utg. af H. Forssell 1873) hade Rydberg direkt uttalat sina sympatier för *han* och *hon*. I sammanhang därmed blefvo vid de under följande år utkomna nya upplagorna af »Singoalla» och »Den siste Atenaren» åtskilliga *den* utbytta mot *han* och *hon*. — Här må tillfogas, att A. Hazelius i en afhandling »Om det svenska bibelöfversättningsarbetet» (i Sv. Litteraturtidskrift, utg. af C. R. Nyblom, 1868) lifligt förordat *han* och *hon*. Redan tidigare hade J. M. Sundén i en afhandling »Om det grammatikaliska könet» (1860) mera i allmänhet uttalat sig i samma riktning. Några betänkligheter så väl sär-

Vid jämförelse mellan Wirséns olika skaldeverk finner man, att också han vid utgifvandet af sina första Dikter (1876) varit något påverkad af den då rådande genusvänliga stämningen; *han* och *hon* förekomma i dessa dikter rätt ofta, ehuru *den* är det vanligare ordet. I »Sånger och bilder» (1884) har emellertid *den* redan betydligt utvidgat sina gränser på bekostnad af *han* och *hon*; i »Vintergrönt» (1890) hafva dessa båda pronomina slutligen trädt så i skuggan, att exempel på grammatiskt genus äro sällsynta äfven vid orden på *-a*.

Hos en vitter författare i början af vårt århundrade möter oss kanhända redan ett medvetet sträfvande att undantränga *den*: det är hos J. D. Valerius. Med ett enda undantag låta de fåtaliga fall af *den*, som anträffas i denne sångares Vitterhetsförsök I (1831), alla förklara sig såsom framkallade af metriskt behof, rimtvång, tydlighetsintresse eller önskan att förebygga missljud. I sin mera hvardagliga prosa tyckes Valerius icke undvika *den*. Emellertid har Valerius tydligen från sitt barndomshem i Göteborg fört med sig sinne för grammatiskt genus; och gränsen för det

---

skildt mot den ifrågasatta genusreformen, som mot åtskilligt annat därmed besläktadt, framställdes af mig i en uppsats »Om språk och nationalitet», som trycktes i Sv. Tidskrift 1874.

afsiktslösa användandet af detta genus i poesiens tjenst är då ej lätt att utstaka.

Bland vårt århundrades mera bekanta skalder är eljest Vitalis sannolikt den som mest användt *han* och *hon*; våra gamla pronomina hafva hos honom en betydlig öfvervikt öfver *den*. Förklaringen ligger här påtagligen i Vitalis' lefnadshistoria: de tarfliga yttre förhållanden, under hvilka hans barndomsår förflöto, och det isolerade lif han under sin korta mannaålder förde, hafva vållat att hans språk kommit att i denna punkt behålla ett visst provinsiellt tycke.

För öfrigt finnes knappast någon mera bemärkt svensk skald från senare tid, i hvilkens poesi *den* icke är öfvervägande, till och med om man ej frånräknar de förut såsom stående undantag anmärkta fallen (orden på *-a*, *sol*, *själ* o. s. v.). Vid här följande lilla öfversikt äro likväl dessa undantagsfall redan i förväg afdragna och ingå ej alls i räkningen.

De *han* och *hon*, som återstå efter nämnda afdrag, visa sig nästan alltid tydligt vara föranledda af personifikation. Olika skalder använda sådan i större eller mindre omfång; härpå och endast i ringa mån på inflytelser från deras vanliga talspråk beror om de hafva flere eller färre *han* och *hon*.

Jämförelsevis ofta användes personifikation af C. F. Dahlgren; *han* och *hon* äro hos honom uttryck af en rörlig fantasi. I alla fall är *den* mer än dubbelt så vanligt som dessa andra pronomina.

Också Nicanders poesi har tämligen många *han* och *hon*, hvarvid inflytelser från Tegnér ofta äro omisskännliga; *den*-fallen äro likväl tre gånger så talrika. I berättande prosa använder Nicander mycket sällan annat än *den*.

Ungefär samma förhållande mellan *den* och *han*, *hon* finna vi hos J. O. Wallin. Hos Snoilsky är *den* mer än fyra gånger så vanligt som de båda andra pronomina. Ännu mycket mera öfverlägset visar sig *den* hos Franzén, Geijer, Ling, Atterbom, Almqvist, Fahlcrantz, Carl XV, Oscar Fredrik, B. E. Malmström, Wennerberg.

Huru ytterst sällan ett grammatiskt *han* eller *hon* ses hos Runeberg är redan i början af denna uppsats omtaladt. Man har för länge sedan iakttagit, att den store finske skalden i påfallande ringa grad begagnar sig af bilder. På ett intressant sätt bekräftas iakttagelsen genom den obetydliga roll »poetiskt genus» ses spela hos honom.

Härvid bör likväl ytterligare anmärkas, att finska författare på det hela taget synas hafva hunnit ännu ett stycke längre än de svenska i

fråga om frigörelse från de gamla genus-traditionerna. Om Topelius är förut taladt. Franzén närmar sig i förkärlek för *den* till Runeberg. I Castréns öfversättning af Kalevala finnes troligen intet enda grammatiskt *han* eller *hon*. Skälet att Finlands författare i detta hänseende, som jag tror, hafva ett försprång för Sveriges, ligger väl däri att de förra mera allmänt än de senare lefva oberörda af inflytelser från folkliga munarter med bevaradt genus. När man stundom hos en finsk skald möter ett *han* eller *hon*, kan man därför ännu mera än hos oss vara viss att pronominet är icke grammatiskt, utan helt och hållet poetiskt.

En svensk sångare, som i sin genusbehandling något påminner om Topelius, är Sehlstedt. Visserligen träffar man hos denne icke så talrika genus-pronomina som hos den finske skalden, men i alla fall rätt många. I sitt förhållande till grammatikens genusregler är Sehlstedt också ganska ogenerad: han förbinder t. ex. *själ*, *jul*, *hjälp*, *bön*, *politik* med *han*. Jag tilltror mig icke att afgöra, om detta beror uteslutande på Stockholmsinflytelser eller om det måhända bör förklaras ur samma synpunkt, från hvilken finnarnas genusförhållanden nyss blifvit bedömda.

Hittills har vår framställning nästan uteslutande gällt poetiska skriftställare. Om vår prosa-

litteratur behöfva ej många ord sägas, ty inom denna är *den* numera öfverallt det allmänna ordet. Om likväl också här några namn uttryckligen skola nämnas, så må antecknas, att jag funnit *den* nästan undantagslöst användt hos historieskrifvare som Geijer och Fryxell, naturforskare som Berzelius och Elias Fries, och för öfrigt hos skriftställare i olika fack och af olika skolor såsom C. A. Agardh, Fredr. Bremer, A. Blanche, Orvar Odd, L. De Geer, G. Ljunggren, C. G. Estlander, H. Forssell, A. E. Nordenskiöld, G. Retzius, C. Ch. Edgren, A. Strindberg, Sigurd. Hos Onkel Adam träffas ovanligt många *han* och *hon*; de uppgå ända till inemot en femtedel af *den*-fallen. Då denne författare tillbragte största delen af sitt författarelif i en landsbygd där grammatiskt genus ännu består, kan man med trygghet förklara hans undantagsställning såsom beroende på inflytelser från folkspråket.

Jag kan emellertid ej underlåta att här framhålla ett faktum, som dels på ett slående sätt visar motsatsen mellan folkdialektens och högspråkets behandling af genus, dels också ådagalägger huru väl dessa skilda former af svenskt språk kunna sämjas tillhopa i samma författares penna. I »Viser på Varmlanske tongmåle» af Fredrek på Rannsätt kan man icke leta upp ett

enda fall af personalpronominet *den*; i F. A. Dahlgrens »Anteckningar om Stockholms Theatrar» är däremot ett grammatiskt *han* eller *hon* nästan lika svårt att uppspåra.

Den litteratur, som i våra dagar har största antalet läsare och som följaktligen starkast påverkar vårt språk, är tidningspressen. För att också utröna huru denna litteratur ställer sig till frågan om *den*, har jag granskat åtta tidningsnummer, representerande åtta bland våra största och mest spridda tidningar.* Resultatet har blifvit, att jag i alla dessa blad — utgörande sammanlagdt ett mycket betydligt antal trycksidor — ej funnit något grammatiskt *han* och blott två grammatiska *hon*, båda anslutande sig till ord på *-a*.

Detta faktum talar ett så tydligt språk i fråga om svenskans nuvarande genusskick, att hvarje kommentar är öfverflödig.

Huru personalpronominet *den* uppkommit.

Demonstrativet *den* är väl bekant från vår medeltidslitteratur. Så nära förbundna som de-

---

* Post- och Inrikes Tidningar, Stockholms Dagblad, Aftonbladet, Nya Dagligt Allehanda, Vårt Land, Dagens Nyheter, Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, Sydsvenska Dagbladet Snällposten, alla för d. 11—13 juni 1892.

monstrativet och tredje personens pronomen i alla språk befinnas vara, är det naturligt att man i första hand gärna vill förklara vårt nya ord såsom en inhemsk utveckling af demonstrativet, med specialisering till genus inanimum. Så hafva väl också hittills alla språkforskare gjort.

Emellertid har denna förklaring sina svårigheter. Den viktigaste, som också genast framträder, är att vi då måste anse danskans motsvarande pronomen såsom stående utan sammanhang med vårt, ty ingen kan vilja antaga att danskan i denna punkt rönt inflytelser från svenskan. Det motsatta antagandet, att svenskan under 1500-talet påverkats af danskan, är däremot mycket närliggande. De många *-e*, som under denna tid sätta en så främmande stämpel på vårt litteraturspråk, vitsorda nogsamt en sådan möjlighet.*

Då det helt visst är föga sannolikt, att de två språken hvart på sin väg skulle kommit till alldeles samma användning af *den* såsom ett blott sakligt, icke personligt personalpronomen, tvingas vi att nu flytta vår undersökning öfver till danskan, för att tillse hvilken historia ordet där genomgått.

---

* Jfr också hvad i denna fråga meddelas i min uppsats om »Tyska inflytelser på svenskan» i Arkiv för Nord. Filologi V (1889), utg. af A. Kock.

Så vidt jag känner, har ingen dansk författare behandlat detta ämne; de notiser om danskans *den* som jag kunnat finna äro mycket knapphändiga och motsägande. Då jag af erfarenhet från vårt eget språkområde känner huru mödosamt utredandet af en sådan fråga är, gör jag mig inga förväntningar om att de iakttagelser jag här vill meddela om danskan innebära någon fullständig lösning; de kunna likväl måhända vara till något litet gagn för en senare forskare.

Levins uppgift (Kjønslære s. 54), att »Fælleskjønnet» med början af 16:de århundradet fullkomligt trängt igenom i danskan, förstår jag icke.

I Kristian III:s bibel (1550), som jag från denna synpunkt undersökt, nyttjas regelbundet *han* och *hun*; ytterst sällan finnes något *den*.* Resens bibel (1607) har nästan öfverallt behållit den äldre bibelns *han* och *hun*; stundom insättes likväl *den*, och särskildt sker detta på de ställen där öfversättningen äfven i annat hänseende undergått ändring.** *Den* har alltså säkerligen varit det för Resen närmast liggande uttrycket.

---

* Endast med möda uppletar man undantag såsom 1 M. B. 9: 16, 2 M. B. 26: 13, 29: 16, Höga V. 5: 3, Mat. 24: 15.

** Så t. ex. 1 M. B. 13: 10 (1550 *egnen* — *hun*, 1607 *den slætte marck* — *den*), U. B. 10: 13 (1550 *Chor* — *det*, 1607 *forgaarden* — *den*). Joel 2: 11, Mat. 18: 8 har ändringen andra orsaker, som lätt inses. Svårare är att förstå ändringen i 1 M. B. 2: 10. Underligast är U. B. 10: 9 f.,

Under 1600-talet synes också *den* i danskan hafva samma ställning som hos oss på 1700-talet; i öfversättningen af Laurembergs två första Skjæmtedigte 1652 nyttjas endast om djur andra pronomina än *den*.

Under 1500-talet förefaller det däremot som om en författares härkomst från ena eller andra delen af det danska riket skulle varit af betydelse för valet af pronomina: i dess östliga provinser har den gamla ordningen stått qvar, i de vestliga har *den* varit rådande. Hos Lyskander, född i Skåne, har ännu 1597 *den* blott en underordnad ställning, under det vi 1578 finna Skolemesteren, sedermera biskopen i Ribe Peder Hegelund i sitt skådespel »Susanna» helt och hållet stå på *den*-botten; äfven vid personifikation väljer han *han* eller *hun* oberoende af det äldre språkets grammatiska genus, som alltså synes hafva varit för honom helt och hållet främmande. Reformationsskriften »Peder Smed», äfvenledes från Jutland (Viborg) och skrifven så tidigt som 1530, nyttjar visserligen *hun* om *Stue*, men *den* om

för hvilket ställe jag citerar Resens text med de i den äldre bibeln använda pronomina (syftande på *Bog*) inom klammer: *Oc hand sagde til mig: Tag, oc opslug den* [*hende*]*: oc den* [*hun*] *skal vrie din Bug, men i din mund skal hun* [*hun*] *vere sød som Hunnig. Oc ieg tog den liden Bog aff Engelens Haand, oc opsløg den* [*hende*]*: Oc den* [*hun*] *vaar i min Mund Hunnigsød, Oc der ieg haffde ædet den* [*hende*]*, da* . . .

Kande och *Drik*, dessutom flera gånger om person.

Ännu mycket tidigare exempel på *den* har jag emellertid träffat. Jag anför två.

I ett dokument af konung Kristian I från 1480 läses:

Tha hawe wii nw stadfest ... forscreffne lagheffd oc mæle then wid sin fulde macht at bliffue ... swolenge hwn worder rygget aff biscopp. (Stadfästelsebref till domkapitlet i Ribe på en gård i Vodder, tryckt i Diplomatarium Christierni I, udg. af C. F. Wegener 1856, s. 375.)

I en juridisk handling från Jelling Syssel 1460 läses:

Nis Anderson ... lood Høwm [= Hygum, namn på en gård] wp byggæ ok haffthæ then j syne wære [= Værge] ok vpbar ther skath ok skyl aff. (O. Nielsen, Gamle jydske Tingsvidner 1882, s. 109.)

Jag tviflar icke alls på att ännu äldre exempel kunna finnas, men tror knappast att dessa skola rubba sannolikheten af min förmodan att *den* tidigast uppträdt i Jutland. Denna förmodan stödjes nämligen af beskaffenheten hos de folkdialekter, som ännu talas där. Användningen af ordet *den* står både i danskan och i svenskan i närmaste vexelverkan med utdöendet af känslan för grammatiskt genus; i samma mån som man upphört att veta, om ett föremål är *han* eller *hon*, vänder man sig gärna till det indifferenta *den*. Och just på Jutland hafva folkdialekterna från

gammalt varit synnerligen afvoga mot genus. Ett stort område finnes, där grammatiskt genus öfver hufvud alldeles försvunnit: maskulinum, femininum och neutrum ha sammansmält i en enda form. O. Nielsen uttalar i sin inledning till Gamle jydske Tingsvidner (1882) den öfvertygelsen, att samma förhållande bestått redan på 1400-talet, ja, sannolikt redan på 1200-talet. De genuspronomina, som stundom finnas använda i jutländska skrifter, bero enligt Nielsen på mer eller mindre lyckade försök att skrifva efter Selandsdialekten, hvilken redan då ansågs såsom högspråk. Han finner detta ådagalagdt därigenom att pronomina ofta användas på fullkomligt oriktigt sätt, maskulinum, femininum och neutrum om hvartannat.

Då vi sålunda träffa *den* i Danmark användt som personalpronomen mera än 50 år tidigare än i Sverige, hindrar oss ur kronologisk synpunkt ingenting att påstå detta pronomen blott genom efterbildning af våra sydliga grannars språk hafva inkommit i vårt.

Vi kunna emellertid ej anse oss härmed hafva fört vår undersökning till slut. Vi måste också utreda huru detta nya personalpronomen öfver hufvud kunnat uppstå på nordisk botten och framför allt huru det kommit att vid sig binda en egen språklig kategori, genus inanimum, under

det att de äldre pronomina *han* och *hon* behållits för genus animatum.

I äldre och ännu i hvardaglig danska, liksom äfven i äldre och hvardaglig svenska, säges ofta *jag tog 'en* för *jag tog den.** Då vid sidan häraf står *jag tog 'et* såsom uttryck för *jag tog det*, är det mycket frestande att anse *'en* vara uppkommet af *den*. Icke dess mindre vore en sådan slutsats lika oriktig som den etymologi S. Columbus framställer: att *'en* skulle vara det tyska *ihn*. Formen *'en* uppträder långt tidigare än personalpronominet *den* och kan alltså ej vara härledd däraf. Rydqvist har också insett, att *'en* har sin utgångspunkt i den gamla ackusativen *han* (= honom), liksom äfven det feminina *'na* (*jag tog 'na*) visar tillbaka till den gamla ackusativen *hana* (= henne).** Men om icke *'en* är uppkommet af *den*, så står det likväl på annat sätt i nära sammanhang med detta ord: det har sannolikt själft gifvit upphof åt ordets bruk som personalpronomen. Då man

* Se särskildt om den äldre jutländskan O. Nielsen, anf. skr. s. XLI f., och om motsvarande fornsvenska former C. Säve, Eriksvisan (1849) s. 22, Rydqvist II: 534 ff.

** Formen *henna* träffas ännu på 1700-talet i vårt skriftspråk. Den finnes t. ex. i Swenska Red-Dejan (1772), s. 81, 88 m. fl. st. Hos riksrådet G. Palmfelt, Qvinnoskolan (1738), träffas samma form I: 1 och V: 2, på senare stället vid sidan af *'na*:

> Ach, säll är jag, som får i morgon stunden denna
> Gå bort och ta'na hit samt lämna eder henna.

i mera vårdadt uttal ersatte *jag tog 'et* med *jag tog det*, låg det nära till hands att också hyfsa upp *jag tog 'en* till *jag tog den*. Särskildt i ett tidehvarf, då man under tyskt inflytande för prydlighetens skull gärna i bisatser inverterade ordföljden, framkom lätt ett *den*: *när han hade tagit 'en* omsattes i finare stil till *när han den tagit hade*. I Danmark har dock ombildningen, som vi skola se, ej försiggått först i skriftspråket.*

Härvid qvarstår dock en svårighet. Då *'en* nyttjas äfven om person, inser man ej hvarför *den* numera uteslutande användes som sakpronomen. Svårigheten minskas visserligen, men för-

* Genom enskildt meddelande från P. K. Thorsen erfar jag, att denne skicklige kännare och bearbetare af flera danska munarter haft samma idé som jag, att förklara *den* ur *'en*. Naturligtvis räknar jag detta som ett godt intyg om förklaringens sannolikhet. Då Thorsen eger mycket bättre förutsättningar än jag för att påvisa det närmare förloppet vid denna utveckling inom Danmark, förbigår jag här ett och annat som jag annars skulle meddelat, detta i hopp att den danske språkforskaren själf framlägger sina undersökningar. Endast vill jag rörande inträdandet af *den* också för *'na* anmärka (mot Rydqvist), att detta ingalunda är en frihet som först en nutidens stockholmare och möjligen en finne kan taga sig (Franzén i dikten »De små»: *nog flög hon* [hufvan] *bra, men jag fick fatt 'en*). Redan Sven Elafsson skrifver i sina Paralipomena 1599 (Handl. rörande Skandinaviens Hist. XII s. 161) om Katarina Månsdotter, att konung Erik lät *uti samma kyrka krönan till Sveriges Drottning*, och (s. 157) att storfursten sände ombud till konung Erik *till att hända* [hemta] *gåfvan och föran sig till handa*. Ett motsvarande jutländskt exempel från 1444 må ock anföras: det heter i fråga om *en Mølle*: then stwnd kyrken haden [*n* = Møllen] j were [= Værge] tha wor [= var] *hwn* [= Møllen]. . . (O. Nielsen, anf. skr. s. 18.)

svinner ej, när det befinnes att ordet *den* under sitt första skede verkligen kan hänföras också till person; både ur svenska och ur danska källor hafva exempel från 1500-talet blifvit i det föregående omtalade.* Hvad kan då vara skälet därtill att *den* nu inskränkts till genus inanimum, under det *han*, *hon* qvarstått såsom uttryck för genus animatum?

Vi hafva inom de nordiska språken — för öfrigt också inom andra germaniska språk — några pronominal-adverber, som kunna påstås höra till genus inanimum. Man kan säga om sin kappsäck, men icke om sin hustru, att man reste *därmed* till staden. Om en person heter det alltid *med honom* eller *med henne*. Vi finna alltså här samma förhållande ega rum mellan *därmed* och *med honom* som består mellan *med den* och *med honom*.

I en välbekant psalm, som på något osäkra grunder brukar tillskrifvas Lucidor, finnes en rad, hvars ursprungliga text lyder:

> O ewighet, en tijdh förutan tijdh,
> tin hugkomst giör at iagh där higsnar wijdh.

I vår nuvarande psalmbok (n:r 463: 1) står i sista raden *den* för *där*. Vi se häraf att ett nära samband förenar *därmed* och *med den* — ett samband, som ännu mer trädde i dagen på den

* Andra exempel för danskan ses hos Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog I s. 349, där likväl flera af fallen snarast äro att uppfatta som demonstrativer.

tid då *därmed*, *däraf* o. s. v. kunde sönderklyfvas. I det strax här förut (sid. 424) citerade jutländska aktstycket från 1460 stå också *then* och *ther* ... *aff* fullkomligt parallella.

Vi hafva alltså här ett bevis, att vårt språk från uråldrig tid på ett område, som står personalpronominet ytterst nära, verkligen bundit genus inanimum vid ett *d*-pronomen, under det genus animatum uttryckts med ett *h*-pronomen.

Vi kunna härvid erinra oss att också tyskan i sin användning af personalpronomen tager hänsyn till kategorierna lefvande och liflöst. Orden *er*, *sie* få i tyskan vanligen endast som subjekt och objekt (direkt eller indirekt) användas om sak; eljest föredrages *derselbe*, *dieselbe*. Man säger icke om en tilldragelse (*ein Vorfall*): *ich entsinne mich seiner*, utan *desselben* eller *darauf;* icke heller säger man att man glömt bort hvad som passerat *seit ihm* (efter denna tilldragelse), det heter *seit demselben* eller *seitdem*; jfr *darnach*.

Ett historiskt sammanhang mellan denna tyskarnas pronominella regel och den skandinaviska regeln för användningen af *den* kan icke gärna tänkas. Båda torde vara resultatet af en parallell utveckling.

Om emellertid personalpronominets förhållande till demonstrativadverbet ej anses tillräckligt att

förklara vårt nordiska *den*, kan man finna dettas förklaring — förutsatt att det utgått från *'en* — i en iakttagelse, hvars allmänna tanke vi vilja uttrycka så, att språket erkänner ett visst sammanhang å ena sidan mellan högre kasus och högre genus, å andra sidan mellan lägre kasus och lägre genus.

Som högre kasus beteckna vi nominativen i förhållande till de oblika formerna. Som högre genus kunna vi först räkna genus animatum i förhållande till genus inanimum. Stundom skiljer språket inom den förra klassen genom olika grammatisk behandling mellan ett genus personale, omfattande blott menniskor, och ett genus animale, inneslutande djuren.* Den förra genusarten är naturligtvis då att anse som högre. Inom genus inanimum åter finner man stundom beteckningar för individuella föremål behandlas på annat sätt än uttryck för abstraktioner och ämnesnamn. Den förra genusarten (vi kunna säga genus individuale) gäller då som högre än den senare (genus infinitum).

---

* Pronominet *hvem* är ett skandinaviskt exempel på rent genus personale; ordet nyttjas aldrig om djur och är likgiltigt för skillnaden mellan maskulinum och femininum. — Detta pronomen har för öfrigt ingen betydelse för här behandlade fråga, om ej den, att ordet i nominativisk användning torde vara en liksom *den* och under samma århundrade som *den* från danskan lånad pronominalform; den äldre nominativen är *ho*.

Vi skola med några exempel från olika håll söka dels bestyrka, dels förklara denna i flera hänseenden betydelsefulla språkliga lag.

I vår nutida svenska ändas många substantiver på *-a*, som i fornspråket hade *-e*; några exempel omnämnas här ofvan sid. 341. Under 1600- och 1700-talen sågos i litteraturen ännu oftare sådana former, äfven af ord som nu hafva *-e*: man skref då stundom *maga*, *strupa*, *båga*, *stega*. I Svedbergs Schibboleth har man en lång lista på hithörande fall. Formen på *-a* är egentligen den oblika kasusformen, som med mer eller mindre framgång sökt undantränga nominativformen på *-e*. Ger man nu akt på hvilka de fall äro, där nominativen måst vika, så befinnes att detta skett mycket ofta vid abstrakta ord (som *aga*, *vana*, *torka*, *sveda*), stundom vid konkreta uttryck (*blomma*, *linda*), sällan i djurnamn (man träffar under 1600-talet formerna *hara*, *hana*, men *-e* har nu segrat). I personbeteckningar qvarstår *-e*: *gubba*, *granna*, *bonda* äro väl ohörda nominativformer. Vi träffa alltså här den nyss omtalade genusgradationen i alla dess stadier.

Inom svenska folkdialekter finnes detta system på olika sätt genomfördt. Enligt Schagerström har Västmålet i Roslagen endast vid uttryck för lefvande varelser behållit *-e*. Enligt Karsten gäller

alldeles samma regel i Kökar i åländska skärgården, och den är här utsträckt också till det feminina området: man säger *gomma* (gumma) med bibehållen nominativform, men *gato* (gata) med oblik form, det senare alldeles öfverensstämmande med högsvenskans *närvaro, frånvaro* — man märke att dessa senare ord höra till lägsta genusklassen. Ända in i Finland kunna vi följa samma regel. Vid genomgåendet af Vendells Ordlista öfver allmogemålet i Finnby (Åbo län) upptäcker man snart, att maskulinerna behandlas alldeles som på Åland och i Roslagen: personbeteckningarna hafva alltid *-e*, djurbeteckningarna vackla (jfr att djur i svenskan omtalas dels som *han*, dels som *den*). Ombildningen vid femininerna har här undantagsvis gått så långt, att den gripit äfven personliga ord (*gummo, flicko, änko*). Nomina propria kunna dock behålla *-a*, detta möjligen genom inflytande från kyrkoböckerna; oftast synes likväl äfven här den oblika formen ha blifvit rådande; jfr i Sverige dialektformerna *Barbro* för *Barbara*, *Marjo* för *Maria*.

Huru skola vi nu förklara denna graderade skala, där nominativformens behållande visar sig stå i bestämd relation till substantivets högre eller lägre rangklass? Helt enkelt genom den iakttagelsen att ett högre slag af tillvaro innebär högre

aktivitet; ett därtill hörande ord står därföre oftare såsom handlande subjekt i satsen.*

Abstrakta förekomma minst ofta i nominativ, de användas mest som objekt (*göra skada, få aga*) eller efter preposition (*af våda, i närvaro*). Om ämnesnamn gäller detsamma: det gamla *mosse* har därför klufvit sig i två ord, så att det fått *-a*, när det betecknar det ämne som kläder marken och träden, under det att ordet som namn på ett kärr behållit *-e*. *Mossen* har mera individualitet, förekommer oftare med ett *en* framför sig än *mossan*. *Ande* har i sin abstrakta betydelse af 'sinnelag' icke kunnat skydda sin nominativ så väl som i sin betydelse af 'andevarelse': våra ordböckers mångahanda regler om det olika bruket af de båda formerna förklaras från denna synpunkt lätt. I materiell mening säger man lättare *kärne* än i andlig: det heter alltid *kärnan* i en bevisning. *Värme* både i kroppslig och härledd mening är ett abstraktum och vill därför gärna heta *värma*, men i härledd mening yrkar ordet ännu starkare på *-a* än i rent materiell. Likartadt är förhållandet med ämnesnamnet *grädde*: i metaforisk

* Karakteristiska äro alltså sanskrit-uttrycken för nominativ och ackusativ: den förra heter *kartā* (*kartr*) 'den handlande'; ackusativen däremot har det neutrala namnet *karma* 'gärning'.

mening säges alltid *-a*: *gräddan* i societeten. Ju mera förandligadt eller förtunnadt ett begrepp är, dess svårare har det att bevara sin gamla nominativ.*

Sannolikt skulle vårt språk egt mycket flera ord på *-a* än det verkligen eger, om ej våra grammatiker och lexikografer, från Aurivillius och Svedberg till Lind, Sahlstedt, Ihre, Botin, och sedan vidare ända fram till N. Linder framhållit som en grammatisk regel att man till ord som bilda pluralis på *-ar* bör gifva en singularform på *-e*, icke en på *-a*. Vi kunna nu äfven inse att föreskriften ej blott har värde såsom ett medel att bringa reda i grammatiken, den är också i viss mån rationell. Den låter abstrakta ord behålla sitt *-a* — dessa ord sakna ju pluralis; de ord som bilda pluralis afse däremot individer, och vi hafva redan anmärkt att uttryck för individer i allmänhet hafva mindre att invända mot *-e*.**

* Vid dylika förandligade begrepp har *-a* äfven haft ett stöd däri att den vittra litteraturen (i motsats till de flesta folkdialekter) under äldre tider mycket använde *-a*. Beteckнande äro alltså Mobergs ord, att »ändelsen på *a* förekommer i allvarsam och vitter stil, i synnerhet då de [orden] tillika tagas i metaforisk bemärkelse; men den på *e* i lägre skrift och i umgängestalet». (Försök till en lärobok i allm. och svenska grammatiken, 2 uppl. 1825, s. 196.)

** Om man jämför våra tre tidigaste svenska språkläror, och därvid finner huru mycket mera uppländingen Aurivillius känner sig förtrogen med *-a*-formen än ångermanländingen Tiällmann och vestmanländingen Wallenius göra, kan man ej undgå

Ett annat bevis att den gamla nominativändelsen bäst förmår trotsa tiden, när den tillhör personbeteckningar, lemnas oss af ord sådana som *slarfver*, *spjufver*, *lufver*. Det annars öfverallt bortfallna nominativa *-er* har här stått qvar; oväsentligt är att ändelsen efter hand antagit en nedsättande betydelse.*

Från tyskan må ock ett hithörande fall omnämnas. Endast i person- och djurbeteckningar som *Knabe*, *Bube*, *Hase*, *Drache*, alltså endast vid genus animatum brukar detta språk behålla nominativformen på *-e*; i öfriga mask. på *-e* har den oblika formen undanträngt nominativen. Man ser att frågan gäller samma ordgrupp som vi nyss omtalat i svenskan. Formerna *Bogen*, *Magen*, *Tropfen* jämförda med våra nominativer *båge*, *mage*, *droppe* visa att tyskarna flyttat gränsen för genus inanimum högre upp än vårt högspråk, de hafva förlagt den vid samma linie som nyss omtalade svenska och finska munarter. Naturligtvis beror öfverensstäm-

---

slutsatsen att Upplandsdialekten varit af särskild betydelse för *-a*-formernas spridning. Aurivillius, hvars namn hänvisar på Uppland (det är bildadt genom latinisering af Örbyhus: *auris* 'öra', *villa* 'by'), antyder för öfrigt själf uppländskans inflytande på hithörande ordformer.

* Denna pejorativa skuggning af *-er* var fullt tydlig redan på 1600-talet, kanske förr. P. Brasck skrifver *en tyranner*, Lagerlööf använder formen *en basilisker*, Törnewall säger om Fru Slösa (med en bisarr blandning af alla tre genera) att *hon är ett så stort toker*. Hos Lind finnes *suputer* m. fl.

melsen icke på historisk beröring, utan på den språkbildande menniskotankens likartade tillvägagående i skilda länder.

Skola vi hitställa ännu ett fall — ett fall af ojämförligt mycket mera genomgripande betydelse än något förut omtaladt? Skola vi dristigt påstå att hela det indo-europeiska neutret ingenting annat är än ett maskulinum som mistat sin nominativ, och detta just på grund af den här behandlade lagen, att lägre genus nöjer sig med lägre kasus?

Vi kunna icke tvifla på att det indoeuropeiska neutret väsentligen representerar ett genus inanimum: det användes öfverallt mest att beteckna liflösa föremål. Då vi nu finna att alla indo-europeiska neutra, i motsats mot maskuliner och femininer, konseqvent ha nominativen af samma form som ackusativen, då vi, för att anföra ett enskildt fall, se de latinska nominativerna *minimum*, *fluidum* vara bildade med samma ändelser som ackusativerna af de maskulina *minimus*, *fluidus*, så kunna vi knappast undgå denna slutsats.* Och om någon skulle vilja invända att den neutrala pluralnominativen *minima* ju icke är lik den maskulina pluralackusativen *minimos*, så behöfva

* Brugmanns uppfattning, Vergl. Gram. der indogerm. Sprachen II (1890) s. 518, innebär ingen verklig lösning af frågan.

vi endast hänvisa till Joh. Schmidts öfvertygande bevisning att den neutrala nominativen i pluralis endast är en kollektivt använd feminin singular. Båda formerna ändas på *-a*, och från grekiskan vet man att plurala neutra konstrueras med verbet i singularis, en skenbar oregelbundenhet, till hvilken de ariska språken erbjuda paralleler.*

Bortom den indo-europeiska urtiden med sina redan fullt utbildade tre genus skymta vi alltså en ännu aflägsnare urtid, då våra ättefäder liksom semiternas och hamiternas blott egde två genus, maskulinum och femininum.

Enstafviga stamord, som uttrycka en handling, t. ex. *slag*, *lopp*, *råd*, äro i svenskan vanligen neutra, likaså hos goterna. I tyskan och andra vestgermaniska språk äro de vanligen maskulina. Zimmer har i sin grundliga afhandling om *a*-suffixen uttalat meningen att de nordiska språken här hade qvar den ursprungliga ordningen. Häremot strider likväl, som v. Bahder anmärkt, förhållandet i andra indo-europeiska språk, där motsvarande bildningar äro maskulina.** Det är också mycket lättare att vid dessa ord förstå en öfvergång från maskulinum till neutrum än tvärt om.

* Joh. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogerm. Neutra, 1889, s. 21 ff.

** H. Zimmer, Die Nominalsuffixe *a* und *á*, 1876, s. 194. K. v. Bahder, Die Verbalabstracta, 1880, s. 39.

Vår här omtalade lag gör framträdandet af neutralt genus till en ganska naturlig företeelse.

De animella pronomina *han* och *hon* skilja sig genom sin begynnelsekonsonant från *den*, uttrycket för genus inanimum. Samma motsats mellan mask. och fem. å ena sidan, neutrum å andra återfinna vi i vårt medeltida demonstrativ *sa(r)*, *su*, *þat*, och vi kunna genom det grekiska *ὁ*, *ἡ*, *τό*, det indiska *sa*, *sā*, *tad* följa den tillbaka ända till vår språkstams urtid. Då neutret ursprungligen är ett genus inanimum, bör det ej anses djärft om vi också för denna urtid antaga att motsatsen mellan *s-* och *t-* sammanhänger med motsatsen mellan lefvande och liflöst. Men parallelismen kan fullföljas ännu ett steg. Liksom vi funnit det sannolikt att *den* sammanhänger med oblika former af *han* och *hon*, så visar det sig att det gamla demonstrativets neutrum har sitt *t-* gemensamt med de oblika formerna af *s*-pronominet.

Enligt Feilberg* säger man i Stövring härad på Jutland *æ så 'em* (jag såg dem) om ting och djur, men *æ så dæm* om menniskor. Vi se alltså att här genus inanimum knutit sig till en enklitisk form, under det genus animatum fått en form, som otvifvelaktigt har nominativen att tacka för sitt bevarade eller kanske fastmer genom analogi

* Ordbog over jyske Almuesmål, s. 182.

återinförda *d-*. I demonstrativets plural har alltså här inträffat just detsamma som vi antagit hafva egt rum i singularen. Och utvecklingen har försiggått just i den bygd, där vi sökt upprinnelsen till *den.**

Med stöd af dessa många olikartade analogier kunna vi väl anse det sannolikt att *den* fått sin betydelse af sakpronomen åtminstone till en god del på grund af sin upprinnelse ur en oblik, efterhängd kasusform.

I föregående framställning har det efterhängda *'en* utan vidare betraktats som en oblik form. Detta är naturligtvis ej fullt noggrant, ty *'en* kan äfven vara subjekt:

> När en skald begynner yra,
> rasar'n mer än andra fyra

börjar Triewalds bekanta satir »Emot våra dumma poeter». Subjektets normala plats är emellertid i början af satsen, där det ej förkortas, och ännu säkrare är att objektet nästan alltid har en efterhängd ställning. De motstridande fallen kunna alltså

---

* 'Man kan ju aldrig veta' heter enl. Feilberg (anf. st.) i jutska munarter *dæn ka jo ålle ve*. Skulle icke äfven här *den* kunna anses som en nybildning ur *'en*? *Man* uttryckes ofta äfven i Jutland med *en*. I efterhängd ställning, t. ex. *hvad skall en göra?* uppfattades *en* som *'en*, och då ordet trädde i spetsen för satsen blef genom analogi däraf bildadt ett *den*. Om denna förklaring är riktig, så hafva vi en god parallel till utvecklingen från *han* genom *'en* till *den*.

med skäl anses hafva varit utan betydelse för utbildandet af den nya språkliga kategorien.

Då *'et*, det egentligaste uttrycket för genus inanimum, i mera betonad ställning uppträdde som *det*, låg det nära att i motsvarande fall också låta *'en*, när denna form afsåg genus inanimum, blifva till *den*.

Förfeladt vore helt säkert att anse en sådan konstruktion tillhöra bokspråket, ehuru det visserligen är tydligt att detta språk, med sin sträfvan efter fulla ordformer, måste gynna *den* framför *'en*. Användningen af *den* i Jutlands folkdialekter är uppenbarligen äldre än formens bruk i skrift.

En äldre tids filologer skulle måhända hafva funnit en på rent folklig väg försiggången utveckling af *'en* till *den* otrolig. De skulle väl också ansett det som en parodox, om man sagt dem att visserligen *spika* vore bildadt af *spik*, men att omvändt neutret *spring* vore bildadt af verbet *springa*. I våra dagar vet man att språket vid nybildningar ej blott räknar addition, utan framför allt regula-de-tri. Och problemet *'et* : *det* = *'en* : *x* är ingalunda så svårt att ett boksynt skrifvarvett behöfts till dess lösning. En jutländsk bondgosse har kunnat räkna ut det.

Jutarnas språk har hittills ansetts ega blott en ganska ringa andel i det danska högspråkets

bildning. Det är därför högst anmärkningsvärdt att man i detta folkmål skall nödgas söka källan till en grammatisk form, som kanske mer än någon annan gifvit danskan sin egendomliga karakter, och som i andra hand också lyckats grundligt ombilda vårt svenska språk. Anmärkningsvärdt är jämväl att den jutska ordformen börjat sitt eröfringståg i Sverige under ett tidehvarf, då detta land mindre än någonsin ville veta af grannriket vid sundet, ett tidehvarf, då Sveriges största krigsskepp ingalunda genom en tillfällighet bar namnet »Jutehataren».

Jutskan har för öfrigt äfven åt annat håll vunnit framgång för sin pronominella uppfinning. I Angelns lågtyska munart nyttjas *he* 'han' och *se* 'hon' endast om förnuftiga varelser, sällan om djur; eljest säges *de* 'den', utom när substantivet är neutrum och får pronominet *dat*.*

Osäkert och lärdt genus.

Då vi funnit att grammatiskt genus, hvad mask. och fem. beträffar, i våra dagar endast för ett skenlif, kunna vi med fog vänta att *han* och *hon*, när de uppträda, ej alltid skola villigt foga

* L. R. Tuxen. Det plattydske Folkesprog i Angel 1857, s. 9, 11.

sig efter den lärda grammatikens teorier. Den som läser vår nyare litteratur med uppmärksamheten riktad åt detta håll skall finna en sådan väntan rikligen uppfylld.

Beqvämast finner man osäkerheten på detta område ådagalagd, om man granskar våra ordböcker. Visserligen skrifva lexikograferna flitigt af hvarandras uppgifter — och hvad annat skola de göra, då de ej hafva någon lefvande erfarenhet att rådfråga? Men tillräckligt många olikheter qvarstå ändå; särskildt våra tidigare ordböcker förete stora motsägelser mot hvarandra. Och osäkerheten gäller ej blott enstaka ord, utan hela ordgrupper, som hvar för sig omfatta hundratals nomina. Endast vid sådana fall kunna vi här uppehålla oss.

Intill 1836, då Svenska Akademiens Språklära utkom, var Kgl. Sekreteraren Sahlstedt genom sina under Vetenskapsakademiens egid utgifna skrifter, en grammatika 1769 och en ordbok 1773, den erkända auktoriteten i praktiska frågor, som rörde vårt språk. Ännu 1834 åberopar sig Boivie på Sahlstedts uppgifter.

Det har många gånger med mer eller mindre missaktande axelryckningar uttalats, att Sahlstedt icke var en verklig filolog. Kanske kan det en gång också få sägas, att han detta oaktadt var

en i språkfrågor ganska förståndig man; hans ordbok har med sina brister ej blott varit ett i praktiskt hänseende för vårt språks stadgande ytterst viktigt arbete, den har också för den historiska kännedomen om 1700-talets svenska ett stort värde, ja ett större och mera beståndande än Ihres mångfaldigt lärdare verk.

Sahlstedt rör sig i sina skrifter med *den*, och man kan ej nu afgöra, om han af egen barndomserfarenhet varit fullt förtrogen med grammatiskt genus. Hans ordboks mångfaldiga afvikelser från hvad nutidens lexikografer anse riktigt visa sig efter närmare granskning i ett helt annat ljus än vid ett blott flyktigt betraktande. De bero tydligen hvarken på okunnighet eller godtycke eller slarf, utan måste bedömas med hänsyn till de allmänna grundsatser, efter hvilka Sahlstedt förfor vid utarbetandet af sin ordbok. Han har ej själf omtalat dessa, men de äro ej svåra att upptäcka.

Sahlstedts hufvudsyfte med ordboken var att bringa stadga i vårt på hans tid ännu ganska vacklande språkbruk. Han framstår därför som en stor fiende till dubbelformer; när språket företer sådana, upptager han i allmänhet blott den ena formen och gör därvid sitt val efter den fullkomligt riktiga grundsatsen att föredraga den mest regelbundna, den som bäst står i öfverensstäm-

melse med språkets allmänna byggnad. I obevakade ögonblick skrifver Sahlstedt själf pl. *stöflor*, men hans ordbok vet ej af annat än *stöflar*.*

I fråga om genus ledde detta tydligtvis till ett gynnande af maskulinet på femininets bekostnad: vacklande ord fingo samma genus som språket redan tillerkänt flertalet af sina inhemska ord och nästan alla sina utländska lån. Endast mycket sällan finner man hos Sahlstedt ett ord angifvet som femininum, där nu ordböckerna hafva maskulinum. Ett sådant fall är ordet *vår*, som likväl i flera munarter är femininum och som betecknas med *hon* af Vitalis, K. A. Nicander och B. E. Malmström; vidare *seger*, som också af Tegnér omtalas som *hon*; slutligen *vetenskap*, som är feminint äfven enligt Svenska Akademiens Språklära och våra flesta ordböcker ända till Dalins, liksom ordet ock omtalas med *hon* hos Valerius, Talis Qvalis m. fl. Vid dessa och kanske ännu några likartade fall har poetiskt genus säkert varit af betydelse för genusuppgiften. Det mest anmärkningsvärda är att icke hithörande exempel äro flera.

---

* När Sahlstedt upptager dubbelformer, söker han gärna att med eller utan stöd i en föregående tradition gifva dem olika betydelse; så vid *träd* och *trä*, *strek* och *streck*, *färg* och *färga*, *timmer* och *timber*.

Synnerligen talrika äro däremot de fall, där Sahlstedt angifver maskulinum för ord, som enligt nu gällande regler borde varit feminina. Vid konkreta begrepp inträffar sådant likväl ej ofta; det viktigaste fallet afser åtskilliga namn på kroppsdelar: *nos*, *axel*, *höft*, *länd*, *has*, *klöf*, *klo*, *lefver*, *hud* — alla maskulina ännu i Dalins ordbok och delvis vacklande i folkspråket.

Så mycket ymnigare äro afvikelserna vid abstrakta uttryck. Orden på *-ing* (*räkning*, *klädning* o. d.) stå alla som mask.; de som undantagsvis hafva konkret betydelse följa här med de abstrakta orden, hvilka ju utgöra det stora flertalet. Det försök Sahlstedt gjort i sin grammatika att efter olika betydelse fördela orden på olika genus, hade tydligen visat sig omöjligt att genomföra. — Vidare upptager Sahlstedt såsom maskuliner svenska bildningar på *-else* (*födelse*), *-sel* (*blygsel*) *-t* (*upptäckt*), *-d* (*rymd*) *-st* (*ankomst*), *-en* (*borgen*), tillsammans många hundratal af ord. Då afledningar på *-skap*, *-dom*, *-lek* från gammalt äro mask., bära sålunda hos Sahlstedt nästan alla våra abstrakta maskulint genus, ett förhållande, som sticker så mycket bjärtare i ögonen, då dessa ord i allmänhet hafva femininum som sitt poetiska kön. Just denna omständighet bör emellertid å andra sidan varna oss att i Sahlstedts uppgifter

se konstruktioner på fri hand: vi skulle då snarast funnit dessa ord angifna med samma feminina genus, som vi funnit vid *vetenskap*. På obekantskap med folkets språkbruk kunna uppgifterna så mycket mindre bero, som Sahlstedt i sin äldre ordbok (1757) upptager feminint genus för åtskilliga hithörande ord, särskildt för dem på *-else*.

Ett ögonskenligt bevis att Sahlstedt verkligen hemtat sina uppgifter ur det lefvande talet lemnas oss slutligen af den dagbok, som J. G. Oxenstjerna förde 1769—70; vi hafva sett (sid. 403) att den unge skalden i denna skrift ännu är fullständigt bunden af grammatiskt genus. Man finner här *aning*, *berättelse*, *skrift*, *dygd*, *konst*, *ynnest*, *vältalighet* och andra likartade abstrakta förbundna med *han*. När stundom också *hon* användes, gör detta snarast intryck af poetiskt genus.

Hvar ligger nu förklaringen på detta *han*, som särskildt möter oss vid abstrakta? Det synes mig kunna uppfattas på följande sätt. Hvardagsspråket gör sällan abstrakta begrepp till föremål för omtalande; dessa begrepp blifva följaktligen ej ofta nämnda vare sig med *han* eller *hon*. Det går därför med hithörande ord på samma sätt som vi funnit inträffa med namn på tygsorter (s. 314, noten): örat blir ej tillräckligt uppöfvadt för att vinna full säkerhet i valet mellan de båda pro-

nomina. Men då ett ord vacklar mellan maskulinum och femininum, har alltid det förra genus stora utsikter att afgå med segern; särskildt efter de principer vi funnit Sahlstedt tillämpa kunde hans val ej blifva tvifvelaktigt.

Denna tydning kastar också ljus öfver ett faktum, som vi förut anmärkt: att *den* tidigare och allmännare gör sig gällande vid omtalandet af abstrakta begrepp än i fråga om konkreta föremål. Folkspråket gaf vid de förstnämnda blott ett ganska svagt stöd åt *han* och *hon*. Om man i våra dagar vid abstrakta föredrager ett *hon* för ett *han*, så beror detta väsentligen därpå att vi numera ha starkare känsla för poetiskt genus än för grammatiskt. Vid ha glömt bort modren för dottren.

Det är också ej blott i de bildades språk som dessa abstrakta förete vacklande genus. Orden på *-else* förekomma t. ex. som maskuliner åtminstone i Vermland (enligt Noreen) och i Bohuslän (enligt Nilén); om *välsignelse* skrifver Tegnér flera gånger *han*. Också orden på *-ing* hafva i folkspråket osäkert genus, allt eftersom den abstrakta eller den konkreta betydelsen mera framträder.

Ett viktigt undantag från den annars hos Sahlstedt genomförda ordningen är att han låter orden på *-het* fortfarande gälla som femininer.

Skälet är måhända att dessa femininer oftare än andra personifieras: de flesta dygder, laster, talanger o. s. v. hafva namn på *-het*. Sahlstedt har alltså här liksom vid *vetenskap* låtit poetiskt genus gälla som grammatiskt. Vi hafva emellertid nyss sett Oxenstjerna säga *han* om *vältalighet*; härmed öfverensstämmer också Botins uppgift (1792): »*Godhet, Trohet* och flera sådana brukas af somliga såsom Masculina, och af andra tvärtom såsom Feminina».

Märkvärdigt är att Sahlstedt upptager de abstrakta maskulinerna på *-ad* (*rodnad, saknad* o. d.) såsom femininer. Skälet är här uppenbarligen det nära sambandet mellan dessa ord och orden på *-a*. *Rodnad* hette på den tiden äfven *rodna* (af ett tidigare *rodne*), och förbindelsen mellan båda ordklasserna uppehölls så mycket lättare, som ett slutande *-d* enligt Sahlstedts egen uppgift gärna var stumt. Ännu i dag anse sig våra skalder hafva rätt att i bestämd form skrifva *aftonrodnan, saknan*. Såsom femininer finnas för öfrigt ord af detta slag ofta hos våra vittra författare, t. ex. hos Tegnér just de båda nu nämnda; *saknaden — hon* ses också hos G. F. Gyllenborg, Valerius, Böttiger.

Att vidare abstrakta på *-an* hos Sahlstedt gälla som femininer kan jag ej förklara på annat

sätt än genom den yttre likheten mellan dessa ord och bestämda formen af ord på *-a* och *-ad*. *Fruktan*, *ängslan* kunna ha fått sitt genus efter *rädslan*; *väntan*, *längtan* efter *saknan*. Feminint genus har också här haft ett stöd däri att många af orden gärna personifieras. I Linds lexikon betecknas orden på *-an* vanligast med *m.* & *f.*, stundom med *f.* ensamt, stundom med *m.* ensamt.

Sahlstedts genusuppgifter äro alltså ingalunda godtyckliga, utan förtjena större uppmärksamhet än man hittills velat förunna dem. De teckna för oss på ett intressant sätt ett öfvergångsskede i vår genushistoria. Om uppgifterna varit gripna alldeles ur luften, skulle de hafva förefallit senare lexikografer stötande och ej kunnat ett helt århundrade igenom öfverföras från den ena ordboken till den andra, såsom nu i många fall skett. Weste, hvars förträffliga och af följande lexikografer mycket använda ordbok enligt Kock stöder sig på vestsvenska dialekter, har visserligen vid några ordgrupper och vid åtskilliga enskilda ord återinfört mera ålderdomliga genusbeteckningar, men ännu hos A. F. Dalin qvarstå många af Sahlstedts maskuliner med samma genus; *art*, *skam*, *luft*, *dagg*, *jul*, *påsk*, *pingst* m. fl. hafva först genom Rydqvist flyttats öfver till femininum och

därigenom delvis bragts i öfverensstämmelse med vårt äldre språk.

Linds ordbok representerar, ehuru den blott är ett fjärdedels århundrade äldre än Sahlstedts, en rätt mycket ålderdomligare ståndpunkt i fråga om genus. Dock förses abstrakta ord ofta här med dubbelt genus. Äfven Lind stod i sina genusuppgifter särskildt vid abstrakta på osäker mark; hans svenska genus är mången gång påtagligen dikteradt af tyskan. I andra fall har också hos honom poetiskt genus trädt i stället för grammatiskt. Ända från Linds tid stammar uppgiften att *vetenskap* är femininum. I allmänhet angifver Lind orden på *-skap* såsom »*m.* & *f.*»; om tillfälligtvis t. ex. ordet *vänskap* blott står som *m.*, hafva fru Nordenflycht, G. F. Gyllenborg, J. G. Oxenstjerna, Valerius, Beskow o. a. praktiskt visat, att de ej funnit något stötande i *vänskapen—hon*. Orden på *-dom* äro väl alltid maskulina, hos Lind så väl som hos följande lexikografer, men våra vittra författare skrifva äfven här ej sällan *hon*. *Ålderdomen* är femininum hos Oxenstjerna, *visdomen* hos Valerius, *sjukdomen* hos Lysander; om *ungdomen* säger Tegnér:

> Klämmas skall *hon* mellan sköldar, tills det vilda
> mod är tömdt.

Ännu en särskild ordgrupp må här omnämnas såsom bevis på att våra ordböckers och språklärors teorier ej mycket gälla för det verkliga språket. I alla våra nyare grammatikor uppgifves att träds namn äro feminina; undantag göres ofta för de utländska, som *ceder*, *lager*, *cypress*. Vår litteratur erkänner emellertid icke alls denna regel; alla träd, inländska likaväl som utländska, förekomma där både som maskulinum och som femininum, och maskulinum är kanske vanligast. Redan Wallenius medgifver genom sitt »variat» att t. ex. *lönn*, *hägg*, *alm* också nyttjas som maskuliner; Boivie upptager den vanliga regeln, men synes icke egentligen ha något emot maskulinum, om han ansåge tillbörligt att rätta sig efter »blotta gehöret». L. De Geer omtalar i sin uppsats »Om träden» alla som *han*. I allmänhet visar det sig bero blott på den poetiska åskådning man tillfälligtvis har af ett träd, om dess vanliga *den* skall utbytas mot ett *han* eller mot ett *hon*. Den spensliga *björken* med sina hängande lockar tänkes väl oftast qvinnlig, dock har jag sett den maskulint omtalad hos Sehlstedt, Topelius, Ernst Björck. I *eken* skådar fantasien väl hellre en kraftig tvärvigg af maskulint kön än en qvinnlig dryad. J. G. Oxenstjerna och Alb. Gellerstedt omtala den med *han*.

Också om våra lånords genus måste något sägas. Flertalet af dessa nyttjas blott inom samhällsklasser där genuskänslan är utdöd. De hafva också mestadels lånats i så sen tid att ingen äldre tradition finnes att bygga på. De genusuppgifter, våra ordböcker innehålla, äro därför till väsentlig del rena konstruktioner och som följd häraf ganska motsägande.

Två utvägar kunna tänkas vid stadgandet af genus för lånord. Den ena är att låta orden utan vidare behålla sitt utländska kön, den andra att söka infoga dem som organiska leder i det egna språkets genussystem. Den förra utvägen har t. ex. holländskan oftast valt; för svenskan se vi den delvis tillämpad i Linds ordbok och mera konseqvent t. ex. i Envallssons musikaliska lexikon 1802. För många enskilda ord låta både våra lexikografer och våra författare denna grundsats gälla, mera i samma mån som författarna äro vana att röra sig med lånordets hemlandsspråk.

På det hela har emellertid den senare teorien kommit att blifva bestämmande för svenskan: lånorden upptagas där i allmänhet såsom maskuliner, dock utan full konseqvens och utan att någon enighet i språkbruket kunnat uppnås. *Armé* står i ordböckerna som *m.*, men åtskilliga författare skrifva *hon*, och de kunna stödja sig vid en sådan

specialist på området som Carl XII. *Idé* upptages tvärt om i ordböckerna som *f.*, men Tegnér skrifver upprepade gånger därom *han*. För flertalet bildade svenskar torde det vara alldeles obekant att de vanliga orden *form* och *regel* skola vara maskuliner; de flesta skulle nog snarare gissa på femininum. Högre än till gissning kommer man öfver hufvud icke på detta område, om man ej besitter boklärdom eller munartkunskap.

I fråga om några få utländska ändelser, de som finnas i *filosof-i*, *botan-ik*, *relig-ion*, *nat-ur*, *polit-yr*, *religiosi-tet*, söka ordböckerna numera att konseqvent genomföra feminint genus, detta såsom undantag från den nämnda allmänna grundregeln. Men också detta undantag står på mycket svaga fötter. I de fall, då hithörande ord hunnit få rotfäste i genusbevarande svenska folkdialekter, bli de, så vidt jag kunnat se af vår bygdemålslitteratur, regelbundet maskulina; så enligt Nilén *auktion*, *station*, *profession* och de hybrida *fägnation* 'välfägnad', *ställnation* 'ställning' i Sörbygdmålet (Bohuslän); så enligt Freudenthal ordet *dilation* och säkert andra af samma form i Vöråmålet (Vasa län) vid motsatta utkanten af vårt språkområde. Vitalis, som vi funnit röja mycken känsla för grammatiskt genus, skrifver *han* om *recension*. Samma genus tillägges orden på *-ion* i våra äldre

ordböcker, ej blott Sahlstedts och Westes, utan också Linds, som annars är benäget att låta ordens utländska genus qvarstå.

På samma sätt förhåller det sig med orden på *-ur*, *-yr*. Till och med ordet *natur*, för hvilket Sahlstedt och Lind angifva fem., är i folkspråket maskulinum och betecknas med samma genus af Wallenius; hos Per Brahe d. ä. har jag också sett ordet förenadt med *han*. Öfriga hithörande ord såsom *censur*, *mixtur*, *advokatyr* äro hos våra äldre lexikografer i allmänhet maskulina.

Utan att fortsätta med likartade uppgifter för öfriga undantagsändelser, tillägger jag blott att orden på *-ion*, *-ur*, *-tet* också i Norges folkspråk enligt Aasen hafva manligt genus.

Vi kunna efter sådana erfarenheter lugnt påstå, att ju mera man har qvar af gamla tiders grammatiska genuskänsla, dess mindre är man benägen att göra något undantag för de nämnda ordgrupperna. Det är också från en helt annan synpunkt deras nu officiella feminina genus bör uppfattas.

Om vi söka en gemensam enhet för de nämnda ändelserna, se vi genast att de samtliga bruka förekomma i benämningar på abstrakta begrepp, som gärna personifieras: de ingå i namn på dygder, vetenskaper, konster, institutioner o. d. I England,

där man ej har grammatiskt genus, förbindas just dessa samma ändelser af skalder och talare synnerligen ofta med ett *she*. Vi draga alltså utan tvekan slutsatsen, att våra ordböckers »femininum» vid dessa ord ej angifver deras grammatiska genus — detta är i de bildades språk utdödt och i folkspråket maskulinum — utan i stället deras poetiska kön. För språkkunniga svenskar har naturligtvis detta poetiska kön haft ett godt stöd däri, att orden i latinet och de romaniska språken äro grammatiska femininer; deras feminina genus i våra svenska språkverk är i så måtto ett amalgam af poetiskt genus + lärdt genus.

De nämnda ändelserna ingå visserligen också i åtskilliga ord, som ej hafva abstrakt betydelse: *legion, makulatur, broschyr, fabrik* o. d.; i andra, ännu flera, förekomma de ömsom med abstrakt, ömsom med konkret betydelse: så i *negation, glasyr, kritik*. Om jämväl dessa i våra ordböcker utan vidare upptagas som femininer, så är skälet härtill blott att lexikograferna ej sett sig någon annan utväg ur trasslet än en helt mekanisk tillämpning af den gifna ändelseregeln.

Huru litet ordböckernas uppgifter på detta område i själfva verket betyda inser man bäst, när man finner vår senaste förtjente lexikograf D. A. Sundén ärligt säga ifrån, att han i sin ordbok

utan vidare gifvit maskulint genus åt alla icke neutrala lånord, undantagandes sådana, som af gammalt i våra grammatiska läroböcker upptagits som feminina. Då han tillägger förklaringen att hans *m.* efter utländska ord betyder *den*-kön, kan ingenting invändas mot åtgärden, om icke att ett dylikt *m.* lätt missuppfattas.*

Den häfdvunna seden att hvarje substantiv i ordboken bör följas af en genusuppgift har ledt också till andra grammatiska konstruktioner. Många ord finnas i vårt språk som faktiskt intet genus hafva. Ingen menniska kan säga huruvida *kofferdi*, *lovart*, (förklara i) *akt*, (på) *höft*, (lägga sig) *vinn* böra tecknas som *m.*, *f.* eller *n.* Dock har detta ej hindrat att de i våra bästa ordböcker få bära dylika beteckningar. Man har därvid dels låtit bestämma sig af det genus, som orden kanske för några hundra år sedan hade i svenskan, dels af det genus, som de ega i andra språk. Hvad som bygges på sådana grundvalar står dock tydligen icke mycket fast.

Samma anmärkning gäller beträffande åtskilliga ord, som blott nyttjas i pluralis. Den som kan bestämma nutidssvenskans genus för *later*, *funder*, *viktualier*, *fetalier*, *repressalier*, *subsidier*, *finanser* o. d., han är så skarpsynt att han ser

* D. A. Sundén, Ordbok öfver Svenska språket, I. 415.

där intet finns att se. Lika gärna må man försöka bestämma hvad genus pluralen *de* har. Då vår *mormorsmor* otvifvelaktigt hör till våra *förfäder*, och vår *farfarsfar* till våra *anor*, och språket numera icke gifver annan syntaktisk behandling åt pluralen *förfäder* än åt pluralen *anor*, är det tvifvelaktigt, om grammatikern ens i dylika fall har tillräckligt skäl att lemna en genusbestämning.

Icke heller kan jag medgifva att vare sig språkvetenskapen eller någon annan mera matematisk vetenskap skördar egentlig vinst af ett additionsexempel som lyder: 1 maskulin *toffel* + 1 maskulin *toffel* = 2 feminina *tofflor*.

Därför att ett språk eger genus i singularis, behöfver det ej nödvändigt ega sådant i pluralis. Just det pronomen, som egentligast uttrycker genus, talar här ett tydligt språk. Den nyss omnämnda formen *de* innefattar alla tre könen, med andra ord, den betecknar intet kön, är genuslös, fastän singularen skiljer mellan *han* m., *hon* f., *det* n.

Under sådana förhållanden torde man böra på genusuppgifter tillämpa satsen: bättre tiga än ovisst — för att icke säga illa — tala.

Afslutning.

Vi tänka oss svenskan bofast på en nyligen upptäckt ö i världshafvet. Språket eger en littera-

tur, men ingen ordbok eller grammatik. En tysk missionär kommer dit och vill lära och beskrifva vårt språk — missionärerna hafva alltid varit filologiens pionierer och tyskarna dess skickligaste teoretici. Han skaffar sig ett förråd af vår nyaste prosalitteratur, omfattande de böcker han finner åtnjuta största anseende, dem i hvilka språket minst påverkats af dialektinflytelser nedifrån och af lärda teorier uppifrån.

Säkerligen kommer i hans nya grammatik det kapitel, som handlar om genus, att blifva mycket knapphändigt. Med sexuellt och animellt genus skall han nog snart komma på det klara; några korta regler skola vara tillräckliga att beskrifva dem. Grammatiskt neutrum skall han också genast upptäcka. Men om en motsats mellan grammatiskt maskulinum och femininum torde han endast med svårighet blifva underkunnig. Snarast skulle han iakttaga att orden på *-a* jämte ett fåtal enskilda ord som *sol, själ, hand* någon gång, ehuru sällan, omtalas med *hon*. För öfrigt nödgas han förmodligen att inskränka sig till den allmänna anmärkningen att det normala *den* i sällsynta fall utbytes mot *han* och *hon*, hvarvid likväl den ene författaren stundom befinnes kalla *hon* hvad den andre nämner *han*. Alldeles omöjligt skall det visa sig vara att i ordboken fördela *den*-orden

mellan *han-* och *hon*-genus, ty för de allra flesta skall den samtida litteraturen ej erbjuda ett enda beläggställe.

Vår språkman skall alltså stanna vid slutsatsen att svenskan är ett tungomål af samma art som t. ex. danskan och att dess ordbok ej mer än en dansk ordbok är förpliktad att skilja mellan maskulinum och femininum. Måhända skall han dock anse sig böra vid de omnämnda undantagsfallen tillfoga en notis om sporadisk förekomst af ett mera personligt pronomen. Möjligt är å andra sidan också, att han helt enkelt öfverlåter åt gammatiken att redogöra för sådant: denna får ju i så många andra fall supplera ett lexikons notiser om ordens konstruktion m. m.

I sin grammatik skall vår filolog troligen egna en särskild paragraf åt genus vid personifikationer. Men han skall också anmärka, att om *filosofi, religion, akademi* och dylika ord i svenskan omtalas med *hon*, så är detta en egenhet, som ej tillhör ensamt genusspråken: den återfinnes ju i engelskan, utan att engelska lexikon därför anses behöfva orda därom. Personifikationernas genus hör egentligen mindre till filologien än till konstläran.

Emellertid skulle vår tänkte iakttagare, ifall det vore fråga om en mera utförlig ordbok, naturligtvis gärna däri inrymma äfven hithörande upp-

gifter. Han skulle då öfver hufvud vid hvarje ord anteckna de observationer, som han hos våra samtida skalder kunnat göra beträffande förbindelsen af enskilda ord med *han* eller *hon*. Vi böra väl tilltro honom nog skarpsinne att upptäcka att det är spillrorna af ett en gång fullständigt grammatiskt genussystem som här föreligga, ehuru dessa spillror numera på ett outredbart sätt hopblandats med elementer af ett fritt personifierande genus.

Den föregående lilla skildringen innebär utkastet till en svensk ordbok, sådan jag tror att den i fråga om genusuppgifter redan nu kunde skrifvas, och sådan jag föreställer mig att den snart nog faktiskt kommer att gestalta sig. Det stundande århundradet skall, om jag ej alltför illa tyder framtidstecknen, i vanliga handordböcker och språkläror lemna blott ett ringa utrymme åt genusuppgifter.

Jag tror detta — och jag hoppas det. Först och främst emedan jag är öfvertygad, att den filologi är bäst, som ärligast och oförbehållsammast återgifver den föreliggande språkliga verkligheten, utan all hänsyn till möjliga teorier om huru språket helst borde vara beskaffadt.

Jag hoppas det vidare därför att det efter min tanke är lyckligast för ett folk ju mindre

klyftan är mellan dess litteraturspråk och dess bildade talspråk. Ordböcker och grammatikor utöfva föga inflytande på det talade språket, men ett icke ringa på det skrifna. Just i fråga om genus lemnar holländskan ett godt bevis härför. Under det att hos oss det är de bildade som förlorat genuskänslan, medan folket i många trakter har den qvar, är förhållandet i Holland motsatt: det är där de bildade som, anförda af nitiska filologer, på rent konstlad väg i litteraturen uppehållit den hos folket nästan försvunna skillnaden mellan maskulinum och femininum.*

Slutligen önskar och hoppas jag en snar undergång åt vårt blott grammatiska maskulinum och femininum därför, att jag är viss att grammatiskt genus är en skadlig utväxt på språket och viss att språket bättre fyller sitt syfte ju mindre det vet af något sådant. Intet konstgjordt idealspråk, intet »volapük» har någonsin användt grammatiskt genus. Enligt min uppfattning hafva också de holländska filologerna i bästa välmening gjort sitt folk en stor otjenst genom sin arkaistiska ifver; jag är också viss att det är till skada för vårt norska broderland, om det lyckas dess patriotiska »målsträfvare» att

* Huru artificiellt holländskans litterära genus är, ser man hos M. de Vries en L. A. te Winkel, Woordenlijst der nederl. taal, 3 uitg. XIII ff., och hos J. te Winkel i Pauls Grundriss der germ. Philologie I. 681.

skaffa kurs åt ett »Landsmaal», som genom sin komplicerade byggnad utan tvifvel är ett ofullkomligare redskap för tanken än Norges nuvarande litteraturspråk, ja, sannolikt ofullkomligare än hvarje verkligt lefvande norsk dialekt. Att falla i filologhänder är ofta det värsta som kan hända ett språk.

För länge sedan har jag på annat ställe* framlagt de skäl, som synas mig ådagalägga att grammatiskt genus är en verklig olägenhet för språket. Till hvad där yttrats skall jag här blott foga några ord, särskildt riktade till dem, som måhända från den språkliga poesiens synpunkt finna de personliga formerna *han* och *hon* vara öfverlägsna ett färglöst *den*.

Det är sant att grammatiskt genus förvandlar vårt språk till ett blomsterfält. Men det är icke att räkna som en fördel, om blommor frodas på en mark, där säd borde växa. Den som gifver den hungrande »stenar för bröd» skördar ingen stor tacksamhet; den som i stället bjuder honom en blombukett förtjenar knappast en större. Ej blott ur den praktiska prosans, utan jämväl ur den skönhetsälskande poesiens synpunkt står det språk högst, som vet att mjukast smyga sig efter tanken, det språk, som trognast och enklast uttrycker

* I Svensk Tidskrift, utg. af H. Forssell, 1873, s. 137 ff.

hvad den talande vill säga. Hvarje tillägg — det må i sig sjelft vara aldrig så vackert — som språket på egen hand och utan den talandes afsikt fogar till hvad han vill säga, ställer sig genast som ett skymmande hinder mellan den talande och den tilltalade. Att tvingas till att säga mer än man vill är på intet sätt bättre än att icke kunna eller icke få säga allt hvad man vill.

Med största rätt har L. De Geer framhållit, att det just i poesiens intresse är önskvärdt att språket frigöres från grammatiskt genus. Skalderna behöfva då ej för de begrepp de vilja personifiera följa ett af språket dikteradt påbud, de hafva i stället fria händer att nyttja än ett, än ett annat genus vid det föremål de vilja kläda i mensklig form.*

Ormens namn är i tyskan feminint, därför kan Mefistofeles hos Goethe tala om ormen i paradiset som sin moster (*Muhme*). På svenska är *orm* maskulint, och ju mera lefvande detta genus står för den talande, dess svårare gnisslar i hans öra den språkliga dissonans, som uppstår vid en tolkning af ifrågavarande ställe i »Faust», och som icke ens den skickligaste öfversättare förmår undvika. Äfven V. Rydberg måste skrifva *ormen — moster min*. Huru mycket beqvämare vore det icke för öfversättaren, om *orm* ej egde något fast genus!

* L. De Geer, Minnen II. 288.

Den poesi, som skulle ligga i grammatiskt genus, är äfven därför af ringa värde, att ingen aktar därpå. Kanske har ingen ännu upptäckt att den religiösa trefalden *tro*, *hopp* och *kärlek* också uttrycker en genus-trefald. Än mera tvifvelaktigt är om någon gjort sig reda för skälet hvarför de tre begreppen fått just de särskilda kön de faktiskt hafva. Vi kunna emellertid antaga att någon funnit en tillfredsställande förklaring. Ty värr måste vi likväl då strax beröfva honom den glädje öfver språkets djupa visdom han sannolikt erfar. Trilogien stammar från Palestina (jfr 1 Kor. 13: 13), men den betecknades där både af judar och greker med namn som alla tre voro feminina. När samma trilogi flyttas till Italien, följa genusbeteckningarna ej som hos oss ordningen *f.*, *n.*, *m.*, utan ordningen *f.*, *f.*, *m.*; i Tyskland blir ordningen *m.*, *f.*, *f.*, i Holland *n.*, *f.*, *f.* Vi behöfva ej fortsätta längre för att inse, att den poesi, som här bjudes, är föga allmängiltig.

Språkvetenskapen har till fullo ådagalagt, att hvilken upprinnelse än genus må hafva haft i indo-europeernas urspråk, så har ordens nuvarande fördelning på de tre genus-klasserna sin hufvudsakliga källa i rent mekaniska förhållanden. *Blomman* har hos oss ett qvinnligt namn ej därför att den träder för tanken som en bild af qvinnlig fägring.

Dess namn, ursprungligen *blome*, hade fordom maskulint genus, och endast därigenom att den oblika kasusformen på *-a* först användes som nominativ och sedan efter hand misstyddes som femininum har ordet fått sitt nuvarande genus.

Och liksom genus oftast bestämmes af dylika yttre förhållanden, så kan det också på grund af sådana alldeles försvinna. Om *-n* och *-t* i slutet af våra svenska ord förstummades, så att vi sade *stolé* och *bordé*, skulle sannolikt svenskan snart bli alldeles genuslös. Vi behöfva ej anse detta som en tom hypotes — faktiskt har redan så inträffat i en österbottnisk munart (i Nedervetil). En följd af liknande fonetisk utveckling är det också att ofvan omtalade vestjutska munarter blifvit alldeles genuslösa.*

Den föreliggande uppsatsen skall helt visst synas mången vidlyftig för ett så litet ämne. Och dock känner jag nu, då jag nedlägger pennan, lifligt huru ofullständig den är och huru många frågor som ännu återstode att behandla. Med diskuterandet och fastställandet af enskilda ords genus har jag afsiktligt ej mycket tagit befattning; upp-

---

* Jfr K. J. Hagfors, Gamlakarlebymålet, 1891, s. 89 (Sv. Landsm. XII. 2). — P. K. Thorsen, Nörrejysk Lydlære, 1886, s. 11.

satsen skulle annars lätt blifvit dubbelt så lång. De exempel på »felaktigt genus» jag anfört från våra bästa författare äro icke få, dock endast en mycket ringa del af dem jag antecknat, och på hvilka jag delvis grundat min tro att skillnaden mellan grammatiskt maskulinum och femininum i den bildade svenskan nu är i det närmaste utdöd. Jag hoppas att om någon nu lefvande författare möjligen ser sitt namn fästadt vid ett dylikt citat, han ej känner detta som ett obehag. Jag har ju omnämnt dylika fall ej som exempel på fel *mot* grammatiken, utan som bevis på fel *i* den. Grammatiken har enligt min tanke ofta rört sig med alltför snäfva regler.

Å andra sidan vill jag icke heller att våra grammatiska författare och våra lexikografer skola tro att jag dömer strängt om deras konservativism, låt vara att jag i denna uppsats ofta måst uppträda som kritiker af rådande meningar. Jag inser mer än väl hur svårt det är att bryta med hundraåriga traditioner. När något sådant som grammatiskt genus en gång innästlat sig i ordböckerna, fordras det starka och förenade krafter för att drifva det ut därifrån. Om danskans grammatiska lagar blifvit fixerade i språkläror och ordböcker på 1500-talet, medan detta språk ännu skilde grammatiskt maskulinum från grammatiskt

femininum, så är det mycket möjligt att också danskan ännu i dag ansetts hafva qvar sina tre grammatiska genus. Otvifvelaktigt skulle man i det längsta hafva framdragit fall af sexuellt, poetiskt och munartligt genus som stöd för ett dylikt påstående.

Så mycket mindre vill jag anses döma omildt om dem som hålla på den gamla ordningen och försöka att på bästa sätt fullkomna den, som jag nogsamt inser, att jag själf i många enskilda fall skulle känna mig tveksam, om det gällde att praktiskt realisera de här försvarade grundsatserna.

Emellertid har jag trott mig kunna göra något gagn genom att framställa mina meningar. De göra icke anspråk på någon allmängiltighet. De ofrivilliga misstag, med hvilka de helt visst äro behäftade, äro mina och må ej skrifvas på någon annans räkning, allra minst på den institutions, som unnat dem en plats i sina Handlingar, utan att ens hafva underrättat sig om i hvilken riktning de gingo.

Svenska Akademiens täflingsämnen

för år 1892.

Afhandlingar i vittra ämnen.

1) Hvilka äro hufvudkaraktererna af det Homeriska epos? Hvilka voro de förnämsta anledningarna till dess uppkomst och utbildning? Och huru vida eller under hvilken förändrad form kan det gifvas ett modernt epos?

2) Om skiljaktigheten mellan den antika klassiciteten och den moderna, sådan den skapats af Fransmän, Italienare och deras efterföljare.

3) Om romanens estetiska värde och betydelse.

4) Om skådespelens olika verkan på bildningen och tänkesätten hos de gamle och de nyare.

5) Hvari bör orsaken sökas, att Spaniorer och Engelsmän företrädesvis skapat en egen dramatisk litteratur, under det andra nationer tagit till mönster dels de gamle, dels den spanska och engelska dramen?

6) Om folkvisans uppkomst, väsen och förhållande till konstpoesien.

7) Om den olika karakteren af äldre och nyare tiders politiska vältalighet, jämte en utveckling af de grunder, ur hvilka åtskillnaden mellan den förra och den senare måste härledas.

8) Jämförelse mellan de gamles och de nyares förnämsta häfdatecknare, i anseende till förtjenster och brister.

9) Finnas, särskildt med afseende på uppfattningen af naturen, några större skiljaktigheter mellan den klassiskt-antika vitterheten och den nyare? Och hvilka äro i sådant fall de hufvudsakliga olikheterna?

10) Lemnar Akademien de täflande frihet att välja något estetiskt eller litterärhistoriskt ämne.

I språkforskningen

utfäster Akademien ett särskildt pris af 1,000 kronor för besvarandet af frågan:

Hvilka äro hufvudepokerna af det svenska språkets utbildning, och hvad har det vunnit eller förlorat vid de åtskilliga förändringar det undergått?

För öfrigt lemnas frihet i val af något språkvetenskapligt ämne inom modersmålets tidigare eller senare skiften.

För den historiska framställningen.

Ur fäderneslandets häfder.

1) Om anledningarna till riksföreståndarskapets uppkomst i Sverige, beskaffenheten och gränserna af denna makt, samt det inflytande, som de tre Sturarnes utöfning däraf egde på fäderneslandets öden.

2) Teckning af konung Gustaf I:s senaste regeringsår, hans personliga egenskaper och karakteren af hans 39-åriga regering.

3) Stridigheterna mellan konung Gustaf I:s söner och sonsöner om de furstliga rättigheterna.

4) Om beskaffenheten och syftningen af de hemliga underhandlingar, som efter konung Gustaf II Adolfs död egde rum mellan Axel Oxenstjerna och Wallenstein.

5) Jämförelse mellan Sveriges ställning vid Gustaf II Adolfs död 1632 och Carl Gustafs död 1660, med en öfversikt tillika af rikets yttre och inre tillstånd år 1644, då Kristina, och 1672, då Carl XI emottog riksstyrelsen ur förmyndare-regeringens händer.

6) Framställning af de följder och den inflytelse, Sveriges deltagande i 30-åriga kriget haft, så väl i hänseende till rikets yttre och inre politiska förhållanden, som äfven i afseende på nationalkarakteren, den allmänna bildningen, lefnadssättet, sederna, språket.

7) Om den verkan, som den efter Carl XII:s död vidtagna förändring i rikets styrelseform haft på svenska folkets tänkesätt, bildning och seder.

Ur allmänna historien.

1) Om den verkan, som de gamles kämpaspel (de Olympiska, Pythiska, Isthmiska, Nemeiska) utöfvat på nationalandan och sederna.

2) Om kristendomens inflytande, såsom världshändelse, på samhällsförfattningar, vetenskaper och konster.

3) Om det inflytande, som Polens egenskap af valrike egt på dess öden.

4) Hvilka voro orsakerna till preussiska konungadömets hastiga skapelse? Och i hvad mån var minskandet af Sveriges och Polens makt för detsamma nödvändigt?

För öfrigt lemnas fritt val af ämne i den historiska stilen. Med det förbehåll, att ämnet icke får vara närmare vår tid, än år 1818, beror det af de täflande att ur Sveriges eller andra länders historia välja någon icke alltför vidsträckt tidrymd, eller någon märklig händelse, tjenlig för en utförligare berättelse, eller ock en målning af flera namnkunniga personer i något visst tidehvarf. Akademien önskar likväl helst, att ämnet väljes ur fäderneslandets häfder.

Utan att i allmänhet för behandlingen uppställa någon fordran af ett vältaligt skrifsätt, när icke ämnet därtill särskildt föranleder, kan Akademien likväl icke undgå att göra afseende på framställningens förtjenst och språkets vård.

I skaldekonsten

lemnar Akademien fritt val af ämne.

För Zibetska priset:

Sång till upplifvande af något bland fäderneslandets stora minnen.

Akademiens stora pris är, likasom det Zibetska priset, hennes belöningsmedalj af 400 kronors värde. För en afhandling, förtjent af belöning, och som anses hafva kräft en längre fortsatt betraktelse och en allvarligare undersökning, vill Akademien fördubbla detta pris, för att medelst förhöjande af dess yttre värde kunna erkänna äfven det i skriften ådagalagda forskningsnit och i större mån godtgöra den uppoffring af tid och möda, som därpå blifvit använd. Om täflingsskrift, utan att anses böra med Akademiens stora pris belönas, likväl synes förtjena en större utmärkelse än ett omnämnande å Akademiens högtidsdag, vill hon tilldela författaren sin mindre skådepenning i guld.

Akademien förbehåller sig rätt att intaga prisbelönad skrift i sina tryckta Handlingar för det år, då skriften prisbelönades, och må författaren, där så sker, icke själf densamma utgifva förrän ett år förflutit från det, då skriften i Akademiens Handlingar utkom.

Skrifterna skola före den 8 september insändas till Akademiens sekreterare och böra vara försedda med valspråk och förseglad namnsedel, hvilken senare jämväl, i stället för namn, kan innehålla ett tänkespråk. Jämte det Akademien förbehåller sig att för framtiden förvara de skrifter, som till hennes täflingar insändas, får Akademien till de täflandes kännedom meddela, att, för den händelse någon till Akademien inlemnad skrift skulle före högtidsdagen och utan Akademiens vetskap offentliggöras, samma skrift anses hafva utgått från de täflandes antal.

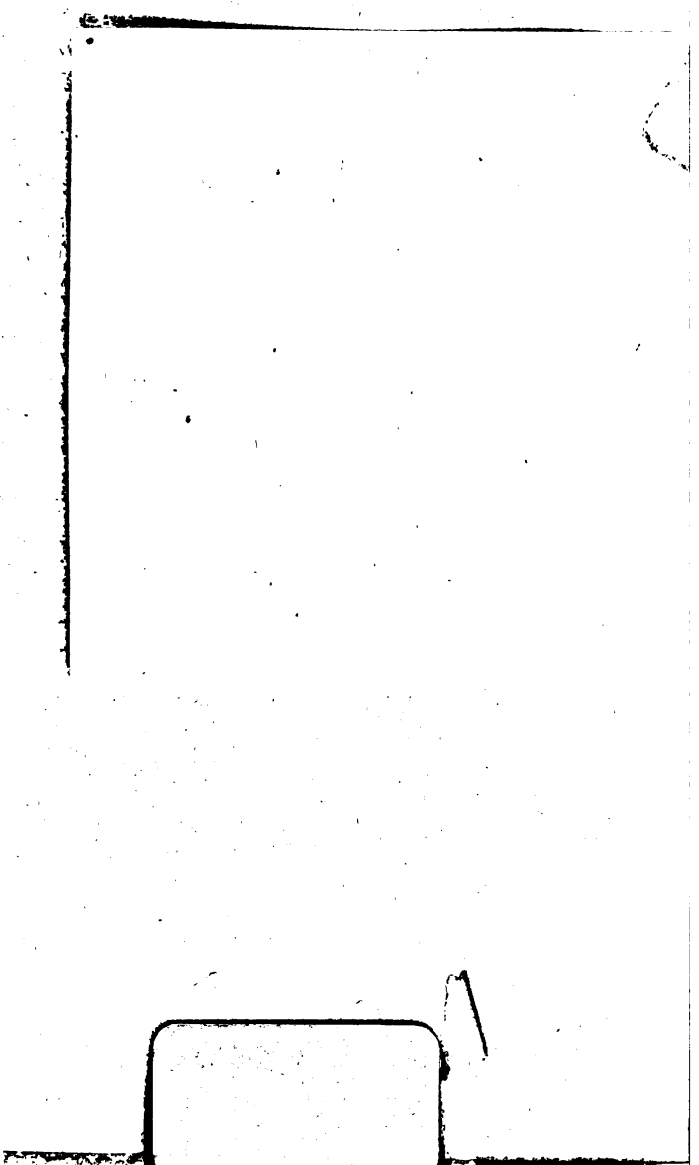

2044 092 787 159